

**КАРПАТИ:**  
*людина, етнос,  
цивілізація*

---

**THE CARPATHIANS:**  
**populace, ethnos, civilization**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ  
З ПРОБЛЕМ КАРПАТОЗНАВСТВА

**4'2012**

**Івано-Франківськ**

УДК 94(292.451/.454)  
ББК 63.3

**Івано-Франківська обласна рада**  
**Івано-Франківська обласна державна адміністрація**  
**Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника**  
**Інститут історії, етнології і археології Карпат**

---

Карпати: людина, етнос, цивілізація. – Івано-Франківськ : Плай, 2012. – Вип. 4. – 294 с.

The Carpathians: populace, ethnos, civilization. – Ivano-Frankivsk : Play, 2012. – Vol. 4. – 294 p.

Головний редактор	Микола Кугутяк (м. Івано-Франківськ)
Відповідальний редактор	Ірина Дмитрук (м. Івано-Франківськ)
Редакційна рада:	Володимир Баран (м. Київ) Володимир Грабовецький (м. Івано-Франківськ) Олег Жерноклеєв (м. Івано-Франківськ) Дмитро Степовик (м. Київ) Роман Кирчів (м. Львів) Георгій Кожолянко (м. Чернівці) Степан Макарчук (м. Львів) Василь Марчук (м. Івано-Франківськ) Антоанета Олтяну (м. Бухарест, Румунія) Степан Павлюк (м. Львів) Михайло Паньків (м. Івано-Франківськ) Борис Савчук (м. Івано-Франківськ) Ганна Скрипник (м. Київ) Петро Сіреджук (м. Івано-Франківськ) Богдан Томенчук (м. Івано-Франківськ) Петро Федорчак (м. Івано-Франківськ)

*Рекомендовано до друку вченою радою навчально-наукового Інституту історії, етнології і археології Карпат (протокол № 7 від 3.04.2013 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації (серія КВ № 15084-3656Р від 7 квітня 2009 р.)*

**Адреса редакційної колегії:**  
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, ауд. 713  
Інститут історії, етнології і археології Карпат  
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, тел.: 59-61-87

*На обкладинці фото с. Космач Косівського району Івано-Франківської області*

**СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,  
А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ  
РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ**

---



**МАТЕРІАЛИ  
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-  
ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ  
“КОСМАЧ В ІСТОРІЇ  
ГУЦУЛЬЩИНИ ТА УКРАЇНИ:  
ДО 600-РІЧЧЯ  
ПЕРШОЇ ПИСЕМНОЇ ЗГАДКИ”  
(13 липня 2012 р.)**



# ІСТОРІЯ

УДК 398.4  
ББК 63.3-7

Микола Кугутяк  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

## СТАРОДАВНІ СКЕЛЬНІ СВЯТИЛИЩА КОСМАЧА

*У статті йдеться про відкриття двох скельних святилищ у с. Космач Косівського району Івано-Франківської області. Встановлено їх сакральну топографію, конструктивні особливості; здійснено опис та інтерпретацію скельних скульптур і рельєфів; зроблено спробу дешифрування імагограм і писемних знаків.*

**Ключові слова:** скельні святилища, ритуальні й жертвні камені, імагограми, ідеограми.

Скельні святилища і ритуальні (культові) камені в Україні загалом і в Карпатах зокрема залишаються найменш вивченою групою історико-археологічних пам'яток.

У науковій літературі досі немає чітких визначень стосовно категорій скельних культових комплексів. Одним з найбільш поширених є поняття “культові камені”. Під ним розуміють один або кілька каменів, з якими пов'язана давня обрядово-ритуальна традиція і які відзначаються наявністю викутих різноманітних зооморфних чи антропоморфних зображень, знаків і символів (хрести, стопи людей, лапи тварин, чашоподібні заглибини (écuelles) тощо). Комплекс культових каменів, скель може становити святилище – релігійний і громадський центр стародавнього населення. При цьому важливе значення мають топографія священного місця, його композиційно-планувальна структура, просторово-астрономічні орієнтації.

Перші відомості про скельні святилища на Прикарпатті дійшли до нас ще з давніх часів. Розповідаючи про річку Тірас (Дністер) і грецьку колонію в її пониззі, “батько історії” Геродот у V ст. до н. е. повідомляв про стопу Геракла довжиною два лікті, що знаходилась на одній з дністровських скель. Оповідання Геродота про стопу Геракла має важливе значення в тому розумінні, що вказує на доісторичну сакральну традицію нанесення зображення ступнів ніг на скельних останцях Прикарпатського ареалу<sup>1</sup>. До того ж розповідь Геродота опосередковано засвідчила наявність у цьому регіоні культового об'єкта, ритуального священного місця, на якому лише й могла знаходитися стопа Геракла як його головна складова. Оскільки стопа була витиснена на камені Гераклом, прабатьком агафірсів, гелонів і скіфів, які поклонялися йому, то зрозуміло, що вона існувала задовго до них і виникла у міфологічні часи, коли Геракл (солярне божество) і напівдіва-напівзмія (хтонічне божество) вступили у священний шлюб неба і землі й стали родоначальниками багатьох стародавніх народів. Польські дослідники кінця XIX ст. вважали, що стопа Геракла знаходиться десь на Покутті<sup>2</sup>.

У 40-х рр. X ст. “арабський Геродот”, учений-енциклопедист Абуль-Хасан ібн Хусейн, відомий під іменем Аль-Масуді, у своїй праці “Золоті луги” повідомляв про три найзнаменитіші язичницькі храми слов'янського світу, один з яких знаходився на Чорній Горі. За описом він розташований на горі під відкритим небом, а на його каменях були викуті зооморфні й антропоморфні зображення. Тотожність Чорної Гори Аль-Масуді з карпатською Чорногорою доводили вітчизняні й зарубіжні дослідники впродовж XIX–XX століть, зокрема Я.Головацький, А.Фомінцин, А.Ковалевський, В.Бейліс, Б.Томенчук. У кінці липня 2007 р. Карпатською історико-археологічною експедицією було виявлено скельний храм у вигляді петрогліфічних комплексів (скульптура, графіка, рельєф) на вершинах гір Вухатий Камінь і Смотрич, у так званій малій Чорногорі, що біля гори Піп Іван<sup>3</sup>.

Наукове вивчення культових каменів у Галичині розпочато в середині XIX ст. Першість у дослідженні цієї проблеми належить відомому діячеві “Руської трійці” І.Ва-

гилевичу, який виявив і описав знаки та символи на скельних пам'ятках у Розгірчі, Бубнищі, Уричі. Вагилевич першим усвідомив значення скельних культових пам'яток як наукової проблеми.

Протягом XIX – на початку XX ст. проблемі печерних комплексів, стародавніх культових каменів, зокрема кам'яних антропоморфних фігур, що були виявлені в рівнинній частині краю і викликали особливий інтерес дослідників, присвятили свої роботи Я.Головацький, А.Бельовський, П.Жегота, А.Кірко, Г.Оссовський, А.Шнайдер, В.Деметрикевич, А.Грушецький та інші.

У 70–80-х рр. XIX ст. у Подністров'ї Г.Оссовський обстежив біля 80 скельно-печерних пам'яток<sup>4</sup>. А.Кірко у своїй праці “Покуття з археологічного погляду (1874 р.). Дослідження” подав опис скельного святилища в Хотимирі, а також кам'яної об'ємно-просторової скульптури чоловіка і жінки, виявленої ще у XVIII ст. в с. Велика Кам'янка Коломийського повіту<sup>5</sup>.

Праця А.Шнайдера “Енциклопедія до краєзнавства Галичини” була видана у двох томах у Львові в 1871 і 1874 роках. Автор уперше зробив спробу систематизації виявлених об'єктів, подав окремі повідомлення про знахідки культових пам'яток у гірській частині краю. Однак завершити роботу дослідникові не вдалось.

На початку XX ст. український дослідник В.Карпович (Богдан Януш) на основі тогочасних наукових досліджень видав каталог галицьких старожитностей, у якому описав низку ритуальних каменів, що мали вигляд ідоліної скульптури<sup>6</sup>.

У кінці XX – на початку XXI ст. спостерігається посилений інтерес до культових пам'яток загалом і скельно-петрогліфічних комплексів зокрема. Однією з перших наукових статей, присвячених скельному комплексу Урича, була публікація М.Бандрівського “Про “поганські камені” в Карпатах”. Характерною особливістю пам'ятки є велика концентрація зображень солярної символіки у вигляді кругів і дисків, згрупованих дослідником у 5–6 типів. На думку автора, окремі петрогліфи пам'ятки датуються періодом гальштату і скіфського часу<sup>7</sup>.

Різним аспектам теми культових пам'яток Карпат присвятили свої праці Б.Томенчук, Л.Мацкевий, М.Рожко, М.Стефанович, Г.Марченко<sup>8</sup>, В.Грабовецький<sup>9</sup>, С.Пушик<sup>10</sup>.

Про зростання інтересу до цієї проблематики свідчить наукова конференція “Скелі і печери в історії та культурі стародавнього населення України”, яка відбулася у Львові в лютому 1995 р. за сприяння Міжнародного фонду “Відродження”.

В останні роки активізовано дослідження скельно-печерних комплексів, культових каменів у різних регіонах України, зокрема Подністров'я.

Загалом, у дослідженні культових пам'яток Карпат зроблено тільки перші кроки. Цей історико-культурний і археологічний феномен ще не став предметом комплексного вивчення. Досі основну увагу дослідники зосереджували на виявленні та описі окремих печерних і наскельних петрогліфічних комплексів, локалізованих у ряді рівнинних, менше – гірських місцевостей. При цьому практично не зауваженою виявилася ціла низка типів пам'яток, зокрема великі скельні культові комплекси, розташовані на гірських вершинах, як це має місце в с. Космач Косівського району. Поза увагою дослідників залишилась численна зооморфна наскальна скульптура, рельєфи і графіка, різноманітні знаково-символічні петрогліфічні комплекси, а також камені-слідовики, чашні камені, сакральні трони та інші елементи ритуальних пам'яток, які зустрічаються в Карпатському регіоні.

У наш час складаються сприятливі обставини для вивчення культових пам'яток Карпат. Протягом 2006–2012 років Карпатською історико-археологічною експедицією локалізовано на території гірської частини Прикарпаття і Буковини більше 50-ти ста-

родавніх скельних культових пам'яток. Найбільша їх концентрація спостерігається на території Косівського й Верховинського районів, зокрема біля сіл Космач, Великий Рожен, Снідавка.

На території с. Космач виявлено два скельні святилища, а також кілька ритуальних каменів. Одне зі святилищ, що має назву "Камінь Довбуша" знаходиться на південно-східному схилі пагорба (790 м над рівнем моря), що за 2,5 км від присілка Завоєли. Присілок є одним з найвіддаленіших від центральної частини Космача. Він розташований на північному заході в долині річки Ставник, що є лівою притокою річки Пістиньки.

На місці, де розташований Камінь Довбуша, зосереджено понад 20 кам'яних брил світло-сірого ямненського пісковика. Вони розкидані на пасовищі, що прилягає до польової дороги. З північної сторони до пам'ятки підступає глибокий яр, зарослий лісом.

У вивченні стародавніх культових пам'яток важливе значення має топографія священного місця – планувально-композиційна структура, розташування складових частин святилища та їх сакральні-символічний зміст.

У центральній частині святилища проводились ритуальні обрядодії, пов'язані з фіксацією зимового і літнього сонцестоянь. Ці астрономічні явища алегорично зображались у вигляді тварин. Шляхом великих сколів і підтісувань скельним останцям надано зооморфний вигляд. Найбільший камінь, заввишки до 8 м, має подобу змії. Її голова піднята високо вгору. Вона зорієнтована в південно-східному напрямі. Глибоким рельєфом виділено ліве око. Верхня частина голови, зокрема привідкрита паща, покрита видовбаними рівчачками у вигляді "луски" (рисунок 1).

Направленість голови змії на південний схід, тобто в напрямі сходу Сонця в день зимового сонцестояння, вказує на те, що вона виступала алегорією річного циклу, космічного закону, нового року, де час і простір зливаються в єдиний хронотоп. Відкрите ліве око тварини символізувало відродження світу, подібно до етрусської, шумерської міфологічної традиції, за якою головним напрямом сакрального космосу був південь, а не північ, як у стародавніх греків і римлян, у зв'язку з чим права (західна) сторона була пов'язана зі смертю, а ліва (східна) – з життям, відродженням<sup>11\*</sup>.

Гігантська голова змії звужується до шиї, яка переходить у масивне тіло, що в основі сягає 7 м і видовжене в західному напрямі. Фактичним його продовженням з прогалиною в 1 м є продовгуватий камінь завдовжки 7,5 м, заввишки 2,5–3 м. Він викутий у формі змії, що спускається зверху вниз у західному напрямі. Її тіло спирається на дві опори, між якими є двометрова виїмка (грот), а виділена й заокруглена голова заввишки 2,5 м лежить на землі. Ледь відкрита паща переходить у поздовжній рівчак. Задня опора має чіткі сліди підтісувань. Від ока до середини тіла викуто кутові зображення (рисунок 2).

Безпосередньо перед першим, найвищим каменем, у вигляді змії, у протилежному до нього північно-східному напрямі, лежить висічене з каменю об'ємно-просторове зображення зооморфа у вигляді теляти, бика. Нахилене вперед, поставлене на коліна й завалене на лівий бік, тіло тварини сягає 5 м довжини і 2,3 м висоти. Виразно окреслені нахилена до землі голова, праве око, вухо, а також морда. Його голова направлена на північний схід, де сходить Сонце в день літнього сонцестояння (рисунок 3).

У переважній більшості стародавніх міфологічних систем бик виступав уособленням небесної, солярної чи лунарної, батьківської традиції. На ряді карпатських свя-

\* На відміну від стародавніх греків і римлян, пелазги, етруски, шумери в сакральному космосі орієнтувались не на північ, а на південь, а тому сприймали ліву сторону як сприятливу, східну, а праву – зловіщу, західну.

тилищ Сонце зображено як щойно народжене, у вигляді бика (Чорногора) або великого круга (Терношори, Писаний Камінь).

Скульптурні зображення бика і змії, очевидно, слід віднести до найархаїчніших пластів міфологічної свідомості, пов'язаних з Великою Богинею, яку архетипно зображали у вигляді жінки, змії, жаби, птаха та в десятках інших образів. Культ Богині-Матері був поширений у період неоліту в доіндоєвропейській Європі й традиційно пов'язувався з мегалітичною культурою. За календарною інтерпретацією в час зимового сонцестояння при повному Місяці Велика Богиня народжувала Сонце, тобто молодого солярного бога (Гея–Уран), якого часто зображали у вигляді бика. Тим самим започатковувалась чоловіча уранічна традиція, яка згодом вела до втрати Великою Богинею контролю над Сонцем і небесами на користь чоловічого божества. Однак у своїй первісній формі Велика Богиня ще з епохи палеоліту була володаркою сакрального космосу, в тому числі Сонця і Місяця<sup>12</sup>. На святилищі в Завоєлах, як і в інших священних місцях Карпат, первісно була закладена міфоритуальна ідея Великої Богині у вигляді змії і новонародженого бика – Сонця (Урана, Індри, Ану). Скульптурне зображення змії направлено на південний схід (зимове сонцестояння), бика зорієнтовано на північний схід (літнє сонцестояння). Протягом року Сонце завжди сходить у межах цієї дуги горизонту.

Проведені спостереження в день літнього сонцестояння 22 червня 2011 р. показали, що фіксація сходу Сонця відбувалась у вузькому скельному проході між каменями 3 і 5. Для чіткості фіксації перших променів світила на прошліфованій поверхні підніжжя жертовного каменя виявлено продовгуваті заглибини, вище витесано спеціальний майданчик для спостережень, сходи, що ведуть до нього. Усе це давало змогу фіксувати основні точки руху Сонця і Місяця протягом року.

Відомий французький археолог і етнолог середини ХХ ст. А.Леруа-Гуран дослідив печерні палеолітичні пам'ятки франко-кантерберійського регіону. Різноманітні скульптурні, рельєфні та графічні зображення були ним систематизовані за трьома хронологічними періодами. Зокрема, скульптурні зображення були віднесені до найстародавніших і складала групу пам'яток першого рівня, рельєфні (барельєфні) – до другого хронологічного періоду і графічні – до третього. Таким чином, за А.Леруа-Гураном великі скельні скульптурні зображення на святилищі в Завоєлах (змія, бик), слід віднести до найстародавнішого міфоритуального пласту. Інші рельєфні й графічні зображення – до другого і третього хронологічних періодів.

Скульптурні зображення на святилищах відомий московський шумеролог, дослідник Кам'яної Могили А.Кифішин трактує як імагограми\* А (першого рівня), а рельєфні й графічні, відповідно, як імагограми Б (другого рівня) і С (третього рівня). Імагограми відносять до найстародавніших міфоритуальних символічних систем.

На східній верхній стороні скелі, якій надано вигляд змії, розміщено унікальний петрогліфічний комплекс, розділений глибокими рівчачками на три частини. У лівій частині міститься об'ємне зображення жука-рогача (оленя). За класифікацією К.Ліннея 1758 р. він має назву *Lucanus cervus*. Його синонімом є жук-скарабей (*Scarabaeus cervus*). Від наскального жука-оленя в різні сторони відходять “промені”, що вказує на солярний характер зображення. Нижче викуто знак у вигляді букви Т. Такий знак виявлено на святилищах у Терношорах, на Лисині Космацькій, у Білих Ославах та в інших священних місцях Карпат. Болгарський учений Т.Стойчев відносить його до солярних знаків скельних календарних святилищ епохи міді – бронзи (рисунок 4).

---

\* Імаго (з латинської) – образ, профіль.

Шумеролог А.Кифішин знак Т трактує як шумерську священну ідеограму – *Me*, що означає “наперед визначення (“предопределение”) богів”. Санкт-петербурзький шумеролог професор В.Афанасьєва перекладає її як “цьому бути”. Зв’язок знака Т зі світилом і світом богів указує на його сакральне космічне значення і сприйняття як усезагального закону.

Жук-олень (рогач) поширений у карпатському регіоні. В народних віруваннях його сакралізовано й названо Божим волом. За повір’ям, убивати Божого вола суворо заборонено, оскільки цим людина накличе на себе лихо, смерть.

Найбільша середня частина скельного виступу містить графічні імаограми – профільні зображення тварин, зокрема бика з великими рогами. Нижче зображено змію, що згорнулася кільцем; навпроти неї – ведмедя, який правою лапою, з випущеними кігтями, наносить удар змії (рисунок 5).

Праворуч викуто символ повного Місяця, а також знаки ромба з трикутниками за сторонами світу і перехрещений круг.

Нижній ряд графічних імаограм містить профільні зоо- й антропоморфні зображення, зокрема, зліва направо: павука, що спускається зверху, правий профіль антропоморфа, а також мамонта, нижче якого викуто Місяць-молодик, знак створення світу (рисунки 6, 7).

У народних віруваннях павук уособлює Творця світу. Відомий український етнограф В.Скуратівський зафіксував стародавні уявлення про павуків як креативну, світотворчу силу. За народними віруваннями, саме павуки “заснували світ”. На Прикарпатті традиційно перед Різдом робили із житньої соломи “павуків” і підвішували їх на кінській волосині до сволюка хати<sup>13</sup>.

Отже, петрогліфічний комплекс на східній найвищій стороні скелі складається з верхнього і нижнього рядів імаограм зоо- та антропоморфів, згрупованих по дві трійки персонажів. Загальний композиційний і змістовий контекст зображень передає космогонічні уявлення стародавніх людей про створення богами світу, небесних світил – Сонця і Місяця, а також людей і тварин.

Скельні графічні зображення Космацького святилища А.Кифішин трактує як архаїчні прашумерські імаограми. Прашумерськими їх називає, у зв’язку з близькістю до шумерського письма, однак відносить до значно раніших, більш архаїчних ступенів розвитку. Космацькі імаограми подібні до імаограм гроту Коня (синтагми № 5, 13, 23) в Арсі-сюр-Кюр (Бургундія, Франція), виявлених А.Леруа-Гураном і датованих 35 тисяч років до н. е.<sup>14</sup>.

Здійснена А.Кифішиним дешифровка імаограм передає зміст верхнього ряду: “Коли Ведмідь (AZ) вступив у битву зі Змією (MUŠ) для дикого Бика (ANU), тоді виникли Сонце і Місяць”; нижнього ряду: “Коли Павук (AN.ZU.ZU), що володіє небесними знаннями, спустився в колісниці на землю, тоді мамонт (AM.SI), який згодом став пралюдиною, завершив творення світу заради дикого Бика”. Дешифрування імаограм верхнього ряду здійснюється зліва направо, нижнього – справа наліво.

Імаограми верхнього ряду передають космогонічну картину створення світу – неба, Сонця і Місяця через конфлікт богів, результатом якого є утвердження нового світопорядку. За архаїчною шумерською міфологічною версією бог Місяця Сін (Ведмідь), який володів *Me* і лірою, з допомогою якої творив світ, вступив у битву з Інанною (Змією), що уособлювала водну стихію, первісний хаос<sup>15</sup>. У результаті битви і перемоги над первісною хтонічною істотою було створено організований космос, бінарний світ, відділено небо від землі. Ану утвердився як верховний небесний бог, а Сін став господарем нижнього світу.



Нижній ряд імаограм продовжує космогонічну тему, присвячену створенню земного світу й пралюдини, у якому, крім Павука, брав участь Мамонт. За поширеною міфологічною традицією багатьох народів Мамонт живе під землею або під водою, на дні озер і річок. Його епітетами та іпостасями є “Бик землі”, “Водяний бик”, “Мамонт-риба”, “Мамонт-змій”, яких співвідносили з нижнім світом, водою, царством мертвих. Разом з тим він виступав творцем-деміургом. Підводна стихія Мамонта передана оригінальною технікою виконання його образу на скельному святилищі у вигляді маленьких ямок. Мамонт творить пралюдину з глини, взятої з водяної безодні Абзу.

Таким чином, верхній і нижній ряди імаограм передають найархаїчніші релігійні уявлення стародавніх людей про створення світу й людини.

На триметровій відстані від скельного комплексу на південь знаходиться інша скельна основа висотою біля трьох метрів, на якій міститься виділена з моноліту величезна (4x5 м) горизонтальна з нахилом на захід чотирикутна плита, заввишки понад два метри. На верхній її частині виявлено округлу чашоподібну заглибину, від якої розходяться широкі рівчаки. Як і на інших каменях, на плиті прорізано десятки продовгуватих заглибин – ідеограм у різних комбінаціях. Плита була жертovníком святилища і становила південну, головну, сакральну-просторову точку в його композиційно-планувальній структурі.

У північно-східному напрямі від жертovníї плити, паралельно до скелі, у формі змій, направленої на захід, знаходиться камінь, якому надано зооморфного вигляду. Його довжина – 7 м, висота – 2,5 м. З південного боку він має подобу голови собаки, направленої на схід. На його видовженій морді виділено ніс, ряд зубів, язик, що звисає донизу. На камінь нанесено хрести, викуто решіткові продовгуваті зображення, а також чашоподібні заглибини, рівчаки-ідеограми (рисунки 8, 9).

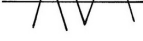
У міфоритуалістиці образ собаки амбівалентний. Він виступав провідником і охоронцем потойбічного світу. Міфологічна традиція наділяла собак езотеричним досвідом і даром віщування. Їх часто приносили в жертву божеству.

Із західного боку на камінь нанесено численні рівчаки в різноманітних комбінаціях, з північно-західного – ящероподібну голову, на якій продряпано Х-подібний знак.

У північно-західному напрямі від жертovníї каменя виступає ще один скельний останець, що стоїть на схилі пагорба. Йому надано вигляд голови ящера, яка піднята на висоту 5,5 м. Вона звужується донизу і має в основі понад 2 м.

У різних частинах святилища є ще з десяток менших каменів. На більшості з них викуто різноманітні петрогліфи у вигляді хрестів, ромбів, трикутників, кругів, кутових композицій, продовгуватих рівчаків і чашоподібних заглибин.

Праворуч від жертovníї каменя, на прошліфованій горизонтальній скельній по-

верхні викуто ідеограму, що складається з перекреслених ліній: , поруч п'ять знаків людської стопи (рисунок 10). Ідентичні писемні знаки свого часу були виявлені дослідниками М.Рудинським і Б.Михайловим на Кам'яній Могилі, а Г.Хакстейблом – у Чатал-Гуюці (Туреччина). Силабарій А.Кифішина, опублікований у його книзі “Древнее святилище Каменная Могила”, містить колекцію подібних писемних знаків. До того ж, цю ідеограму він привів у відповідність до подібного шумерського писемного знака згідно з “Шумерським лексиконом” А.Даймеля. Отже, за силабарієм А.Кифішина, ідеограма, виявлена на Кам'яній Довбуша в Завоєлах (Космач), означає пошумерськи: nup (цариця підземного світу)<sup>16</sup>. Це перша прочитана ідеограма, виявлена

на карпатському скельному святилищі. Загалом, за останні роки їх знайдено десятки, сотні, які чекають ще свого дешифрування.

Зауважено, що скелі, яким надано зооморфного вигляду, мають різновекторну просторову орієнтацію. Зокрема “голова собаки” зорієнтована на схід. Скеля навпроти у вигляді продовгуватої змії спрямована на захід. Їхнє розміщення дає змогу фіксувати дні весняного й осіннього рівнодень.

Відповідні просторові орієнтації надані й алеям, прокладеним між мегалітами. Одна з них проходить ліворуч від жертовного каменя й спрямована з південного сходу на північний захід. Кам’яні стіни ритуальної алеї завдовжки 20 м на висоті 2,5 м від землі вирівняні й прошліфовані.

На відстані 30 м від святилища на схід міститься візирний камінь у вигляді пагорба, який у сакральній топографії відігравав важливу роль. У народній легендарній традиції це Алатир-камінь, первісний пагорб, з якого почалося створення світу; з-під нього витікали “космічні й земні ріки”.

Візирний камінь підтесаний зі східного боку. Він густо покритий ідеограмами. Раніше з-під нього витікало джерело.

Обстеження біля двох десятків скельних останців, викутих на них зображень, змістова й композиційна сутність останніх указують на наявність у Завоєлах стародавнього святилища, ритуального мегалітичного центру з унікальним для світової практики петрогліфічним комплексом епохи неоліту – енеоліту.

Важливо зазначити й те, що стародавня культова пам’ятка не забута. Вона залишається фактором сучасного релігійного життя. Кожного року 27 вересня, на свято Воздвиження Чесного Хреста, до Каменя Довбуша жителі села здійснюють Хресну ходу. З чотирьох сторін пам’ятки, а також на найвищій скелі, встановлено хрести (рисунок 11).

11 жовтня 2006 р. Карпатська історико-археологічна експедиція виявила на горі Лисина Космацька ще одне скельне святилище. Пам’ятка розташована на південному схилі гори (1464 м), що за 5 км на захід від присілка Плаюци села Космач. Як і в Завоєлах, вона має назву Камінь Довбуша. Святилище являє собою видовжене (10x40 м), зорієнтоване в напрямі схід – захід похиле нагромадження величезних кам’яних плит. Верхні плити масивних розмірів утворюють продовгуватий тунель завдовжки 6 м у напрямі північний схід – південний захід. При вході із західної сторони його висота становить 1,2 м, ширина – 0,8 м, на східній – висота 0,7 м, ширина – 0,5 м. Праву стінку тунелю становить гладка монолітна плита, ліву – дві підігнані одна до одної плити. Чотири верхні гігантських розмірів плити служать перекриттям тунелю. Система підпор, врубів, підкладок складає враження про його побудову. Однак вага деяких плит сягає десятків тонн. Тунель, вірогідно, використовувався для спостережень за світилами.

На північній стороні другої зверху великої плити висічена двометрової довжини ліва стопа, спрямована на північний схід. На поверхні плит виявлено чимало видовбаних округлих, кутових, продовгуватих ліній, а також знак у вигляді букви Т, як і на святилищі в Завоєлах. Як уже зазначалося, цей знак доволі поширений на карпатських святилищах. Як протошумерський писемний знак *Me* його фіксують на святилищі в Чатал-Гуюці, Кам’яній Могилі, болгарських скельних ритуальних пам’ятках.

На календарно-астрономічний характер святилища вказує також ціла низка чашоподібних заглибин (*écuelles*). Їхнє рукотворне походження не викликає сумніву. Всі вони розміщені на горизонтальній поверхні. Більшість має конусоподібну форму. Серед них є великі й малі, глибокі й плоскі.

Усі чашоподібні заглибини можна поділити на дві групи: ліву (північно-західну) і праву (південно-східну) відносно осі тунелю, яка умовно їх розділяє. На лівій стороні святилища зверху вниз півколом розташовано 6 лунок на п'яти каменях. Найвища з них викута на одній з верхніх плит, що розташована ліворуч від тунелю. Вона має круглу форму діаметром 0,07 м, глибиною 0,03 м. Біля неї – продовгуватий метровий рівчак у напрямі північ – південь. Через 1,5 м на краю іншої плити міститься ідеально круглої форми чашоподібна заглибина діаметром 0,1 м, глибиною 0,05 м. Третя – округла заглибина, таких же розмірів, викута на краю великого каменя. Четверта виїмка розташована через 1 м на цьому ж камені й має конусоподібну форму, за розмірами дорівнює другій і третій. Ліворуч від неї у великій заглибині продряпано 6 рівчаків, праворуч – 4. На цьому ж камені за 0,3 м від четвертої лунки знаходиться плоска кругла чашоподібна лунка діаметром 0,2 м, завглибшки 0,04 м. На окремому камені розміщена шоста конусоподібна виїмка діаметром 0,15 м, завглибшки 0,05 м. Зображення колом шести чашоподібних заглибин на каменях можуть мати археоастрономічне значення і символізувати Плеяди, як і на Гарбузівському святилищі біля с. Великий Рожан Косівського району Івано-Франківської області.

На правій (південно-східній) стороні від осі тунелю на двох величезних каменях видобано три жертвні чаші. На першому з них методом контррельєфу з плити виділено округле підвищення, на якому розташована велика конусоподібна лунка діаметром 0,2 м, глибиною 0,1 м, частково заповнена дощовою водою. Біля неї прорізано два неглибокі рівчаки з невеличкою ямкою, за якими є продовгувата плоска виїмка.

На відстані одного метра розташована інша, великих розмірів чотирикутна плита (2,5x3 м), на якій висічено дві найбільші жертвні чаші круглої форми. Діаметр лівої лунки становить 0,21 м, глибина – 0,16 м, правої – діаметр 0,26 м, глибина – 0,18 м. Вони розміщені за 0,4 м одна від одної, постійно заповнені дощовою водою. Плита була жертвником святилища. Тут уперше зафіксовано феномен трьох жертвних чаш, згодом виявлених і на інших культових пам'ятках.

Південній стороні цієї ж плити надано форму фалоса, спрямованого на південний захід з орієнтацією на Говерлу. Під плитою є невеликий наскрізний тунель по лінії південь – північ.

За 2 м від вівтарної плити розташована жертвна яма. Вона знаходиться в північно-західній частині святилища, викладена величезними продовгуватими плитами. Її глибина сьогодні сягає 4 м, ширина – 1,6 м, довжина – біля 5 м. Поперечну стінку ями становлять п'ять поставлених одна на одну плит, якими можна піднятися нагору. Вхід до жертвної ями – з північно-західної сторони. Її дно закидане камінням. Права сторона ями є суцільною плитою, ліву складають три величезні плити з викутими між ними продовгуватими прогалинами. Ліворуч, при вході до жертвної ями, видряпані чотири хрести і ромб.

Неподалік від святилища, на північно-східній його стороні, стоїть брила заввишки близько 3 м. На одній з її вертикальних стінок виявлено зображення голови рисі, збоку – три хрести, а також знак, подібний до вістря стріли. На горизонтальній вершині каменя викуто ліву стопу, підкову, круги.

За 150 м від святилища з південної сторони у двох місцях збереглися фрагменти стін прямокутної форми, завбільшки 3x4 м, викладені з каменю. В обох випадках є тільки три стінки заввишки 1–1,5 м, шириною 1 м.

Календарно-астрономічний характер святилища на Лисині Космацькій підтверджується спостереженнями учасників Карпатської історико-археологічної експедиції Прикарпатського національного університету під час літнього сонцестояння 21–22 черв-

ня 2007 року. 21 червня виявлено, що Сонце, яке заходило за гору, з 20-ї години 40 хвилин до 21-ї години 15 хвилин освітлює жертовну яму. Проміння Сонця було спрямоване точно в яму через верх гори, за яку воно заходило. 22 червня о 5 годині ранку було зафіксовано схід Сонця на лінії кам'яного тунелю. Отже, учасники експедиції стали очевидцями унікального явища, яке буває раз на рік, у день літнього сонцестояння, коли Сонце, зійшовши у максимальній точці північного сходу й описавши по небесній сфері дугу в  $260^\circ$ , зайшло на крайній точці північного заходу. Таким чином, за допомогою кам'яного тунелю й жертовної ями чітко фіксувались межові азимути точок сходу й заходу Сонця в дні літнього сонцестояння. Візирна лінія, яка проходить з північного сходу через тунель на південний захід, спрямована на гору Говерлу, яка, очевидно, виступала природним далеким орієнтиром.

Лисина Космацька має багату легендарну традицію. Збереглося чимало легенд про відьомські шабаші на горі Лисина Космацька на Івана Купала (7 липня).

Локалізація двох скельних святилищ і ряду ритуальних каменів у присілках с. Космач започаткувала відкриття десятків стародавніх культових пам'яток на території Галицької Гуцульщини. Разом зі скельними ритуальними комплексами Писаного Каменя, що біля с. Верхній Ясенів, Снідавки й інших святилищ вони становлять сакральний карпатський мегалітичний пояс, що простягнувся на десятки, сотні кілометрів з південного сходу на північний захід. Він проходить на межі гір, лінією тектонічного розлому, який супроводжується періодичним виходом на поверхню великих масивів скельних останців.

Цей сакральний пояс продовжується у південно-східному напрямі через групу скельних святилищ на Буковині (Протяте каміння, Багна, Кінашка). У північно-західному напрямі він маркується скельними культовими пам'ятками сіл Люча, Микуличин, Дора, Білі Ослави, Лоєва, Пасічна, Манява, Князівське, Грабів, Церківна, Бубнище, Розгірче, Урич, Спас, Лаврів.

Проте в районі сіл Космач, Верхній Ясенів, Снідавка, Розтоки, Великий Рожан, Тюдів, Город спостерігається велика концентрація пам'яток (локалізовано більше 20), які становлять своєрідний сакральний центр. У цьому ряду скельні святилища Космача з їх унікальними петрогліфічними скульптурними і графічними імаограмами, знаками (ідеограмами), археоастрономічною міфоритуальною топографією займають особливе місце і потребують подальшого всестороннього наукового вивчення.

1. Baruch M. *Boże stopki* / M. Baruch. – Warszawa, 1907. – S. 41.
2. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. – Warszawa, 1883. – T. IV. – S. 551.
3. Кугутяк М. Сакральна спадщина Гуцульщини. Т. I. / Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ ; Львів, 2011. – С. 134–183.
4. Сохацький М. З життя і творчості доробку археолога Готфріда Оссовського / М. Сохацький // *Постаті української археології*. МДАТБ. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 76.
5. Кіркор А. Г. Покуття з археологічного погляду (1874 р.). Дослідження / А. Г. Кіркор. – Коломия, 2009. – С. 32–36.
6. Janusz Bogdan *Zabytki przedhistoryczne Galicji Wschodniej* / Bogdan Janusz. – Lwów, 1918.
7. Бандрівський М. Про «поганські камені» в Карпатах / М. Бандрівський // *Археологія*. – 1989. – № 3. – С. 109–116.
8. Скелі і печери в історії та культурі стародавнього населення України. Наукова конференція. – Львів, 1995.

9. Грабовецький В. Скелі й печери Довбуша / В. Грабовецький // Жовтень. – 1975. – № 8. – С. 154–158.
10. Пушик С. Бусове письмо / С. Пушик // Перевал. – 1993. – № 2. – С. 81–97; Пушик С. Скельно-печерні святилища / С. Пушик // Перевал. – 2001. – № 1–2.
11. Кифишин А. Странствие в подземном мире страждущего бога. К реконструкции шумеро-греко-египетского прамифоритуала / А. Кифишин // Сфинкс, или мифология бытия. – М., 2012. – С. 93, 139.
12. Szyjewski A. Etnologia religii / A. Szyjewski. – Kraków, 2008. – S. 470–471.
13. Саннікова Л. Свята Мова Творця у Звичаях Народу: Етнофеноменологія староукраїнської культури / Л. Саннікова. – К., 2005. – С. 341–342.
14. Кифишин А. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тис. до н. е. / А. Кифишин. – К., 2001. – С. 540–541.
15. Щокін Г. Людство і віра. Всесвітня історія народів і релігій / Г. Щокін. – К., 2005. – Т. II. – С. 171–172.
16. Кифишин А. Указ. соч. – С. 709–710.

*Николай Кузутяк*

(г. Ивано-Франковск, Украина)

### **Древние скальные святилища Космача**

*В статье идет речь об открытии двух скальных святилищ в с. Космач Косовского района Ивано-Франковской области. Установлено их сакральную топографию, конструктивные особенности; осуществлено описание и интерпретацию скальных скульптур и рельефов; сделана попытка дешифровки имагограмм и письменных знаков.*

**Ключевые слова:** скальные святилища, ритуальные и жертвенные камни, имагограммы, идеограммы.

*Mykola Kuhutyak*

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

### **The ancient rock sanctuaries of Kosmach**

*The article deals with the opening of two rock sanctuaries in the village of Kosmach Kosiv district Ivano-Frankivsk region. Their sacred topography, structural features are established; the description and interpretation of the rock sculptures and reliefs is done; the attempt of the imahograms and written symbols is decoding made.*

**Key words:** rock sanctuaries, the ritual and sacrificial stones, imahograms, ideograms.

УДК 94(477.85.87)  
ББК 63.3(4Укр)52

Микола Литвин  
(м. Львів, Україна)

## УЧАСТЬ ГУЦУЛІВ В УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ ст.

*У статті розглянуто участь гуцулів в українських визвольних змаганнях першої чверті ХХ ст. Зокрема, досліджено діяльність гуцулів у роботі перших українських політичних партій, громадських організацій та українського уряду ЗУНР; участь у бойових діях у складі УСС та УГА.*

*Ключові слова:* гуцули, громадські організації, політичні партії, український уряд.

Як відомо, 2011 р. українці урочисто відзначили 200-ліття Маркіяна Шашкевича, портрети якого дуже часто висіли в помешканнях гуцулів поряд з портретами Тараса Шевченка та Івана Франка. Власне добі Визвольних змагань ХХ ст. передував період українського національного відродження ХІХ ст. Національне пробудження засигналізувала “Руська трійця” в особі Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Якова Головацького, яка 1837 р. видрукувала альманах “Русалка Дністровая”, ввела народну мову в літературу й виступила за єдність українців Австрії з підросійською Україною. Відзначення сотих роковин Маркіяна Шашкевича (1911) у Коломиї, Косові, Кутах дало новий імпульс національно-культурному життю українців Прикарпаття<sup>1</sup>.

Важливий державно-політичний досвід країни здобули в Галицькому сеймі та Віденському парламенті, а також перших українських партіях – радикальній, яка була дуже популярною на Гуцульщині, та національно-демократичній і соціал-демократичній, їх виборчих кампаніях кінця ХІХ – початку ХХ ст.<sup>2</sup> Як відомо, серед творців Русько-української радикальної партії (1890) і парамілітарної “Січі” (1900) був громадсько-політичний діяч, адвокат і видавець із Коломиї Кирило Трильовський, а також громадські діячі Михайло Перцович (Верхній Березів), Іван Чупрей (Печеніжин), Юра Соломійчук-Юзенчук (Жаб’є) та ін.<sup>3</sup> Інтелігенція краю також гуртувалася в осередках “Просвіти”, “Рідної школи”, Науковому товаристві імені Шевченка у Львові. Особливо популярними стали просвітянські читальні на Гуцульщині – Довгопіллі, Печеніжині (1895), Космачі (1896), Микуличині, Кутах (1897), Старому Косові (1899), Ростопках (1900), Рожневі (1901), Делятині, Шешорах (1902), Акришорах (1912) та інших селах<sup>4</sup>.

Історію України, традиції козацтва та опришківського руху, здоровий спосіб життя активно популяризували на початку століття січові осередки на Гуцульщині, зокрема в Микуличині, Жаб’ї, Верхньому Березові, Шешорах, Москалівці, Річці, Косові. Гуцульські відділи січовиків узяли участь у січових здвигах у Коломиї (1909), Станіславові (1911), Снятині (1912), Львові (1914) та різних заходах на честь сторіччя від дня народження Тараса Шевченка. Чимало гуцулів з Брустурів, Річки, Яворова, Космача, Кобаків, Краснопілля, Жабйого і кількох Березовів у 1914–1918 рр. воювало в лавах Легіону (згодом полку) Українських Січових Стрільців у Карпатах та Надзбруччі; сотні з них потрапили в полон, де запізнали життя і побут наддніпрянців, загалом Росії.

Падіння імперії Габсбургів і завершення Першої світової війни радо вітала більшість галицьких українців. Особливі надії поклалися на Українську Національну Раду – тимчасовий парламент ЗУНР, який створено 18 жовтня 1918 р. у Львові. До цього представницького органу ввійшли й гуцули, а серед них Гриць Дувіряк (повіт Печеніжин), Василь Нагірняк (повіт Надвірна), Петро Шекерик-Доників (повіт Косів), Кирило Трильовський (як посол віденського парламенту)<sup>5</sup>. Уже згаданий косівський

радикал П. Шекерик-Доників брав участь у розробці нового аграрного законопроекту, обґрунтовуючи необхідність “консолідації великої земельної власності” і “викуп землі у багатих селян”, організацію промислу для безземельних. “Землю мають дістати селяни, – зазначав він, – але так, щоб від того вони мали хосен, і держава не потерпіла. Вивласнення землі для соціалізації зруйнує державу і не дасть нічого селянам – ми мусимо землю мати у власність і хочемо за неї заплатити, бо знаємо, що доки не заплатимо, доти нашою не буде”. (Як відомо, і в УНР, і на радянській Україні земельна політика була зовсім іншою). Не секрет, що думку радикалів не поділяла місцева біднота, яка прагнула конфіскації земельної власності, без викупу<sup>6</sup>.

У період ЗУНР започатковано створення нових органів влади, мережу державних навчальних закладів з українською мовою навчання. Полякам, яких чимало було в Косові, Ворохті, Надвірній та Делятині, дозволено відкривати польськомовні школи. Українське державотворення підтримали українські кооператори і просвітяни, зокрема й члени читальні “Просвіти” в Космачі (ств. 1908 р.), при якій діяла Гуцульська торгова спілка (ств. 1909 р.). Після поразки ЗУНР космацька “Просвіта” поновила свою культурно-освітню працю лише в березні 1923 р.<sup>7</sup>

У цей час у повітовому Косові почала виходити україномовна газета “Урядові вісті”, засновано видавництво навчальних підручників “Довбуш” (редактори Микола Угрин-Безгрішний, Богдан Заклинський), відкрито нову повітову бібліотеку і навіть театр ім. І. Тобілевича (директор М. Угрин-Безгрішний). Згідно з розпорядком комісара Косівського повітового уряду Анатолія Лепкого запроваджено перейменування вулиць на честь діячів української історії та культури – Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Грушевського, князів Святослава, Романа і Данила, святого Володимира, українських гетьманів. Центральні площі мали отримати назви – Берестейського миру, Олекси Довбуша, Стрілецька, Першого падолиста.

Що ж до польського населення Косівщини (близько 15% у 1910 р.), то воно бойкотувало заходи української влади. Євреї, яких багато було в цьому повіті перед світовою війною (близько 1%, а після війни майже 6%), зайняли нейтральну позицію, що, зрозуміло, не подобалося полякам.

Цікаво, що під впливом ЗУНР у листопаді–грудні 1918 р. започатковано створення українських самоврядних структур на Закарпатті, а місто Ясіня стало столицею новопроголошеної Гуцульської республіки. Її керівний орган – Гуцульську Народну Раду очолив Степан Клочурак, що згодом став міністром уряду Карпатської України. На жаль, уже 1919 р. цей терен окупували війська Угорщини, Чехословаччини та Румунії й Гуцульська республіка перестала існувати<sup>8</sup>.

У ході дев’ятимісячної українсько-польської війни 1918–1919 рр. тисячі гуцулів поповнили лави Галицької армії, насамперед 36-ий піший полк ім. гетьмана Івана Мазепи, Запорозьку гуцульську сотню ім. Юрія Федьковича і Гуцульський курінь, який створено 25 листопада 1918 р. на правах полку. Вказаний курінь під орудою поручника Гриця Голинського сформовано в складі Першої бригади УСС Другого корпусу Галицької армії з добровольців Коломийщини і Косівщини й досвідчених вояків 24-го і 36-го Коломийських полків австрійської армії. Свій перший бій гуцули прийняли у грудні 1918 р. на фронті під Хировом. Навесні 1919 р. цей курінь, який інколи називали Окремим загоном четаря Гриця Голинського, складався з трьох піших сотень (по 200 стрільців і старшин кожна) і кулеметної сотні<sup>9</sup>.

Особливою мужністю гуцули куреня відзначилися в наступі на Львів, у ході Вовчухівської операції навесні 1919 р. Зокрема, 7 березня стрільці захопили оборонні редути поляків у селі Вовчухи, а наступного дня – залізничну станцію Родатичі, що

перерізала шлях полякам з Перемишля до Львова. У ці дні гуцули здобули чималі трофеї – 6 гармат, 26 скорострілів, 2 міномети та полонили понад 250 польських легіонів. Щоправда, ця перемога далася нелегко: декілька січовиків загинуло, а 76 отримали поранення. Про мужнього командира куреня гуцули любили співати:

Сказав Гриць Голинський Ходорів палити  
До самого Львова канонами бити.  
До самого Львова канонами бити,  
а під Перемишлем голови зложити.

Тієї весни курінь воював також під Старим Самбором і Городком, а влітку в ході Чортківської офензиви – на берегах Золотої Липи і під Рогатином. У цих боях більшість вояків полягло смертю хоробрих. Гуцули не змогли допомогти і своїй малій Батьківщині: 24 травня значну кількість сіл Гуцульщини окупувало румунське військо (8-ма піхотна дивізія Я.Задіка)<sup>10</sup>. У ті ж дні створено спільно з поляками військове командування і цивільну адміністрацію.

На Великій Україні в цей час формувався Перший гуцульський полк морської піхоти Армії УНР.

Після відступу в липні 1919 р. Галицької армії за Збруч уряд ЗУНР перебрався зі Станиславова до Кам'янця, а згодом до Відня, де проголосив курс на відновлення незалежної Галицької республіки, так званої “Швейцарії Сходу”. Галицький провід сподівався, що соціально-економічний розвиток держави забезпечать чималі запаси нафти, озокериту, солі, лісу, унікальні залізничні та шосейні дороги через Карпати до Чехословаччини, Румунії, Угорщини, а також працьовите населення, яке прагнуло освіти й господарського вишколу. Як відомо, потужні та невеликі тартаки діяли в Делятині, Микуличині, Білих Ославах, Кутах, Яблуниці, Космачі та інших гуцульських селах.

Великі надії покладалися на виявлені до Першої світової війни родовища нафти в Делятині, Яблуниці, Вороненці, Лоевій, Чорних Ославах, Пнев'ї, Ворохті, Стримбі, Зеленій, Рафайловій, Добротові, Пасічній, Чорному Потоці, Заріччі, Слободі Рунгурській. З 1899 р. копальня нафти діяла в Космачі. Традиційно експортували кам'яну й кухонну сіль з великих солеварень Делятина, Косова, Ланчина. Крім того, певний час в австрійську добу діяли й невеликі солеварні в Лоевій, Космачі, Яблунові, Княждворі, Уторопах, Стопчатові<sup>11</sup>.

Зауважимо й те, що після закінчення українсько-польської війни частини Української галицької армії інтерновано в таборах Чехословаччини. Збройний опір окупантам продовжили чинити у квітні 1920 р. вже цивільні, зокрема біднота Косівщини (села Жаб'є, Голови, Зелена та ін.). Визвольні змагання занотував у спогадах уже згаданий діяч ЗУНР Петро Шекерик-Доників<sup>12</sup>.

Після антиукраїнської ухвали Ради амбасадорів 1923 р. щодо Східної Галичини і де-юре поразки Визвольних змагань український національно-визвольний рух набирає нових форм і нового змісту. На початку 1920-х рр. на Гуцульщині особливо популярними стають партійні осередки радикалів, які доносять свої ідеї на шпальтах популярного часопису “Громадський голос”; радикали гостро виступають як проти політики СРСР, так і нового польського режиму, який започаткував колонізацію краю, де більшість становили українці. Щоправда, не без зовнішнього впливу в середовищі радикалів несподівано з'являється радянофільська група на чолі з адвокатом Кирилом Трильовським, яка на деякий час вносить політичне сум'яття у стан українців. Зауважимо й те, що в цей час значно слабшими були позиції Української трудової партії (з 1925 р. –



УНДО) та лівих сил – КПЗУ із “Сельробом”. Праворадикальні сили активізувалися лише на початку 30-х років. Патріотично налаштована молодь гуртувалася у “Соколі”, “Пласті”, “Лузі”, які зазнавали постійних переслідувань влади. Нелегко було конкурувати й українській кооперації Галичини, до якої прилучилося чимало наддніпрянських політемігрантів.

Зрозуміло, що нова польська влада та осередки польських партій прагнули не допустити консолідації українського суспільства. Власне для нейтралізації ідеї соборності фаворизувалася ідея етнополітичного регіоналізму гуцулів і лемків. З цією метою як на Гуцульщині, так і на Лемківщині створено низку провладних польських суспільно-культурних товариств.

Певні надії українців породив вибух Другої світової війни. У середині вересня 1939 р. у селах Косівщині з'явилося багато польських урядовців і військових, які відступали до Румунії. Щоправда, приєднання Західної України до радянської України започаткувало не лише українізацію шкільництва, але й масові депортації та арешти українців, поляків, євреїв. Зокрема, 1941 р. у Станіславівській в'язниці НКВС розстріляно командира Гуцульського куреня УГА Гриця Голинського (1990 р. його прах перепоховано в Делятині). Він повторив долю багатьох гуцулів, яких було страчено в УРСР у 20–30-ті рр. ХХ ст. Мартиролог загиблих земляків тривалий час укладає краєзнавець Петро Арсенич. Новий імпульс Визвольним змаганням дало створення в ході війни Української Повстанської Армії. Уже після Другої світової війни визвольний чин попередників продовжили шестидесятники, представники дисидентського руху, а серед них і В'ячеслав Чорновіл, який неодноразово бував серед горян Космача.

Як бачимо, Українські визвольні змагання першої половини ХХ ст., незважаючи на певні поразки і тактичні прорахунки, підтримували національну свідомість краян і цілеспрямовано руйнували підмурки тоталітарних режимів. Їх уроки потрібно засвоїти не лише історикам і політологам, але й сучасним політикам і управлінцям.

1. Стеблій Ф. Маркіян Шашкевич – провісник незалежності соборної України / Ф. Стеблій. – Львів, 2011. – С. 5–22.
2. Детальніше див.: Чорновіл І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (Нарис з історії українського парламентаризму) / І. Чорновіл. – Львів, 2002. – 288 с. ; Аркуша О. Українське представництво в Галицькому сеймі 1901–1907 років / О. Аркуша // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2006. – Т. ССІІ. – С. 151–239; Левицький В. Як відбуваються наради парламенту? / В. Левицький // Календар товариства “Просвіта” на наступний рік 1912. – Львів, 1911. – С. 67–77.
3. Див.: Гей, там на горі “Січ” іде: Пропам'ятна книга “Січей” / [упоряд. П. Трильовський]. – К., 1993. – 416 с.; Литвин М. Історія українського стрілецтва / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1990. – 200 с.
4. Клапчук В. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) / В. Клапчук. – Львів ; Івано-Франківськ, 2009. – С. 116–118; Арсенич П. Просвіта на Гуцульщині / П. Арсенич // Гуцульщина. – Торонто, 1994. – Ч. 37. – С. 21–22; Арсенич П. Мати українських товариств / П. Арсенич, Л. Вардзарук // Новий час. – 1990. – 6 грудня; Сіреджук П. З хроніки подій Гуцульщини на зламі ХІХ і ХХ ст. / П. Сіреджук // Історія Гуцульщини. – Львів, 2001. – Т. 6. – С. 584–623.
5. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1995. – С. 75–90.
6. Литвин М. Західноукраїнське село в період Визвольних змагань / М. Литвин // Історія українського селянства. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 1. – С. 597–621.
7. Сіреджук П. Діяльність “Просвіти” в Космачі / П. Сіреджук // Гуцульщина. – Торонто, 2000. – Ч. 59. – С. 22–25.

8. Литвин М. Історія ЗУНР. – С. 71–74; Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини / О. Павлюк // Україна в минулому. – К. ; Львів, 1995. – Вип. 7. – С. 34–35.
9. Гуцули у Визвольній боротьбі. Спогади січового стрільця Михайла Горбового / [за ред. Р. Ковалю]. – К. ; Вінниця, 2009. – С. 36–38.
10. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998. – С. 367–371.
11. Клапчук В. Названа праця. – С. 162–245.
12. Шекерик-Доників П. Свято злуки українських земель / П. Шекерик-Доників // Календар “Тромеда” на 1924 р. – Львів, 1923. – С. 140–144.

*Николай Литвин*  
(г. Львов, Украина)

**Участье гуцулов в украинском освободительном движении первой четверти XX в.**

*В статье рассмотрено участие гуцулов в украинском освободительном движении первой четверти XX в. В частности, исследована деятельность гуцулов в работе первых украинских политических партий, общественных организаций и украинском правительстве ЗУНР, участие в боевых действиях в составе УСС и УГА.*

*Ключевые слова:* гуцулы, общественные организации, политические партии, украинское правительство.

*Mykola Lytvyn*  
(Lviv, Ukraine)

**The participation of Hutsuls in the Ukrainian liberation movement of the first quarter of the 20<sup>th</sup> century**

*The participation of Hutsul in the Ukrainian liberation movement in the first quarter of the 20<sup>th</sup> century is considered in the article. In particular, the Hutsuls' activity in the first Ukrainian political parties, public organizations and the Ukrainian government of ZUNR, participation in hostilities in USS and UGA are studied.*

*Key words:* Hutsuls, public organizations, political parties, the Ukrainian government.

УДК 94 (477. 86-22)  
ББК Т 3 (4 Укр 3)

*Петро Сіреджук*  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

## КОСМАЧ В ІСТОРІЇ ГУЦУЛЬЩИНИ ТА УКРАЇНИ

Головне завдання Клію з доби античності – з'ясувати минуле й сучасне, а якщо це пов'язати з Космачем, то на основі доступних різнобічних першоджерел скласти правдивий літопис села для формування історичної свідомості його мешканців.

*У статті стисло розкрито історичний розвиток села від найдавніших часів до наших днів. Основна увага зосереджена на ролі Космача в історії Гуцульщини та України. Зокрема, наголошено на участь космачан у визвольних змаганнях українців за свою державність.*

**Ключові слова:** *Космач, космачани, спільнота, опришки, січовики, осередок, перебудова.*

**Фізико-географічна характеристика села.** Космач розташований у західній частині Косівського району Івано-Франківської області. Село розміщене на висоті 640 м над рівнем моря, добре захищене горами від північного й західного вітрів<sup>1</sup>. Має 32 присілки. На 1 січня 2000 р. Космач займав територію 8 430 квадратних кілометрів, що складає одинадцять відсотків від загальної площі Косівського району. Через село пропливає річка Космачіль, яка після злиття з притокою Баненка має нове найменування – Пістинька. За даними на 1 січня 2012 р., населення Космача становило 6233 особи, а це 15 відсотків від загального числа жителів району. За територією та чисельністю населення Космач – одне з найбільших сіл в Україні та Європі<sup>2</sup>.

**Назва села.** Щодо пояснення назви села існує декілька версій. Одні з них побутового характеру, а інші – науково-гіпотетичні. За першою побутовою версією перед монголо-татарською навалою у верхів'ї р. Пістиньки було кілька хат. Сюди зайшли завойовники і в часі набігу жінкам і дівчатам пообрізали коси. Після їхнього відходу безіменне маленьке поселення стали йменувати Космач. Друга побутова версія придумана Д.Пожджуком, який стверджує, що в князівській добі сюди на теперішній присілок Завоєли зайшла молода пара італійців – Джульєта і Нікос, які й поклали початок селу<sup>3</sup>.

Більш правдоподібною є третя побутова версія етимології назви села, за якою в княжий період над річкою, що протікає через нинішнє село, близько 1300 р. поселився зі Снятина втікач з довгим волоссям-космач, якого звали Іван Косматий, із сином Іваном. Другою родиною в селі були втікачі з Молдови, які стали проживати спочатку в Сигліні, а потім переселилася на горбок у центрі нинішнього села, який тепер зветься Мунчіль. Ця родина складалася з трьох осіб: глави сім'ї Діорді, його дружини Єлени та дочки Ганни. На честь першого поселенця й названо село. Ця версія вперше обнародована 1985 р. М.Домашевським у нарисі “Космач” на основі матеріалів, переданих йому космачанином В.Боб'яком<sup>4</sup>. Аналогічне пояснення походження назви села також дає польський дослідник топонімії Гуцульщини С.Грабець<sup>5</sup>.

У цій версії доля істини є, адже в давньоруській та українській розмовній і літературній мовах слово “космач” з таким значенням уживалося аж до початку ХХ ст. Воно зафіксоване відомим українським ученим-лексикологом і письменником Б.Грінченком у багатотомному тлумачному словнику української мови та російським лексикологом І.Срезневським<sup>6</sup>. У топоніміці пояснення походження назви населеного пункту від прізвиська першого поселенця є загальноприйнятим.

Не виключено, що найменування населеного пункту дано від прізвиська – прізвища Космач, дуже поширеного колись по всій Україні. Зі збережених першоджерел воно відоме нам з 1558 р. Так, у с. Соکیلники поблизу Львова проживав Олексій Космач<sup>7</sup>. У Швейкові на Бережанщині 1623 р. мешкав Андрій Космач, а 1641 р. на парафії в Стопчатові поблизу Яблунова був отець Космач. Дещо пізніше, 1669 р., у селі Заваллі на Снятинщині жив якийсь Іван Космач<sup>8</sup>. До речі, це прізвище збереглося до наших днів у жителів Сходу України.

Доречно наголосити, що відомий топоніміст Прикарпаття М.Габорак назву села Космач теж виводить від антропоніма – прізвища Космак (людина, яка має розтріпане волосся)<sup>9</sup>.

Інший топоніміст І.Железняк припускає, що назва може мати у своїй основі давнє слово *kosma*, яке колись мало значення: рослинний покрив, трава, ліс. М.Габорак теж підтверджує імовірність такої етимології цієї назви<sup>10</sup>.

Львівський дослідник санскриту В.Кобилух у 1996 р. висунув найновішу версію походження назви села. Він стверджував, що топонім Космач складається з двох санскритських слів *kos* – долина і *mach* – світло, тобто означає “долина світла”. Повторно ця гіпотеза була озвучена ним 2000 р.<sup>11</sup>. У такому поясненні теж є доля істини, адже якщо уявити собі, що в княжій добі, коли виникло село, навкруги були правічні темні ліси, а до села, як засвідчує інвентар Яблунівського ключа, ще 1752 р. вели тільки лісові стежини, то люди дійсно з пралісу виходили на залиту сонцем долину. Таке пояснення найменування поселення в топоніміці вважається науковим і не суперечить правдоподібності трактування.

Найімовірнішим видається походження топоніма Космач від річки Космачіль, яка, імовірно, свою назву отримала ще в часи неоліту, коли на теренах теперішнього села жили трипільці. Через те, що з темних борів річка виривалася на залиту сонцем долину, вони могли її назвати Космач чи Космачіль, а постійне поселення, яке в княжій добі виникло на її берегах, стали іменувати Космачем. Топонімісти вважають, що гідроніми є старші за топоніми, а тому походження назв населених пунктів від власних назв водойм вважають найбільш достовірною версією.

**Народонаселення.** Корінним і найчисленнішим етносом села є гуцули-українці. Окрім автохтонів, у селі проживали і представники різних етносів держав-завойовників – польської, австрійської, радянської: поляки, а також поодинокі представники австрійської, німецької та російської спільнот. Найбільшими була єврейська та польська громади.

**Єврейська спільнота.** Єврейська громада почала складатися на території Космача в останній чверті XVIII ст. Близько 1781 р. в селі документально засвідчено проживання єврейської родини, яка складалася з семи осіб<sup>12</sup>. На перших порах єврейська громада формувалася вкрай повільно. Так, 1800 р. у Космачі проживало лише 20 євреїв<sup>13</sup>. Швидкий ріст єврейської громади почався з розвитком нафтового промислу: якщо 1880 р. в Космачі налічувалося 141, то 1890 р. – 176, 1900 р. – уже 281, 1921 р. – 223, а 1938 р. – 246 осіб<sup>14</sup>.

Тутешні євреї мали товариство “Hatechija”, легалізоване воєводською владою 15 квітня 1929 р. Його метою було піднесення рівня культури серед своїх членів шляхом проведення читань газет, тематичних рефератів, дискусій і утримання бібліотеки. Активними членами товариства були Давид Голдштайн, Леон Рабінович, Бено Росен, Салка Мільбауер, Регіна Раухвергер, Сімон Росен, Доня Рабінович, Лейб Шеуерман, Геніх Росен, Сайде Фібер, Маркус Сойхер, Ісак Ербзентегаль, Соломон Фрімель, Мендель Шер, Ізраель Шмерлер, Мухулім Шнапс<sup>15</sup>.

Космацькі євреї також користувалися своєю безпроцентною позичковою касою. Її заснували 20 жовтня 1932 р. і назвали “Sinitach Chesed”. Активними членами кооперативи були Арон Айзен, Соломон Фріматр і Сайде Фішбер. Закладний капітал цієї установи складав 297 злотих, а обіговий досяг 1240 злотих. Станом на 4 липня 1935 р. названа громадська фінансова інституція космацьких євреїв налічувала 45 членів<sup>16</sup>.

Євреї в Космачі мали дві бази з кімнатами відпочинку. Однією володів Х. Шмерлер, а другою – Г. Росен. Нічліг у ліжку бази коштував злотий, а на сіннику-оборозі 50 грош<sup>17</sup>. Громада космацьких євреїв припинила існування 1942 р.

**Польська меншина.** У Космачі вона почала формуватися в 50-х роках XIX ст. Станом на 31 грудня 1857 р. у селі налічувалося вісім осіб католиків-поляків, у 1880 р. їх було десять, 1900 р. – 55, 1921 р. – 89 (серед них був австрієць К.Маркс та кілька космацьких німців, які сповідували католицизм), а в 1938 р. – 60 осіб<sup>18</sup>.

Поляки космацької громади для відправи богослужінь мали свою молитовну каплицю, а весною 1938 р. з ініціативи інженера Павліковського, Станецького і Шалайдечівни розпочали будівництво костелу, але не встигли закінчити будову, бо завадила війна<sup>19</sup>. Представники польської меншини займали в селі керівні посади. Зокрема, в 1933 р. лісничим був Стефан Храновський, керівником поштової агенції – Антон Добранецький, Довжинський – власником ресторану, Адам Попіль – війтом села, Адам Слонецький – учителем на присілку Плаюци<sup>20</sup>. Для своїх співвітчизників вони організували вечори відпочинку. Для прикладу, 1 лютого 1938 р. космацькі поляки організували вечір відпочинку, на якому грав оркестр зі Слободи Рунгурської. Крім модних тоді танців, музиканти грали гуцулку й коломийку<sup>21</sup>. Як і єврейська, польська громада перестала діяти в роки радянсько-німецької війни.

**Демографія.** Перші відомості про населеність Космача сягають 1532 р. На той час у селі проживало вісім родин. Станом на 15 травня 1670 р. у Космачі їх налічувалося вже 70, 1728-го – 128, 1745-го – 145, 1752-го – 165. 1781 р. у селі було 276 родин чисельністю 937 осіб, з них віком до 12 р. – 136, до 17 р. – 25, жінок – 460, бідняків – 286 осіб<sup>22</sup>. У подальшій часі зростання населення відбувалося так: 1800 р. – 1562 жителів, 1824 р. – 1766, 1857 р. – 3028, 1890 р. – 3566, 1900 р. – 4136, 1921 р. – 4125, 1938 р. – 5642 осіб, у тому числі 47 поляків, 246 євреїв і 5346 гуцулів-українців<sup>23</sup>. Серед населення Космача на всіх етапах його історичного розвитку більшість становила українська громада. Так, у 1900 р. вона налічувала 3809, 1921 р. – 3810 і 1935 р. – 4766 осіб греко-католицького віровизнання<sup>24</sup>.

З радянської доби найранніші статистичні матеріали маємо з 27 травня 1946 р. Тоді в Космачі проживало 4232 мешканці. Повторні дані відомі за 12 січня 1956 р. На той час у селі було 1312 дворів, у яких проживало 5011 осіб<sup>25</sup>. Отже, через великі демографічні втрати на війні, у боротьбі з тоталітарним режимом, депортації родин повстанців та наближених до них, населеність Космача зразу після війни різко зменшилася. Щоправда, потім стала повільно зростати, але навіть через десятиріччя не сягнула довоєнного рівня, адже в селі станом на 18 жовтня 1934 р. проживало 5250 гуцулів<sup>26</sup>.

У добу феодалізму ріст населення Космача відбувався завдяки двом факторам: природному приросту та притоку переселенців-утікачів із інших населених пунктів Гуцульщини й Покуття. Так, 1629 р. Лавер Івашкович та Іван Івашкович із с. Косів (тепер Старий Косів) поселилися в Космачі. Восени 1638 р. із с. Делятин до Космача втік якийсь Калин Куланчин<sup>27</sup>.

На сучасному етапі невпевненість у завтрашньому дні не дозволяє молодим сім'ям космачан мати більше однієї дитини; двоє дітей – рідкість. Звідси йдуть витоки

процесу старіння й вимирання населення Космача. Подібна картина спостерігається не тільки в цьому селі, але й інших населених пунктах Прикарпаття, наприклад, у с. Вікні на Городенківщині<sup>28</sup>.

**Економіка.** Економіка села розвивалась відповідно до потреб суспільства на тому чи іншому етапі історичного розвитку. Зокрема, у верхньому палеоліті та мезоліті основою господарської діяльності первісних людей, які проживали на території села, було мисливство, рибальство і збиральництво. В добу трипільської культури продовжувало домінувати мисливство і рибальство, збиральництво почало відходити на другий план, бо зародилося городництво і тваринництво. В епоху бронзи на присілку Медвежий успішно розвивався солевидобуток. Місцеві солевари підтримували бартерні відносини з металургами Трансільванії<sup>29</sup>. Солеварний промисел проіснував у селі до кінця 1786 р., аж поки австрійський уряд не закрив сільську солеварню.

Конкретні відомості про стан економіки села сягають лише 1728 р. З інвентарю Яблунівського ключа довідуємося, що основою економіки було конярство, вівчарство, птахівництво і бджільництво. Для прикладу, 1752 р. 165 селянських господарств у своєму розпорядженні мали 254 коней, 110 волів, 294 корови, 103 третяки, 163 озимки, 3959 овець і 55 ягнят<sup>30</sup>. Станом на 31 грудня 1934 р. у космацьких селян налічувалося 249 коней, 1213 голів великої рогатої худоби, 1662 вівці, 170 свиней<sup>31</sup>. Допоміжну роль у сільській економіці відіграло солеваріння, джуманство (кінне чумакування на недалеку відстань), рибальство, млинарство й нафтопромисел.

Млинарство в Космачі започатковано між 1653 і 1658 р. У 1658 р. млин уже діяв. Пізніше з ростом населення виникла потреба у другому млині оскільки малопродуктивний перший млин не справлявся з великим навантаженням з розмелювання зерна. 1752 р. мельниками в селі були Михайло Матейчук та Василь Шкодяк<sup>32</sup>.

Доба Австро-Угорщини внесла свої новації: почався промисловий видобуток нафти й розробка лісодревини. З господарською і лікувальною метою сільське родовище нафти люди, імовірно, використовували з давніх часів. Перша ж письмова згадка про використання нафти в господарстві в Космачі сягає 1591 р. Того року, як зазначається в матеріалах Галицького земського суду, власник села Микола Бучацький відступив в оренду свій запрутський маєток (Космач, а також Мишин і пів-Кам'янки, нині Велика Кам'янка на Коломийщині) двоюрідному братові Янові Збожному. Згідно з умовами, дозволялося кожному селянинові ловити рибу, займатися полюванням та збирати ропу, тобто нафту. Доречно зазначити, що ця згадка є найдавнішим письмовим документом, який засвідчує використання нафти в господарських цілях не тільки в Космачі, але й на Гуцульщині, Прикарпатті та, можливо, в Україні. Варто наголосити, що збирання ропи для власника села магнатської родини Яблоновських у селі теж зафіксовано інвентарем Яблунівського ключа, який датується 7 березня 1752 р. За давнім звичаєм космачани до Яблунівського замку мали дати чотири бербениці ропи-текучки<sup>33</sup>. Для використання в промисловій сфері сільське нафтове родовище почали розробляти з 1896 р. Нафтопромисел функціонував постійно. 1921 р. його обслуговувало 35 робітників французької фірми "Премір". Незадоволені низькою заробітною платнею вони 15 травня 1921 р. вдалися до страйку, який тривав до 3 червня 1921 р.<sup>34</sup>

Промислова розробка лісових багатств у краї була організована на початку ХХ ст. З метою вивезення великої кількості деревини космацькими гуцулами за гроші лісопідприємців австрійської держави 1908 р. збудовано на річці Космачіль клязу – водозбірник води. Зрубане дерево раз на тиждень пускали самопливом, яке прирічковим городам селян Космача, Шешор і Пістиня завдавало великої шкоди. Хижацька вирубка державних лісів у верхній течії Космачіля тривала до Першої світової війни. В цей час

постійно діяла кляуза. Документальних відомостей про її функціонування в міжвоєнний час не збереглося. Імовірно, її ніхто не відбудовував. Із поштових листівок, випущених напередодні розпаду II Речі Посполитої, видно, що на той час вона була поруйнована. Станом на 2007 р. від цієї давньої конструкції в Космачі залишилися рештки насипу та кілька зігнутих колод.

У міжвоєнний період для переробки лісодеревини діяв паровий тартак інженера Януша, який знаходився при польовій дорозі, що повертає на присілок Лішів, і розвивався не вельми успішно, а в часи економічної кризи був закритий<sup>35</sup>. Більше того, державний ліс за безцінь скуповував Е.Рабінович зі спільником і продавав його в Коломиї за спекулятивними цінами<sup>36</sup>.

За радянської доби ліс вирубували для потреб новобудов. Щоправда, мали місце самовільні рубки. Повальне самовільне вирубування лісів на території Космацького лісництва почалося перед розвалом СРСР і триває до наших днів.

**Історія.** Освоєння людиною теперішньої території села почалося не пізніше кінця верхнього палеоліту, тобто приблизно 30 тисяч років назад. Стоянку первісних мисливців археологами виявлено в 1995 р. поблизу нині майже засипаної печери гори Клифа<sup>37</sup>.

На території села люди проживали і в пізніші періоди кам'яного віку. В різних місцях (на погірському схилі над соляним джерелом за Пістинькою, на баненському плато перед обійстям родини Білоусяків, на Царині) виявлено поодинокі знахідки кам'яних знарядь, зокрема неолітичних кам'яних сокир та кам'яних грузил до ткацьких верстатів цієї ж епохи. На території медвежанської солеварні знайдено долото, один з мідних виробів трансільванського походження<sup>38</sup>.

Жили люди в селі і в княжій добі, бо залишили про себе пам'ять у топонімах хорватського походження – Віпчина і Віпченка, які означають громадське пасовище. Отже, за княжих часів основним заняттям мешканців Космача було тваринництво. Громада свою худобу випасала на спільному пасовиську.

Писемна історія села бере відлік з 1412 р. Того року проведено розмежування Космача з сусідніми селами: Береза (Верхнім Березовим), Лючею і Микуличином<sup>39</sup>. Границі з Жаб'єм (Верховиною) залишилися не визначеними до 1668 р. Щоправда, Космач на той час мав дещо більшу територію, бо на його землях близько 1607 р. виникла Акришора. За тодішнім адміністративним підпорядкуванням село входило до Коломийського повіту Галицької землі Руського воєводства. Інших документів про Космач до наступного сторіччя не збереглося, бо згоріли під час татарського нападу на Коломийський замок 1619 р., де вони знаходилася.

Пізніше Космач, час від часу, згадується в різних документах, що вийшли у світ з королівських і повітових судових канцелярій. Так, у 1516 р. уповноважений Станіслава Нушевського – знатний Андрій Прокоп із Гвіздця звернувся до Галицького земського суду із заявою, що орендар Дмитро, або Данилко\*, не хоче повернути гроші. Справа, яка раніше слухалася в Коломийському гродському суді, не привела до примирення сторін, а тому її в апеляційному порядку слухали в гродському суді міста Галича<sup>40</sup>.

Пізніші відомості про Космач є в королівських реєстрах Скарбу Коронного Польщі й зафіксовані в 1536, 1552, 1579 рр. Зокрема, в королівському реєстрі 1536 р. зазначається, що Космач – невеличке село, яке складається з восьми господарств. Реєстри Польської Корони 1552 й 1579 рр. подають лише скупі відомості, що таке село тоді існувало в Коломийському повіті.

---

\* Очевидно, прізвисько Дмитра.

2 серпня 1590 р. в результаті поділу родинного маєтку між братами Миколою і Яном Бучацькими Космач, а також Нижній Вербіж, Стопчатів, Мишин та половина Кам'янки дісталися Якові, а Миколі – Верхній Вербіж, Ключів, Уторопи, Пістинь, Рівне (ще слобода. – П.С.) і якась Дмитрівка<sup>41</sup>.

Украй мало звісток про Космач є з наступного XVII сторіччя. Вдалося встановити, що третього дня після свята Святого Валентина 1610 р. шляхтич королівського двору Матвій Яблонівський придбав у магната, старости Галицького і Коломийського староств, Станіслава Влодка села Стопчатів, Вербіж, Мишин, Космач, половину Кам'янки (Великої Кам'янки) та новозасноване містечко Влодків (з 1647 р. – Яблунів) за вісім мільйонів флоренів. Він сам жив у Коломиї, а нащадки деякий час у Лючі<sup>42</sup>.

Гніт польських орендарів викликав у космачан, як і в жителів інших сіл, опір гнобителям. Вони все рішучіше піднімалися на боротьбу за своє соціальне й національне визволення. Ця боротьба набирала різноманітних форм, які часто перепліталися. Найбільш поширеними з них були втечі. Одна з перших втеч із Космача зафіксована 1618 р., коли Василь і Степан Сандровичі залишили рідні обійстя й осіли в маєтку магнатської родини Потоцьких у Шешорах. Наступного року шість родин космачан утекло до с. Хімчин: Степан Гаврилишин, Лазурів, Андрій Ретисків, Степан Стожиляцький, Василь Флек (отаман села) та Олекса Флек.

У часи національно-визвольної війни під проводом гетьмана Б.Хмельницького космачани взяли активну участь у визвольних змаганнях гуцулів за соціальне й національне визволення з-під гніту феодальної польської держави. Встановлено, що Пилип Білібене, Іван Будзів, Степан Гаврилишин, Олекса Кващин, Синьота, Степан Стрілецький, Микола Шпай разом з іншими повсталими Гуцульщини й Покуття, зокрема містечка Косова та сіл Іспас (Спас), Рожнів, Соколів (Соколівка), Косів (Старий Косів), Хомчин (Хімчин) та Новоселиця на Снятинщині восени 1648 р. брали участь у нападі на замки магната Яблонівського в Лючі й Дебеславцях<sup>43</sup>. Більше того, Степан Гаврилишин був правою рукою полковника війська прикарпатських повстанців Семена Височана, що свідчить про його організаторські здібності та військовий талант.

Оскільки соціально-економічне становище села жителів надалі лише погіршувалося, їхній стихійний протест проявлявся у двох формах: втечах селян та участі в опришківському русі. Постійні втечі з Космача спостерігаються на протязі всієї третьої чверті XVII–XVIII ст. Зокрема, в 1652 р. до Хімчина втекло шість сімей. 1671 р. в Трійцю на Покутті з Космача втік Марко Влашинець. У 1672 р. в Хімчині з космачан осіли Федір Вівчар, брати Іван і Семен Бєствірки, Левко Омельянів. У 1673 р. космачський утікач Остап Сидорів поселився в с. Задубрівці на Снятинщині<sup>44</sup>. У 1718 р. Андрій та Михайло Бойки, Качола та Мавричак Нілевич поселились в селі Ценява поблизу Коломиї. Близько 1762 р. в с. Корнич на Коломийщині осіло три родини космачан, яких тут за походженням прозвали Косматчуками: Пилип, Стефан та Яків Косматчуки<sup>45</sup>.

Вперше серед опришків жителів села документально зафіксовано 1711 р. Із матеріалів Галицького гродського суду довідуємося, що в опришківському загоні Івана Панчишина зі Стопчатова діяло четверо вихідців з Космача, котрі брали участь у сміливих нападах на шляхетські маєтки Коломийського повіту<sup>46</sup>.

Космачани постійно підтримували контакти з легендарним ватажком карпатських опришків – Олексою Довбушем. Про це ми дізнаємося з листа шляхтича Суського до яблунівського губернатора П.Беноє, датованого 7 вересня 1744 р. Він повідомляв, що солдати з хоругви Пшелуського “...переходили через Космач за опришками...”, але військо нібито не спричиняло селянам Космача “значної шкоди”. Далі в цьому листі зазначалося, що коли просили космачан повести їх на полонини, то вони не лише не



хотіли, а й свідомо відвели смоляків у інше місце, а за той час попередили опришків. У кінці листа повідомлялося, що протягом двох останніх зим Довбуш знаходився в Космачі<sup>47</sup>.

Оскільки для шляхти легендарний ватажок карпатських опришків був невловимим, то польські дідичі пішли на хитрість: пообіцяли звільнити від феодальних повинностей того, хто вб'є Довбуша. І такі люди знайшлися. Це були Мочерняк з Микуличина і Стефан Дзвінчук з Космача. Першого Олекса встиг покарати, а другий у ніч з 23 на 24 серпня 1745 р. смертельно поранив Олексу<sup>48</sup>. Стефан Дзвінчук був дійсно можливим господарем у селі. За даними Яблунівського інвентарю 1745 р., він тримав на господарстві одного коня, двох озимків, три корови і чотирьох волів<sup>49</sup>. Убивця Довбуша мав дружину Марію і четверо дітей: двох синів і дві дочки. Помер, імовірно, між 1780 і 1787 рр.\*.

Односельчани навіки прокляли Стефана Дзвінчука. З того часу його нащадків стали називати шлягунами (шлягун – перекручене народом слово шляхтич. Ця презирлива кличка вітки родини Дзвінчуків, котра зжила зі світу Олексу Довбуша, дійшла до наших днів)<sup>50</sup>.

Після смерті О.Довбуша космачанин Федір Бойчук очолив ватагу опришків, яка складалася виключно з космачан. Радіусом дій народних месників був пістинсько-яблунівський терен Косівщини. Польській шляхті 1756 р. вдалося схопити ватажка космачських опришків. У пістинській замковій в'язниці його піддали тортурам, а потім на міській ринковій площі четвертували. Частина тіла на острах селянам розвішали при головних дорогах. Таким чином, можна стверджувати, що по смерті Олекси Довбуша Федір Бойчук був дуже популярним серед гуцулів ватажком карпатських опришків<sup>51</sup>.

Після входження до складу австрійської держави соціально-економічне становище космачан суттєво не покращилося. На перших порах австрійського панування Космач надалі залишився в приватному володінні магнатської родини Яблонівських. Як і раніше, володарі здавали село в оренду. Так, відомо, що 2 березня 1780 р. новим орендарем Космача став Микола Воронич<sup>52</sup>. За сумарієм інвентарю 1780 р. космачани заплатили М.Вороничу 1.823 золотих чиншу, 66 золотих і 20 грошів “святочного”, 47 золотих і 15 грошів “стругового” (за право рибалити на форель у р. Пістинці), 83 золотих і 10 грошів за користування лісом, 32 золотих за ропу-текучку і 12 золотих “верстатного” від трьох ткачів. А ще орендар отримав 454 курки, 1.135 яєць і 227 спрядених мотків. Крім того, від господарства він збирав по вісім стругів-форелей або з громади – 32 золотих за них<sup>53</sup>.

Найбагатшим селянином Космача 1780 р. був Іван Семчук, який у своєму господарстві тримав два воли, четверо коней, чотири корови, три ялівки, п'ять штук молодняка великої рогатої худоби, двоє свиней та 150 овець. Приблизно такими ж можливими були Іван Книщук та син Івана Багрійчука, а найбіднішими – Михайло Бойчук, Стефан Сухарук та Семен Сліжук (Слижук). Варто зауважити, що в 1780 р. Стефан Дзвінчук не сплачував жодних податків і не відробляв ніяких повинностей. Отже, слід припустити, що австрійська адміністрація залишила в силі привілей Т.Яблонівської і Й.Яблонівського, за яким убивця Довбуша був “навіки” звільнений від податків<sup>54</sup>.

Селянам Космача за австрійської доби теж доводилося відробляти панщину, яка з кожним роком зростала. Так, якщо в 1846 р. космачани відробили 4926, то 1847 р. – 5022 дні панщини<sup>55</sup>. Окрім того, на користь держави їм довелося платити будинковий

---

\* 1780 р. його прізвище ще значиться в списку жителів села, а 1787-го вже не має.

та інші податки. Через тяжкий податковий гніт у селі спостерігається процес соціального розшарування населення. Так, якщо в Космачі з 322 родин у 1820 р. було 80, то в 1859 р. – аж 201 родина безземельних селян<sup>56</sup>. Не дивно, що виявом стихійного протесту жителів села проти існуючих порядків був опришківський рух. Відомими опришками з числа космачан стали Михайло Бойчук, Дмитро Марусяк, Юрій Ожиняк та Ілько Хромейчук. Юрій Ожиняк опришкував у горах у 1812–1814 рр., а загинув від рук стрільців довгопільського мандатора Гердлічки. У той же час тут опришкував космачанин Ілько Хромейчук. Мабуть, був сміливим опришком, адже йому вдалося в Пістині втекти від тюремної варти і 21 липня 1816 р. австрійські власті оголосили його розшук через галицьку пресу. З ним ще втік Григорій Мосорук з Прокурави<sup>57</sup>.

Найбільше з космацьких опришків прославили себе М.Бойчук і Д.Марусяк. Обидва очолювали опришківські загони. Перший протягом кількох років діяв в околицях села Голови на Верховинщині. Карателі піймали його в Річці. Спійманого ватажка привезли до Кут, де стратили. Про нього гуцули говорили: “Отакі давно були люди, що нічого не боялися”<sup>58</sup>. В.Грабовецький вважає, що Д.Марусяк – один з найславніших ватажків опришків, які діяли на Гуцульщині в першій половині XIX ст., непримиренний борець за соціальне визволення селянства. Не випадково гуцули визнають його найвидатнішим опришком після О.Довбуша. За народними легендами, він на микуличинській стороні, званій “Пригодище”, закопав свої скарби<sup>59</sup>. Для боротьби з опришківським рухом у Космачі австрійські власті тримали невеликий гарнізон, який протягом кількох років ніс службу на трьох блокпостах: Центрі, Облазі та Завоєлах<sup>60</sup>.

Народним нещастям були стихійні лиха та неврожаї, за якими, як правило, слідували “голодні” роки. Ось, наприклад, найбільше біди космачанам принесла червнева спека 1829 р. Тоді настала така посуха, що вигоріла вся трава, а вода повисихала; худобина через брак води поздохала. Люди зубожіли. Більшість господарств украй збідніли. В кінці місяця стало так гаряче, що ліси самі по собі горіли. Одного липневого дня над Ледескулом смерч ударив блискавкою, яка запалила ліс. Пожежа моментально охопила всю гору, яка горіла протягом двох тижнів, як удень, так і вночі. Полум’я сягало неба. Не видно було ні сонця, ні місяця, ні зір, а тільки язика червоного півня і густий чорний дим. Людську душу ятрили страшні крики дикої звірини. Сліди тієї страхітної пожежі виднілися ще 1857 р.<sup>61</sup> Неврожай 1865 р., який охопив не тільки Гуцульщину, але й усю Галичину, викликав небувалий у краї голод.

Стихія 1912 р., відсутність комунікації зі світом та заробітків знову спричинили весною 1913 р. у Космачі великий голод. Газета “Діло” з цього приводу констатувала: “Наслідком безнастанних осінніх дощових злив та градобиття пропала всяка паша, погнів овес та ячмінь, як рівнож плекана в наших долинах кукурудза, а в кінці захопив цілу Гуцульщину дня 13-го жовтня сильний мороз і знищив на пни послідню надію – бараболі, а все до решти прикрив сніг. Вівці, котрі ще не вигинули цілком в осени наслідком зіпсованої паші, гинули через зиму з браку сіна або за півдармо йшли в жидівські руки. За півдармо позбувалися гуцули із-за браку паші також безрог (свиней. – П.С.) та коров, або різали їх на прожиток. Навіть овочі лісні, що становлять значний продукт експорту, погнили та вимерзли...”

...І так село Космач, до якого веде дорога майже руслом потічків, є відрізане від світа цілком, тому що одинокий міст, який лучив Космач зі світом, забрала вода, а сплавлюване в дикий спосіб дерево Пістинькою розбило цілковито і порозривало дороги та береги”<sup>62</sup>.

За даними “Господарського часопису”, органу крайової організації “Сільський Господар”, на кінець квітня 1913 р. у селі голодувало 262 родини, а ще 115 сімей жили

впроголодь<sup>63</sup>. Більше того, голові осередку М.Дзвінчуку Головна Управа крайового сільськогосподарського товариства виділила для найбідніших голодуючих космачан 50 корон на придбання великодньої паски<sup>64</sup>. Ймовірно, саме ця обставина за наполяганням архієпископа Карла (був у Коломиї командиром 24 піхотного полку, в якому служили рекрути з Космача; цісарем австрійської держави став по смерті свого батька в липні 1917 р. Він разом з дружиною Зітою дружив з космачанами і, як стверджує Г.Поляк (Війтишина), був у Космачі в її діда. Як доказ, вона зберігає вдома фотознімок задовільної якості тих часів: вид хати, перед якою високі гості), заставила австрійського цісаря Франца Йосифа звільнити убогих космачан від сплати податків. На нашу думку, на рішення цісаря вирішальний вплив мала не стільки просьба сина, як громадська думка населення краю. На це судження наштовхує звернення 27 липня 1913 р. до повітової і крайової влади радикалів Косівського повіту, які у своїй резолюції заклали окремий пункт: “відписання податку з приводу елементарних нещаст”<sup>65</sup>, а також ініціатива Яблунівської філії “Сільського Господаря” відмінити і знизити на третину податки голодуючим і потерпілим від стихії гуцулам. До слова, в жовтні 1913 р. Рада філії картала голову космацького осередку за те, що він до неї не надіслав такої заяви про допомогу знедоленим космачанам<sup>66</sup>. Це питання тоді також розглядалося австрійським парламентом і австрійський уряд надав потерпілим допомогу<sup>67</sup>. Таким чином, схильні до думки, що твердження Г.Поляк має під собою реальне підґрунтя, виглядає правдоподібно, адже відомо, що того ж таки 1912 р. євреї Ябунівської околиці з нагоди контактів космачан із сином цісаря Карлом і дружиною скористалися і пустили у світ чутку, що архієпископ космачанкам наказала носити не запаски, а спідниці. Інсинуації євреї дали хід з єдиною метою – щоб продати свій залежаний, неходовий, непотрібний гуцулкам матеріал<sup>68</sup>. З цісарської родини в Космачі 25 травня 1919 р. разом з ад’ютантом і його дружиною та Петром Шекериком був ерцгерцог Вільгельм Габсбург, знаний в українській історії як Василь Вишиваний, який в останній хаті під Греготом з ними заночував, щоби вранці піти до Жаб’яго<sup>69</sup>.

Правда, цісарська родина про Космач знала давно: з 3 липня 1887 р., коли до Львова приїздив син Франца Йосифа архієпископ Рудольф з дружиною Стефанією. Тоді він з весільною парою космачан спілкувався на Лисій горі на крайовому ярмарку, коли там львів’яни зустрічали високого гостя. Показ гуцульського весілля високим візитерам був ініційований не самими космачанами, а етнографом В.Шухевичем<sup>70</sup>. Момент їхньої зустрічі описано у львівській періодиці. Зокрема, “Gazeta Lwowska” зазначала: “...пара молодих одіта в гуглі (вид білого весільного сукняного плаща. – П.С.) у товаристві дружб і дружок тричі припала до ніг Найяснішого архієпископа, цілуючи його стопи і коліна; за кожним разом Найясніший цісаревич робив рух підняти торкаючи їх за плечі. Коли молоді встали, запитав їх Найясніший архієпископ по-українськи: “Звідки ви?” – на що отримав відповідь: “З Космача”<sup>71</sup>.

Щоби звести кінці з кінцями, убоге працездатне чоловіче населення села подавалося на заробітки до Бессарабії, Румунії та Угорщини. Перший знаний масовий вихід космачан на сезонні заробітки відомий 1883 р., коли до Бессарабії вирудилося аж 700 чоловіків. Ішли, вірніше втікали вони від голоду і також весною 1913 р.<sup>72</sup>.

Соціальні негаразди й важкі умови життя не заважали мешканцям Космача розвиватися в громадсько-культурному та політичному руслі. Політизація населення села розпочалася з проведенням у Галичині 1867 р. прямих виборів до австрійського парламенту, а також до Галицького сейму й місцевих органів самоуправління. Жителі Космача не бажали більше бути під чийсь гнітом і хотіли стати господарями на рідній землі. Саме такі настрої космачан і зазвучали в день виборів устами одного з волелюб-

них космацьких гуцулів. Коломийська газета “Голос народу” у своїй кореспонденції 1 лютого 1867 р. наголошувала: “один гуцул з Космача на виборчій дільниці став у двірях і загородив дорогу полякам-агітаторам і звернувся до них з “сильними” словами – **“Ви ляхи скажені, ви гадаєте, що будете знову нас так душили, як душили 500 літ, а ба не діждете того більше! Ми знаємо, що таке Польща”**”<sup>73</sup>.

Культурно-просвітницьку роботу серед космачан розпочала читальня-бібліотека. Передісторія така: 14 липня 1886 р. семеро космачан – Ігнатій Козловський, Іван Уторопчук, Дмитро Линдюк, Ілля Вардзарук, Іван Бойчук, Андрій Трутяк та Андрій Веруляк – із заявою звернулися до косівського старости за дозволом її заснувати. Він їх підтримав і 26 липня 1886 р. направив документи до Намісництва у Львів. Там космачанам теж дали добро. У Космачі бібліотеку відкрито 24 жовтня 1886 р. з ініціативи отця Юліана Драгомирецького, великого друга космачан. У члени читальні тоді вписалось 53 газд. До керівництва нею було обрано попа Іоанна Дрогомирецького (головою), його сина Юліана Дрогомирецького (заступником), Ігната Козловського (секретарем), Івана Бойчука (касиром) та Івана Уторопчука (бібліотекарем)<sup>74</sup>.

Останній виявився вірним сином українського народу. Він під читальню віддав одну кімнату своєї хати. Коли про відкриття бібліотеки в І.Уторопчука стало відомо повітовому комісарові Сілецькому з Косова, то цей адміністратор польського походження запропонував селянину закрити читальню взамін на дозвіл торгувати вином. Гордий гуцул навідріз відмовився від заманливої пропозиції. Цей факт став відомий газетярм і вони обнародували його. Зокрема, газета “Діло” 1 листопада 1886 р. про нього відгукнулася такими словами: **“Є це великий патріот і приятель просвіти, який не гнеться ні перед ким”**<sup>75</sup>.

Іншим великим просвітителем космацьких селян був Петро Палійчук. Газета “Громадський голос” 8 травня 1909 р. про його подвижницьку працю на благо просвітництва села інформувала читачів: **“Це перший чоловік на ціле село, який пробудив у космацьких гуцулів патріотизм, де нині за його прикладом пішли інші і в селі зроблено багато хороших справ: засновано касу Райффайзена та “Гуцульську торгову спілку”**”<sup>76</sup>.

Досі розпорошене й забите селянство, розбурхане виборчими кампаніями, починає усвідомлювати себе і свою вагу й стає на шлях згуртування, перші ознаки чого відмічено 1887 р. Насамперед, воно проявилось у відмові купівлі горілки в єврейських шинках села й заснуванні при сільській парафії братства тверезості. Сільські жителі взяли активну участь в антиалкогольній кампанії та урочистому відкритті “Хреста тверезості” біля нинішньої церкви апостолів Петра і Павла, яке відбулося 4 грудня 1887 р. Його поставлено з ініціативи космачанина – отця Юліана Драгомирецького. “Він не втомимо, – як писала газета “Діло” 8 грудня 1887 р., – підготував наше село до прийняття тверезості, до котрого тепер майже ціле село приступило. Тому на сім місці складаємо ему прилюдну подяку за його труди коло нашого добробуту і просимо, щоб нас не забував”<sup>77</sup>. Варто наголосити, що на теренах Галицької Гуцульщини на шлях тверезості космачани стали **першими**. Потім їх приклад наслідували жителі Кобак, Криворівні, Річки, Соколівки й Хімчина<sup>78</sup>.

Величною подією в суспільно-політичному житті Космача було заснування тут коша “Січі”. Ця подія відбулася 27 лютого 1902 р. Того дня ініціатори Іван Уторопчук, Петро Палійчук, Василь Боб’як, Петро Вінтоняк, Дмитро Ле(и)ндюк, Іван Петриджук, Петро Боб’як, Якуб Ключовський та Василь Попик звернулися до Центрального Виділу “Народної Спілки” в Коломиї за дозволом на заснування січового осередку в Космачі. Отримавши там добро, ініціатори 4 березня того року за таким же дозволом апелювали

до крайових властей у Львові, де отримали дозвіл. Перші установчі збори й закладення коша Космацької “Січі” відбулося 6 квітня 1902 р.<sup>79</sup>. Тоді до товариства вписалося 64 осіб, вибрали виділ. Кошовим став Іван Уторопчук, осавулом – Петро Боб’як, учителем – Петро Вінтоняк, справником – Петро Палійчук, а скарбником – Дмитро Линдюк. На збори прибуло багато селян із сусідніх громад. Збори закінчилися співом національного гімну “Ще не вмерла”<sup>80</sup>. **Від себе додамо: це перша документально зафіксована згадка про виконання національного гімну в селі, а на Галицькій Гуцульщині є другою після с. Іспаса, де вперше гуцули гімн проспівали 1901 р.; новозакладена Космацька “Січ” після спаської (1901) була другою на теренах Галицької Гуцульщини й десятою в Галичині.**

За Космачем інші “Січі” краю засновано в такому хронологічному порядку: Жаб’є, Микитинці, Москалівка, Нижній Березів, Пістинь, Рожнів (1903), Шешори, Город, Манастирсько, Вербоivecь, Річка, Голови, Кобаки, Ферескуля, Криворівня, Яблуниця, Старі Кути, Старий Косів, Красноіль, Яворів, Кути, Ясенів Горішній, Перехресне, Полянки, Довгополе, Брустори, Бистрець, Устеріки, Розтоки, Гринява, Стебне, Великий Рожин, Хороцова, Рибно, Ворохта, Микуличин, Татарів, Яблунів (1904); Тюдів, Слупейка, Нижній Іспас, Дора, Заріччя (1905); Малий Рожин, Черганівка, Пасічна, Делятин, Луг, Битків, Пнів, Зелена (1906); Соколівка, Прокурава, Шешори, Білі Ослави, Стопчатів, Люча (1907); Хімчин, Делятин (Гориш), Верхній Березів, Текуча (1908); Трач, Гуцулівка, Рафайлів (1909); Косів (повітова “Січ”), Смодна, Середній Березів (1910), Замагора, Акришора, Лойова (1911) і Кривопілля (1913)<sup>81</sup>. Отже, напередодні Першої світової війни на території Галицької Гуцульщини діяло 73 коші “Січі”, а Космач став піонером січового руху на територію краю.

З перших днів існування Космацька “Січ” заявила про себе на всю Галичину. Зокрема, того ж року вона виступила з ініціативою проведення в Галичині першого січового здвигу. Він відбувся влітку 1902 р. в Коломиї. Щоправда, коломийський староста не дозволив космацьким січовикам очолити колону на конях і так пройтися по центру повітового міста<sup>82</sup>. Під впливом січовиків у Космачі прийнято два історичні рішення: 13 березня 1907 р. радні гміни **першими в Галичині й на Україні ухвалили вести все діловодство сільського органу самоврядування тільки українською мовою**. Газета “Діло” констатувала: “В селі Космачі Печеніжинського повіту, на засіданні тамошньої ради громадської 13 марта сего року ухвалено всіма руськими голосами, проти одного польського і двох жидівських завести руський язик урядовий в громаді”<sup>83</sup>.

Історичний почин космачан підхопили селяни в другому кінці Галичини: 17 березня 1907 р. селяни с. Полонична Кам’янецького повіту на Львівщині теж ухвалили запровадити українську мову в діловодство свого місцевого органу самоуправління<sup>84</sup>. Слідом за Космачем і Полоничним українську мову в місцевих органах самоуправління ввели села Чижевичі, Радичині, Ляшки Гостинні, Конюшки, Городиславичі, Дмитровиці Мостиського, Хом’яківка Бродівського, Лисичники, Кулаківці, Голігради Заліщицького, Урич, Підбогородичі, Коростів, Угерсько, Лисятичі, Добряни, Дуліби, Дідушиці Малі, Стинява Нижня і Верхня Стрийського повітів і т. д.<sup>85</sup>. За прикладом Космача з числа гуцульських сіл у хронологічному порядку українську мову запроваджено по повітах у таких громадах: у Косівському – Бабин, Голови, Кобаки, Красноіль, Старі Кути, Соколівка, Яворів, Рибно, Слобідка, Москалівка, Микитинці, Пістинь, Річка, Смодна, Черганівка, Шешори, Старий Косів, Великий Рожен, Довгополе, Перехресне, Полянки, Стебне, Ферескуля, Яблуниця, Криворівня; у Надвірнянському – Битьків, Пасічна, Чорний Потік, Чорні Ослави, Лосва, Зелена, Пнів; у Печеніжинському – Нижній Березів, Бані-Березів, Уторопи, Люча, Текуча, Нижній Березів, Акришора й Лючки. Зго-

дом протягом 47 днів діловодство українською мовою вело 1.399 з 3.000 сільських громад Галичини, в тому числі й на Гуцульщині в 39 селах<sup>86</sup>. **Отже, цей патріотичний почин космачан послужив українізації цілої Гуцульщини і Галичини “знизу”.**

Друге історичне рішення прийнято на засіданні громадської ради 4 серпня 1911 р. на пропозицію голови місцевого осередку “Просвіти” І.Яблонського: головну вулицю села від будинку лісничого до копальні нафти названо ім'ям Кобзаря. Вирішено на краях вулиці прибити чотири таблиці з написом “Вулиця Тараса Шевченка”. **Це було перше увіковічення імені геніального поета в назві вулиці на Гуцульщині.** Варто би, щоб нинішній сільвиконком цій вулиці повернув її історичну назву<sup>87</sup>.

Пізніше ініціативу космачан підтримали просвітяни Рожнева. Вони на спільному засіданні чотирьох читалень “Просвіти” села 27 жовтня 1911 р. звернулися до місцевої громадської ради з пропозицією назвати головну вулицю населеного пункту на честь Тараса Шевченка. Їх сільська громадська рада підтримала і 23 листопада того року ухвалила: головну вулицю поселення в напрямку на Заболотів назвати в честь Тараса Шевченка. На будинках з обох сторін вулиці було прибито відповідні таблиці з написом “Тарас Шевченко”. Таким чином, рожнівчани другими на Гуцульщині увіковічили пророка України в найменуванні центральної вулиці рідного села<sup>88</sup>.

Великою подією не тільки в історії Космача, але й усїєї Галицької Гуцульщини було заснування кооперативи “Гуцульська спілка”. Газета “Свобода” 10 лютого 1910 р. з цього приводу констатувала: **“Желаємо, проте, щоби спілка та стала приміром і заохотою для усїєї Гуцульщини, яка тепер на жаль є так занедбана і потребує проте багато громадської праці...”**<sup>89</sup>.

**Космачани першими в Галицькій Гуцульщині і восьми в Галичині** були засновниками гуртка **“Сільського господаря”**. Первинний осередок “Сільського Господаря” в Космачі засновано 16 травня 1910 р. Ініціатором його закладення був Іван Яблонський, а співзасновниками – Петро Палійчук, Іван Чонтуляк, Іван Уторопчук\*, Дмитро Лендюк\*\*, Василь Кіндяк, Казимир Ніньовський, Іван Бордулан та Федір Никорак<sup>90</sup>. Потім їх наслідували ще 47 громад гуцульського краю в такому порядку: Іспас, Косів, Рожнів, Микитинці, Смодна, Черганівка, Пістинь, Старий Косів, Соколівка, Яворів, Брустори, Шешори, Монастирисько, Річка, Город, Устеріки, Вишній Березів, Долішній Березів, Уторопи, Стопчатів, Текуча, Горішній Ясенів, Старі Кути, Кобаки, Красноіль, Устеріки, Голови, Перехресне, Микуличин, Розтоки, Люча, Прокурава, Рибно, Москалівка, Лоева, Дора, Білі Ослави, Чорні Ослави, Чорний Потік, Гуцулівка, Яблунця (на Надвір'янщині), Ворохта, Заріччя, Середній Березів, Яремча і Гринява<sup>91</sup>.

Події Першої світової війни торкнулися й Космача. На території села восени 1914 р. мали місце дві воєнні пригоди з застосуванням вогнепальної зброї. Зокрема, 17 жовтня російські вояки, які були на Рунку, сприйняли гурт кінних брусторівських гуцулів з бербеницями, який, імовірно, йшов до Космача по соровицю, за австрійський кулеметний підрозділ і знищили його. 10 листопада того ж року росіянам на Мелу на межі з Акришорою вдалося захопити тилову частину, що в основному складалася з угорських вояків, котрі на кількасот возах везли продукти харчування та запаси патронів і снарядів для австрійського війська, що перебувало в селі. Однак військовою здобиччю росіянам не вдалося скористатися, бо австрійське військо через кілька днів перейшло в контр-наступ і російські вояки були змушені знищити патрони, снаряди і міни, від чого сталися страшні вибухи й пожежі, які були чутні й видні на велику віддаль, а харчі по-

\* Своє прізвище написав з помилкою: Уторопчук.

\*\* За нього підпис поставив Іван Бойчук.

роздавали космацьким гуцулам. Щоправда, з воєнних трофеїв усе-таки вони з собою забрали великі запаси солонини та угорського вина<sup>92</sup>.

Окрім австрійських вояків, тоді в Космачі ще були й польські легіоністи. Відомо, що 28 жовтня 1914 р. група польських легіоністів капітана Лаунгардта з Ворохти виступила через Аржелужу, пішла на Кривополе до Жаб'єго, але до Космача вислали патрулів – розвідку, щоби в'яснити там обстановку. На той час у Космачі стояло два батальйони австрійських військ з 52-ї піхотної дивізії, якою командував полковник Роллер. Завданням розвідки польських легіоністів було встановлення контакту з цим військовим підрозділом австрійців для координації спільних дій. За домовленістю 3 грудня 1914 р. II батальйон 2 полку польських легіоністів прибув до Космача, щоби злучитися з австрійськими вояками. Щоправда, тут він пробув усього два дні, бо відмарширував до с. Річки, адже на фронті в с. Яворові для австрійців склалася вкрай несприятлива стратегічна обстановка, після стабілізації якої він знову повернувся 6 грудня 1914 р. до Космача, де протягом двох днів мав бій з росіянами. Пізніше австрійський підрозділ і польські легіоністи залишили Космач і взяли курс на Ворохту<sup>93</sup>.

На їх місце в село вступили російські війська, зокрема підрозділ 44-го Камчатського козачого полку та 50-ї інженерно-технічної дружини (роти. – П.С.). Російські козаки в Космачі вели себе знахабніло, тероризуючи місцеве населення. “Північні брати” в космачан насильно забирали сіно, продукти харчування, цінні речі. Найбільшої шкоди від козаків зазнали сільські євреї. Зі звіту коменданта космацького постерунку Бауерштатса, датованого 16 лютого 1916 р., довідуємося, що російськими козаками в Космачі пограбовано 80 родин, пошту і копальню нафтової компанії “Премір”. Загальна сума завданих ними збитків становила 74.396 австрійських корон, у тому числі 400 припадає на пошту, 15.000 – на копальню “Премір” і на 59.996 – жителям села<sup>94</sup>.

У ході Брусилівського прориву припускаємо, що Космач вдруге підрозділи російської армії зайняли між 18 і 22 червня 1916 р., адже зі зведень російського командування відомо, що 18 червня вони заволоділи Текучею, а 22 червня – Микуличином<sup>95</sup>. Як і раніше, російські вояки поводили себе як окупанти. Більше того, нерідко гвалтували сільських жінок. Зокрема, добре відомо, що від російських вояків – гвалтівників ледве врятувалася Параска Пожоджук<sup>96</sup>. Відступаючи з Космача, російські вояки депортували із села вглиб Росії двох молодих хлопців – Федора Вінтоняка (1900 р. н.) та Василя Біланюка (1901 р. н.), доля яких нікому невідома, а також спалили три і пошкодили 57 жилих будинків. Удруге командування царської Росії вивело свої війська з Космача в другій половині липня 1917 р. На цей раз надовго і, здається, назавжди...<sup>97</sup>.

На фронтах Першої світової війни космачани себе зарекомендували добрими вояками. Для прикладу, січовий стрілець Василь Остафійчук відзначився в бою з російськими козаками 7 листопада 1915 р. При нападі противника на маршируючі колони усусів він разом з іншими стрільцями прикривав їх відхід у безпечні місця. У бою, як зазначено в нагородному листі, Василь проявив себе холоднокривним і добрим стрільцем. Разом з іншими січовиками прицільно бив по наступаючих козаках на віддалі 150–200 кроків і власноручно збив з коней трьох козаків<sup>98</sup>.

Доба ЗУНР в історії Космача теж вписана на скрижалі літопису Галицької Гуцульщини й України. Зразу з проголошенням незалежності української держави в селі сформовано призивний пункт для космацьких і акрешорських юнаків і мужчин. Перший призив військовозобов'язаних космачан 1883–1900 рр. до українського війська відбувся 29 листопада 1918 р.<sup>99</sup>. У лавах УГА воювали 148 космачан, у тому числі: Петро Багрійчук, Василь Бербеничук, Дмитро Вардзарук, Танасій Вардзарук, Юрій Зварич, Омелян Ковч, Василь Пожоджук та ряд інших. Вісімнадцять космацьких вояків так і не повер-

нулися додому, зокрема, стрілець 2 сотні 3 куреня 24 піхотного полку імені гетьмана Мазепи Петро Багрійчук, який 31 серпня 1919 р. загинув у бою з денікінцями на території Печерської лаври в Києві<sup>100</sup>. Воїн УГА Танасій Вардзарук помер 19 липня 1919 р. у польському таборі військовополонених Бугшопи поблизу Брест-Литовська в Білорусії<sup>101</sup>.

В умовах воєнного стану космачани помагали рідній новоутвореній українській державі чим могли: давали пожертви на розбудову національного шкільництва, у фонд “Українського Червоного Хреста” та в “Боевий фонд Українського війська”. Так, у січні 1919 р. на “Боевий фонд Українського війська” жителі громади Космача зібрали з коляди 3123 корони<sup>102</sup>. На “Український Червоний Хрест” уже згадувана громада с. Космач зібрала 134, зокрема о. Е.Лисинецький пожертвував 30 корон. Дещо пізніше начальник громади Петро Сіреджук і секретар Казимир Ніньовський зібрали між населенням села ще 855 корон. Тут доречно зазначити, що це пожертвування космачан на “Український Червоний Хрест” було досить вагомим, бо навколишні села тоді назбирували значно меншу суму. До прикладу, у с. Середній Березів місцеві жителі назбирували 254, а віруючі під час збірки в церкві с. Великий Ключів – 265 корон<sup>103</sup>. Датки жителів Космача на жіночу семінарію Українського Педагогічного товариства в Коломиї становили 265 корон: Іван Кінаш та Іван Яблонський пожертвували по 50, Е.Лисинецький та Володимир Глібовицький – 30, Казимир Ніньовський і Петро Сіреджук – по 20, Василь Уторопчук – 15, Юрій Сіреджук, Лейба Різель, Герш Гольдштайн, Я.Раухверлер, Я.Шмерлер – по 10 корон<sup>104</sup>.

Визвольні змагання українців в українсько-польській війні зазнали невдачі. Політична ситуація змінилася на користь поляків. З входженням Космача в склад II Речі Посполитої соціально-економічне становище жителів не покращилося. Більшість мешканців села були безробітними. Незайнятість населення стала основним бичем важкого соціального становища космацьких гуцулів. Цього утаїти не могла навіть тодішня повітова польська влада. В одному з донесень печеніжинського старости від 1 лютого 1925 р. Станіславівському воєводі про політичну обстановку в повіті наголошувалося, що “Troska o chleb powszedni przygniała też chłopów ruskiego. Brak zarobków, brak jakichkolwiek źródeł dochodu nastraja go wobec państwa wrogo”<sup>\*</sup>.

Бідування космачан посилювали неврожаї, шкоди, завдані стихією і хижакими. Так, недороди 1919, 1925, 1931 рр. викликали голод у 1920, 1926 і 1932 рр. З офіційних повідомлень коломийського старости 1932 р. встановлено, що польські власті голодуючим космачанам виділили п’ять тонн кукурудзяної муки<sup>105</sup>.

Важкі побутові умови спричинялися до різних хвороб. У січні 1927 р. в селі спалахнула епідемія холери. “Щоденно, – як писала газета “Селянський прапор”, – кільканадцять осіб паде жертвою цієї страшної хвороби, бо навіть медичні средства не є досить сильні, щоби запобігти тій недозі. Положення хорих трагічне, бо брак лікарської помочі”<sup>106</sup>.

Міжвоєнна доба характеризується насиченим політичним життям Космача. Зокрема, весною 1924 р. 14 патріотів села першими в Галичині склали 10250000 польських марок на відкриття у Львові українського університету. З приводу цього почину космачан газета “Свобода” 6 квітня 1924 р. писала: “Честь їм. На український університет у Львові зложили отсі гроші громадяни села Космач повіта Печеніжин (в тисячах): Петриджук Дмитро – 500, Райкалюк (напевно, Робкалюк. – П.С.) – 200, Д.Сенатович –

\* “Турбота про хліб повсякденний теж пригнічує українського селянина. Відсутність заробітків, відсутність яких-небудь джерел доходу настроює його вороже до держави”.



500, о. Е.Лисинецький – 750, А.Трутяк – 1000, М.Бойчук – 1000, І.Кірашук – 1500, М.Боб'як – 500, Л.Клапцуняк – 500, І.Кушнірчук – 800, Т.Чупірчук – 500, Д.Чупірчук – 500, Г.Гавришук – 1000, Д.Гавришук – 1000. **Славні громадяни с. Космач повинні послужити прикладом для інших українських сіл**<sup>107</sup>. 19 серпня 1925 р. комендант державної повітової поліції в Печеніжині в донесенні до Станиславівського воєводського поліцейського управління доповідав, що в Космачі 50% населення висловилося за українську мову викладання в школах, ще 25% – за державну, а решта були інертними. Агітаторами серед населення за навчання рідною мовою в сільських школах села були: агент страхової компанії “Дністер” Олекса Клапцуняк, селяни Іван Недобійчук та Василь Пожоджук<sup>108</sup>.

28 серпня 1928 р. посол Олена Кисілевська була в Космачі, де на зустрічі-вічі з виборцями села звітувала про свою роботу в сеймі. У виступі ораторка звернула увагу космачан на виховання дітей у патріотичному дусі. Вона також закликала космацьке жіноцтво брати активну участь у господарському, культурному і політичному житті села, а саме, як члени осередків національних культурно-освітніх товариств<sup>109</sup>.

Неординарна подія в селі сталася влітку 1929 р. Майже вся громада Космача виступила проти ставленика польської влади Карла Маркса. Він прибув до Космача 1910 р. як австрійський жандарм. Зі встановленням у поселенні польської влади він очолював сільський постерунок поліції, проте в 1924 р. за привласнення державних коштів був знятий із займаної посади, але залишився вірним польській державі. Вона його не забула і призначила керувати місцевим органом самоуправління. В знак подяки її ставленик почав тероризувати волелюбну громаду, а тому населення села не захотіло терпіти й зажадало від влади усунути знахабнілого чиновника. Польська влада розцінила дії космачан як бунт проти польської держави й Коломийський окружний суд 317 активних космачан позбавив волі терміном на 18 місяців. Боротьба з ним набрала такої гостроти, що восени того року на його життя вчинено два невдалих замаху з застосуванням вогнепальної зброї<sup>110</sup>.

19 серпня 1930 р. на кооперативному городі села відбулося величаве народне віче. Посольський звіт і доповідь про організацію лісових робітників у Спілці Селянських Спілок та справу громадських виборів виголошував космачанам Петро Шекерик-Доників. Віче було дуже цікавим. У дискусії брали участь Іван Новодворський з Коломиї, Іван Кузич з Нижнього Березова, Гриць Гавришук з Космача і багато інших селян<sup>111</sup>.

5 листопада 1933 р. осередок УСРП в Космачі організував збори протесту збори проти більшовицької диктатури й голодомору на теренах УРСР. На них з рефератами виступили М.Комишук та сільський учитель народної школи К.Гінчинський<sup>112</sup>.

1 листопада 1938 р. на телефонічному стовпі в селі наклеєно листівку ОУН про смерть провідника Євгена Коновальця. Цього дня в селі отець О.Каменецький провів урочисте богослужіння за тих, хто віддав своє життя за незалежність ЗУНР. Він теж показав радість з приводу проголошення Закарпатської України. На богослужінні було понад 60 осіб. На закінчення присутні віруючі відспівали пісню “Боже, великий, єдиний”<sup>113</sup>.

Жваво суспільно-політичне життя в Космачі протікало й напередодні радянсько-німецької війни. 18 вересня 1939 р. у селі сформовано Тимчасовий комітет, який узяв на себе всю повноту влади, та загін народної міліції, котрий відповідав за громадський спокій. Під тиском працівників Яблунівського райкому комсомолу, які погрожували висилкою в Сибір, зокрема любителя “зеленого змія”, першого секретаря Підвезька, котрий, як зазначено в партійних документах, подавав “дурні приклади”, в 1940 р. організовано комсомольську організацію<sup>114</sup>. Першими комсомольцями з примусу стали

Олена Поляк, Олексій Петрованчук, Гнат Вардзарук та Микита Семчук. Останніх трьох привезли на прийом у Яблунівський райком комсомолу без заяв і там без них їх і прийняли в лави ВЛКСМ. Даний факт грубого порушення принципу добровільності був предметом розгляду на одному з засідань Яблунівського райкому партії<sup>115</sup>.

Весною 1941 р. у селі закладено перший на Яблунівщині колгосп ім. Т.Шевченка. Якщо вірити Л.Вардзаруку, то тоді в сільськогосподарську артіль вписалося 135 незможних селянських господарств<sup>116</sup>. Її очолив сільський активіст Андрій Пожоджук. Колгоспники обробляли націоналізовані церковні землі в Сигліні, які засадили капустою, а на полонині Кирила Линдюка на Мунчелах випасали колгоспну худобу<sup>117</sup>.

У часі радянсько-німецької війни 1 липня 1941 р. у селі перебували підрозділи угорського війська. З весни 1944 р. угорські вояки стали відверто грабувати місцеве населення. З цих причин між ними і повстанцями виникли сутички, в ході яких з обох сторін мали місце втрати<sup>118</sup>. Перед вступом у село радянських військових частин угорські та німецькі вояки окопалися на космацьких, микуличинських і ворохтянських полонинах, а також мали позиції на межі Космач–Теуча. З останніх угорські артилеристи 29 серпня 1944 р. здійснили п'ять пострілів по Верхньому Березову. П'ятий снаряд попав у верхньоберезівську церкву та завдав великої шкоди.

Вдруге радянські війська ввійшли до Космача 12 вересня 1944 р. Його від чужинських військ визволяли бійці 2 і 3 стрілецького батальйонів 7-го гвардійського полку 2-ої повітряно-десантної дивізії. 16 вересня ворог в районі села зробив спробу змінити ситуацію на свою користь. Тут відбувся жорстокий рукопашний бій, у якому загинули два політруки 7-го стрілецького полку: капітан Таєв та майор Назаров<sup>119</sup>.

Визволено Космач від ворожих військ о 15 годині дня 18 вересня 1944 р. Потім ще велись кровопролитні бої артилеристами далекобійної артилерії. Були втрати з обох сторін. Убитих поховано в центрі села, а потім перепоховано в братській солдатській могилі в Яблуніві. Зразу польовому воєнкомату вдалося направити на війну 79 космацьких чоловіків. З них 22 нагороджені орденами і медалями<sup>120</sup>.

Невмирущою славою овіяний Космач у боротьбі з радянською тоталітарною системою. Він став столицею повсталого Гуцульщини. Тут, як зазначає видатний дослідник повстанського руху П.Содоль, узимку 1944–1945 рр. існувала Космацька Республіка, яка сягала на північний захід до Березовів, на північний схід – до Пістиня і на схід – до Яворова. В селі на той час дислокувалося 19 сотень УПА. З Космача повстанці робили напади на станиці НКВС і чекістські підрозділи внутрішніх військ. У бойових сутичках з ворогом вони здобували собі провіант, зброю та амуніцію. В тих нападах найбільше себе прославили “Різун”, “Грім”, “Хмара” та ін.<sup>121</sup>

19 січня 1945 р. у селі відбулася знаменна подія: у центрі села проведено огляд – парад повстанських військ, до якого були залучені сотні повстанців з усієї Гуцульщини. Перед церквою Святої Параскеви спорудили імпровізовану трибуну, яку прикрасили вінками-гірляндами та двома прапорами. З лівого боку трибуни розвівався червоно-чорний стяг ОУН, а з правого – жовто-синій: державна атрибутика УНР. Парадом командував “Козак” (Микола Яворський). Він у супроводі командирів підходив до кожної сотні й щиросердечно вітав з Водохрещем, бажав міцного здоров'я, мужності й сил у боротьбі за Самостійну Соборну Україну. У відповідь лунало гучне “Слава Україні”. Після цього ритуалу сотні на чолі зі своїми командирами під маршову музику пройшли повз трибуну вишколеним кроком зі зброєю навпереваж<sup>122</sup>.

30 січня 1945 р. радянське командування почало наступ на Космацьку Республіку. Цей наступ вівся з трьох сторін: з Акришори, Прокурави та Брустур. Найзапекліший бій тривав вісім годин, проте ворогові не вдалося розгромити повстанців. Деталі цього

бою добре описані в друкованому органі “В боротьбі за волю” на Закерзонні 1946 р. – № 46 та розвідці “Космацька Республіка”, яка була опублікована в 2 і 3 номерах “Українського самостійника” за 1957 р. Щоправда, краєзнавець Л.Вардзарук заперечує існування Космацької Республіки й цим свідомо применшує значення Космача й космачан у визвольних змаганнях українців, у боротьбі з радянським тоталітарним режимом<sup>123</sup>. Дивного тут немає нічого: зі свідчень космачанина Василя Коб’юка встановлено, що він у радянського чекіста – підполковника “Дика”, який знищував національно свідомих космачан і повстанців, був розвідником. Більше того, він національно-визвольну боротьбу українців, у тому числі й космачан, проти радянського тоталітарного режиму називав бандитизмом і від неї раніше відхрещувався, а тепер себе видає за активного повстанця, мало не за героя України<sup>124</sup>.

Успішним був напад повстанців відділу “Сурма” на станицю космацьких бійців винищувального загону, а по-сільському – стрибків. У ході військової акції 7 травня 1946 р. ними з трофеїв здобуто два кулемети, 19 рушниць і 1500 патронів<sup>125</sup>.

У боротьбі з каральними органами радянської тоталітарної системи загинуло немало славних космачан. Зокрема, у Кривобородах на Косівщині в березні 1945 р. в бою з чекістами поліг Василь Бербеничук, боєць куреня “Скуби” – Дмитра Гаха<sup>126</sup>. У жовтні 1949 р. чекістами знищено Василя Кириловича Палійчука, 1922 року народження, нелегала з 1944 р., керівника кущового проводу Яблунівського району по кличці “Ярема”<sup>127</sup>. 6 листопада 1949 р. чекісти в селі захопили видатного керівника повстанського руху на Гуцульщині Івана Семеновича Рембловича<sup>128</sup>. Космачанку Анну Кушнірчук разом з коханим-юнаком зі Стопчатовою нелюди ще живими закопали під грушею в Яблуніві на подвір’ї районного відділу МДБ Радянської України. Катом яблунівських чекістів був Ушаков, який не щадив ні жінок, ні дітей. Нині на двох гранітних плитах пам’ятника викарбувані 155 прізвищ загиблих космачан, що полягли від рук других “визволителів”<sup>129</sup>. Не дивлячись на чисельні втрати, підпільники продовжували нерівну боротьбу. В 1953 р. загинули два останні повстанські партизани – кущові провідники: 14 травня – “Солідний” (Танасій Проданюк), а 15 жовтня – “Наливайко” (Танасій Мохначук)<sup>130</sup>.

З послабленням опору повстанців і зміцненням своїх позицій гарнізонівці посилили репресії і терор проти космачан. Так, 2 лютого 1946 р. чекісти в лісорубській колибі застали трьох селян, які ховались від виборів. Їх замордували, потім їм порізали багнетами груди, повідрубували голови й кинули у вогонь<sup>131</sup>. 7 листопада 1946 р. на присілку Медвежий енкавеесівці в господаря Михайла Варцаб’юка знайшли порожню криївку. Його почали страшно бити, щоб він признався, хто сидів у цій криївці. Незважаючи на страшні муки, селянин нічого не сказав, хоч у цей час у нього на господарстві була ще друга криївка, де саме перебував повстанець. Тоді розлючені оперативники взяли його в ліс, повісили за руку на смереку та запалили під ним вогонь. Він і далі ні в чому не зізнався, аж доки в страшних муках не помер. Упродовж двох годин його страшний крик було чути аж до села, куди також вітер доносив запах паленого людського м’яса<sup>132</sup>.

У вирі боротьби з радянським тоталітарним режимом жителі Космача гинули не тільки від рук других “визволителів”, але й повстанців. Вони повісили 60-річного Василя Васильовича Боб’яка, Василя Петровича Бербеничука, Василя Миколайовича Реведжука, у якого залишилося сиротами п’ятеро дітей, Василя Юрійовича Кушнірчука, вбили Іллю Федоровича Боб’яка, Ксенію Василівну Робкалюк, Василя Івановича Уторопчука, Семена Пожоджука та ін.<sup>133</sup>.

Репресії проти космачан за радянської повоєнної доби тривали постійно. Зокрема, у 1959 р. кадебісти заарештували вчителя української мови і літератури Космач-Став-

ницької семирічної школи Романа Григоровича Ясеновича, подальша доля якого для космачан є невідомою. Довгі роки “виховною роботою”, як уже зазначали, займалися з педагогом В.Чупірчуком та селянином Сіреджуком з Клифи, по-сільському прозваного за руде волосся Рудим, якого декілька разів тримали в психіатричній лікарні<sup>134</sup>. Як стверджує Г.Бурнашов, усесильній тоталітарній системі в селі став на заваді отець Василь Романюк. До нього в 1968–1970 рр. навідувалися відомі діячі науки, культури і мистецтва: Б.Антоненко-Давидович, М.Осадчий, В.Мороз, В.Чорновіл, О.Заливаха, Г.Севрук та ін., які вели в селі “антирадянські бесіди”. Через це отця 4 травня 1970 р. заарештували й Івано-Франківський обласний суд 12 липня 1972 р. засудив “особливо небезпечного злочинця” до семи років позбавлення волі й трьох років заслання<sup>135</sup>.

У перші повоєнні роки космачани жили вкрай бідно й не мали можливості сплатити податки державі. Станом на 1 серпня 1948 р. Космач недодав державі 30 ц зернових, 1698 кг м’яса, 5335 літрів молока. Заборгованість по м’ясу становила 236, а по молоку – 140 селянських господарств<sup>136</sup>. Селищний виконком докладав усіх зусиль, щоби полегшити важке становище жителів селища. Зокрема, на засіданнях виконкому виносилися клопотання перед районною владою про пільгове оподаткування нужденних. Зокрема, 29 червня 1946 р. голова селищної ради В.Бербеничук подав списки на 50% пільгову сплату податків 96 космацьким родинам. Сюди було включено: матір чотирьох дітей Настю Довірак, перестарілу Гафію Олексіївну Рошканюк, крайньо бідних Параску Лук’янівну Варцаб’юк, Олену Іванівну Кірашук, Параску Петрівну Прокоп’юк, Ксенію Яківну Семчук, Гафію Лук’янівну Сіреджук, Параску Іванівну Чупірчук та багатьох ін.<sup>137</sup>

Що ж до розвитку торгівлі, то в післявоєнний час мали місце випадки відсутності в торговій мережі товарів повсякденного вжитку. Дуже часто бракувало солі, оцту, кондитерських, тютюнових, галантерейних і скоб’яних виробів. Вчителів та медпрацівників Космача не забезпечували хлібом, крупою, мукою<sup>138</sup>.

Правда, пізніше справи пішли дещо краще. З кожним роком покращувалося торгове й побутове обслуговування мешканців села. Якщо в 1954 р. в Космачі було три торгові точки – сільмаг, продмаг і буфет, то в 1966 р. функціонувало вісім спеціалізованих магазинів (взуттєвий, галантерейний, хлібний, господарський, книжковий, сільмаг, два продмаги), а також чайна, буфет, пришкільна їдальня та сім крамниць для продажу змішаних товарів. У селі запрацювали власна пекарня, де всі ручні працеважкі процеси механізовано, будинок побуту, з кравецькою та шевською майстернями, перукарня, фотоательє<sup>139</sup>.

Деяке покращення соціально-економічного становища космачан спостерігається з початку 60-х років ХХ ст. Село в 1964 р. почали масово електрифікувати й радіофікувати. З присілків одним із перших електрифікованим і радіофікованим був Облаз, а потім Царина та ін. У побут космачан починають входити в моду велосипеди, мотоцикли, радіоприймачі, радіоли, телевізори, холодильники, швейні машини, автомобілі, періодика, в сільській ошадкасі стали зберігати заощадження тощо. Станом на 1 січня 1966 р., за неповними даними, в особистому користуванні космачан було два телевізори, 179 велосипедів, 46 мотоциклів, 31 радіола, 190 радіоприймачів, 403 швейні машини. Жителі села передплачували 417 журналів і 2683 газети. Сума вкладів космачан у місцевій ошадкасі становила 19200 радянських карбованців<sup>140</sup>. Купівельна спроможність мешканців села зростала з кожним роком. Це наочно ілюструє таблиця, яка засвідчує, що в 1970 р. дві родини придбали по легковому автомобілю.

## Історія

### Ріст добробуту жителів села в 1966–1972 рр.\*

№ п/п	Найменування товару	Рік продажу				Примітки
		1966	1969	1970	1972**	
1.	годинники	–	–	–	237	
2.	велосипеди	179	–	–	–	
3.	мотоцикли	48	58	120	54**	разом з велосипедами
4.	пральні машини	4	–	–	68	
5.	швейні машини	86	489	81	15	
6.	телевізори	2	12	125	3	
7.	холодильники	–	–	45	26	
8.	радіоли і транзистори	54	246	–	50	
9.	легкові автомобілі	–	–	2	–	

Потім товари підвищеного попиту стають дефіцитом. Їх цільовим потоком стали направляти в адресу Космацького споживчого товариства. В сільвиконкомі дефіцитні товари отоварювали за продане державі молоко, масло і м'ясо. Розподіл дефіциту йшов не за принципом соціальної справедливості, а за вподобаннями колишнього голови сільради М.А.Линдюка. З цього приводу журналіст В.Пожоджук у статті “Розподіл товарів” зазначав, що жителі присілка Медвежий В.К.Гудим’як і Д.Ю.Палійчук за січень і лютий 1991 р. продали державі перший 550 л молока, а другий – 22 кг масла. “Отож, їм належало, – як писав автор статті, – запропонувати для купівлі холодильник двокамерний “Донбас” та чоловічий костюм, які були виділені для цього. Однак, чомусь голова виконкому Космацької сільської ради М.А.Линдюк виділив ці споживчі товари працівнику споживчого товариства Д.К.Коб’юку, на рахунку якого в цьому році лише 250 літрів проданого державі молока. Два чоловічих костюми продано двом продавцям взуттєвого магазину. А жительці присілка Ставник Олені Ілюк, яка продала за два місяці цього року 360 літрів молока, не запропонував ніякого товару...”. Хоча було що. Так, на отоварення зданої державі м’ясомолочної продукції Космачу тоді виділили одне жіноче плаття, два зимових і 16 демісезонних жіночих пальт, 38 жіночих сорочок і т. д.<sup>141</sup>.

Комсомольську організацію у селі заново сформовано 1951 р. На той час у її рядах налічувалося 35 осіб. Ядро комсомольської організації складали молоді педагоги всіх шкіл села. 1960 р. в Космачі про себе заявила й партійна організація. Станом на 1 січня 1966 р. вона налічувала 24 комуністів, які працювали в Космацькому лісництві, Космацькому ССТ та середній школі<sup>142</sup>.

Новизною горбачовської доби радянського періоду була поява в Космачі національних громадських організацій і партійних осередків. Першими в селі заявили про себе прихильники Народного Руху України, які в грудні 1989 р. заснували свій осередок., очолений Дмитром Дмитровичем Бербеничуком. Першими рухівцями села були Антон Кобилянський, Дмитро Козак, Олексій Кушнірчук, Василь Петрованчук, Микола

\* Таблиця складена на основі витягів з відомостей Космацької споживчої кооперації: Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р.–2014, оп. 1, спр. 90, арк. 123, 131.

\*\* Дані за 9 місяців.

Сіреджук. Активістами НРУ стали Іван Вардзарук, Василь Гудим'як, Юрій Кравчук, Василь Никорак, Василь Рибчук, Григорій Юсипчук. Члени космацького осередку НРУ зразу включилися в національно-культурне й духовне відродження села. Насамперед, зуміли організувати людей взяти участь у всеукраїнській акції НРУ – живому ланцюгу, який з'єднав Івано-Франківськ і Київ 22 січня 1990 р. В ланцюгу космачанам випала честь стояти на Софіївській площі столиці. Навпроти Софіївського собору стояли Іван Вардзарук, Марія Вардзарук, Михайло Дудюк, Микола Клапцуняк, Антон Кобилянський, Юрій Кравчук, Василь Кушнірчук, Ганна Кушнірчук, Тарас Кушнірчук, Юрій Кушнірчук, Василь Никорак, Дмитро Остафійчук, Дмитро Поляк, Василь Чернищук, Василь Юсипчук, Параска Янкошук та ін.<sup>143</sup>. Цього ж дня в Космачі троє сміливців – Василь Наболотний, Василь Петрованчук та Микола Якібчук – на щоглі біля Народного дому вивісили і прикріпили національний прапор. Щоправда, екс-голова сільради М.Линдюк наказував їм: “зніміть геть ту шмату”, але відчайдухи не послухалися. Другого дня біля нього учасники акції Злуки провели народне віче, яке закінчилося співом національного гімну. Це було його перше виконання в селі за радянської доби<sup>144</sup>.

Реакційні сили демократизації і прогресивним новаціям у селі чинили відчайдушний опір. Він вівся під релігійним знаменом. Справа в тім, що активісти демократичних сил в основному були греко-католицького віросповідання. Цим скористався чорний кардинал і його люди. Вони й натравлювали релігійних фанатиків на активістів села. Так, одна з жінок побила голову ТУМу О.Кобилянського. Цього їм було замало й вони взялися до зброї. Резонансною справою їх брудних рук є замах на життя голови і члена осередку НРУ Дмитра Бербеничука та Івана Вардзарука. Останнього поранили пострілом з вогнепальної зброї в бедро. Обидва після стрільби в них відійшли від громадської роботи, а Д.Бербеничук навіть склав із себе повноваження голови осередку НРУ<sup>145</sup>.

Головним винуватцем міжконфесійної конфронтації космачани вважають М.Линдюка. Екс-голова на засіданні Косівського райвиконкому 24 серпня 1990 р., на якому заслуховували питання релігійної обстановки на Косівщині, зокрема в Космачі, зазначив таке: “Мене звинувачують у тому, що я не володію ситуацією і винен у чварах між віруючими”<sup>146</sup>.

Деякі комуністи села ніяк не визнавали національну символіку, а один з них вдався до поліцейських репресій. Ось що про одного з них пише сільський літописець Дмитро Пожоджук: “Небавом сільську Раду в Космачі очолив історик за фахом Микола Линдюк. Новий голова також хотів прислужитися комуністам. На його рахунок багато ганебних справ. У 1989 році до Космача приїхали студенти Львівської школи ім. Труша з тризубом та синьожовтими прапорами. Микола Линдюк запровадив до сільради хлопців Михайла і Тараса Беняхів. Відібрав у них синьо-жовтий прапор, тризуби і мало не арештував хлопців.

Ми йому це ніколи не забудемо, – говорить Тарас Беняк. Це жорстока людина, яка йшла проти волі народу...

Я бачила, як він забрав хлопців і розмовляла з ними, як вони повернулися з допитів, – пригадує Віра Фальковська з Варшави. – На хлопцях лиця не було ...

Ми всі переживали за наших парубків, – додає Марія Михайлик зі Львова. – І сьогодні тішимося, що ці молоді хлопці дочекалися правди, а цього Линдюка засуджують самі космачани...”<sup>147</sup>.

Жителі Космача напередодні всеукраїнського референдуму вголос заявляли про своє бажання жити у вільній незалежній державі, а Степан Плиторак через газету “Гуцульський край” 1991 р. звернувся до населення Косівщини із закликом до всіх проголосувати за українську незалежність. У статті “Позбудемося ярма” він писав: “**Хочу**

**сказати, що не варто боятися труднощів, бо ми вже пережили стільки, що нам нічого не дав, лишень кожен старався щось собі урвати. Були ми наймитами. Ми хочемо позбутися свого визискувача, що, як реп'ях до кожуха, до нас причепився. За українську незалежність треба всім голосувати”<sup>148</sup>.**

У перший рік незалежності космачани відзначились піднесенням патріотичного духу. Уперше у своїй історії вони відзначили День села, приурочений 580-річчю з часу першої згадки про Космач. Його проведено з ініціативи П.Сіреджука та за активної підтримки Косівської райдержадміністрації, зокрема Ігора Аполоновича Пелипейка. На торжество 9 серпня 1992 р. прибуло багато гостей із сусідніх сіл: Брустор, Прокурави, Шешор. На святі також були гості з Коломиї, Косова, Івано-Франківська й далекої Австралії. У призначену годину трембіти сповістили на всі гори й полонини про початок свята, яке розпочалося спільним богослужінням священників обох конфесій. Далі з щирим привітом до односельчан звернулася виходець із села Олена Никорак, яка нині живе й працює у Львові. Її розповідь про історію гірського села була дуже цікавою. Святослав Добровольський, який прибув з Австралії, подарував громаді портрет Тараса Шевченка.

На свято місцеві активісти організували під відкритим небом виставку робіт сільських умільців. Аматори сцени дали кількагодинний концерт. Учасники великого торжества з захопленням сприйняли концертні номери у виконанні чоловічого хору районної організації товариства “Просвіта”, учасників художньої самодіяльності Космача, а також суспільно-культурного товариства “Гуцульщина” зі Львова. Приємне враження на глядачів справили виступи молодих львів'ян, зокрема колумійки у виконанні юних Лесі та Юрія Хромейчуків на слова їхньої мами Ольги Хромейчук (нині всі проживають в Англії), пісні Ярослави Сіреджук та декламації творів Гната Хоткевича у виконанні Нестора Библюка. На закінчення сільський майдан перед Народним Домом, де відбувалося торжество, відспівав многи літа .

Нині в добу незалежної України громадськість села докладает багато зусиль для відродження національної історичної пам'яті. У традицію ввійшло святкування річниць УПА. Так, на Покрову 2003 р. у Космачі на могилі загиблих у бою 14–15 лютого 1945 р. 24 вояків УПА куреня “Скуби” відкрито пам'ятник: на невисокому насипі під шатроподібною капличкою вміщено скульптуру Богоматері з Сином Божим на руках. Ось так місцевий осередок УРП “Собор”, за підтримкою рухівців та Союзу Українок, ветеранів УПА вшанували борців визвольних змагань. Із цієї нагоди тут виступили народний депутат України Левко Лук'яненко, голова районної ради Петро Дійчук, представники демократичних партій і рухів<sup>149</sup>.

Дуже урочистим було святкування 66-ї річниці УПА. Так, 14 жовтня 2008 р. його розпочала громада присілка Рушір, де космачани зібралися з отцем Василем Струком, учителями та учнями школи на місці героїчного бою сотні “Мороза” з бійцями внутрішніх військ, у народі прозваних червонопогонниками, під командуванням полковника М.Дергачова. У цьому бою радянська сторона втратила 500 солдатів і офіцерів, знищено кілька автомашин, захоплено багато трофейної зброї радянського виробництва. Березівська сотня втратила Василя Вівчарука (“Сірка”) з Бані Березова, Миколу Скільського (“Явора”) із Середнього Березова та невідомого юнака зі Стопчатова. У бою був поранений у руку керівник цього переможного бою Мирослав Симчич (“Кривоніс”). Районна організація Конгресу українських націоналістів тоді звернулася до обласного керівництва ОДА, обласної ради народних депутатів, підприємців та громадськості з пропозицією належного впорядкування цього історичного місця та будівництва тут пам'ятника на честь героїчної боротьби УПА. Виступали й учні Космач-

Рушірської школи I–II ступенів. З Рушора естафета святкування перейшла в центр села. Громадськість Космача, гості зібралися біля пам'ятника 155 загиблим космачанам – воїнам УПА. Сільський голова Д.Пожеджук та заступник голови РДА М.Васкул відкрили святкування, їх виступ продовжили старшокласники школи. Одягнуті в козацькі однострої, школярі весело й емоційно марширували, а учні молодших класів співали повстанські та стрілецькі пісні. На завершення дійства в Народному домі відбувся святковий концерт, підготовлений господарями та гостями з Яблунова, колективами художньої самодіяльності під керівництвом В.Чукура, Е.Ткачук та В.Григорчака. Потім у Космацькій школі I–III ступенів привітали ветеранів<sup>150</sup>.

Знаковою подією в громадсько-політичному житті села стала постанова Верховної Ради України “Про відзначення 600-річчя Космача” 4 грудня 2011 р. Завдяки цій постанові Івано-Франківська обласна і Косівська районна державні адміністрації спромоглися організувати роботу дорожників для прокладання дороги з твердим покриттям із центру села до Лючинського Рушора.

Соціально-економічне становище жителів села сьогодні вкрай важке. Заробітки для забезпечення фізичного виживання мають лише педагоги, лікарі, сільська адміністрація, працівники поштового зв'язку та торгівлі, а також лісництва. Решта виживає за рахунок випадкових заробітків з ремесла. Жіноцтво найбільше заробляє на писанках та вишивці, які збувають у найбільших містах та в санаторно-курортних місцевостях України. Фахівці твердять, що чверть усіх гуцульських сувенірів, які продають на Андріївському узвозі в Києві та коло бюветів мінеральних вод на популярних курортах, зроблена в Космачі. Найбільше космачанок торгує у Львові, деякі з них зажили непоганих статків<sup>151</sup>.

Решта, найбільш здорові та здібні, щоби якимось звести кінці з кінцями, у пошуках кращої долі подалися на заробітки за кордон. Розсіялися космачани, як жителі інших українських сіл, по всій Європі. Найбільше їх працює в Росії, Іспанії, Італії, Польщі, Португалії; як правило, виконують важку та низькооплачувану роботу. Дошкульна біда застала покинути рідну землю не тільки космачан, але й десятки тисяч громадян з різних регіонів України<sup>152</sup>.

Узагальнюючи сказане, можна зробити такі висновки:

1. Територія села почала освоюватися первісною людиною дуже рано – в добу верхнього палеоліту. З тих пір до наших днів дійшло кілька артефактів. Найбільше їх пов'язано з розвитком солеваріння.

2. Літописна історія населеного пункту починається з 1412 р. Перша письмова згадка про село засвідчує, що Космач належить до найдавніших поселень Галицької Гуцульщини.

3. Сторінки історії Космача доводять, що космачани були безпосередніми учасниками національно-визвольних рухів за українську державність.

4. Космач на тлі історії Гуцульщини та України був і залишається активним селом. На скрижалях історії краю та України навечно вписані імена учасника національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького – Степана Гаврилишина, ватажків опришківського руху – Федора Бойчука і Дмитра Марусяка, громадських діячів – Петра Палійчука, Івана Уторопчука – австрійської доби, Григорія Гавришука, – військового капелана УГА, в'язня концтабору Майданек Омеляна Ковча та інших міжвоєнного та радянського періодів.

1. Космач // Жіноча Доля. – 1936. – 1 липня. – С. 12.



2. Пожоджук Д. Прізвища і прізвиська Космацької Гуцульщини / Д. Пожоджук // *Красзнавець Прикарпаття*. – 2003. – С. 28–29.
3. Пожоджук Д. Космач. Космач – келія сонця / Д. Пожоджук. – Косів : Писаний Камінь, 2012. – С. 6.
4. Домашевський М. Космач / М. Домашевський // *Історія Гуцульщини*. – Чикаго, 1985. – Т. II. – С. 277–278.
5. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny / S. Hrabec. – Kraków, 1950. – S. 221.
6. Грінченко Б. Словник української мови / Б. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1908. – Т. II. – С. 290; Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. Срезневский. – М. : 1958. – С. 1295.
7. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), ASK, odz. 56, sygn. 2757, k. 30 v.
8. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 5, оп. 1, спр. 121., с. 1526; спр. 134, с. 427; спр. 166, с. 610; Головатий Ю. Сокільники. Історико-краєзнавчий нарис / Ю. Головатий. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 19.
9. Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник-довідник / М. Габорак. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 269.
10. Там само. – С. 269.
11. Кобилюх В. Гуцульщина в санскриті / В. Кобилюх // *Тези доповідей ювілейної наукової конференції: участь науковців товариства “Гуцульщина” у вивченні і вирішенні проблем Гуцульщини. 27 січня 1996 р.* – Львів, 1996. – С. 19; Кобилюх В. Гуцульщина в праісторії та санскриті. / В. Кобилюх // *Історія Гуцульщини*. – Львів : Логос, 2000. – Т. V. – С. 36.
12. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 85, спр. 1240, арк. 15.
13. Archiwum Państwowe w Krakowie (APKW), zesp. TS, sygn. 1844, k. 71.
14. Special Orts Repertorium. – Wien, 1886. – S. 196, 197; Special Orts Repertorium. – Wien, 1893. – S. 266, 267; Skorowidz gminny Galicyi. – Wideń, 1907. – Т. XII. – S. 298; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 12; Шематизм Станиславівської єпархії. – Станиславів, 1935. – С. 118.
15. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 8, оп. 1, спр. 235, арк. 3, 4, 9.
16. Там само, спр. 466, арк. 10, 26.
17. Gąsierowski H. Przewodnik po Beskidach Wschodnich. Pasma Czarnohorskie / H. Gąsierowski. – Lwów ; Warszawa : Książnica – Atlas, 1936. – Т. II. – S. 246.
18. APKW, zesp. TS, sygn. 1858, k. 1; Special Orts Repertorium. – Wien, 1886. – S. 196, 197; Skorowidz gminny Galicyi. – Wideń, 1907. – Т. XII. – S. 298; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 12.
19. Z Kosmacza donoszą // *Głos Pokucia*. – 1938. – 13 marca. – S. 2.
20. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 8, оп. 1, спр. 530, арк. 1; Gąsierowski H. Przewodnik... – Т. II. – S. 246.
21. Z Kosmacza donoszą // *Głos Pokucia*. – 1938. – 13 marca. – S. 2.
22. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 85, спр. 1240, арк. 15.
23. APKW, zesp. TS, sygn. 1812, k. 33; sygn. 1858, k. 1; Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 2124, арк. 76 зв.; Skorowidz gminny Galicyi. – Wideń, 1907. – Т. XII. – S. 298; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 12.
24. Skorowidz gminny Galicyi. – Wideń, 1907. – Т. XII. – S. 298; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 12; Шематизм всего клира гр.-кат. єпархії Станиславівської. – Станиславів, 1935. – С. 118.
25. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р – 164, оп. 1, спр. 67, арк. 1; ф. Р. – 773, оп. 1, спр. 3, арк. 5.
26. Там само, ф. 8, оп. 1, спр. 468, арк. 19 зв.
27. ЦДІАЛ України, ф. 5, оп. 1, спр. 67, с. 474– 476; спр. 125, с. 1447.

28. Купчинський Б. Вікно. Історія села від найдавніших часів до наших днів. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 16–19; Дрозд В. Село Нагоряни на тлі історії України / В. Дрозд. – Тернопіль : ТзВО “Терно-граф”, 2008. – С. 180–181.
29. Бандрівський М. Археологія Косівщини і суміжного з нею краю / М. Бандрівський // Старожитності Косівщини. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – С. 68–69.
30. AGAD, zesp. A. Czoł., sygn. 235, k. 36–40.
31. Męciński Z. Studia zootechniczne nad owcą górska na Huculszczyźnie / Z. Męciński. – Kraków, 1938. – S. 8 (Tabela 1).
32. AGAD, zesp. A. Czoł., sygn. 235, k. 37, 38.
33. Там же, sygn. 235, k. 39.
34. ЦДІАЛ України, ф. 6, оп. 1, спр. 115, арк. 23–27; Держархів Івано-Франківської обл., ф. 68, оп. 2, спр. 5, арк. 20, 48.
35. Держархів Івано-Франківської області, ф. 68, оп. 2, спр. 114, арк. 100.
36. Drzewo w lesie za bezcen, w Kołomyi po paskarskich cenach // Prawda Kołomyjska. – 1931. – 11 stycznia. – S. 2.
37. Подоляк С. Знахідки археологів / С. Подоляк // Прикарпатська правда. – 1994. – 6 серпня. – С. 2; Мацкевий Л. До питання про найдавніше минуле Косівщини / Л. Мацкевий // Старожитності Косівщини. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – С. 58.
38. Бандрівський М. Назв. праця. – С. 68.
39. ЦДІАЛ України, ф. 5, оп. 1, спр. 126, с. 11–12.
40. AGAD, ASK, zesp. I, sygn. 18, k. 48; Сіреджук П. З літопису села Космач / П. Сіреджук // Проблеми Гуцульщини. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, м. Косів, 27–28 травня 1993 року. – Чернівці, 1993. – Ч. 1. – С. 82; Jablonowski A. Zródła Dziejowe / A. Jablonowski. – Warszawa, 1902. – Т. XVIII. – Cz. 1. – S. 101.
41. Львівська національна наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАНУ. Відділ рукописів, ф. 103, оп. 1, спр. 68/ Іа, арк. 26.
42. Там само, спр. 68/ Іа, арк. 5, 55.
43. ЦДІАЛ України, ф. 5, оп. 1, спр. 142, с. 97.
44. Там само, спр. 170, арк. 293, 294–296; ф. 6, оп. 1, спр. 200, с. 485; Сіреджук П. З минулого Косівщини / П. Сіреджук // Старожитності Косівщини... – С. 13, 14.
45. ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 1, спр. 7, арк. 6.
46. Сіреджук П. З минулого Косівщини... – С. 15.
47. Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700–1745). – Львів : Світ, 1994. – С. 87–88.
48. Там само. – С. 115–117.
49. ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 1, спр. 7, арк. 18.
50. Сіреджук П. Син зелених гір / П. Сіреджук // Радянська Гуцульщина. – 1975. – 31 липня. – С. 3.
51. ЛНБ НАНУ. ВР, ф. 5, оп. 1, спр. 6757/ІІ, арк. 37–38; Сіреджук П. З минулого Косівщини... – С. 16.
52. Сіреджук П. Інвентарі Космача / П. Сіреджук // Старожитності Косівщини... – С. 38.
53. Там само. – С. 39.
54. Там само.
55. АРКВ, zesp. TS, sygn. 657, k. 212.
56. Там же.
57. Стеблій Ф. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст. / Ф. Стеблій. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 82–82.
58. Грабовецький В. Карпатське опришківство / В. Грабовецький. – Львів, 1966. – С. 200.
59. Там само. – С. 202.
60. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 78, спр. 224, арк. 106; спр. 225, арк. 118.
61. Gazeta codzienna. – 1858. – 3 lutego. – S. 1.
62. Творидло М. В Гуцульщині голод / М. Творидло // Діло. – 1913. – 8 цвітня. – С. 2.

63. Голос народний. – 1865. – 9 грудня. – С. 34; Господарська часопис. – 1913. – 10 травня. – С. 142.
64. На підмогу гуцулам // Діло. – 1913. – 27 травня. – С. 7.
65. Партийна конференція в Косові // Громадський голос. – 1912. – 7 серпня. – С. 4.
66. Господарська Часопись. – 1913. – 25 жовтня. – С. 319.
67. Ратункова акція // Громадський голос. – 1913. – 2 жовтня. – С. 8–9.
68. Громадський голос. – 1912. – 31 липня. – С. 3; Інформація Г. Полек. Записано 25 березня 2005 р.
69. Мемуари ерцгерцога Вільгельма Габсбурга-Лотрінгена. Автобіографія // Терещенко Ю. Український патріот з династії Габсбургів / Ю. Терещенко, Т. Осташко. – К., 2008. – С. 125.
70. Слово. – 1887. – 2 червня. – С. 3; Діло. – 1887. – 11 червня. – С. 2.
71. Gazeta Lwowska. – 1887. – 4 січня. – С. 6.
72. Голос народний. – 1868. – 26 березня. – С. 4; Творидло М. Голод в Гуцульщині / М. Творидло // Діло. – 1913. – 5 цвітня. – С. 2.
73. Голос народний. – 1867. – 1 лютого. – С. 12.
74. Батьківщина. – 1886. – 22 жовтня. – С. 246.
75. Діло. – 1886. – 1 листопада. – С. 3.
76. Громадський голос. – 1909. – 8 травня. – С. 3.
77. Діло. – 1887. – 8 грудня. – С. 3.
78. Лаба В. ...Не пийте, хлопці, – Україна просить... / В. Лаба. – Львів, 2000. – С. 72–73; Хрест в доброму стані зберігся до наших днів; знаходиться з правої сторони при дорозі неподалік від входу до православної церкви. Напис автором передано дослівно.
79. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 70, спр. 1151, арк. 1 – 3; Діло. Додаток до чч. 71 і 72. – 1902. – 11 квітня. – С. 2.
80. Діло. – 1902. – 20 червня. – С. 3.
81. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 25, спр. 18259, арк. 206, 315, 328–335, 508–511, 590–593.
82. Січове свято в Коломиї // Діло. – 1902. – 20 червня. – С. 3.
83. Свобода. – 1907. – 21 березня. – С. 1.
84. Там само.
85. Свобода. – 1907. – 21 березня. – С. 2.
86. Свобода. – 1907. – 2 травня. – С. 4.
87. Сіреджук П. Космацька “Січ” / П. Сіреджук // Гражда. – 2002. – № 5. – С. 58.
88. Громадський голос. – 1912. – 3 січня. – С. 7.
89. Свобода. – 1910. – 10 лютого. – С. 4.
90. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 25, спр. 4498, арк. 1.
91. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 4903, арк. 15 – 18, 75; Господарська часопис. – 1910. – 25 травня. – С. 26; 10 вересня. – С. 5; 10 жовтня. – С. 6; 1911. – 25 лютого. – С. 64; 10 березня. – С. 77; 25 березня. – С. 93; 25 квітня. – С. 128; 10 травня. – С. 141; 10 червня. – С. 174; 25 серпня. – С. 264; 10 вересня. – С. 276; 10 листопада. – С. 325; 13 листопада. – С. 336; 1912. – 25 серпня. – С. 256; 25 листопада. – С. 354; 1913. – 23 лютого. – С. 113; 25 грудня. – С. 380.
92. Gąsiorowski H. Przewodnik po Beskidach Wschodnich. Pasma Czarnohorskie / H. Gąsiorowski. – Lwów ; Warszawa : Atlas, 1933. – Т. II. – С. 247–248.
93. Szlakiem bojowym legionów. Krótki zarys organizacyi i dziejów 2 brygady legionów polskich w Karpatach, Galicyi i na Bukowinie. – Lwów, 1915. – С. 59; Szlakiem II brygady legionów polskich w Karpatach Wschodnich. Przewodnik Historyczno-turystyczny po Gorganach i Czarnohorze. – Warszawa, 1937. – С. 204, 206, 209, 211, 215, 219.
94. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 4903, арк. 15–18.
95. Центральный военно-исторический архив в Москві, ф. 2122, оп. 1, д. 82, л. 95, 96, 100–106, 108 об., 111 об.
96. Гунчак Г. Його похорон поріднив... – С. 33.

97. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 379, арк. 108; ф. 10, оп. 1, спр. 19, арк. 3, 6.
98. Там само, спр. 77, арк. 17, 109.
99. Мобілізація // Покутський вісник. – 1918. – 28 падолиста. – С. 3.
100. Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 789.
101. Спис померлих // Вперед. – 1919. – 12 вересня. – С. 3.
102. Народ собі // Покутський вісник. – 1919. – 16 лютого. – С. 3.
103. Там само.
104. Народ собі // Покутський вісник. – 1919. – 2 лютого. – С. 3.
105. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 68, оп. 2, спр. 250, арк. 69.
106. Селянський прапор. – 1927. – 30 січня. – С. 5.
107. Свобода. – 1924. – 6 квітня. – С. 7.
108. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 9, оп. 1, спр. 32, арк. 149.
109. Там само, спр. 47, арк. 37 зв.
110. Верховинець Р. Космач в минулому / Р. Верховинець // Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 679.
111. З організаційного життя. Косівщина і Коломийщина // Громадський голос. – 1930. – 6 вересня. – С. 3.
112. Громадський голос. – 1933. – 2 грудня. – С. 4.
113. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 1560, арк. 26; 56, 106.
114. Там само, ф. Р. 38 п, оп. 1, спр. 2, арк. 27; ф. Р. 80, оп. 1, спр. 47, арк. 18.
115. Інформація респондента Г. Вардзарука. Записано 13 березня 2006 р.
116. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р. 2014, оп. 1, спр. 98, арк. 126.
117. Інформація респондента А. Пожоджука. Записано 10 травня 1975 р.
118. Верховинець Р. Космач в минулому... – С. 681.
119. Стрельбицький Л. Подольськ, ЦАМОІ / Л. Стрембицький // Радянська Гуцульщина. – 1990. – 22 лютого. – С. 2.
120. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р. 2014, оп. 1, спр. 98, арк. 126; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. – К. : Держполітвидав, 1963. – С. 421.
121. Содоль П. Бойові дії УПА на Гуцульщині / П. Содоль // Історія Гуцульщини. – Чикаго, 1985. – Т. II. – С. 454.
122. Легкий П. Лицар Нескореної України / П. Легкий. – Тернопіль : Джура, 2006. – С. 31–32.
123. Содоль П. Назв. праця. – С. 454–455; Вардзарук Л. “Грегит” друкує, читач міркує / Л. Вардзарук // Галичина. – 2008. – 1 травня. – С. 5.
124. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2014, оп. 1, спр. 98, арк. 126; Вардзарук Л. Переможні салюти / Л. Вардзарук // Галичина. – 2008. – 19 січня. – С. 8; Копія свідчення повстанця Василя Коб’юка від 23 квітня 2003 р. (Завірена адвокатом В. М. Баганцем). Зберігається в домашньому архіві автора.
125. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1982. – Т. 9. – Кн. 2. – С. 324.
126. Гуцульський край. – 1995. – 5 серпня. – С. 1.
127. Літопис УПА. Нова серія. – Київ ; Торонто, 2003. – Т. 7. – Кн. 4. – С. 255.
128. Там само. – Т. 7. – Кн. 4. – С. 271.
129. Кулин Д. Біль / Д. Кулин // Гуцульщина. – 1990. – Ч. 21. – С. 28, 31.
130. Вардзарук Л. Космач – повстанська столиця / Л. Вардзарук // Галичина. – 2005. – 2 квітня. – С. 6.
131. Літопис Української Повстанської Армії... – Т. 9. – Кн. 2. – С. 324.
132. Там само – С. 277; Вардзарук Л. Дорога до безсмертя / Л. Вардзарук. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2003. – С. 180.
133. Борис М. І їх земля носить... / М. Борис // Радянська Гуцульщина. – 1964. – 10 грудня. – С. 4.

134. Інформація респондента Миколи Костюка. Записано 20 серпня 2010 р.; Сіреджук П. Космач над Пістинькою / П. Сіреджук. – Львів : Тріада плюс, 2011. – С. 142–143.
135. Бурнашов Г. Довбушева церква в Космачі / Г. Бурнашов // Гуцульське повстання. – Івано-Франківськ : ЛІК, 1998. – С. 106.
136. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р. 164, оп. 1, спр. 6, арк. 4.
137. Там само, ф. Р. 1309, оп. 1, спр. 17, арк. 137–140.
138. Там само, спр. 67, арк. 170, 174.
139. Там само, ф. Р. 2014, оп. 1, спр. 98, арк. 124.
140. Там само, спр. 98, арк. 123–124.
141. Походжук В. Розподіл товарів / В. Походжук // Гуцульський край. – 1991. – 21 березня. – С. 3.
142. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р. 2014, оп. 1, спр. 98, арк. 123.
143. Інформація респондента Михайла Дудюка. Записано 14 липня 1997 р.
144. Інформація респондента Василя Петрованчука. Записано 20 травня 1997 р.; Сіреджук П. Космач над Пістинькою / П. Сіреджук. – Львів : Тріада Плюс, 2011. – С. 372.
145. Інформація респондента Василя Гудим'яка. Записано 10 жовтня 1998 р.; Яців М. Не личить віруючим / М. Яців // Радянська Гуцульщина. – 16 червня. – С. 2.
146. Мудрицька А. Як розв'язати Гордіїв вузол?.. / А. Мудрицька // Радянська Гуцульщина. – 1990. – 4 вересня. – С. 2.
147. Плиторак С. Позбудемося ярма / С. Плиторак // Гуцульський край. – 1991. – 23 листопада. – С. 3.
148. Походжук Д. Космач – столиця Гуцульщини / Д. Походжук // Гуцульщина. – Торонто, 1996. – № 29. – С. 12.
149. Долішній М. Де лилася кров, там Діви Марії Покров / М. Долішній // Галичина. – 2003. – 23 жовтня. – С. 3.
150. Святування 66-ої річниці УПА на Косівщині // Криця. – 2008. – 29 листопада. – С. 2.
151. Заник В. “Хресна” дорога з Микуличина в Космач / В. Заник // Карпати. – 2007. – № 4. – С. 9–17.
152. Годованська О. Новітня українська діаспора. Трудові мігранти в Італії, Іспанії та Португалії / О. Годованська. – Львів, 2011. – С. 15–76; Дрозд В. Село Нагоряни на тлі історії України / В. Дрозд. – Тернопіль : ТЗВО “Терно-граф”, 2008. – С. 189.

**Петр Сиреджук**

(г. Івано-Франковск, Україна)

### **Космач в истории Гуцульщины и Украины**

*В статье кратко раскрыто историческое развитие села от древнейших времен до наших дней. Основное внимание сосредоточено на роли Космача в истории Гуцульщины и Украины. В частности, отмечено участие космачан в освободительной борьбе украинцев за свою государственность.*

**Ключевые слова:** *Космач, космачане, сообщество, опрышки, сечевики, центр, перестройка.*

**Petro Siredzhuk**

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

### **Kosmach in history of Hutsulshchyna and Ukraine**

*The article briefly exposed the historical development of the village from ancient times to the present day. The main attention is focused on the role of Kosmach in the history of Hutsulshchyna and Ukraine. In particular, emphasized the participation kosmachan in Ukrainian liberation movement for their own state.*

**Key words:** *Kosmach, kosmachany, community, opryshky, Sich, the cell, rearrangement.*

УДК 94(477.85:908)  
ББК 63.3(4 Укр)52

Олег Шаблій, Богдан Якимович  
(м. Львів, Україна)

## СЕЛО КОСМАЧ ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

(з деякими історико-краєзнавчими причинками до історії Гуцульщини)

У статті подано засади проведення міждисциплінарних наукових студій – відходу від сумативного та переходу на міждисциплінарний підхід – у сучасному українознавстві, що передбачає широке коло проблем державного, політичного, національно-етнічного, релігійного, культурно-освітнього та соціально-економічного життя українства як світового феномена. Наведено низку зразків такого підходу на прикладі с. Космач на Гуцульщині (тепер Косівського р-ну Івано-Франківської області).

**Ключові слова:** міждисциплінарні наукові дослідження, с. Космач, Гуцульщина, національно-визвольний рух, “Січ”, Українські Січові Стрільці, демографія.

### Загальні зауваги

Вивчення історії будь-якого населеного пункту, а, особливо, таких унікальних, яким є село Космач, охоплює різні міждисциплінарні дослідження. Поняття міждисциплінарного дослідження реальних чи абстрактних об'єктів не нове. Воно побутує принаймні з середини ХХ ст., коли стали зрозумілими обмежені можливості окремої науки чи наукового напрямку охопити єдиним поглядом усю різноманітність властивостей, зв'язків, відношень чи опосередкувань предметів, явищ і процесів.

До того часу існував т. зв. сумативний підхід у вивченні об'єктів. Наприклад, візьмемо такий об'єкт наукової рефлексії як Україна. З кінця ХVІІІ ст. державні чинники країн-займанців – Російської імперії та Австро-Угорської монархії були зацікавлені в знаннях про демографічний, геополітичний, природний потенціал її території і населення, а українство – також про культурно-духовні набутки українців-русинів, їхні державотворчі традиції, особливості формування модерної української нації. Так уперше виникла і була обґрунтована українська ідея та категорії українського часу (часова координата українства) і українського простору (геопросторова координата українства).

Усі ці сторони почали досліджувати офіційна і власне національна наука, зокрема її різні дисципліни: історичні, географічні, культурологічні, демографічні, економічні, соціальні та ряд інших. Формувалося українознавство як сукупність розрізнених знань про Україну й українців. Зрозуміло, що спільної програми тоді ще не могло бути. Знання про Україну в кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. були сумативними. Це яскраво проявилось у творах В.Антоновича, М.Грушевського (історія), Г.Величка, С.Рудницького (географія), П.Чубинського, Ф.Вовка (етнографія і антропология), В.Яніва (етнопсихологія) тощо.

У післявоєнний період сумативний підхід уже був гальмом у розвитку українознавства. У всякому разі він не давав істотного приросту знань. Тому на зміну йому приходять *міждисциплінарний* підхід (МП). Ним було охоплено широке коло проблем державного, політичного, національно-етнічного, релігійного, культурно-освітнього та соціально-економічного життя українства як світового феномена, який показав свій винятково потужний генетичний потенціал, життєву здатність.

Для міждисциплінарного підходу в науці характерні таких три риси:

1. На зміну сумативній парадигмі приходять парадигма системна з її структурним і функціональним підходами. У нашому прикладі українознавство структуризується не

так за дисциплінами (їх групами), як за проблемами. Скажімо, проблеми виживання чи пасіонарності українства вимагають взаємопов'язаності їх дослідження з медициною, екологією, біологією, історією, географією, соціологією та ін. Функціональний аспект українознавства полягає в тісній взаємодії наук через цілеспрямований обмін інформацією вчених і їх дослідних колективів.

2. Міждисциплінарного підходу вимагає також виникнення нових проблем українства до їх вивчення. Центральною, на наш погляд, є проблема виживання українства, збереження й укріплення його ідентичності. Підпроблемами тут є: розвиток української мови і культури, збереження та укріплення національної державності, етногенези, націогенези, повноцінного функціонування у глобалізаційних та міждержавних інтеграційних процесах; національної освіти, здоров'я нації, старіння і депопуляції українства, українського етноциду та низка інших. Зрозуміло, що силами й засобами старих українознавчих дисциплін цих проблем не розв'язати. Потрібен міждисциплінарний підхід.

3. Міждисциплінарна системність можлива лише на основі інституціонування українознавства, тобто його організованості – створення українознавчих науково-дослідних закладів і застосування програмно-цільового підходу в його пошуковій праці.

Виходячи з таких позицій, розглянемо відоме гуцульське село Космач, яке може стати об'єктом міждисциплінарних досліджень. Програма міждисциплінарних пошуків, на наш погляд, повинна охоплювати, як мінімум, такі проблеми:

а) Космач як репрезентант етнографічного району Гуцульщини, що геопросторово виходить на межу українства з іншими етносами (зокрема румунським), а всередині України – на межу з бойками, покутянами, буковинцями чи навіть подольцями (посередньо). Він (Космач) може стати модельним об'єктом комплексного міждисциплінарного дослідження поселень Гуцульщини;

б) типологізація сільських поселень Гуцульщини і місце Космача в цьому контексті: риси спільності та відмінності;

в) людність Космача як носій фундаментальних духовно-культурних та антропологічних рис етнографічної групи гуцулів і карпатських горян загалом;

г) проблема органічного вrostання гуцульського субетносу в природне довкілля Східних Карпат. “Природна” основа та складова духовного світу Гуцульщини. Людність Космача як репрезентант цього світу;

г) проблема місцевого, регіонального, всеукраїнського і глобального виживання гуцульського субетносу (здоров'я його носіїв, типові хвороби, шкідливі сфери діяльності, екологічні передумови, алкоголізм, міграції та ін.) за матеріалами Космача;

д) Космач як носій і зберігач духовних рис гуцулів і українського народу загалом. Людність Космача – виразник локальних регіональних, всеукраїнських і вселюдських цінностей. Їх органічне поєднання в корінних представниках етнографічної групи гуцулів. Глобалізм Гуцулії та місце Космача в цьому феномені;

е) зміна типів господарювання: знярядь і засобів праці (пастушество, лісові промисли, ужиткове мистецтво та ін.). “Вростання” гуцулів (у т. ч. жителів Космача) в індустріальну та постіндустріальну системи господарювання. Роль індустрії туризму: поєднання традицій та ноу-гау кінця ХХ – ХХІ ст.

У розв'язанні, по суті, кожної з названих проблем може взяти участь і географічна наука. Головне тут розкрити роль місцеположення Космача в розширеній уголовині р. Пістиньки, вплив природного середовища на формування “дисперсного” типу схилово-долинного розселення та малу розораність території (найменша в Гуцульських Карпатах). Вплив довкілля на тип господарювання, особливо в наш час.

Інформаційними зв'язками географічні дослідження тут повинні пов'язуватися з такими науковими дисциплінами: історією (процеси заселення та освоєння території, в т. ч. і питання етногенезу, економічна та соціальна стратифікація), демографією (геопросторова флуктуація та переміщення людності) та ін. Вона також повинна увійти органічною складовою (відділенням, сектором) у нову науково-дослідну інституцію для вивчення Гуцульщини. Сподіваємося, що такою установою стане Інститут історії, етнології і археології Карпат, який, маємо надію, буде ефективно діяти в рамках Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Водночас, кожна крупина, яка стосується будь-якої науки – історії, географії, лінгвістики та ін., зокрема все, що стосується чисто краєзнавчих студій у широкому розумінні цього терміна, попри сумативність підходів, дає можливість поступу в студіях над окремими українськими регіонами. Тому для майбутніх узагальнень спробуємо подати дещо з наших студій, які частково і є прикладом саме міждисциплінарних досліджень чи відкриватимуть для краєзнавців цікаві сторінки історії цього унікального села, знадобляться для подальших інтегральних студій Карпатського регіону, і, насамперед, с. Космача як об'єкта цих досліджень.

#### *До походження назви Космач*

За багатолітніми лінгвістичними студіями відомого українського мовознавця Костянтина Тищенка, основа “Кос” має кельтське походження. Оскільки кельти селилися у верхів'ях річок, можемо стверджувати, що у верхів'ї Пістиньки десь 500 років до Р. Хр. імовірно знаходилося поселення кельтів. Значення цієї основи – *безбородий*<sup>1</sup>, але може походити від кімрійського слова *cosb* – *покарання*, що було зумовлено непокорю підданців і мало наслідком силові дії влади (пор. *Космирин*, *Космач*, *Космачів*, *Косів*, *Косанів*)<sup>2</sup>.

Які ж дані археологічної науки ми маємо щодо присутності кельтів на українських теренах? Як твердить Я.Пастернак, на підставі досліджень угорського археолога Galoczy, на шляху, що йшов уздовж річки Ізи в Південну Буковину, виявлено скарб із 30 срібних пилипівських (часів Філіпа II Македонського, 359–336 рр. до Р. Хр. тетрадрахм у Розавлі (Марамарощина), окремі монети у Виноградові та Юнчаді (Марамарощина)<sup>3</sup>. У с. Гараздівка (Берегівщина) знайдено скарб зі ста срібних монет, виготовлених на кшталт тетрадрахм Філіпа II<sup>4</sup>. Цілий скарб кельтських монет знайдено також у с. Скоморохах на Сокальщині (Львівська область)<sup>5</sup>.

Знову ж таки археологи твердять, що на Буковині досі виявлено дуже мало пам'яток латенської доби. Крім знахідок у Стефанівці, кельтські монети знайдено в самому Кіцмані, а в Лужанах (Кіцманщина) розкрито кельтське поселення – про це опубліковано студію Й.Мільковича (J. Milkowicz)<sup>6</sup>. Сліди кельтів у Галичині досліджувала Л.Крушельницька коло с. Бовшева в Галицькому районі Івано-Франківської області<sup>7</sup>.

Однак проведений нами лише побіжний лінгвістично-топонімічний огляд щодо основи *Кос*- показує щось інше. Оскільки кельти просувалися із заходу, то аналіз топонімів з цією основою творить вельми цікаву картину, яку окреслимо гіпотезою.

В сучасну Україну кельти прийшли, найімовірніше, з території сучасної Словенії: на півдні Словенії<sup>8</sup> маємо топоніми *Kosevje*, *Koše*; далі сама територія Косово, де, до річі, знаходимо населений пункт *Косовска Каменица*; у Македонії – *Gostivar* (основа *Kos* могла трансформуватися в основу *Gos*, правда, це мали б довести чи спростувати мовознавці); у Болгарії – *Gostilya*, *Gotse*; у Словаччині – *Košice*, *Košická Bela*. Водночас на теренах України ця основа в топоніміці просто вражає: Закарпаття – *Косівська Поляна*, *Косівцеве*, *Кострина*, *Косина*, *Косів Верхній*; Івано-Франківщина – згадані *Космач*, *Косів*; Львівщина – *Косичі*, *Косовець*; Тернопільщина – *Космирин*; Буковина (Чернівецька



область) – *Косованка*; Поділля (Вінницька і Хмельницька області) – *Косанове, Коси, Косинівщина*. Із цією основою є топоніми на Волині, Черкащині й навіть Сумщині та Одещині.

Нашій археологічній науці слід глянути на розселення кельтів в Україні, взявши до уваги лінгвістичні студії проф. К.Тищенка<sup>9</sup>. Склавши відповідну карту з усіма кельтськими основами на географічній карті України, варто перевірити нашу гіпотезу на предмет відшукування навколо цих місцевостей пам'яток кельтської культури, а ширше – усієї латенської доби.

Як бачимо, етимологія топоніма *Космач* має давнє коріння і потребує ще глибоких міждисциплінарних студій.

### *Космач у національно-визвольному русі*

Після створення в 1900 р. перших “Січей” на Покутті під егідою радикальної партії Кирило Трильовський розпочав активну діяльність з організації січових осередків на Гуцульщині. Треба відзначити, що “Січовий Батько”, маючи великий організаційний талант, уже через два роки після заснування першої “Січі” в с. Завалля (тепер Снятинський район Івано-Франківської області) в 1902 р. знайшов собі однодумців у *Космачі* й *Микитинцях*<sup>10</sup>. Проте першу “Січ” на Гуцульщині засновано в *Жаб’ї* (тепер Верховина) 1 січня 1903 р., кошовим якої став Юра Соломійчук-Юзенчук, людина великих організаційних здібностей; завдяки його діяльності невдовзі Гуцульщина вкрилася січовими осередками<sup>11</sup>. “Січі” відіграли виняткову роль у піднесенні освітнього рівня гуцулів, формуванні українського патріотизму, розпочали реальну роботу з антиалкогольної пропаганди, боротьбу з неписьменністю, єврейським лихварством. Усе це вже налякало австрійських урядовців польської національності Галичини на чолі з намісником краю графом Анджеєм Потоцьким, підручний якого косівський староста Заграднік, як згадував К.Трильовський, “одним розчерком пера припинив діяльність тринадцять “Січей”, між ними й одну таку (в *Космачі*), яка ще навіть перших загальних (основуючих) зборів не відбула”<sup>12</sup>.

Попри все, “Січовий Батько” К.Трильовський приїжджав до *Космача*. Так, 2 вересня 1906 р. в селі відбулося віче. Як свідчить К.Трильовський, парох місцевої церкви о. Лисинецький після віча запросив його до себе в гості. За це мав непорозуміння з єпископом Григорієм Хомишином – “Хомишин мало його не суспендував за се. Ось взір християнської любови!”<sup>13</sup>. Як бачимо, ворожо наставленим урядовцям допомагали ще й свої. Але з цього *космацького* епізоду К.Трильовського можна стверджувати, що *космацький* парох о. Лисинецький був одним із тих священиків на Гуцульщині, які поряд з о. Іваном Попелем підтримували січовий рух, симпатизували січовій ідеї та провідникові.

\* \* \*

Як відомо, з початком війни 2 серпня 1914 р. за участю українських політичних партій утворено Головну Українську Раду (ГУР), перше засідання якої, до речі, провів народжений у Монастирському коло *Косова* Михайло Павлик<sup>14</sup>. Ця структура мала репрезентувати українське населення краю перед владою та координувати його політичні кроки. Головою ГУР обрали відомого політика *Костя* Левицького. Створено також Українську Бойову Управу, яку очолив Кирило Трильовський. Своім маніфестом від 6 серпня 1914 р. ГУР закликала українську молодь голоситися до формованого легіону Українських Січових Стрільців. Під кінець серпня число добровольців, які бажали стати у стрілецькі ряди, досягла 28 тисяч осіб – з них можна було сформувати дві повноцінні дивізії.

Та через поразку під Золочевом військового угруповання під командуванням генерала Брудермана фронт відступив на Золоту Липу, а Львів, опинившись під загрозою російської окупації, розпочав евакуацію. Майже 2 тисячі добровольців зі сформованих на той час сотень І.Чмоли, В.Дідушка, Д.Вітовського зранку 30 серпня, близько 10 години, від'їхали до Стрия<sup>15</sup>.

Російський наступ був несподіваний, тому багатьом добровольцям довелося добиратися до Стрия через лінію фронту. На початку вересня у Стрию згуртувалося до 10 тисяч тих, хто мав творити новітнє українське військо. Дня 2 вересня стало відомо, що Начальна Команда австрійської армії обмежує чисельність легіону до 2000 осіб. А до Стрия прибували і прибували цілі чоти й сотні в упорядкованих рядах! У складних умовах виряджали односельці хлопців до стрілецького війська, а тут багатьом доводилося повертатися. Ось як про це згадує Осип Антін Левицький, син робітника з Буковини: “Я був у таборі стрільців у Стрию, де приїхав з транспортом надвірнянсько-коломиїським. Їхало нас багато, може кілька тисяч. Дорогою народ благословив нас. Досі пам'ятаю старенького газду, як поважно хрестив нас, що переїздили поїздом. Такі сцени повторялися. Тим сильніше поділяла на нас вістка про розпущення більшості стрільців: мені прикро було зіткнутися з тими, котрих я агітацією стягав, а котрим казали вертати”<sup>16</sup>. І ніхто ніколи вже не встановить, скільки повернулося додому зі Стрия згірчених гуцуликів, з образою на те, що знов до українського війська беруть самих “паничів” – від австрійського командування надійшло уточнення – для служби в легіоні відібрати найосвіченіших юнаків<sup>17</sup>.

Після довгих і складних перипетій 3-го вересня 1914 р. на Стрийських Ланах 2500 відібраних УСС з 10-ти тисяч юнаків і дівчат склали присягу державі, під прапорами якої мали йти на бій за волю рідного краю<sup>18</sup>.

Скільки космацьких юнаків складо присягу в Стрию і стало Січовими Стрільцями – це питання вимагає додаткових архівних пошуків. Однак з повною відповідальністю маємо можливість дати точний перелік космачан, які воювали в легіоні УСС станом на 1 червня 1916 р. До речі, тоді с. Космач належало до Печеніжинського повіту Королівства Галичини і Льодомерії, а ширше – до Ціслейтанії в межах Австро-Угорської монархії. Отже:

- 1 сотня, командир от. Гриць Коссак – стрілець Юра Зварич, 1896 р. н.<sup>19</sup>.

- 2 сотня, командир Роман Сушко – ст. стрілець Микола Петрованчук, 1889 р. н. Поранений 1 травня 1915 р. на горі Маківці кулями “дум-дум”.

До речі, в цій сотні воювала героїня УСС хор. Софія Галечко, а разом з ними, окрім космачанина М.Петрованчука, воювало 27 осіб з Карпатського гуцульського краю – Березова Нижнього, Вижнього, Середнього, Жаб'я, Річки, Яворова, Косова, зокрема й Москалівки, Лючі, Вербовця, Ільців<sup>20</sup>.

- 4 сотня, командир пор. Зенон Носковський – стрільці Михайло Барчук, 1891 р. н.; Василь Бербеньчук (sic!) 1893 р. н.; Олекса Дувірак 1897 р. н.; Танас Кушнірчук 1896 р. н.<sup>21</sup>.

- 5 сотня, командир от. Сень Горук – Федь Гавришук 1897 р. н.<sup>22</sup>.

- 6 сотня, командир Андрій Мельник, майбутній голова Проводу ОУН – Микола Топузьяк 1892 р. н.<sup>23</sup>.

- 7 сотня, командир Омелян Левицький – нема, хоч саме командир цієї сотні очолював Гуцульську сотню УСС від жовтня 1916 р і загинув та похований на полонині Кірлібабі – території, яку Сталін “подарував” румунам за їх післявоєнний “соціалістичний” вибір<sup>24</sup>.

## Історія

---

- 8 сотня, командир Осип Будзиновський – стрільці Микола Бербеничук, 1893 р. н.; Юра Плиторак 1897 р. н.<sup>25</sup>.

- Технічна сотня, командир Іван Сіак (майбутній комуніст, діяч УСРР, знищений Сталіним у Сандармосі катом Матвеевим 3 листопада 1937 р. разом з кращими синами українського народу, діячами культури, письменниками, гордістю української нації<sup>26</sup>) – Петро Плеторяк 1892 р. н.<sup>27</sup>.

Отже, станом на середину 1916 р. у бойових підрозділах легіону Українських Січових Стрільців воювало 11 космацьких юнаків<sup>28</sup>. Було б дуже добре, якби учні Космацької середньої школи під керівництвом учителя історії провели краєзнавче дослідження про подальшу долю цих славних космачан, зокрема з'ясували, хто з них повернувся додому, хто їх нащадки.

\* \* \*

Після кривавих боїв під Бережанами поруч з горою Лисонею у вересні 1916 р., коли в ладі (бойовому складі) залишилося лише 16 старшин (живих і здорових), а легіон втратив більше половини особового складу, стрільців охопили невідрадли настрої.

У жовтні 1916 р. оголошено утворення Гуцульської сотні. Зголосилося понад 200 стрільців, між ними було багато виздоровців, які щойно повернулися з лікування. До сотні відібрано 180 стрільців, переважно “стару войну” і майже самих гуцулів.

Не будемо зупинятися на історії цього бойового підрозділу УСС – усе, що можна було про нього зібрати, зробили наші колеги Петро Арсенич (Івано-Франківськ) та Роман Коваль (Київ)<sup>29</sup>.

Перебувши бої на полонині Кірлібаба, потрапили спочатку під команду 7-ї австрійської армії генерала Кевеша, а далі були у складі групи підполковника фон Гуклера. Офіцерами було призначено чужинців. І лише в грудні 1916 р. Гуцульська сотня отримала українських старшин – командира д-ра Омеляна Левицького та чотарів-буковинців із 41-го (Чернівецького) полку Бужора, Івановича та двох хорунжих. Як ми згадували, вище сотник О.Левицький загинув 23 березня 1917 р. і з почестями похований на полонині Кірлібабі, його місце зайняв четар Бужор. Гуцульська сотня – перший бойовий підрозділ УСС, який, довідавшись про Лютневу революцію в Російській імперії, відречення від престолу царя Миколи II та створення Центральної Ради в Києві в час Великодніх свят 1917 р., оголосив перемир'я з наддніпрянцями, які воювали в російській армії і святкували Великдень разом<sup>30</sup>. Це дуже не сподобалося австрійському військовому керівництву і 27 червня 1917 р. Гуцульську сотню передислокували до с. Конюхи під Бережанами, коли розпочалася сумнозвісна офензива О.Керенського, міністра війни в Тимчасовому уряді в Петрограді.

\* \* \*

Є ще одне цікаве питання, на цей раз із області демографії, яке б ми хотіли насамкінець підняти в нашій студії. Як відомо, в часи Другої світової війни Космач був гуцульською столицею українського резистансу. Тому особливо цікавим є питання втрати людності Космача за часи “перших советів”, нацистської окупації та “других советів”, аж до смерті новітнього Торквемади (Сталіна) 5 березня 1953 р. Якби ми вважали наукою нумерологію (вона точнісінько така наука, як і астрологія), то смерть тирана 5 березня, рівно через три роки після вбивства Головного командира Української Повстанської Армії генерала Тараса Чупринки (Романа Шухевича), для ліквідації якого в підльвівському селі Білогорща сталінські сатрапи підняли майже цілу бригаду енкаведистів, то стверджували б, що це сталося закономірно.

Але повернемося в цьому питанні *ad fontes*. Це значить, що практично будь-яким цифрам про чисельність людності Космача, опублікованим у радянських виданнях до перепису 1959 р., вірити важко.

Отже, почнемо з австрійського часу. На відміну від сьогоденного українського чиновництва, австрійські урядовці були ретельними, чесними в рутинній праці. Та й кваліфікацію мали на порядок вищу. Мусимо, на жаль, констатувати, що навіть у со-ветську епоху чиновники всіх рівнів були набагато кваліфікованіші. До ганьби сучасних депутатів-патріотів і не-патріотів, за 21 рік незалежності наша Верховна Рада не спромоглася видати довідника “Адміністративно-територіальний устрій” – останній, ще в УРСР видано 25(!) років тому<sup>31</sup>. І це при тому, що в часи Президента В.Ющенка працював спеціальний віце-прем’єр із цих питань Р.Безсмертний. А такі довідники мали виходити на світло денне кожного нового скликання Верховної Ради, вони вкрай потрібні всій гуманітарній сфері України.

Одним з найдосконаліших “Адміністративно-територіальних устроїв” Галичини австрійської займанщини є довідник станом на 31 грудня 1890 р. Це символічно для української історичної науки, позаяк український народ увійшов у третю – модерну, за класифікацією проф. М.Гроха, фазу національного відродження бездержавних народів Центрально-Східної Європи. Саме 1890 р. у Львові з ініціативи бойка Івана Франка, гуцула Михайла Павлика, покутянина Теофіла Окуневського та кількох столичних інтелігентів була заснована перша національна політична організація – Українсько-руська радикальна партія. Як подає довідник, село Космач тоді належало до староства Косів, судового повіту Косів і мало такі географічно-статистичні показники.

Площа – 62,62 кв. км; к-сть будинків (обійсть) – 823; к-сть мешканців – усього 3566 осіб, у т. ч. мужчин – 1767; жінок – 1799.

За національністю: поляки (римо-католики) – 5 осіб; українці (греко-католики) – 3385 осіб; жиди (ізраеліти) – 176 осіб<sup>32</sup>.

На той (та й на теперішній) час це було велике село. Для порівняння наведемо дані про деякі інші населені пункти Гуцульщини:

*Косів*<sup>33</sup> (зазначено – містечко, без Москалівки та Монастирського) – 3037 осіб<sup>34</sup>.

*Яворів* – 2497 осіб, у т. ч. поляків – 11, українців – 2440, жидів – 45, інших – 1<sup>35</sup>.

*Ясенів Горішній* – 2522 особи, у т. ч. поляків – 8, українців – 2430, жидів – 83, інших – 1<sup>36</sup>.

*Пістинь* – 3292 особи, у т. ч. українців – 2058, жидів – 875<sup>37</sup>.

*Річка* – 3109 осіб, у т. ч. поляків – 2, українців – 3082, жидів – 25<sup>38</sup>.

Найбільшим селом Гуцульщини було Жаб’є (тепер Верховина) – мало 1530 обійсть, 6216 мешканців, у т. ч. поляків – 44, українців – 5536, жидів – 623, інших – 3<sup>39</sup>.

А що маємо перед Другою світовою війною? Як вірогідне джерело беремо фунда-ментальне дослідження професора Володимира Кубійовича і подаємо (для скорочення статті) дані лише для *Космача* та Жаб’я. На той час Космач належав до Коломийського повіту. Станом на 1 січня 1939 р. в Космачі мешкало 5000 осіб, у т. ч. українців – 4710, поляків – 60, жидів – 230<sup>40</sup>; у Жаб’ї – 8160, у т. ч. українців – 7530, поляків – 130, жидів – 490<sup>41</sup>.

Першим вірогідним підрадянським джерелом можна вважати “найвеликосяж-ніший” проект Петра Тронька “Історія міст і сіл УРСР” у 26 томах. Обіймаючи посаду заступника голови Ради Міністрів, він зумів залучити до праці величезні сили на різних рівнях і на той час підготував видання, унікальне за задумом, хоча й не без пустопо-рожньої ідеологічної суги. У відповідному томі цієї праці, який побачив світ 1971 р., маємо кількість мешканців *Космача* 5596 осіб<sup>42</sup>, чисельність *Верховини (Жаб’я)*, разом

із с. *Ільці* та с. *Красник* – 5177 осіб<sup>43</sup>. Як бачимо, Космач тоді став найбільшим населеним пунктом Гуцульщини. На той час Космач належав до Косівського району, а Верховина (Жаб'є) стала центром Верховинського району. Знаючи, як довго готувалися книжки в той час, можна думати, що наведені дані маємо на 1969–1970 рр.

У монографії “Гуцульщина”, яку готували академічні науковці, знаходимо таку інформацію: “Чисельність населення одного з найбільших гуцульських сіл (Косівського. – Б.Я.) району – Космач збільшилася з 1959 по 1970 р. на 61,2 %, а з 1970 по 1979 р. – на 11%”<sup>44</sup>.

Отже, якщо виходити з даних, які маємо на 1970 р., легко порахувати, що в 1959 р. чисельність мешканців Космача складала 3471 особи, а значить у порівнянні з 1939 р. зменшилася на 1529 осіб. Якщо ж не враховувати поляків і євреїв, буде на 1239 осіб. І це тоді, коли станом на 1959 р. зі сталінських концтаборів під час “хрущовської відлиги” вже повернулася значна частина репресованих. Усе-таки наслідки Другої світової війни були дуже кривавими: демографічні втрати Космача складають не менше 32 відсотків. І ця цифра вражає.

\* \* \*

Будемо сподіватися, що науково-практична конференція з нагоди 600-річчя першої письмової згадки про село Космач стане поштовхом до проведення подальших систематичних, зокрема й міждисциплінарних студій над регіоном, а масив наявного на сьогодні матеріалу дасть змогу підготувати синтетичну працю не лише з історії села, але в цьому контексті – з усіх міждисциплінарних проблем, яких ми тут тільки торкнулися.

1. Тищенко К. Іншомовні топоніми України : етимологічний словник-посібник / К. Тищенко. – Тернопіль, 2010. – С. 48.
2. Тищенко К. Мовні контакти: свідки формування українців / К. Тищенко. – К. : Аквілон-Плюс, 2006. – С. 207; Тищенко К. Іншомовні топоніми: етимологічний словник... – С. 68.
3. Пастернак Я. Археологія України / Я. Пастернак. – Торонто, 1961. – С. 452–453.
4. Брей У. Археологический словарь : перев. с англ. / У. Брей, Д. Трамп – М. : Прогресс, 1990. – С. 135.
5. Celtic coins // Encyclopedia of Ukraine / ed. by V. Kubijovyč. – Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press, 1984. – V. 1. – P. 388.
6. Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums. – Czernowitz, 1894. – В. II. – S. 14; Пастернак Я. Археологія України... – С. 453; Торжество історичної справедливості. – Львів : В-во Львівського ун-ту, 1968. – С. 13–14.
7. Крушельницкая Л. Кельтский памятник в Верхнем Поднестровье / Л. Крушельницкая // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН СССР. – М., 1965. – Вып. 105. – С. 119–122.
8. Цікаво, що прізвище *Космач* мають два відомі діячі словенської культури – поет і фольклорист Юрій Космач (1799–1872 ) та письменник, режисер, громадсько-політичний діяч Кирило (Ціріл) Космач (1910–1980).
9. Тищенко К. Іншомовні топоніми України: етимологічний словник-довідник... – С. 64–79. Особливу увагу слід звернути, на наш погляд, на топоніми з основою *boloch* – руйнувати, оскільки маємо матеріальне підтвердження цього біля Галича – розкопки М. Смішка та Л. Крушельницької в селах Бовшів і Більшівці.
10. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.) / М. Гуйванюк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – С. 97.
11. Про це детальніше див: Якимович Б. “Гей, “Січ” іде, красен мак цвіте...” / Б. Якимович. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – С. 17–20.

12. “Гей там на горі “Січ” іде!. Пропам’ятна книга “Січей” / зібрав й упорядкував П. Трильовський. – Едмонтон, 1965. – С. 36.
13. Трильовський К. Михайло Павлик та його “Ребенщуківська Тетяна” / К. Трильовський // Павлик М. Ребенщуківська Тетяна. – Відень, [б. р.]. – С. 11.
14. Угрин-Безгрішний М. Нарис історії Українських Січових Стрільців / М. Угрин-Безгрішний. – Рогатин ; Львів ; Київ, 1923. – С. 54; Діло. – 1914. – 3 серпня.
15. Якимович Б. До початків відродження Українського війська: Стрийська сторінка в історії Українських Січових Стрільців / Б. Якимович // Просфонема. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісасвича / уклад Б. Якимович за участю М. Боянівської, О. Середи, А. Ясіновського. – Львів, 1998. (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць, вип. 5) / Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України; Міжнародна асоціація українців. – С. 693.
16. Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців / О. Назарук. – Львів, 1916. – С. 85.
17. Якимович Б. Цит. праця. – С. 696–697.
18. Якимович Б. Збройні Сили України: нарис історії / Б. Якимович. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1996. – С. 76.
19. Українські Січові Стрільці. 1914 – 1920 / за ред. Б. Гнатевича та ін. ; іл. оформл. І. Іванця. – Репринт. відтвор. з вид. 1935 р. – Львів : Слово, 1991. – С. 146.
20. Там само. – С. 147; С. 147–148.
21. Там само. – С. 150.
22. Там само. – С. 150.
23. Там само. – С. 152.
24. Там само. – С. 86.
25. Там само. – С. 154.
26. Там само. – С. 155.
27. Довідник з історії України (А – Я): Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. / заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2001. – С. 762. Про пожирання змією свого хвоста – утвердження диктатури Сталіна і розправу над обманутими українськими більшовиками див. Дорошко М. Номенклатура: керівна верхівка радянської України : Монографія / М. Дорошко. – Вид. 2-ге, доп. – К. : Ніка-Центр, 2012. – С. 324–358.
28. Ці особи зазначені в “Неповнім списку вояків УСС та УГА Галицької Гуцульщини, вихідців із нинішніх Верховинського, Косівського та Надвірнянського районів Івано-Франківської області”, який уклад П. І. Арсенич (див.: Гуцули у Визвольній боротьбі. Спогади січового стрільця Михайла Горбового. – К. ; Вінниця, 2009. – С. 321–353), але нічого, окрім поданої нами інформації, про стрільців-космачан там нема. Отже, цю роботу треба починати спочатку.
29. Див. кн.: Гуцули у Визвольній боротьбі. Спогади січового стрільця Михайла Горбового / упоряд. Р. Коваль та П. Арсенич. – К. ; Вінниця, 2009. – 472 с. (Видання Історичного клубу “Холодний Яр”. Серія “Українська воєнна мемуаристика”, т. 4).
30. Якимович Б. Збройні Сили України: нарис історії... – С. 78–79; Лазарович М. “Машерують наші добровольці...” / М. Лазарович, Н. Лазарович. – Тернопіль : Тайп, 2003. – С. 87–89.
31. Українська РСР. Адміністративно-територіальний устрій. На 1 січня 1987 р. / Президія Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – К. : Головна редакція УРЕ, 1987. – 504 с.
32. Special Orts-Repertorium von Galizien. Herausgeben von der K. K. Statistischen Central-Comissijn=Wyzkaz szczególowy miejscowości w Galicyi. Wydany przez C. K. Centralna Komisya Statystyczna. – Wien, 1893. – S. 276.

33. Правда, наша колега доцент Львівського національного університету Марія Лаврук, вважає Косів поза межами Гуцульщини – Див. її монографію “Гуцули Українських Карпат”. – Львів : Видавн. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – Картосхема 11.
34. Special Orts-Repertorium... – S. 266.
35. Ibid.
36. Ibid.
37. Ibid.
38. Ibid.
39. Ibid. – S. 267.
40. Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичина) на 1. 1. 1939 р.= Kubijovyc V. Ethnic groups of the South-Western Ukraine (Halycyna – Galicia) 1/ 1/ 1939. – Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1983. – S. 37.
41. Ibid. – S. 41.
42. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область / гол. ред. тому О. О. Чернов. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1971. – С. 305.
43. Там само. – С. 112.
44. Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С. 34. Автори цитованого матеріалу – В. О. Фриз та П. С. Сіреджук.

**Олег Шаблій, Богдан Якимович**  
(г. Львов, Украина)

### **Село Космач как объект междисциплинарных научных исследований**

**(с некоторыми историко-краеведческими причинками к истории Гуцульщины)**

*В статье представлены принципы проведения междисциплинарных научных исследований – ухода от суммативного и перехода на междисциплинарный подход – в современном украиноведении, предусматривающем широкий круг проблем государственной, политической, национально-этнической, религиозной, культурно-образовательной и социально-экономической жизни украинства как мирового феномена. Приведен ряд образцов такого подхода на примере с. Космач на Гуцульщине (теперь Косовского района Ивано-Франковской области).*

**Ключевые слова:** междисциплинарные научные исследования, с. Космач, Гуцульщина, национально-освободительное движение, “Сич”, Украинские Сечевые Стрельцы, демография.

**Oleh Shablii, Bohdan Yakymovych**  
(Lviv, Ukraine)

### **The Kosmach village as the object of interdisciplinary scientific research (with some historic and ethnographic sketches of the history of the Hutsul land)**

*The article discusses the principles of interdisciplinary scientific studies in contemporary Ukrainian studies – switching over from a method of summation to the interdisciplinary approach. This approach scrutinises a wide number of issues of the state, political, national and ethnic, religious, cultural and educational as well as social and economic life of the Ukrainian people as a world phenomenon. The article presents a number of examples of such approach using the village of Kosmach in the Hutsul land (now the village in the Kosiv district of the Ivano-Frankivsk region) as a case study.*

**Key words:** interdisciplinary scientific studies, village Kosmach, Hutsul land, national liberation movement, “Sich”, Ukrainian Sich fighters, demography.

УДК 94(477.85/87)  
ББК 63.3(4 Укр)52

Dariusz Dyląg  
(Kraków, Polska)

## MARSZ ZIMOWY “HUCULSKIM SZLAKIEM II BRYGADY” W ŚWIETLE DOKUMENTÓW PAŃSTWOWEGO ARCHIWUM W IWANO-FRANKIWŚKU (DAIFO)

*Działania zbrojne podczas zimowej kampanii Karpackiej przełomu 1914/1915 r. stały się w okresie międzywojennym punktem wyjścia dla organizacji rajdów narciarskich w Karpatach Wschodnich. W 1934 r. zorganizowano pierwszy marsz zimowy, którego trasa prowadziła od Rafajłowej (obecnie Bystrycia) do Worochty na pograniczu Gorganów i Czarnohory; w następnych latach poszerzono zasięg oddziaływania o sąsiednie grupy Beskidów Pokucko-Bukowińskich. Dodatkowo wprowadzono elementy rywalizacji czasowej, jak również strzeleckiej. Nawiązując do historycznej współpracy huculskiej ludności miejscowej, umożliwiono także udział zespołów cywilnych rekrutujących się z różnych środowisk (górale huculscy, bojkowscy, podhalańscy czy śląscy) i stowarzyszeń turystycznych czy narciarskich. Marsze zimowe miały nie tylko cele turystyczne i sportowe, ale podnosiły sytuację ekonomiczną miejscowej ludności (m. in. dzięki wynajmowanym kwaterom, żywnieniu czy możliwości sprzedaży rękodzieła). Wśród imprez towarzyszących należy wymienić m. in. narciarski Puchar Czarnohorski czy trójmecz z udziałem zespołów zagranicznych z Czechosłowacji i Rumunii.*

**Słowa kluczowe:** marsz zimowy, historia narciarstwa, Karpaty Wschodnie.

16–18 lutego 1934 r., z inicjatywy Tadeusza Kasprzyckiego, odbył się pierwszy narciarski marsz patrolowy pn. “Huculskim szlakiem II Brygady”. Nim wybuchła II wojna światowa – w latach 1934–1939 – przeprowadzono sześć zimowych marszów. Oficjalnym organizatorem marszu był Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego przy współudziale Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny<sup>1</sup>.

Oto oficjalna geneza marszu:

*W jaki sposób można było uczcić wspomnienie walk legionistów na Huculszczyźnie? Była to wielka demonstracja siły duchowej i fizycznej; logika wskazywała zatem, iż najodpowiedniejszą będzie uroczystość sportowa. (...) II-a Brygada walczyła w górach wśród pejzażu zimowego. Stąd prosty wniosek, że marsz “Huculskim szlakiem” musiał odbywać się w zimie i na nartach, które w wojsku polskim i wśród całej młodzieży polskiej coraz większymi cieszą się sympatiami. Musiał poza tym być wysiłkiem zbiorowym, wymagającym koleżeńskości i karności, a więc marsz nie indywidualny, a w składzie patroli. Musiał zaakcentować, iż jest uczczeniem czynu bojowego, a więc łączyć się ze strzelaniem; musiał wreszcie odbywać się wśród i wspólnie z Hucułami; (...) trzy elementy zasadnicze musiały znaleźć dobitny swój wyraz: ciężki wysiłek fizyczny w surowych warunkach zimowych i górskich, moment wojenny, wreszcie – atmosfera przyjaźni tym mocniejszej, iż zawartej już wtedy – pod ogniem nieprzyjaciela. Elementy te wybiły swe piętno na regulaminie marszu. Należy mieć nadzieję, iż z roku na rok będą coraz wyraźniej podkreślane i w jego rzeczywistości<sup>2</sup>.*

Przewodniczył Komitetowi Organizacyjno-Wykonawczemu marszu szef sekcji turystyczno-sportowej ekspozytury Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny w Stanisławowie Kazimierz Łukoski. Uczestników I marszu zimowego podzielono na dwie grupy – patrole wojskowe oraz patrole cywilne. Trasa była z góry określona i zaznaczona w terenie chorągiewkami.

Oto przebieg trasy (zachowano pisownię oryginału):

**Pierwszy dzień:** z Rafajłowej start przez Rohodzę – punkt kontrolny pomocniczy – na przełęcz Pantyrską (około 12 km i 468 m pod górę – główny punkt kontrolny – stąd druga



część do Rafajłowej (około 8 km i 468 wdół – meta). **Drugi dzień:** z Rafajłowej (start) przez Doużyniec na Douhę (ok. 16,5 km i 598 m pod górę – główny punkt kontrolny), stąd przez Wyżną Peretukę, Sumerem na przełęcz Tatarską (około 15,5 km i 140 m do góry, a 472 wdół – meta). **Trzeci dzień:** z przełęcz Tatarskiej na Woronienkę, następnie szlakiem turystycznym biało malowanym przez Hryhorilkę na Seredni – kamień graniczny 12 (około 15,5 km i 690 m pod górę i 126 m wdół – główny punkt kontrolny), stąd przez Kiczere do Worochty (około 8 km i 576 m wdół – strzelnica – meta)<sup>3</sup>.

Na trasie rozmieszczono punkty kontrolne i zawsze przed rozpoczęciem marszu osobny patrol organizatorów dokonywał jej pierwszego przetarcia. Trasa mogła być skrócona w razie wybitnej niepogody. Jak czytamy w regulaminie marszu<sup>4</sup>, każdy patrol powinien posiadać mapę w skali 1 : 100 000, odcinki “Rafajłowa” i “Mykulyczyn”. Start następował co trzy do siedmiu minut. Pomoc zewnętrzna była niedopuszczalna.

W zbiorach prywatnych i ówczesnych czasopismach zachowała się obfita dokumentacja fotograficzna. Najwięcej fotografii jest autorstwa Witolda Pikiela, pracującego w redakcji “Wiarusa”, jak również Zygmunta Jurisa, korespondenta Ilustrowanego Kuriera Codziennego w Stanisławowie oraz Brunona Prugara, narciarza i *m. in.* łuczniczki sportowego w Lwowskim Klubie Sportowym “Pogoń”. Zdjęcia wykonywała także znana firma fotograficzna Adolfa Błaża z Worochty.

Do II marszu Komisja Turystyczna Polskiego Związku Narciarskiego przygotowywała chętnych już w grudniu 1934 r. Jak czytamy w rozesłanym komunikacie, ze względu na ograniczoną liczbę patroli *może być PZN reprezentowany jedynie przez jedną drużynę z Okręgowego Związku Narciarskiego. Wobec tego Przewodniczący Okręgów przeprowadzą w swoich okręgach eliminacje (...).* Ponadto *należy znacznie wcześniej przeprowadzać zaprawę w strzelaniu ostrymi nabojami na strzelnicach (wojskowych) do figur w kształcie popiersia*<sup>5</sup>. Sama organizacja marszu natrafiała na różnorakie trudności. M. in. Sekcja Narciarska PTT w Stanisławowie odmówiła początkowo wyznakowania trasy III etapu marszu (Jabłonica–Worochta), z powodu *przesiedlenia* członków sekcji (pracowników likwidowanej DOKP w Stanisławowie) do innych miejscowości, ale doceniając *ważność tej wielkiej i jedynej w swoim rodzaju imprezy* zgłosiła na ręce Władysława Ziętkiewicza, wiceszefa ekspozytury TPH w Stanisławowie oraz PUWFiPW, gotowość wyznakowania tej *lub też innej trasy*<sup>6</sup>. W 1935 r. na trasie II marszu, na połoninie Pantyr, Przemyskie Towarzystwo Narciarzy zbudowało, przy współpracy Towarzystwa Krzewienia Narciarstwa, schronisko im. II Karpackiej Brygady. Na parterze znajdowała się stylowo urządzone jadalnia oraz sala z 14. miejscami noclegowymi, na drugiej kondygnacji dwa pokoje 4-łóżkowe<sup>7</sup>. Marsz odbył się w dniach 14–17 II 1935 r.

Pierwsze zebranie organizacyjne III marszu miało miejsce 14 I 1936 r. w Kołomyi<sup>8</sup>. Marsz odbył się w następujących terminach i trasie: 12 II 1936 r. – Słoboda Rungurska (dojazd pociągiem, zbiórka uczestników w Berezowie Średnim po przejściu pieszo 10 km), 13 II – wymarsz z Berezowa Wyżnego do Kosmacza (nocleg w Kosmaczu), 14 II – odcinek Kosmacz–Żabie (nocleg w Żabiu), 15 II – odcinek Żabie–Worochta i zamknięcie marszu, 16 II – imprezy turystyczne w Worochcie<sup>9</sup>. W marszu wzięły udział ekipy wg następujących klas: I – patrole wojskowe (razem 28 patroli), II – patrole sportowe i regionalne (razem 61 patroli). Ponadto w ostatnim dniu – na trasie Żabie–Worochta – 7 patroli regionalnych<sup>10</sup>. Uczestniczyli również zawodnicy indywidualni (ok. 50 osób)<sup>11</sup>. Wśród patroli cywilnych I nagrodę ponownie uzyskała drużyna Związku Rezerwistów z Istebnej, II – PW Leśników ze Lwowa, III – Związek Rezerwistów z Zakopanego, IV – Związek Strzelecki z Krynicy. Po zasadniczych nagrodach wręczono szereg dalszych nagród i odznaczeń; m. in. patrol regionalny z gminy Jabłonica, który jako jedyny patrol huculski doszedł w pełnej formie do mety, otrzy-

mał aż 12 różnorodnych nagród. Indywidualnie wybił się Władysław Zubek (Towarzystwo Gimnastyczne “Sokół” z Nowego Targu), który przeszedł całą trasę (85 km) w rekordowym czasie 7 godzin 25 min. 30 sek.

W czasie IV marszu istotne znaczenie miały starty patroli regionalnych. Informacje o terminie marszu dostajemy z pisma Zarządu Głównego TPH, w którym określono również ostateczny termin przyjmowania zgłoszeń od zespołów regionalnych na 20 I 1937 r. Sam marsz odbył się w czasie od 11 do 14 II 1937 r. na tradycyjnej trasie z Rafajłowej do Worochty<sup>12</sup>. Furorę zrobiła drużyna kobieca z Kościeliska, która biegła w zadymce śnieżnej na nartach w szerokich kwiecistych spódnicach i chustkach na głowach. Szereg nagród uzyskały patrole regionalne (m. in. komplety nart), w tym oczywiście kobiecy zespół z Kościeliska.

V marsz miał miejsce w dniach 16–19 II 1938 r. Podczas V marszu poświęcono, 17 II 1938 r., schronisko w Rafajłowej – zbudowane przez Warszawski Klub Narciarski w 1937 r., dzięki subwencji Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji. Budynek w stylu huculskiej “graždy”, według projektu architekta W. Wekera, wzniesiono przy współpracy inż. M. Dudryka. Miał 160 miejsc sypialnych, obszerną jadalnię i świetlicę, kuchnię główną i turystyczną, liczne pomieszczenia gospodarcze. Ogrzewany był centralnie, zaopatrzony w bieżącą wodę zimną oraz ciepłą wodę w natryskach i umywalniach. Stał przy czerwonym szlaku turystycznym opodal stacji kolejki leśnej<sup>13</sup>. Wśród pamiątkowych nagród z V marszu zwraca uwagę plakietka z białego srebrzonego metalu z przynitowaną odznaką Przysposobienia Wojskowego Pocztovców<sup>14</sup>.

VI marsz odbył się w dniach 2–5 II 1939 r. Brak odpowiedniej ilości śniegu spowodował konieczność niesienia nart na ramionach. I miejsce w klasie II zdobył patrol z Zakopanego, natomiast I nagrodę w klasie IV patrol regionalny z gminy Poronin. Jak informował Oddział Stanisławowski PTT, nie odbyły się z powodu braku odpowiedniej pokrywy śniegowej w Worochcie, towarzyszące marszowi, Międzysekcyjne Zawody Narciarskie o “III Puchar Czarnohorski”<sup>15</sup>. W roku 1939 odbył się ostatni zimowy marsz. Po agresji sowieckiej, 17 IX 1939 r., marsze nie mogły już być kontynuowane<sup>16</sup>.

Marsz zimowy przyciągał rzesze turystów (kolej z trudem dawała sobie radę z przewozem). Przyjezdni kwaterowali nie tylko w pensjonatach, lecz również w huculskich chatach. Marsz cieszył się dużym zainteresowaniem miejscowej ludności. Niektórzy dopatrywali się jednak pewnej wstrzemięźliwości z jej strony, nawet pomimo starań o zwiększenie udziału patroli regionalnych i liczby nagród (przechodnich i indywidualnych). Patrole bojkowskie i huculskie (w przeciwieństwie do wojskowych) postrzegano jako źle wyposażone (nie tylko w I marszu z 1934 r.). Organizatorzy usiłowali zainteresować władze administracyjne kwestią zmiany tego stanu rzeczy. *Liche narty, (...) nędzne, ciągle się rwące więźby, kijki domowego wyrobu, długie francuskie karabiny, licha amunicja, (...) brak rękawic (...)* rzutowały na wynik marszu i podważały wiarygodność oficjalnych zapewnień o szczególnym stosunku władz do miejscowej ludności<sup>17</sup>.

Marsz wpisał się w szerszy program rozwoju sportów zimowych na Huculszczyźnie. Szkoły i organizacje kierowały tu chętnych do udziału w kursach narciarskich. Okręgowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego we Lwowie prowadził kilkudniowe kursy narciarskie dla ludności huculskiej z pomocą lotnych instruktorów. W roli organizatora kursów narciarskich widziano Towarzystwo Krzewienia Narciarstwa, skutecznie blokując (przede wszystkim finansowo) działania Sekcji Narciarskich PTT. Wśród imprez narciarskich znalazły się także m. in.:

- narciarski Puchar Czarnohorski;
- zawody w skokach narciarskich na skoczni na Rebrowaczu w Worochcie;

- zawody w ski-*kjøringu* (*włókiem*);
  - narciarski trójmecz graniczny Polski, Czechosłowacji i Rumunii<sup>18</sup>.
1. Powstało w grudniu 1933 r., na którego czele stał Tadeusz Kasprzycki. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, sygn. III-92/452, Materiały Mieczysława Orłowicza, Towarzystwo Przyjaciół Huculszczyzny; zob. też Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny, Warszawa 1934, s. 24.
  2. Huculskim szlakiem II Brygady. – Warszawa, 1934. – S. 35–36.
  3. Ibid. – S. 43.
  4. Ibid. – S. 44–45.
  5. Державний архів Івано-Франківської області [Derżawnyj archiw Iwano-Frankiwśkoji obłasti] (dalej DAIFO), f. 370, op. 1, spr. 3, Ekspozitura головного правління “Товариства приятелів Гуцульщини” у м. Станіслав, Станіславського повіту, Станіславського воєводства [Akta Ekspozytury Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny w Stanisławowie], Komunikat Komisji Turystycznej PZN nr 2/34/35, Kraków 13 XII 1934.
  6. DAIFO, f. 370, op. 1, spr. 2, Pismo nr 1417/34 Oddziału Stanisławowskiego PTT do W. Ziętkiewicza, Stanisławów 19 XII 1934.
  7. Zob. Dyląg D. Gorgany. Przewodnik / D. Dyląg. – Pruszków, 2008. – S. 94.
  8. DAIFO, f. 370, op. 1, spr. 37, Pismo K. Łukoskiego, do wicewojewody stanisławowskiego i przewodniczącego ekspozytury TPH w Stanisławowie, A. Kaczmarczyka, Stanisławów 9 I 1936.
  9. DAIFO, f. 370, op. 1, spr. 37, Pismo sekretarza generalnego TPH, L. Lichtarowicza, do ekspozytury TPH w Stanisławowie, Warszawa 3 I 1936.
  10. DAIFO, f. 370, op. 1, spr. 37, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Departament Dowodzenia Ogólnego, Rozkaz organizacyjny nr 2100-10/Wyszki do Marszu zimowego huculskim szlakiem II Brygady Legionów wraz z regulaminem, Warszawa 15 I 1936.
  11. DAIFO, f. 370, op. 1, spr. 37, Dowództwo 11 Dywizji Piechoty, Rozkaz organizacyjny nr 210/I do III Marszu Zimowego Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów, Stanisławów 6 II 1936.
  12. DAIFO, f. 370, op. 1, spr. 37, Pismo prezesa Zarządu Głównego TPH i senatora, d-ra F. Zarzyckiego, do przewodniczącego ekspozytury TPH w Stanisławowie, Warszawa 23 XII 1936.
  13. Zob. Dyląg D. Op. cit. – S. 93–94.
  14. Zob. Maruszczak J. “Na legionowym szlaku” – odznaki pamiątkowe Huculskiego Marszu szlakiem II Brygady Legionów (1934–1939) / J. Maruszczak // Biuletyn Numizmatyczny. – 2009. – nr. 1. – S. 65–69.
  15. DAIFO, f. 368, op. 1, spr. 10 Станіславське відділення “Польського татранського товариства”, м. Станіслав, Станіславського повіту, Станіславського воєводства [Akta Oddziału Stanisławowskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzńskiego]; f. 368, o. 1, s. 10 Zawiadomienie Komitetu Organizacyjnego Zawodów o “III Pucharze Czarnohorskim PTT”.
  16. Zob. Dyląg D. Turystyka i krajoznawstwo w Gorganach w latach 1841–1945. Praca doktorska. AWF. – Kraków, 2010. – S. 53.
  17. Sprawozdanie dowódcy 11 Karpackiej Dywizji Piechoty z 18 III 1937 r. z IV Marszu Zimowego “Huculskim Szlakiem II Brygady Legionów”. Cyt. za: Wysocki A. Regionalizm funkcjonalny w działaniu (na Huculszczyźnie) w świetle dokumentów Centralnego Archiwum Wojskowego / A. Wysocki // Rocznik Archiwalno-Historyczny CAW. – 2009. – nr. 2 (31). – S. 77.
  18. DAIFO, f. 370, op. 1, spr. 3 Pismo Lwowskiego Okręgowego Związku Narciarskiego nr L. 451/34 do inż. J. Wołkanowskiego, prezesa ekspozytury TPH w Stanisławowie, Lwów 24 III 1934.

*Dariusz Dyląg*  
(г. Краков, Польша)

**Зимний поход “Гуцульскими тропами II Бригады”  
в освещении документов Государственного архива в Ивано-Франковске (DAIFO)**

*Военные действия во время Карпатской зимней кампании рубежа 1914/1915 гг. стали зародышем (началом) организации лыжных пробегов в Восточных Карпатах. В 1934 г. был организован первый зимний мариш, маршрут которого вёл от Рафайловой (сейчас Быстрица) к Ворохте на границе Горганов и Черногоры, и в последующие годы расширил спектр влияния на соседние группы Покутско-Буковинских Бескидов. Кроме того, введено элементы временного и стрелкового соперничества. Историческое сотрудничество местных гуцулов сделало возможным участие гражданских команд, состоящих из разных группы (гуцулов, бойков, горцев с Подхалля, из Силезии), а также туристических или лыжных команд. Зимние мариши организовывали не только с целью туризма и спорта, но они также улучшали экономическое положение местного населения (благодаря наёму квартир, питанию и возможности продажи ремесленных изделий).*

**Ключевые слова:** зимний мариш, история лыжного спорта, Восточные Карпаты.

*Dariusz Dyląg*  
(Krakow, Poland)

**The Winter March by the “Hutsul way of the II Brigade”  
in the light of the documents of the State Archive in Ivano-Frankivsk (DAIFO)**

*Warfare, which took place during the Carpathian on the break of 1914/1915, became the starting point for cross-country races in the Eastern Carpathians in the inter-war period. In 1934 the first winter march was organized. The route went from Rafajlowa (currently Bystrytsia) to Worokhta on the borderline of the Gorgany and the Chornohora Mts. In the years that followed the range of interaction was extended to the neighboring groups of the Beskids of Pokuttya and Bukovina. In addition, the elements of time competition were introduced. Referring to the historic cooperation of Hutsul native inhabitants, the participation of civil teams, which had been recruited from different environments (Hutsuls, Boykos, Tatrás or Silesian highlanders) and touristic or ski associations, was allowed. Winter marches did not only aim at sport and touristic activity but they also improved the economical situation of the local inhabitants (e.g. thanks to letting private accommodation, board or the opportunity to sell handcraft). Among social events one should mention Chornohora Skiing Cup or tri-match with the participation of foreign groups from Czechoslovakia or Romania.*

**Key words:** winter march, the history of skiing, Eastern Carpathians.

УДК 94 (477) “1968/1971”  
ББК 63.3 (4 Укр) 627

Дмитро Зінчук  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

### ВАСИЛЬ РОМАНЮК І КОСМАЧ

*У статті висвітлено священницьку і культурно-просвітницьку діяльність отця Василя Романюка в селі Космач Косівського району Івано-Франківської області впродовж 1968–1971 рр. Автор наголошує на тому, що особливістю його діяльності як священника було відродження релігійності населення, збереження національних і релігійних традицій українського народу. Встановлення зв'язків з дисидентами, виступ на захист В.Мороза спричинили переслідування В.Романюка радянськими репресивними органами, зумовили його арешт у 1972 р.*

**Ключові слова:** Василь Романюк, дисидентство, релігійність, національні традиції.

У сучасній Україні назріла потреба вивчення спадщини багатьох історичних діячів, чії імена замовчувались, а діяльність перебувала за межами наукового інтересу дослідників. Процес державного, духовного й релігійного відродження України спонукає до повернення з небуття видатних особистостей.

До числа таких не відомих широкому загалу постатей належить Василь Омелянович Романюк (Патріарх Володимир) – священник, правозахисник, багаторічний в'язень сталінських і брежнєвських таборів, член Української Гельсінської групи, богослов, філософ. Він пройшов складний шлях боротьби за українську державність, за права віруючих, за православну церкву. Початок його священничої та правозахисної діяльності пов'язаний з Прикарпаттям.

Мета даної статті – розкрити різнобічні аспекти діяльності Василя Романюка як священника в с. Космач Косівського району Івано-Франківської області.

Після висвячення в сан священника 26 квітня 1964 р. Василь Романюк декілька років працював у селах Снятинщини. Початком нового періоду його життя стало призначення восени 1968 р. у с. Космач Косівського району, яке історик, дисидент В.Мороз у “Хроніці опору” назвав “бастіоном українського Опору”<sup>1</sup>. Окрім Космача, В.Романюк працював у сусідньому с. Бабинопіллі. М.Волощук, художник зі Львова, у листі від 1 січня 1968 р. до священника вітав тюремного побратима з новим призначенням у с. Космач. Він наголошував на специфіці цього села, відомого далеко поза межами Гуцульщини, батьківщини славнозвісного Довбуша, сподіваючись, що В.Романюк відповідатиме тій ролі пароха, яка на нього покладається. Він очікував, що початок діяльності отця Василя в Космачі стане “тим свіжим вітерцем у душній кітловині”, а сам священник буде справді “вчителем, високоморальним наставником отого гуцульського села, що було і повинно бути даліше коліскою і серцем національної культури гуцула”<sup>2</sup>. На думку художника, від ставлення людей до В.Романюка залежатиме весь успіх його “священничих і громадянських завдань”, оскільки “космацькі гуцули, то специфічні типи”, тому радив вивчити, пізнати їх<sup>3</sup>. “Отже, бери стерно в руки міцно і веди той корабель ясно назначеним курсом. Хай Космач буде тим трампліном Твоєї дальшої кар’єри у церковно-громадському житті”<sup>4</sup>, – писав побратим по ув’язненню В.Романюку. Львівський митець радив новопризначеному священнику дбати про збереження традицій і старовинної церкви, які є обличчям Гуцульщини<sup>5</sup>.

У перший день знайомства з місцевими партійними діячами Космача В.Романюк ствердив свою позицію щодо місця релігії в житті УРСР. Він повідомив директорів школи М.Дідуху, що його син Тарас ходитиме в школу і відвідуватиме церкву. Директор намагався переконати священника в помилковості такого підходу до виховання ді-

тей, нагадував про існування інших радянських інститутів, таких як піонерська організація, і для прикладу наводив досвід попереднього космацького пастора, дитина якого відвідувала музичну школу<sup>6</sup>. Однак це не вплинуло на принципову позицію отця Василя. Священик показово водив сина в церкву; “як приклад усім іншим, він закликав усіх віруючих, щоб приводили дітей у храм Божий, наголошуючи, що саме за дітьми стоїть наше майбутнє, ким ми їх виховаємо, тим і матимемо”<sup>7</sup>. Повернення В.Романюка до основ родинного виховання українських дітей, що ґрунтувалось насамперед на релігійності, вірі в Бога, духовності, суперечило системі формування радянської людини з її атеїстичними цінностями. Проте це не було єдиним фактом антирадянської поведінки священика. Практичними кроками отця Василя на захист народних традицій стала низка його ініціатив, зокрема сприяння ремонту церкви в селі Космач, у якій протікав дах, а стіни були простріляні кулями, наполягання на збереженні недіючої Довбушевої церкви – пам’ятки архітектури та історії XVIII ст., яку він пропонував перетворити в музей.

У Космачі В.Романюк організував у себе вдома приватний музей, намагаючись зберегти неповторний колорит гуцульської культури. У його колекції старовинних речей були хрести з Довбушевої церкви, табівки, згарди, пояси, зброя, писанки, годинники, праски, інкрустовані порохівниці, ліжники, різьблені предмети, вишивані рушники (перед від’їздом у 1988 р. в Канаду він залишив цю колекцію в селі Космач у приватному музеї М.Юсипчука та пізніше речі із зібрання В.Романюка були викрадені). Критерієм добору священиком своїх експонатів була їхня вишуканість, оригінальність, самобутність<sup>8</sup>. В.Романюк захоплювався українським мистецтвом, особливо сакральним. З експонатами музею священика неодноразово знайомилися туристи. Серед відвідувачів його оселі були журналіст В.Чорновіл з дружиною А.Волицькою, художники Г.Севрук, О.Заливаха, письменники М.Осадчий, Б.Антоненко-Давидович, Л.Селезенко, історик В.Мороз, подружжя Калинців, які приїздили познайомитись із самобутньою культурою Гуцульщини, вивчити народні звичаї, традиції, придбати твори народного мистецтва, якими славився Космач. Режисер, мистецтвознавець Л.Танюк, згадуючи про мандрівки з друзями в гори, у переліку їхніх занять назвав розмови з “підпільним священиком”: “У домі цього священика був цілий музей – вишиванки, писанки, гуцульські строї й предмети вжитку. Священик добре знав українських поетів, до нього приїздили О.Заливаха, Б.Антоненко-Давидович”<sup>9</sup>. Цим священиком був В.Романюк.

Однак не тільки туристичну мету мали дисиденти. Оселя В.Романюка стала неафішованийим осередком для дисидентів на Гуцульщині<sup>10</sup>. Він був знайомий як з київськими, так і зі львівськими дисидентами: М.Осадчим, Ю.Шухевичем, М.Трильовською, О.Антонів, Калинцями, В.Чорноволом, А.Пашко, І.Гелем, Б.Антоненком-Давидовичем. Тематику їхніх розмов були пам’ятки старовини<sup>11</sup>, збереження української культури, мистецтва. Священик брав участь у поширенні “самвидаву”<sup>12</sup>.

Під час подорожей до Карпат з В.Романюком познайомились Надія та Іван Світличні, які зупинялись у Космачі. Як згадувала Н.Світлична, отець Василь у Києві хрестив її сина Ярему<sup>13</sup>. У серпні 1970 р. вона запросила В.Вовк і О.Заливаха бути хрестними батьками її дитини. Напередодні хрестин О.Заливаха цілу ніч малював і витинав епітрахиль для отця В.Романюка. Зранку прийшла Г.Севрук з іконою, М.Коцюбинська зі свічками<sup>14</sup>. “В.Вовк з хрестом, Льоля й Надійка імпровізували віттар і замаяли його квітами, а отець Василь говорив до нас промову про наші новітні катакомби, і ми слухали його зі сльозами в очах”, – пригадувала В.Вовк<sup>15</sup>.

В.Романюк давав шлюб Д.Возняк і О.Заливасі, охрестив В.Чорновола в Космачі, став своєрідним духівником дисидентів. За словами А.Пашко, вони з В.Чорноволом 6 лютого 1971 р. виїхали зі Львова в Карпати, у Космач. З отцем В.Романюком вони

зустрілися біля його хати. Він відкрив церкву, а львів'яни за той час зайшли до пані Пазуні Тротяк, старенької вчительки, відомої просвітительки на Гуцульщині. У неї В.Чорновіл переодягнувся у вишивану сорочку і пішов до церкви. Його хрещення стало для подружжя незвичайним дійством: “Сутінки освітлювали дві великі свічки на малому престолі посередині церкви. Перед престолом стояв В'ячеслав у тому сяєві в білій вишиваній сорочці. Зосереджений погляд, розпогоджене обличчя. Поруч хресна мама – пані Пазуня – тримала в руках велику жовту хустку в червоні ружі й зелене листя. Майбутній Патріарх України проводив таїнство Хрещення”<sup>16</sup>. Перебуваючи під загрозою арешту, В.Чорновіл “у таїнстві хрещення віднайшов духовну опору і Божу ласку в усіх життєвих випробуваннях”<sup>17</sup>. Пізніше В.Чорновіл згадував, як священник став для нього духовним батьком: “Красиво, урочисто, духовно чисто і чесно в церкві в отця Романюка. Запам'ятався день у нього”<sup>18</sup>.

Зауважимо, що протягом 1968–1971 рр. В.Романюк продовжував поповнювати свою бібліотеку, яку почав формувати в 1964–1965 рр., старими рідкісними виданнями богословської та світської літератури, періодики. Дослідники О.Бажан та Ю.Данилюк зазначають, що новий священник помітно вирізнявся своєю ерудицією, внутрішньою культурою, глибоким знанням народних традицій<sup>19</sup>. Підтвердженням цього є спогади завідувачої бібліотекою с. Космач Л.Варцаб'юк, яка в 1969 р. вперше саме від В.Романюка почула про книгу О.Гончара “Собор”, про долю М.Руденка, дисидентів В.Мороза, В.Чорновола, М.Осадчого, І.Світличного, подружжя Калинців<sup>20</sup>.

Жителі Космача, навколишніх сіл і туристи мали нагоду послухати проповіді священника. Згадуючи про спілкування з В.Романюком у 1970-х роках, письменник І.Гнатюк писав, що навіть у тих умовах радянської дійсності “отець Василь розганяв летаргічний сон гуцулів своїми блискучими проповідями в космацькій церкві”<sup>21</sup>. На жаль, рукописи проповідей священника не збереглися. Суть їх можемо відтворити тільки зі слів сучасників, які відзначають глибоку духовність, лаконічність, ясність, емоційність, образність, колоритність його проповідей. Отець Василь закликав молодь ходити до церкви, сповідатись, не забувати свою мову. Ось як І.Гнатюк передав зміст проповіді В.Романюка на престольне свято космацького храму в 1969 р.: “Отець Василь, розповівши про страсні муки розп'ятого Христа, гнівно картав гуцулів за те, що забувають Його заповіді любити свого ближнього й служити рідному народові, що частіше припадають до диявольського напитуку, ніж до слова Божого; закликав боронити християнську віру й звичаї наших пращурів і захищати рідні храми від зайдів – богохульників та облесливих іконокрадів (незадовго перед тим святом був зрадливо обікрадений старовинний космацький іконостас). У своїй проповіді отець Романюк нагадував мені пророка, готового повести свій народ до заповітного краю”<sup>22</sup>. Священник закликав зберігати давні традиції, носити і шанувати гуцульський одяг: “Він мав трибуну – церкву, з амвона якої він міг хоч і обмежено проповідувати слово Боже, навчати гуцулів любові до ближнього, до рідного краю та його прадавніх звичаїв, освячених вірою в Бога й заповідями своїх пращурів...”<sup>23</sup>.

Авторитет священника в с. Космач зростав. Завдяки діяльності В.Романюка атеїстичне виховання партійного активу не було популярним, не спричиняло очікуваного результату; село відзначалося високою релігійністю, активною участю жителів у церковних обрядах. На засіданні виконавчого комітету Космацької сільської ради 28 лютого 1969 р. депутати говорили про прогалини в запровадженні нової радянської обрядовості: “Не всі, які одружувалися, реєстрували це в кімнаті урочистих подій, батьки ігнорували проводити урочисте свято-радість народження в кімнаті урочистих подій”<sup>24</sup>. Зокрема, про це свідчать такі цифри: зі 127 народжених у 1968 р. 70 охрещено

в церкві, що складає 55,1%; із 32 пар одружених 19 брали шлюб у церкві – 54,6%; із 37 померлих 26 похоронено за релігійним обрядом – 70,3%<sup>25</sup>.

Різдво 1970 р. у Космачі стало історичним. Мешканці села організували справжнє релігійне свято, відтворивши давні обряди колядування від хати до хати, що офіційно радянським законодавством не заборонялось, однак у дійсності переслідувалось. Така активність космачан на Різдво спричинила увагу до них органів державної влади – від єпархіального управління до КДБ. Розпочались перевірки, які стали приводом до звинувачення священика. Отця Василя Романюка було відсторонено на один місяць від богослужінь.

Інформація Косівської районної Ради депутатів трудящих від 9 жовтня 1970 р., надана слідчому відділу УКДБ в Івано-Франківській області, внесла нові акценти до “космацького Різдва”. Повідомлялося про те, що В.Романюк 1 січня 1970 р. у проповіді звертався до віруючих “з проханням піти на колядування і зібрані гроші здати на користь церкви”. Під керівництвом священика церковний комітет поширив письмове запитання до церкви на освячення рушника з метою збору додаткових грошей на церкву. “Таким чином в с. Космач був організований примусовий збір грошей на користь релігійної організації і служителя культу”<sup>26</sup>. У документі зазначалось, що “колядування було пов’язано з порушенням громадського порядку, оскільки колядники в нетверезому стані з криком, співом релігійних пісень цілу ніч 7 січня 1970 р. ходили всіма частинами села, заходили в будинки громадян, шуміли, вимагали грошей, що викликало законне невдоволення населення і скарги”<sup>27</sup>.

Відповідно до постанов № 3–15 адміністративної комісії при виконавчому комітеті Косівської ради від 5 лютого 1970 р. було оштрафовано 13 жителів с. Космач, які порушили законодавство про релігійні культури, організувавши коляду зі збором коштів у громадян на користь церкви: К.Сенчука, О.Палійчука, І.Хромейчука, П.Мохначука, В.Петрованчука, І.Татарчука, П.Поляка, Ю.Вінтоняка, К.Палійчука, О.Сіреджука, М.Зизатчука, Л.Чумирчука, В.Ісайчука. Десятьох із них оштрафовано на 50 крб., а трьох – на 25 крб.<sup>28</sup>. Дехто відмовився підписувати протоколи і сплачувати штрафи.

Проте В.Мороз подав у “Хроніці опору” інші дані, зокрема, оштрафовано було 30 жителів села, допитано близько 100 осіб<sup>29</sup>. В.Романюк вважав, що “незаконно було оштрафовано кілька десятків віруючих, по п’ятдесят карбованців кожного за те, що вони колядували або активно працювали біля церкви”, а “на різні сміхотворні допити і “бесіди” в сільську раду було викликано коло півсотні людей, де їх шантажували і залякували, та випитували” про діяльність священика<sup>30</sup>.

У довідці уповноваженого у справах РПЦ в Івано-Франківській області теж наголошувалось на тому, що заклики В.Романюка до носіння національного одягу “не мають нічого спільного з богослужбовою діяльністю і спрямовані на розпалювання національної ворожнечі, що являється грубим порушенням законодавства про культури”<sup>31</sup>.

Комісією у складі голови районного комітету сприяння за дотриманням законодавства про релігійні культури Л.Попазова, представників Космацької сільської влади і працівників фінвідділу 28 січня 1970 р. була здійснена перевірка фінансово-господарської діяльності релігійної громади с. Космач, у результаті якої виявлені факти “приховування” прибутків церкви: замість зібраних на вимогу В.Романюка 450 крб. для придбання рушника записано в церковну книгу 160 крб.<sup>32</sup>. Також було встановлено, що церковна громада і священик організували на присілках 20 груп колядників. На основі пояснень різних громадян з’ясовано, що “священик Романюк в проповіді вимагає, щоб віруючі не ходили в одязі людей, які замучили Ісуса Христа, а тільки в національному одязі, щоб віруючі здавали гроші в тарілку не жовті копійки, а білі. Із пояснень



громадян також виявлено, що віруючі зібрали гроші і купили килим і вишитий рушник і віддали йому”<sup>33</sup>.

В.Романюка викликали в Єпархіальне управління, де він отримав попередження, щоб не виголошував проповіді нецерковного змісту. 18 листопада 1971 р. секретар Івано-Франківської єпархії Гривнак провів перевірку космацької церкви і зробив зауваження, що “в церковних богослужбових книгах не була заклеєна уніатська ієрархія. З вище наведених причин, священника Романюка службово переведено з Космача в Прутівку Снятинського району”<sup>34</sup>.

У деяких публікаціях, присвячених В.Романюку, утвердилася помилкова думка про те, що через його виступ на захист В.Мороза була розпущена церковна громада с. Космач Косівського району, а йому заборонили відправляти службу Богу<sup>35</sup>. Однак таке твердження не відповідає дійсності, оскільки, по-перше, причиною відсторонення його від богослужінь стало космацьке Різдво, по-друге, заборона тривала з 25 лютого до 25 березня 1970 р., а заява на захист В.Мороза була написана пізніше – 26 листопада 1970 р.

Священик не тільки практичними заходами сприяв відродженню релігійності. У Космачі він розпочав вести свої письмові записи, які містять думки про значення культури і релігії для народу. На думку В.Романюка, релігійні вірування тісно пов’язані з національними традиціями. Підтримання національних традицій є запорукою існування нації: “Боротьба проти релігії – це повна образа наших традицій. Національну культуру обплывують ті, хто бореться проти релігії”<sup>36</sup>. У своїх записах В.Романюк звертав увагу на навмисну ліквідацію радянською владою народних традицій: “В сучасну пору, коли ведеться боротьба проти релігії, нищать національні традиції і національна культура, отруєється свята народна криниця з живою водою. Тому завдання нашої творчої молоді, прогресивних письменників, студентів, інтелігенції усіх українських ... в першу чергу боротьба за збереження наших національних традицій”, – писав він<sup>37</sup>.

Ліквідацію релігійного змісту національних традицій він порівнював із процесом отруєння чистої джерельної води і подальшого наполягання на тому, що “вона придатна до пиття тільки тому, що колір води не змінився”. “Традиції – це орбіта нації, з котрою, якщо вона зіб’ється, то стає, як той блукаючий метеор, котрий або пропаде у безвісті або причіпляється до чужого тіла і стає його супутником”<sup>38</sup>. Релігія і народні традиції – це речі невід’ємні, стверджував він, бо вони зрослися роками, скріплені авторитетом давності і печаттю християнської віри наших предків. “Тоді буде кінець світа, коли колядники не будуть ходити, коли паски не будуть святити ... без сумніву, тоді був би справжнісінький кінець світу, якщо б людина заміняла на корито усю духовну культуру минулих століть, а симптоми такого духовного зубожіння уже зараз дають про себе знати”<sup>39</sup>, – робив В.Романюк апокаліпсичні прогнози щодо наслідків занепаду духовності.

Космацький період діяльності В.Романюка став продовженням переслідування його репресивними радянськими органами. Причиною було його знайомство з істориком, викладачем Івано-Франківського педінституту В.Морозом. Як згадує В.Мороз, перша зустріч відбулася в 1969 р., після чого він неодноразово приїздив до В.Романюка в Космач для вивчення і запису гуцульських традицій, а В.Романюк відвідував його в Івано-Франківську. 26 квітня 1970 р. на Великдень у с. Космач представники місцевої влади намагались арештувати історика, який записував біля церкви на магнітофон релігійні обряди, прагнучи зберегти й дослідити особливості культури Гуцульщини<sup>40</sup>.

В.Романюк називав події Великодня 1970 р. хуліганським нападом на В.Мороза. В.Мороз із магнітофоном ходив у Космацьку й Акрешорську церкви, записував місцеві мелодії та співанки, які виконувалися церковним хором. Коли він це робив у дворі

церкви с. Космач, до нього підійшли директор школи М.Дідух і двоє невідомих чоловіків, які намагалися забрати магнітофон за порушення порядку в селі. В.Мороз звернувся до присутніх за допомогою. Завдяки місцевій жительці, яка назвала В.Мороза своїм гостем, вони не наважились його затримати. Після служби Божої додому до В.Романюка прийшов дільничний інспектор з'ясувати особу В.Мороза.

В.Романюк організував написання колективної заяви громадянами села на захист В.Мороза до прокурора Івано-Франківської області, в якій зазначалось, що “ми просимо Вас як прокурора, щоби Ви розглянули нашу скаргу, перевірили все, чи так може бути, щоби нам псували настрої біля церкви і переслідували релігію”<sup>41</sup>. На думку священника, “такий беззаконний вчинок не може бути нічим виправданий, бо він вчинений в огорожі церкви в присутності кількох віруючих, котрі сприйняли це як грубу зневагу всякої людської гідності та пограння радянських законів, які гарантують свободу совісті кожній людині. Але коли ж ці віруючі звернулися до республіканського прокурора зі скаргою на вище згаданих осіб, то ніхто по суті діла їх не слухав, а, навпаки, хуліганів оправдали, а їх назвали наклепниками”<sup>42</sup>.

У В.Мороза 29 квітня 1970 р. був проведений обшук. У коло підозрюваних потрапив і В.Романюк. Під час п'ятигодинного обшуку 4 травня 1970 р. на його квартирі було вилучено записні книжки, фотокопію драматичної поеми “Бояриня” Лесі Українки, чернетки його заяв до Президії Верховної Ради УРСР, копії заяв Патріарху Олексію і Голові Президії від священників Г.Якуніна та М.Ешлімана, вірш “Свою Україну любіть”, записи колядок, 29 листів М.Волощука за 1965–1967 рр., 4 листи від І.Гнатюка, книги І.Тиктора “Всесвітня історія”, М.Возняка “Історія української літератури”, богословські книги<sup>43</sup>. Згідно з анотаціями зі Львівської бібліотеки Академії наук УРСР від 17 липня 1970 р., вилучені у В.Романюка книжки “...написані з реакційних, буржуазно-націоналістичних поглядів і більшість з них містять наклепницькі матеріали антимарксистського, антирадянського напрямку”, тому всі названі видання вилучені з фондів загального користування і зберігаються в спецфонді бібліотеки<sup>44</sup>. Рукописи священника слідчими КДБ класифікувались також як “наклепницькі”, “антирадянські”.

Пізніше, 25 березня 1971 р., В.Романюк у заяві Голові Президії Верховної Ради УРСР О.Ляшко зазначатиме, що “обшук у себе вважаю безпідставним і незаконним не тільки тому, що у мене не було знайдено “розшукуваних наклепницьких матеріалів”, але й ще тому, що забиралися речі, котрі не мали жодного відношення до справи Валентина Мороза”<sup>45</sup>.

Допити священника як свідка у справі В.Мороза відбулися 8 і 16 червня 1970 р., під час яких з'ясовувались обставини їх знайомства. Слідчі намагалися дізнатися, чи був знайомий В.Романюк із творами В.Мороза, чи надавав історикові матеріали для написання його відомої праці “Хроніка опору”. Проте отець Василь не дав свідчень, які б могли бути використані проти обвинуваченого. Це підтверджує той факт, що священника не викликали на судові засідання у справі В.Мороза. У свою чергу відносно В.Романюка Мороз теж не давав ніяких свідчень, що доводять і слідчі матеріали, і спогади самого засудженого викладача. Допит В.Романюка 16 червня 1970 р. дає нам змогу відтворити те середовище, у якому жив священник, з'ясувати коло його знайомств. Він підтримував дружні відносини з такими людьми по спільному перебуванню в місцях ув'язнення, як поет І.Гнатюк, художник М.Волощук, письменник А.Добровольський<sup>46</sup>. В.Романюк листувався зі священником села Глищева Тербовлянського району Тернопільської області В.Плав'юком, художницею Г.Севрук, письменником Б.Антоненком-Давидовичем, жителем Рожнятівського району В.Іванишиним, з українською поетесою Вірою Вовк. У квітні 1970 р. зі Львова до Космача за писанками приїздили В.Чорновіл

з Атеною Волицькою. На запитання слідчого, який вплив на нього мають В.Мороз, В.Іванишин, В.Чорновіл, В.Романюк відповів, що вважає їх розумними людьми і цікавими співрозмовниками, але ніякого впливу з їх боку на себе не відчував. Імовірною причиною їхніх приїздів В.Романюк назвав зацікавлення Гуцульщиною.

У справі В.Мороза 8 липня 1970 р. була допитана дружина священника М.Антонюк, яка засвідчила, що особисто знає викладача із січня 1970 р., оскільки 13 січня 1970 р. він приїздив з В.Іванишином і Г.Севрук. В.Мороз цікавився селом, Гуцульщиною, іконостасом, що був позичений київською кіностудією імені О.Довженка і не повернутий. Він ходив з Романюком по селі, оглядав Довбушеву церкву, переглядав удома церковні книжки. Другий раз приїздив із сім'єю – дружиною Раїсою і сином Валіком на Пасху в квітні 1970 р. 26 квітня вони ходили до церкви. Після відправи В.Мороз записував у дворі біля церкви співанки на релігійні теми. Керівники села намагалися встановити його особу, але він відмовився показати документи і пройти до сільради, тому до Романюків приходив дільничний міліціонер перевірити документи В.Мороза<sup>47</sup>. М.Антонюк стверджувала, що, перебуваючи в Романюків, В.Мороз нічого не писав, його творів вона не читала.

13 жовтня 1970 р. В.Романюк подав прокуророві скаргу, на основі якої 27 жовтня 1970 р. йому повернули тільки богословську літературу, вилучену під час обшуку 4 травня 1970 р. (17 примірників).

Івано-Франківський обласний суд 17–18 листопада 1970 р. засудив викладача Івано-Франківського педінституту В.Мороза, звинуваченого в “проведенні ворожої націоналістичної пропаганди та наклепі на радянський державний та суспільний устрій”, до дев'яти років позбавлення волі (шість років тюремного ув'язнення та три роки ВТТ особливого режиму) з подальшим п'ятирічним засланням. Процес над В.Морозом сколихнув українське суспільство і викликав численні протести. На думку дослідника Г.Касьянова, такої кількості петицій і листів-протестів не зібрав жодний попередній політичний процес<sup>48</sup>. Звернення на захист В.Мороза написали В.Чорновіл, І.Дзюба, Б.Антоненко-Давидович, С.Шабатура, Г.Савронь, І.Лемик, М.Плахотнюк, Ігор та Ірина Калинці, З.Франко, М.Коцюбинська, О.Заливаха, О.Мешко та інші. Серед цих протестів була й заява В.Романюка, написана 26 листопада 1970 р. і опублікована в зарубіжних українських журналах “Визвольний шлях” і “Сучасність”<sup>49</sup>.

У своєму зверненні В.Романюк наголошував на особливостях сучасної епохи, “часу великих прискорень і великих контрастів”: на фоні зростання модерної жорстокості й новітнього тоталітаризму, девальвації цінностей, втрати традицій і духовної спустошеності відбувається “болісне шукання шляхів до Миру, Добра і Справедливості”<sup>50</sup>. Провина Валентина Мороза в тому, що він написав кілька статей, “перейнятих щирою турботою за духовні набутки нації, за її долю, за її людяність і справедливість”<sup>51</sup>. Ці публікації радянський суд розцінив як “підрив ладу”. Звертаючись до Верховного Суду УРСР як касаційної інстанції, священник просив при перегляді справи В.Мороза керуватись не тільки юридичними нормами, а, насамперед, високими принципами людяності та справедливості. Зауважимо, що заява, написана В.Романюком на захист В.Мороза, стала першою заявою священника, опублікованою за кордоном.

Така активна позиція священника, культурно-просвітницька діяльність серед населення с. Космач сприяла тому, що В.Романюка в лютому 1971 р. було переведено в с. Прутівку Снятинського району Івано-Франківської області.

Таким чином, діяльність В.Романюка в с. Космач спрямовувалась на відродження релігійності населення, подолання страху перед репресіями з боку державних установ за відвідування богослужінь молоддю, дітьми, зростання авторитету священника, віднов-

лення народних обрядів. Водночас вона зумовила посилену увагу до нього радянських органів влади, а заклики й організація колядування в селі стали причиною відсторонення його на місяць від богослужінь. Зв'язки з дисидентами, активна священицька діяльність, виступ на захист В.Мороза в 1970 р. зумовили арешт В.Романюка в 1972 р.

1. Мороз В. Есеї, листи й документи / Валентин Мороз. – [Б. м.] : Сучасність, 1995. – С. 133.
2. Галузевий Державний архів Служби Безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 6, спр. 75202-ФП, т. 1, арк. 232.
3. Там само.
4. Там само, арк. 233.
5. Там само.
6. Там само, т. 2, арк. 305.
7. Романюк Т. Патріарх Володимир, або спогади про батька / Т. Романюк. – К. : Видавничий центр “Просвіта”, 2000. – С. 23.
8. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 4, спр. 13 Свідчення Калинець Ірини Онуфріївни 1940 р. н.; народилася: м. Львів, освіта вища, філолог; проживає: м. Львів. Записано Зінчуком Д. С. 12.05. 2007 р. у м. Львові.
9. Танюк Л. Спогади про Івана Світличного / Л. Танюк // Доброокий. Спогади про Івана Світличного. – К. : Час, 1998. – С. 171.
10. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 4, спр. 13 Свідчення Калинець Ірини Онуфріївни 1940 р. н.; народилася: м. Львів, освіта вища, філолог; проживає: м. Львів. Записано Зінчуком Д. С. 12.05. 2007 р. у м. Львові.
11. Українська поезія під судом КДБ: Кримінальні справи Ірини та Ігоря Калинців / [упоряд. Ю. Зайцев]. – Львів : Афіша, 2004. – С. 162–163.
12. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 4, спр. 13 Свідчення Калинець Ірини Онуфріївни 1940 р. н.; народилася: м. Львів, освіта вища, філолог; проживає: м. Львів. Записано Зінчуком Д. С. 12.05. 2007 р. у м. Львові; Там само, спр. 14 Свідчення Геля Івана Андрійовича 1937 р. н.; народився: с. Кліцко Городоцького р-ну Львівської обл.; освіта: вища, історик; проживає: м. Львів. Записано Зінчуком Д. С. 12.05. 2007 р. у м. Львові.
13. Сьогодні нас знову об'єднує саме він... // Світ молоді. – 1996. – 19 липня. – С. 3.
14. Вовк В. Світло в темряві / Віра Вовк // Доброокий. Спогади про Івана Світличного. – К. : Час, 1998. – С. 375.
15. Там само. – С. 376.
16. Басенко Ю. П'ять років без В'ячеслава Чорновола [Електронний ресурс] / Ю. Басенко. – Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/digest/2004/03/24/212737.html>.
17. Там само.
18. Хейфец М. Избранное : в 3 т. – Харьков : Фолио, 2000. – Т. 3: Украинские силуэты; Военнопленный секретарь. – С. 104.
19. Данилюк Ю. “...Нас повинно об'єднати служіння народові”. Пам'яті Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира / Ю. Данилюк, О. Бажан // Літературна Україна. – 1995. – 10 серпня. – С. 6.
20. Варцаб'юк Л. Він хотів таке слово сказати... Пам'яті Святішого Володимира Патріарха Київської і всієї Руси-України / Л. Варцаб'юк // Гуцульський край. – 2004. – 10 липня. – С. 3.
21. Гнатюк І. Патріарх-великомученик / Іван Гнатюк. – К.: Жіночий центр “Спадщина”, 1997. – С. 24.
22. Там само.

## Історія

23. Гнатюк І. Стежки – дороги / Іван Гнатюк. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 289.
24. Державний архів Івано-Франківської області, ф. Р-164, оп. 1, спр. 197, арк. 12.
25. Там само.
26. ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75202-ФП, т. 2, арк. 8.
27. Там само.
28. Там само, арк. 162–175.
29. Мороз В. Назв. праця. – С. 133.
30. ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75202-ФП, т. 2, арк. 180.
31. Там само, арк. 204.
32. Там само, арк. 205.
33. Там само, арк. 206.
34. Там само, арк. 203.
35. Українська Громадська Група сприяння Гельсінських угод : у 4 т.– Харків : Фолио, 2001. – Т. 1: Особистості. – С. 133.
36. ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75202-ФП, т. 2, арк. 292.
37. Там само, арк. 99.
38. Там само, арк. 101.
39. Там само, арк. 100.
40. Чорновіл В. Твори : у 10 т. / В. Чорновіл. – К. : Смолоскип, 2006. – Т. 3. Український вісник. Випуск I–VI. – С. 200.
41. Мороз В. Назв. праця. – С. 182.
42. ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75202-ФП, т. 2, арк. 180.
43. Там само, арк. 194–196.
44. Там само, т. 1, арк. 3.
45. До Верховного Суду УРСР в справі засудження на 9 років позбавлення волі і 5 років заслання історика Валентина Мороза від священника села Космач, Косівського р-ну, Івано-Франківської обл. Василя Романюка // Визвольний шлях. – 1971. – Кн. 7–8. – С. 806.
46. ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75202-ФП, т. 1, арк. 32.
47. Там само, т. 2, арк. 32.
48. Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1995. – С. 86.
49. До Верховного Суду УРСР в справі засудження на 9 років позбавлення волі і 5 років заслання історика Валентина Мороза від священника села Космач, Косівського р-ну, Івано-Франківської обл. Василя Романюка // Визвольний шлях. – 1971. – Кн. 7–8. – С. 806–807; До Верховного Суду УРСР в справі засудження на 9 років позбавлення волі і 5 років заслання історика Валентина Мороза від священника села Космач, Косівського р-ну, Івано-Франківської обл. Василя Романюка // Сучасність. – 1971. – Ч. 6 (126). – С. 79.
50. До Верховного Суду УРСР в справі засудження на 9 років позбавлення волі і 5 років заслання історика Валентина Мороза від священника села Космач, Косівського р-ну, Івано-Франківської обл. Василя Романюка // Визвольний шлях. – 1971. – Кн. 7–8. – С. 806.
51. Там само.

*Дмитрий Зинчук*

(г. Івано-Франковск, Україна)

### **Василий Романюк и Космач**

*В статье освещены священническая и культурно-просветительская деятельность отца Василия Романюка в селе Космач Косовского района Ивано-Франковской области на протяжении 1968–1971 гг. Автор отмечает, что особенностью его деятельности как священника было возрождение религиозности населения, сохранение национальных и религиозных традиций украинского народа. Установление связей с диссидентами, выступление в защиту В.Мо-*

*роза вызвали преследования В.Романюка советскими репрессивными органами, обусловили его арест в 1972 г.*

**Ключевые слова:** *Василий Романюк, диссидентство, религиозность, национальные традиции.*

**Dmytro Zinchuk**  
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

**Vasyl Romaniuk and Kosmach**

*The article is devoted to sacred and cultural-educational activity of priest Vasyl Romaniuk in the village of Kosmach, Kosiv district, Ivano-Frankivsk region during 1968–1971. The author stresses that the main peculiarity of the priest's activity was the revival of people's religiousness, the reservation of national and religious traditions of ukrainian people. The relationship with dissidents, his speech in defence of V.Moroz caused his persecution by soviet repressive agencies and his arrest in 1972.*

**Key words:** *Vasyl Romaniuk, dissidents, religiousness, national traditions.*

УДК 94 (477.83/.86):329.78:796.41 “1890/1930”  
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Андрій Королько  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

**ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА “СОКІЛ”  
НА ПОКУТТІ Й ГАЛИЦЬКІЙ ГУЦУЛЬЩИНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ  
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ ст.)**

*У статті проаналізовано передумови зародження сокільства; охарактеризовано загальну структуру діяльності головного осередку “Сокола-Батька”, звернуто увагу на його атрибутику; простежено процес створення сокільських товариств на Покутті й Галицькій Гуцульщині, їх практичну діяльність; проаналізовано непрості стосунки “Сокола” з іншою пожежно-гімнастичною організацією “Січ”; охарактеризовано стан розвитку товариств досліджуваних територій Східної Галичини у міжвоєнний період; окреслено особливості переслідування польською владою осередків молодіжного спортивно-гімнастичного товариства. Автор стверджує, що “Соколи” стали основою формування українського січового стрілецтва, УГА, ОУН і УПА; члени цього товариства взяли участь у національно-визвольних змаганнях українського народу 1918–1923 рр., наприкінці 1930-х – середини 1950-х рр.*

**Ключові слова:** Покуття, Галицька Гуцульщина, “Сокіл”, “Сокіл-Батько”, сокільський рух, “Січ”, пожежно-гімнастичні товариства, польська влада.

Наприкінці 1877 р. на західноукраїнських землях за ініціативою українських громадських діячів Володимира Лаврівського та Василя Нагірного почалася пропаганда заснування пожежних товариств на зразок усеслов'янського товариства “Сокіл”. У липні 1892 р. у Львові відбулися підготовчі збори з питання заснування товариства “Сокіл”. Перший його статут був затверджений Міністерством внутрішніх справ 26 липня 1893 р. і Галицьким намісництвом 3 серпня 1893 р. З початку своєї діяльності товариство носило назву “Пожежне товариство “Сокіл”, з 1908 р. – “Гімнастично-пожежне товариство “Сокіл”, з 1 червня 1935 р. – “Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько””.

Перші організаційні збори товариства відбулися у Львові 11 лютого 1894 р. Вони започаткували діяльність товариства. Згідно зі статутом завданням товариства було: “виховання його членів фізичної культури та енергії духу”. Цієї мети досягали шляхом фізичних вправ, різних спортивних змагань, пожежних вправ. На початку ХХ ст. з'являються товариства “Сокіл” на всій території Східної Галичини, охопивши, зокрема, Покуття й Галицьку Гуцульщину.

Метою статті є комплексне дослідження змісту та основних форм діяльності товариства “Сокіл” на Покутті й Галицькій Гуцульщині до встановлення радянської влади в 1939 р. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: показати передумови зародження сокільства; охарактеризувати загальну структуру діяльності головного осередку “Сокола-Батька”, звернути увагу на його атрибутику; простежити процес створення сокільських товариств на Покутті й Галицькій Гуцульщині, їх практичну діяльність на початку ХХ ст.; проаналізувати непрості стосунки “Сокола” з іншою пожежно-гімнастичною організацією “Січ” зазначеного періоду; охарактеризувати стан розвитку товариств досліджуваних територій Східної Галичини в міжвоєнний час; окреслити особливості переслідування польською владою осередків молодіжного спортивно-гімнастичного товариства.

У радянській історіографії проблем сокільського руху майже не торкались, оскільки ці товариства вважали буржуазно-націоналістичними. До того ж працям цього

періоду притаманна політична заідеологізованість, спрощений і викривлений підхід до форм та методів діяльності тогочасних українських громадсько-культурних та політичних організацій і партій.

У часи незалежної Української держави з'явилося чимало публікацій з вивчення даної проблеми. Розглядаючи український пожежно-гімнастичний і спортивний рух наприкінці XIX – у першій третині XX ст., торкаються діяльності товариства “Сокіл” І.Андрухів<sup>1</sup>, М.Герцик<sup>2</sup>, Б.Коверко<sup>3</sup>. Найбільше уваги висвітленню проблеми приділили: М.Трофим’як<sup>4</sup> (аналізував витoki, ідеологічні засади та розвиток сокільських товариств у австрійській і польській періоди), О.Вацеба<sup>5</sup> (розглянула сокільський рух у Галичині як провідну ланку українського спортивно-гімнастичного руху на західно-українських землях), А.Сова (досліджував символіку цього товариства, розкрив його структуру, протипожежну та гімнастичну діяльність, соціально-економічну, політичну та культурно-освітню роботу на Дрогобиччині<sup>6</sup>). Характеризуючи січовий рух у Східній Галичині й Північній Буковині на початку XX ст., дослідник М.Гуйванюк торкнувся стосунків товариства “Січ” з пожежно-гімнастичною організацією “Сокіл”<sup>7</sup>.

Важливим джерелом для вивчення проблеми є неопубліковані матеріали, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові. Нами опрацьовано статут товариства, а також звіти про діяльність, списки кількісного складу, протоколи засідань, розпорядження, ухвали, листування осередків “Сокола” на Покутті й Галицькій Гуцульщині. Інший корпус первинних джерел статті становить преса досліджуваного періоду: “Народне Слово” (1907–1911 рр.), “Сокільські Вісти” (1909 р.), “Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових і пожарних товариств” (1910–1914 рр.), “Сокільські Вісти. Орган українського сокільства” (1928–1939 рр.), де міститься інформація про час утворення товариств, керівний осередок, практичні кроки діяльності “Соколів” на Покутті й Галицькій Гуцульщині.

Українське пожежно-гімнастичне товариство “Сокіл” наслідувало польський і чеський сокільські рухи<sup>8</sup> і ставило перед собою головне завдання – просвіта членів “... через спільні вправи, спільні прогулянки і відчити”<sup>9</sup>. Серед зовнішніх факторів зародження товариства О.Вацеба вбачає: зростання сокільства як культурно-гімнастичного руху в середині – наприкінці XIX ст. серед поневолених слов’янських народів; безпосереднє існування на західноукраїнських землях польського “Сокола”, що було прикладом для українського населення, давало можливість знайомитися з сокільською гімнастикою; наростання хвилі української національної активності в Галичині наприкінці XIX ст., українство виступало за збереження власної культури, проти денационалізації через систему позапартійних громадських організацій. Дослідниця виокремлює також і внутрішні фактори появи молодіжної організації: наявність групи людей, знайомих з європейським досвідом організації гімнастичних товариств, зацікавлення “Соколом” окремими діячами української інтелігенції; безпосередні контакти української молоді з чеськими Соколами; польсько-українське протистояння, що впливало на організацію громадських товариств за національною ознакою; діяльність інших культурно-просвітницьких інституцій, що становили основу для створення “Сокола” як культурницького товариства<sup>10</sup>.

Головний акцент ставили на фізичне виховання. Члени товариства займалися різними видами спорту і пропагували їх: фехтування, стрільба, баскетбол (кошиківка), лижний спорт (лещетарство), хокей (гаківка), футбол (копаний м’яч), волейбол (відбиванка), теніс (ситківка), туристика (туризм) та ін. Крім цього, товариство влаштовувало аматорські театральні вистави, прогулянки, танці, співи та інші культурні заходи<sup>11</sup>. Невідомий дописувач часопису “Сокільські Вісти” у статті “Що таке сокільство” так



охарактеризував значення фізичного виховання української молоді та старшого покоління: “Нашим сокільським кличем є: Виховання тіла – це шлях до виховання духа. Кожний чоловік бажає, щоби не був хорий і щоби смерть була як найдалше від него віддалека. Щоби це осягнути вживає він ріжних засобів, одні пють добру горілку, другі вино, пиво, треті їдять багато мяса, інші знова вживають всього разом. Розумний чоловік змагає до цього, щоби був тривало здоровий, і тому вправляє своє тіло. Вправляє тому, щоби скріпився, набрав сили, якаби зробила його відпирним на ріжні недуги. Отже: вправи, щоби був сильний, бо хто є сильний, той є звичайно здоровий, того нічо не болить, той скоро не вмре”<sup>12</sup>.

Вищим органом товариства були загальні збори членів і старшина, які вирішували питання діяльності товариства. Вони скликалися раз на рік на початку року та обирали старшину. Старшина складалася з голови, двох заступників та дев’яти членів і збиралися на наради щомісяця. Головна управа знаходилася у Львові й отримала назву “Сокіл-Батько”. При товаристві в різні роки існували секції: організаційна, технічна, пожежна, спортивна та культурно-освітня. В містах і селах Галичини та Буковини “Сокіл-Батько” засновував свої філії, які проводили свою діяльність згідно зі статутом. Майно товариства складалося з членських внесків, пожертвувань, допомоги від різних установ та організацій, а також із прибутків від спортивного навчання, культурних заходів тощо. За характером своєї діяльності товариство було патріотичною спортивною організацією, яка перебувала під впливом національно-демократичних сил<sup>13</sup>.

Товариство “Сокіл” мало власну національну символіку. Одним із головних і обов’язкових предметів сокільської атрибутики був прапор. Нам невідомо, що було зображено на прапорах товариства “Сокіл” на Покутті й Галицькій Гуцульщині. Однак, виходячи з традицій, які на той час існували, на сокільських прапорах найчастіше зображали Лева, святого Михаїла, представників козаччини – Богдана Хмельницького, Івана Мазепу. Рідше письменників та поетів, трапляються також зображення князів Володимира та Ольги<sup>14</sup>. На прапорі товариства “Сокіл-Батько” у Львові, який посвятили 1911 р., з однієї сторони зображено коронованого Лева, що спирається лапами на скелю, з іншої – святого Михаїла з опущеним мечем у правій руці та піхвами у лівій<sup>15</sup>. Маємо інформацію про зображення прапора пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл” м. Тисмениці на початку ХХ ст.: з однієї сторони зображено Лева, що спирається лапами на скелю, з іншої – образ святої Покрови Пресвятої Богородиці, навколо якої моляться козаки<sup>16</sup>. Наприкінці 1920-х рр. “Сокільські Вісти” подали детальний опис і посвячення хоругви товариства. Відповідно до “Правильника прапора”, його інвентарними частинами являлись вовняна або шовкова плахта із зображенням двох образів, держак, наконечник, написи на двох стрічках синього й жовтого кольорів. Як правило, на правій стороні було зображення золотого лева на синім полі, на лівій стороні – на вибір товариства. На синій стрічці мав бути поміщений напис жовтими буквами “Бодрімося”, “Все вперед всі враз” або інші кличі, на жовтій – напис синіми буквами “Сокіл в...” (замість крапок – назва місцевості)<sup>17</sup>. Подібними до сокільських були прапори товариства “Січ” на Покутті й Галицькій Гуцульщині. Полотнище мало малиновий колір із зображенням видатних українських діячів, наприклад Б.Хмельницького, П.Дорошенка, Т.Шевченка, М.Драгоманова, або руський герб “лев, що спирається на скалу”. Під зображенням – “Січ в...” (замість крапок – назва місцевості)<sup>18</sup>.

Значне зацікавлення у діяльності товариств “Сокіл” викликає сфрагістичний матеріал. У фондах ЦДІАЛ України зберігаються різні за формою, легендами та зображеннями відтиски печаток товариств “Сокіл” на Покутті й Галицькій Гуцульщині. На початку ХХ ст. печатка товариства “Сокіл” м. Коломиї була овальною з написом “філія

львівського Товариства гімнастичного “СОКІЛ” в КОЛОМИЙ”, з 1912 р. овальної форми – “філія львівського Товариства “СОКІЛ” в Коломиї”, а з 1936 р. округлої форми із зображення сокола – “руханково-спортове Т-во “СОКІЛ” в КОЛОМИЙ”; з 1906 р. печатка тисменицького “Сокола” овальної форми із зображенням лева, який спирається лапами на скелю і з написом “Пожарна філія львівського Тов. гімнастичного “СОКІЛ” в ТИСЬМЕНИЦІ”, з 1930 р. округлої форми – “Пожарно-руханкове т-во “СОКІЛ” в ТИСЬМЕНИЦІ”<sup>19</sup>.

Гімном товариства став “Марш Соколів” на слова й музику композитора Ярослава Ярославенка, який уперше залунав у Львові в 1901 р.<sup>20</sup>. Члени товариства мали спеціальну форму та привітання “Гаразд!”.

Ідеологічною і моральною платформою становлення товариства були 9 заповідей: 1. “С” – це символ – Свободи. 2. “С” – стремить – виховати здорове тіло і душею молоде покоління української нації. 3. “С” – це свідомий, карний, слухняний громадянин української нації. 4. “С” – вчиться – єдності, карності, послуху, стаючи у ряд. 5. “С” – слухаєш лише наказу виборної старшини. 6. “С” – пам’ятає, що: Світ посідає той – хто його здобуває. Ділами – не словами. Не плачем – а мечем! Байдужі – гинуть! Нероба – стає рабом! Не лебедіти – але стреміти! 7. “С” – дбає про: “Народну честь. Сміле око. Сильні груди. Мало слів, а Діл багато!” 8. “С” – любить Україну. 9. “С” знає тільки один клич українця: “Все вперед! Всі враз!”<sup>21</sup>.

Якщо до 1902 р. існував лише один головний осередок у Львові, то з 1902 р. почали масово виникати товариства по всій території Східної Галичини. Зокрема, у 1902 р. їх виникло 5, 1903 р. – 64, 1904 р. – 100, 1905 р. – 73, 1906 р. – 76, 1907 р. – 54 і т. д.<sup>22</sup>.

Не оминув цей процес Покуття, але майже не торкнувся Галицької Гуцульщини. Зі звіту пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл” у Львові за 1908 р. дізнаємося, що найкраще розвивалась організаційна сітка товариств у Товмацькому повіті, де існувало 17 гнізд у селах Вільшаниця (засн. 1904 р.), Грушка (1904), Долина (1905), Закрівці (1904), Марківці (1904), Миловання (1904), Озеряни (1904), Окняни (Вікняни) (1906), Олеша (1906), Підпечари (1904), Пшеничники (1908), Рошнів (1908), Стриганці (1903), Торговиця (нині с. Торговиця Коломийського району), Хом’яківка (нині с. Хом’яківка Тисменицького району) (1907), а також у м. Тисмениця (1903). Щоправда, вчасно звітність про організаційну і спортивно-пожежну роботу подали до Львова гнізда сіл Закрівці і Хом’яківка та міста Тисмениці<sup>23</sup>. У 1910 р. сформований осередок “Сокола” у містечку Отинія Товмацького повіту<sup>24</sup>. Значно гіршою ситуацією була у Коломийському і Городенківському повітах, де, станом на 1908 р., існувало, відповідно, три (Коломия (1902), Залуччя над Прутом (нині с. Залуччя Коломийського району) (1906) і Кулачківці (1906)) і два (Городенка (1906) і Незвисько (1906)) осередки “Сокола”<sup>25</sup>. Найбільше осередків “Сокола” було у Стрийському (40), Львівському (37), Рогатинському (25), Гусятинському (22) повітах<sup>26</sup>. У Снятинському, Косівському, Печеніжинському, Турківському і Добромільському повітах товариства “Сокіл” узагалі не існували.

Станом на 1911 р., кількість пожежно-гімнастичних філій товариства “Сокіл-Батько” на Покутті значно зросла тільки в Товмацькому повіті – 21 осередок, натомість у Городенківському – 4, Коломийському – 2, Снятинському – 1. Щоправда, у 1910 р. громада с. Стецева Снятинського повіту планувала заснувати пожежно-гімнастичний осередок і просила “Сокола-Батька” надіслати статут товариства<sup>27</sup>.

Не кращою ситуація щодо кількості осередків була в сусідніх повітах Галицької Гуцульщини: у Надвірнянському і Печеніжинському повітах було по одному товариству, а в Косівському повіті так і не було засновано жодного гнізда. Розгалуженою була

мережа товариств у Львівському (47), Стрийському (34), Рогатинському (34) і Рудківському (30) повітах Східної Галичини<sup>28</sup>.

Низька кількість пожежно-гімнастичних товариств на Покутті й Галицькій Гуцульщині обумовлена активізацією на цій території діяльності іншого українського пожежно-гімнастичного товариства “Січ” під керівництвом Кирила Трильовського. Станом на 1912 р., пожежно-гімнастичних товариств “Січ” у Коломийському повіті зафіксовано 51, Городенківському – 33, Снятинському – 53, Товмацькому – 38, Косівському – 46, Печеніжинському – 22, Надвірнянському – 28<sup>29</sup>.

З метою поліпшення організаційної роботи з філіями на місцях “Сокіл-Батько” в листопаді 1909 р. поділив осередки перебування товариств на 12 областей і 54 округи<sup>30</sup>. Територія Покуття й Галицької Гуцульщини увійшла до складу двох сокільських областей “Станиславів” (Тисменицький і Отинійський округи) і “Коломия” (Коломийський, Городенківський і Надвірнянський округи)<sup>31</sup>. У 1914 р. “Вісти з Запорожа” повідомили, що окружна філія “Сокіл” в Отинії занепала<sup>32</sup>.

Відомо, що на території Покуття й Галицької Гуцульщини відносини між товариствами “Сокіл” і “Січ” були непростими. З публікацій тогочасної преси дізнаємось про політичну заангажованість молодіжних організацій. Поширеною була думка, що товариство “Сокіл” керувалось ідеологічними засадами Української національно-демократичної партії й було під її впливом, а “Січ” – відповідно, Української радикальної партії. Однак з таким міркуванням не погоджується лідер сокільства С.Гайдучок. На його думку, до товариства “Сокіл” входили як представники націонал-демократів, так і християн-супільників, були в ній радикали і соціал-демократи, багато безпартійних<sup>33</sup>.

Також відомо, що керівництво українського сокільства спочатку сприйняло зародження “Січей” як передвиборну акцію “вічного кандидата” на посла до парламенту К.Трильовського. Проте коли січовий рух, завдяки особливим здібностям К.Трильовського як агітатора, цілком охопив Покуття й Галицьку Гуцульщину та поширився й на інші райони Галичини, це викликало занепокоєння серед організаторів сокільства. Воно проявлялося у звинуваченні “Січей” у підриві сокільського руху, ворожій політиці щодо народовців та духовенства. Керівництво січового руху, своєю чергою, звинувачувало український “Сокіл” у надмірному захопленні ідеями польського “Сокола”, угодовськими діями стосовно політики поляків у Галичині та зраді інтересів українського селянства. Проте, на думку М.Гуйванюка, попри всілякі пов’язані з тим неприємності, це мало й позитивні сторони, оскільки спонукало обидві організації до активнішого розвитку<sup>34</sup>.

Незважаючи на непрості відносини між осередками товариств “Січ” і “Сокіл” на Покутті й Галицькій Гуцульщині, були й кроки до порозуміння між ними. Коломийський січовий осередок запросив “Соколів” на перше загальнокрайове січове свято, яке мало відбутись у Коломії 6 червня 1902 р. У листі від 2 червня 1902 р. представники коломийської “Січі” Ярослав Весоловський і Анатоль Лепкий просили центральний осередок “Сокола” у Львові, щоб вислали кількох делегатів на свято, зодягнених у сокільський одяг, де б мали взяти участь в урочистій ході й у веденні гімнастичних вправ. Окрім цього просили матеріально допомогти в організації проведення свята, та “найважливіше – щоби наші “Січовики” могли Вас лично видіти між нами”<sup>35</sup>. У листі від 13 жовтня 1902 р. Денис Кучинко просив “Сокола-Батька” у Львові прислати календар цього товариства К.Трильовському для ознайомлення з новими гімнастичними вправами, які б мали виконувати січовики<sup>36</sup>. А 28 червня 1903 р. місцевий “Сокіл” узяв участь у загальносічовому святі, яке відбулося в Коломії<sup>37</sup>. На кінець 1903 р. “батько” січо-

вого руху Кирило Трильовський змушений був погодитись, що в Коломиї тамтешній “Сокил” “оснований на окремих статутах становить окреме від нас незалежне товариство”<sup>38</sup>.

У 1909 р. товариства “Сокил” і “Січ” спробували об’єднатися в організації своєї роботи. Координаційним часописом, який би регулював відносини між ними, стали “Сокильські Вісти” – додаток до газети “Народне Слово”: “[...] про програму скажемо коротко: Будемо містити в “Сокильських Вістях” все те, що потрібно знати Соколам і Січовикам”<sup>39</sup>. Наступного року цей додаток був перейменований у “Вісти Запорожа”, який протягом 1911–1914 рр. виходив окремою газетою. Основною причиною зміни назви редакція додатка до часопису визначила те, що “Сокильські Вісти” подають інформацію не тільки про діяльність товариства “Сокил”, але й звістки про організацію роботи “Січей”. До того ж, назва “Запороже” ріднить обидва товариства у пропагуванні славної козацької історії України<sup>40</sup>. Часопис “Вісти з Запорожа” головну ставку в організації сокильсько-січового руху ставив на українську молодь: “Виховане треба зачати від молодіж. Громадні вправи, спільна руханка, рухові забави і ігри є важним способом, що розбуджує і розвиває волю, молодого чоловіка, робить его витривалим і завзятим. Товариства “Січи” і “Соколи” мають по селах і містах збирати молодіж разом, учити її руханки, учити рухових вправ, мають плекати плавання, весловане, їзду верхом, їзду на совгах (ковзанах. – А.К.), лещетах (лижах. – А.К.), санчатах, мають робити спільні прогульки, учити народних танців”<sup>41</sup>. У 1913 р. лідер сокильського руху І.Боберський видає на європейський зразок “Календар вістей із Запорожа на 1914 р.”<sup>42</sup>.

Не стояла остронь об’єднання діяльності товариств і “Просвіта”, яка в січні 1910 р. ухвалила рішення про потребу закладання руханкових і руханково-пожежних товариств за можливістю під назвою “Січ” і намагались до утворення “Союзу” всіх українських пожежно-гімнастичних товариств. “Сокил-Батько” залишав за собою вибір назви “Сокил” чи “Січ” жителям місцевості, де заснована філія товариства. Але “Просвіта” просила на перспективу взяти найменування “Січ”, бо “ся назва в нашій мові відповідає найліпше роботі і цілям товариства”<sup>43</sup>. Підтримав цю ідею і Лонгин Цегельський, який вважав, що “злука фахових умінь і фахового знання, вироблених міськими “Соколами”, з ідейним розмахом “Січей” може дати добрі результати, [...] коли б вони залучилися в одну “Січ”<sup>44</sup>. Нерідко одні й ті ж особи були засновниками “Сокола” та “Січі” у своїх населених пунктах<sup>45</sup>.

За невеликий проміжок часу самовідданого головування І.Боберського (1908–1914) сокильський рух набирає відчутного поширення в усіх повітах Галичини, що підтверджують окружні й повітові сокильські зльоти створеної вже могутньої організації, яка поступово ламає байдужість українського громадянства до фізичного виховання, виховує з молоді однодумців, співробітників. І хоча жодного сокильського зльоту так і не проведено на території Галицької Гуцульщини, все ж на Покутті такий здвиг відбувся у Снятині в 1912 р., де взяли активну участь місцеві січові та сокильські товариства<sup>46</sup>. Вінцем порозуміння діяльності пожежно-гімнастичних товариств “Сокил” і “Січ” стала організація спільного здвигу у Львові 10 вересня 1911 р. та свята, приуроченого 100-м роковинам з дня народження Т.Шевченка, що відбулось теж у місті Лева наприкінці червня 1914 р.

Щоправда, у повітах Східної Галичини (це здебільшого не стосується Покуття й Галицької Гуцульщини), де радикальні ідеї не мали великого впливу, ідеологи сокильства нав’язували селянству свої “Січі”, користуючись необізнаністю селянства у тому, що сокильські та радикальні “Січі”, попри всю схожість, були різними організаціями. Зокрема, у с. Криворівня Косівського повіту 13 лютого 1910 р. на загальних

зборах товариства “Січ” вирішили змінити назву товариства – “Січ” на статутах львівського “Сокола”<sup>47</sup>.

Це викликало обурення радикальних діячів, особливо К.Трильовського, які вмотивовано звинувачували керівництво “Сокола” в тому, що воно “вкрало” січову ідею та нерідко діяло нечесними методами й саме завдяки січовій ідеї здобувало собі прихильність серед частини українського селянства. У свою чергу, К.Левицький, Л.Цегельський, І.Боберський і колишній співзасновник радикальної партії І.Франко закидали К.Трильовському, який побоювався втратити особистий вплив серед січовиків, у наданні переваги гетьманству, фанфаронаді, переважаючій особистій амбіційності, що з часом привело його до цілковитого відокремлення від політичного життя<sup>48</sup>. В окремих місцевостях мало місце і невдоволення політикою радикалів, тому під впливом діячів сокільства радикальні “Січі” перетворювалися на сокільські<sup>49</sup>.

Зустрічалось чимало випадків на Покутті й Галицькій Гуцульщини мирного співіснування сокільських та радикальних “Січей” у межах одного населеного пункту. Так, поряд із товариством “Січ” К.Трильовського, у с. Джурів Снятинського повіту паралельно діяла сокільська “Січ”<sup>50</sup>. Аналогічна ситуація спостерігалася і в с. Залуччя на Коломийщині<sup>51</sup>.

Через окремі суперечності в керівництві січовим рухом, а також неординарну поведінку К.Трильовського січовики с. Балинці Коломийського повіту в 1914 р. надіслали листа до “Сокола-Батька” прийняти їх під свою юрисдикцію. Мотивували свої дії тим, що “...ми видимо радикальну роботу і хочемо залежати від Сокола”<sup>52</sup>. Подібною була заява громади с. Торговиця Товмацького повіту, яка хотіла змінити назву товариства “Січ” на “Сокіл” через заподливу діяльність місцевих радикалів<sup>53</sup>.

Вир Першої світової війни (1914–1918 рр.) і національно-визвольних змагань західних українців (1918–1923 рр.) спричинили занепад організаційної і практичної діяльності пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл”. Якщо напередодні війни в 1914 р. існувало 974 осередки товариства на всій території Східної Галичини, то в 1923 р. – лише 4<sup>54</sup>. Старі довоєнні сокільські кадри зазнали відчутних втрат, опинившись на полях змагань; частина з них покинула рідні землі, подавшись на чужину<sup>55</sup>.

Нова сторінка розвитку українського сокільства отримала продовження у міжвоєнний період. З приходом польської влади діяльність вітчизняних товариств переходить в інший формат, треба було пристосовуватися до нових реалій, змінювати форми роботи.

Про активну позицію Старшини “Сокола-Батька” у перші повоєнні роки, в умовах ще не визнаної Антантою польської окупації Галичини, свідчить запровадження з 4 березня 1923 р. єдиного крою та кольору сокільських одностроїв, яких у краї було пошито 250 шт., і підготовленого в жовтні 1922 р. Руханковою секцією Товариства підручника “Український Впоряд”, виданого у Львові в 1923 р. накладом “Сокола-Батька”. Йшлося про потребу привести до єдиної української термінології накази, команди, способи їх виконання в лавах пластунів, січовиків, соколів, у клубах Спортивного Союзу та вчителями шкільної руханки в процесі роботи. Адже до цього часу в усіх руханково-спортивних структурах накази, команди, виконання здійснювалися по-різному<sup>56</sup>.

Штучні перепони та утиски українського сокільства з боку окупаційної влади не стали на заваді конкретним заходам Старшини щодо організаційного зміцнення, поширення та ефективності діяльності повітових товариств, сокільських гнізд на місцях. Не випадково за польської окупації сокільська організація дійшла до найвищого розквіту в 1928 р., маючи тоді 421 гніздо, частина з яких існувала на території Покуття й Галицької Гуцульщини. Зокрема, у Товмацькому повіті діяло п’ять товариств (403 члени),

Коломийському – два (30 членів), Городенківському – одне (41 член), Косівському і Печеніжинському – теж по одному (кількість членів товариств невідома)<sup>57</sup>.

Однак із цього року польська влада починає масово розв'язувати товариства, забороняти їх діяльність на основі того, що масові сокільські свята, присвячені пам'яті героїв українського народу, налякали польську адміністрацію<sup>58</sup>. В 1928 р. було заборонено 44 товариства, тоді як за сім років існування повоєнного українського сокільства (з 1920 до 1927 р.) було розпущено всього 51 товариство, зокрема одне в Городенківському повіті<sup>59</sup>. Незважаючи на перешкоди, створені владою, 1928 р. у краї діяло на нелегальних засадах 1508 сокільських і січових гнізд, не враховуючи 100 розпущених товариств<sup>60</sup>.

Коротко зупинимось на характеристиці найбільш відомих осередків товариства досліджуваних нами територій. “Сокіл” у м. Коломия на 1925 р. об'єднував 80 чол. лише одних змагунів, яких тренував син Івана Франка Петро. Товариство плекало такі види спорту, як ручний м'яч, футбол, баскетбол, боротьба, важка атлетика, теніс, фехтування і бокс<sup>61</sup>. 29 жовтня 1935 р. у місті проведені сокільські легкоатлетичні змагання “невластиво названі сокільським святом”, у якому взяли участь молодіжні колективи Коломиї, Печеніжина й Отинії. У програму змагань входили: “дефіляда, ..., біги 60 м., 100 м. і 1 500 м., стусан кулею (штовхання кулі, ядра. – А.К.), мет ратищем (метання списа. – А.К.) і диском, скоку довжинь і увисочінь (стрибки у довжину і висоту. – А.К.), змагання у кічці та інше”<sup>62</sup>. А 15 лютого 1936 р. на Воскресінській Горі під Коломиєю відбулись “лещатарські змагання, які згуртували на старті 10 побратимів-змагунів”<sup>63</sup>, а 20 червня 1937 р. зорганізовані змагання з плавання на р. Прут<sup>64</sup>.

У сусідньому Печеніжині практична робота товариства була активнішою у другій половині 1930-х рр. Передусім, сокільський осередок фокусував увагу на легкоатлетичній та гімнастичній вправності своїх членів<sup>65</sup>.

Товариство “Сокіл” м. Снятин, відновившись у 1933 р. (голова С.Александрук)<sup>66</sup>, у практичній роботі спеціалізувалося на організації легкої атлетики<sup>67</sup>, плавання<sup>68</sup>, лижного спорту<sup>69</sup> та грі волейбол (“відбиванка”) (у середині 1930-х рр. відіграв низку матчів з молодіжними колективами повіту, які представляли товариство “Каменярі”)<sup>70</sup>. Особливо плідною була співпраця снятинського “Сокола” з відповідним товариством у Косові. Десять членів сокільського гнізда брали участь у легкоатлетичних (1935), пізніше у лижних змаганнях (14 лютого 1937 р.) та грі волейбол (1937). Усі спортивні заходи відбувались у Косові<sup>71</sup>. Проте наприкінці липня 1937 р., звітуючи перед “Соколом-Батьком”, осередок товариства дорікнув косівському через байдужість до проведення окружного сокільського свята у Снятині 28 серпня 1937 р.: “Бажаним булоби конче відбути Окружне Сокільське Свято, але окр. гніздо в Косові ставиться до тої справи байдуже”<sup>72</sup>. Діячі товариства займалися і культурно-освітньою роботою. Для прикладу, 13 квітня 1938 р. зусиллями місцевого “Сокола” у місті зорганізовано Шевченківське свято<sup>73</sup>, 24–26 серпня 1937 р. проведено пішу екскурсію до с. Зарваниця<sup>74</sup>.

Практична робота сокільського товариства в Заболотіві (голова М.Дашкевич) у середині 1930-х рр. була різноманітною: зорганізовано секцію спортивно-гімнастичних вправ, курс для неграмотних, проводили виховні театралізовані заходи на честь Т.Шевченка, ініціювали придбання підручників зі спортивно-гімнастичних вправ, сприяли організації філіалів товариства в сусідніх селах Вовчківці та Любківці тощо<sup>75</sup>. Пожежно-гімнастичне товариство “Сокіл” с. Тулукив (1930 р., голова І.Павлюк) сформоване на базі розпущеного польською владою у 1928 р. місцевого осередку товариства “Луг”<sup>76</sup>. Окрім спортивно-гімнастичних вправ (проведені 1935 р. спільно з товариством “Рідна школа” у с. Іллінці і Вовчківці Снятинського повіту) члени місцевого молодіжного осе-

редку займалися закупівлею підручників і сокільських одностроїв, сформували дитячу секцію (“Сокільського доросту”)<sup>77</sup>; задля придбання спортивного інвентарю займалися культурно-мистецьким життям – zorganizували вокально-музичний вечір та відіграли одну виставу (1935 р.)<sup>78</sup>.

За підрахунками активного діяча сокільського руху на Покутті І.Павлюка, на Снятинщині в середині 1930-х рр. осередки товариства діяли у Снятині, Заболотові, Демичі (передмістя Заболотова), Тулукові, Вовчківцях<sup>79</sup>.

Серед сокільських організацій Товмацького повіту в міжвоєнний період вирізнялись активною діяльністю товариства м. Отинія (1928 р., голова – К.Козловський)<sup>80</sup>, м. Тисмениця (голова О.Михайлович)<sup>81</sup>, сіл Антонівка<sup>82</sup>, Петрів<sup>83</sup> і Стриганці<sup>84</sup>. Зокрема, в останньому був zorganizований конкурс найкращого представника сокільського руху, в якому взяли участь “43 побратимів і 32 учасники”. Усі члени товариства склали іспит з “Основ Сокільства”, сім з них брали участь у зимових лижних змаганнях у сусідніх селах Узинь і Буківна<sup>85</sup>. На жаль, не спостерігаємо активності у міжвоєнний період “Соколів” Городенківського повіту.

Найбільш активні осередки “Соколів” на території Галицької Гуцульщини знаходились у Косові та Кутах<sup>86</sup>. Доволі динамічною, але водночас короткотривалою у часі, виглядала практична діяльність філіалу товариства в селах Рунгури (1932–1934) та Стопчатів (1932–1937) Косівського повіту<sup>87</sup>. На стадії зародження і перших кроків становлення слід виокремити роботу товариств у гуцульських містечках і селах Делятин, Жаб’є (нині смт. Верховина Івано-Франківської обл.), Пістинь, Потік, Шешори, Яблунів, Яремче<sup>88</sup>.

Члени товариства “Соколів” на Галицькій Гуцульщині регулярно проводили зимові спортивні змагання. Слід звернути увагу на лижні (“лещатарські”) змагання zorganizовані “Соколом” м. Косів. У заходах брали участь спортсмени товариства Коломиї, Косова і Кут, а також спортивного товариства “Пробій” м. Городенка<sup>89</sup>. Щоправда, осередки молодіжних товариств Гуцульщини, зокрема “Сокола”, проводили й літні спортивні змагання. 28 серпня 1938 р. у Кутах на високому рівні пройшов “День Українського Змагу”. До програми спортивних заходів входили гімнастичні вправи соколят, легкоатлетичні й велосипедні (“наколесницькі”) змагання<sup>90</sup>.

З 1933 р. впроваджено триступеневу організацію товариства: гнізда, повітові (окружні) осередки й централа “Сокола-Батька”. Для здобуття першості серед сокільських гнізд краю розроблено організаційним відділом центрального проводу “Сокола-Батька” певні вимоги суперництва. Старшина сокільського гнізда зобов’язувалася щоквартально подавати до Львова звіти, до яких входило 19 вимог-питань окремо на кожний місяць року. Водночас, розроблено програму діяльності Старшини гнізда, голови, інструктора, начальника, вихователя, скарбника, господаря<sup>91</sup>. Проте тисменицька філія товариства скаржилась на брак спортивно-гімнастичної і громадської праці в окрузі: “Відчувається цілковитий брак вишколених провідників – руховиків, брак підготовлених сокільських організаторів, які моглиб успішно й доцільно вести роботу у своєму місцевому Гнізді та у цілому окрузі. Кількаднів курси для інструкторів, які “Сокол-Батько” що року безпосередно по Заг. Зборах уряджує не всіли в такому короткім часі дати потрібного вишколу”. Тому заради покращення діяльності товариства “Соколів” у Товмацькому повіті тисменицький осередок zorganizував інструкторський табір, який мав діяти в передгірській зоні м. Сколе на Львівщині<sup>92</sup>.

У 1930-х рр. основна увага діяльності Старшини “Сокола-Батька” була звернена на фізичне виховання української молоді. Заради цього представники головного осередку товариства регулярно проводили інструкторські поїздки та курси. Зокрема, 11–15 березня 1937 р. в Станиславові відбувся окружний курс за участю 123 побратимів і

посестер, де були представники населених пунктів Покуття й Галицької Гуцульщини. На курсах навчали гімнастичних довільних вправ, вправ з предметами і без них, комбінацій на приладах. Проводили теоретичні лекції й практичні заняття з пожежництва, суспільної гігієни, організаційного стану, завдання, мети й ідеології української сокільської організації.

Молодь Покуття, у меншій мірі Галицької Гуцульщини, активно долучалася до організації сокільських свят, виконуючи на них різноманітні спортивні та гімнастичні вправи. Велика кількість таких заходів відбулася влітку – на початку осені 1932 р. У Печеніжині товариство “Сокіл” улаштувало “спортовий вечір, на котрім виведено вправи та вежі соколів та соколиць”; 31 липня 1932 р. у с. Тязів Станиславівського повіту відбулося сокільське свято за участю гнізд сусідніх сіл передпокутської зони Ямниця, Павлівка (Павелче), Угринів, Єзупіль, Побережжя, Сілець (виконували спортивні вправи 323 “соколи та соколиці”); подібне дійство було організовано в сусідньому с. Побережжя Станиславівського повіту 7 серпня 1932 р., у якому взяли участь 715 членів сокільських осередків сіл Єзупіль, Стриганці, Тязів, Ганусівці, Сілець, Ямниця, Маріямпіль та Блюдники. Подібні заходи були також проведені в селах Стриганці, Павлівка, Єзупіль Станиславівського повіту, Підпечари Товмацького повіту, Демиче (Заболотів), Тулукив Снятинського повіту та ін.<sup>93</sup>

Сокільські осередки Покуття і Галицької Гуцульщини, поряд з іншими товариствами (“Просвіта”, “Каменярі”, спортивні організації), взяли участь у величавому заході “Свято Молоді” у Станиславові 8–9 червня 1935 р.<sup>94</sup>. А спортсмени гнізд Коломиї, Косова й с. Тулукив Снятинського повіту були учасниками сокільських краєвих змагань з легкої атлетики (1937), які носили загальногалицький характер<sup>95</sup>.

Унаслідок нової організаційної тактики Старшини “Сокола-Батька” щодо збереження кількісного та якісного стану сокільських гнізд протягом останніх восьми довоєнних років відбувався поступовий процес їх кількісного наповнювання. Коли в 1932 р. в краї діяло 466 гнізд, то в середньому на гніздо припадало 63 члени, а в 1938 р. при 215 гніздах – 109 “соколів” і “сокілок”. Крім цього, багато осередків поповнювалися членами “Пласту”, розв’язаного владою в 1930 р.<sup>96</sup>

Результати спортивних змагань осередків товариства “Сокіл” постійно друкувалися в часописі “Сокільські вісті”. Серед шістнадцяти округів населені пункти Покуття й Галицької Гуцульщини входили до п’ятнадцятого округу (Снятин, Косів, Печеніжин, Демиче, Тулукив, Тростянець) і в більшій мірі дванадцятого округу (Стриганці, Павелче, Вікняни, Отинія, Підпечари, Рошнів та інші)<sup>97</sup>.

Польський окупаційний режим, утілюючи політичну програму колонізації та колонізації західноукраїнських земель, наляканий значним зростанням національної свідомості галицьких українців, особливо молоді в масових гімнастичних товариствах, спортивних клубах, вдається до відкритих репресій. У 1930 р. влада проводить пацифікацію (умиротворення) на східних “кресах” (окраїнах), забороняє діяльність і ліквідує молодіжне гімнастично-патріотичне товариство “Пласт”, а наприкінці 1934 р. своїми новими законами про товариства і спорт обмежує діяльність сокільських організацій. Політика умиротворення вплинула на діяльність тисменицького “Сокола”. 3 серпня 1930 р. під час проведення прогулянки до р. Дністер у с. Устя Зелене Бучацького повіту польською поліцією було заарештовано 18 членів цього осередку товариства за “ношення сокільського однострою”<sup>98</sup>.

Єдиний статут МВС для пожежних товариств Польщі від 14 січня 1935 р. спричинив скорочення кількості сокільських осередків, утруднював вільний розвиток українського сокільства на терені Галичини. Згідно з новим статутом, усі пожежні товариства



повинні бути підпорядковані Союзу пожежної сторожі Речі Посполитої. Це, у свою чергу, відтягувало по селах Галичини вступ української молоді до сокільських товариств. З 1 червня 1935 р. почав діяти закон МВС про пожежництво, за яким відсторонували від протипожежної діяльності близько 200 сільських сокільських та лугових товариств, що діяли за протипожежними статутами, і які влада постійно обмежувала. Повітові старости забороняли товариствам вести будь-яку діяльність, поки не буде затверджений статут. Разом з тим неможливо було організувати нові сокільські гнізда, що було пов'язане з великими грошовими видатками – 40 зл. за реєстрацію гнізда<sup>99</sup>. Тому головний осередок “Сокола-Батька” у Львові розіслав по всіх товариствах краю інструкцію, щоб вони до 1 червня 1935 р. прийняли новий статут, де б замінили назву “пожарно-гімнастичні” на “спортивно-гімнастичні” товариства. Ця акція “Сокола-Батька” була скерована на те, щоб уберегти українські сокільські товариства від впливу польської шовіністичної ідеології<sup>100</sup>.

З метою недопущення заснування та розвитку молодіжних осередків з боку польської влади використовувалися законні й, переважно, незаконні засоби. Як відомо, важливим елементом громадського життя товариства “Сокіл” були аматорські вистави, свята, фестини на честь І.Франка, Т.Шевченка та ін. Староство вимагало подати за два тижні заявку на отримання дозволу для проведення заходу. Але староста кожне прохання відсилав до комендатури поліції, яка доручала це питання вирішити першому-ліпшому постерунковому (поліцейському). Він повинен був усе перевірити, зробити висновок і прийняти рішення.

Водночас польська адміністрація вдавалася й до жорстокіших методів терору і репресій товариств та їх членів. Необхідно зауважити, що кожний поліцейський постерунок Галичини зобов'язувався періодично надавати політично-статистичну інформацію у вищу інстанцію про українські товариства “Сокіл” на основі Інструкції – листа МВС Польщі.

Наведемо деякі факти обмеження громадсько-культурної та спортивно-гімнастичної діяльності товариства на досліджуваних нами територіях Східної Галичини. Сокільська організація Заболотова в 1932 р. повідомляла головний осередок у Львові, що зі Снятина приїжджав інспектор пожежної варти й вимагав інвентарного перегляду роботи місцевого товариства, а також оплати членських внесків (“платити премії”) на користь державної пожежної інспекції<sup>101</sup>. У відповідь “Сокіл-Батько” порекомендував на місці скликати надзвичайні загальні збори і пропонував замінити статут товариства з пожежно-руханкового на руханково-спортовий<sup>102</sup>. У с. Тулухів Снятинського повіту в 1934 р. польська влада хотіла замість пожежної сторожі місцевого “Сокола” створити власну, таким чином підпорядкувати майно українського товариства<sup>103</sup>. Снятинський осередок скаржився “Соколу-Батьку” на місцеву польську владу, яка створює перешкоди в організації окружного сокільського свята 28 серпня 1937 р., зокрема заборонило виділити територію для проведення спортивно-гімнастичних змагань і громадських заходів, а також “не дає дозволу на участь у святі позамісцевих гнізд і не дозволяє на національні декорації”<sup>104</sup>.

Протягом 1933–1939 рр. польською владою були закриті товариства “Сокіл” у м. Тисмениця (1933 р., у ході ліквідації місцевої партійної організації “Сельроб-Єдність”)<sup>105</sup>, с. Петрів Городенківського повіту (1935 р., мотивували рішення тим, що молодь увійшла до складу товариства без дозволу батьків; до того ж керівники осередку накладали на членів грошові штрафи за невиконання відповідних обов'язків)<sup>106</sup>, м. Коломия (1938 р.)<sup>107</sup>.

З метою усунення викривлення ідеї українського спорту, який у 1920–1924 рр. отримує перевагу над поширеною руханкою, у 1922 р. при “Соколі-Батьку” постає

Спортова секція, яка на перших порах охоплює все спортивне життя краю, визначає загальні напрями його розвитку. В 1923 р. секція відновлює Запорізькі ігрища (Українську Олімпіаду), влаштовує змагання на першість із футболу, тенісу, велоспорту, легкої атлетики та ін. З березня 1924 р. на базі спортової секції сформовано Український Спортивний Союз (УСС), першим головою якого був О.Навроцький. Спортова секція “Сокола-Батька” діяла автономно, організовуючи змагання серед сокільських гнізд і, водночас, дозволяла своїм спортивним клубам брати участь у змаганнях УССоюзу. Станом на 1937 р., до складу Спортової секції “Сокола-Батька” входили сокільські гнізда Коломиї, Косова та с. Тулуків Снятинського повіту<sup>108</sup>.

Незважаючи на те, що, згідно із сокільською ідеологією, Товариство вважалось позапартійним, українські політичні партії міжвоєнного періоду намагалися опанувати молодь сокільських гнізд, легально виховувати її на своїх політичних засадах. Відомо, що товариство “Сокіл” знаходилося під впливом Українського національно-демократичного об’єднання, однак, на думку Б.Трофим’яка, багато представників сокільського руху підтримували партійно-політичні ідеали УВО-ОУН<sup>109</sup>. Члени сокільських осередків чинили опір москвофільству, викорінювали його та розкривали справжнє обличчя і загрозу створення старорусинських організацій “Руського народного об’єднання”, культурно-освітніх товариств, читалень Товариства імені Качковського та ін.

Окремі філіали товариства “Сокіл” на Покутті звинувачували у пропагуванні радянофільської діяльності (т. зв. “сельробівська агітація”<sup>110</sup>). Таким товариством у середині 1930-х рр. вважався заболотівський осередок: “Т-во “Сокіл” в Заболотіві не є в дійсності “Соколом”, тільки під його маскою згуртувалася всяка сволок партійно-Комуністично-злодійська”. Представників місцевого “Сокола” на чолі з М.Дашкевичем критикували за поширення радянської символіки, напади на патріотично налаштованих громадських діячів краю<sup>111</sup>. Керівник “Сокола” с. Тулуків Снятинського повіту Іван Павлюк з цього приводу констатував: “Заболотівщина є славною зі свого червоного марксизму і скільки то праці та енергії треба було вложити, щоби викоринити той червоний дурман і ввести Т-ва на шлях аполітичної діяльності, бож по думці вожаків тої гвардії, що не червоне то не здібне до життя і треба його знищити”<sup>112</sup>.

У зазначений період часу старшина “Сокола-Батька” турбувалася на місцях про створення матеріальної просвітницької основи, власних бібліотек, драматичних, хороших гуртків, оркестрів, проведення сокільських фестинів, свят, вечорів, придбання спортивного спорядження, інвентарю, залучення до лав нових членів. Молодь, згуртована у товариствах, з почуттям великого обов’язку, національної гордості звітувала перед українською громадськістю, старшим поколінням про стан духовного, фізичного розвитку, національної свідомості. До сокільських імпрез залучалися кращі мистецькі сили даного села чи міста, безкоштовно надавали приміщення. Значну допомогу щодо заснування та активізації сокільських товариств, виховання у молоді гармонії духу і тіла, національної гордості надавали греко-католицькі священники.

1939 р. став переломним у діяльності українських товариств “Сокіл” у Східній Галичині, зокрема на Покутті й Гуцульщині, адже з початком Другої світової війни та приходом на західноукраїнські землі радянської влади ліквідовано всі громадські товариства, а їхні члени піддані переслідуванням та арештам. Хоча більшовицька влада прихильно ставилась до необхідності фізичного виховання, існувати “буржуазний” сокільський рух теж уже не міг, бо суперечив ідеологічним засадам комуністичної партії.

У результаті проведеної роботи автор прийшов до висновків, які зводяться до таких положень.

1. Сокільський рух у Східній Галичині, зокрема на Покутті й Галицькій Гуцульщині, був сформований на зразок усеслов’янського товариства “Сокіл”, наслідуючи по-

дібні польський і чеський рухи. Члени товариства ставили наголос на фізичне виховання і пожежну підготовку.

2. Пропагуючи здоровий спосіб життя, зокрема через пожежно-гімнастичну і культурно-просвітницьку роботу, “Сокіл” сформував національну атрибутику (прапор, гімн, сфрагістичний матеріал, емблеми, однострої тощо). Використання в товариських відзнаках національних українських барв і символіки мало важливе значення для піднесення національної свідомості українського населення.

3. Слід визнати, що на початку ХХ ст. кількість пожежно-гімнастичних товариств “Сокіл” на Покутті й Галицькій Гуцульщині була невеликою. Це було пов’язано з активізацією тут діяльності іншого подібного за змістом роботи товариства “Січ” під керівництвом Кирила Трильовського. З метою ефективнішої праці “Сокіл-Батько” поділив осередки перебування товариств на області й округи. Активно діяли сокільські осередки в Коломиї, Городенці й Тисмениці, які плідно працювали на ниві пожежно-гімнастичної та культурно-просвітницької справи.

4. Своєрідними були відносини “Сокола” з українськими “Січами”. Між обома організаціями на Покутті й Галицькій Гуцульщині спостерігаємо як тісне співробітництво, так і хвилі конфронтації, зумовлені внутрішніми суперечностями і відсутністю виваженості та бажання знаходити компромісні рішення в керівництва обох товариств.

5. У міжвоєнний період, починаючи з кінця 1920-х рр., практична діяльність товариства на досліджуваних нами територіях розширюється. Щоправда, кількість осередків товариства на Галицькій Гуцульщині була значно меншою, ніж на Покутті. Передусім, було звернено увагу на спортивно-гімнастичну роботу, проведення окружних і повітових змагань з різних видів спорту.

6. Польська влада, як у центрі, так і на місцях, особливо в 1930-х рр., прискіпливо ставилась до діяльності “Сокола”, намагалась або призупинити, або закрити (заборонити) діяльність окремих товариств краю, вважаючи їх небезпечними для власного національно-державного буття.

На жаль, у межах цієї науково-дослідної роботи не вдалося розглянути такі елементи діяльності пожежно-гімнастичного (спортивно-гімнастичного) товариства “Сокіл” на досліджуваних нами територіях: непрості взаємини з іншими українськими (“Пласт”, “Луг”, “Каменярі”, “Орли”-КАУМ, Український Спортовий Союз) і польськими молодіжними організаціями в міжвоєнний період; боротьбу українських політичних партій і культурно-освітніх організацій за опанування молодіжним гімнастично-спортивним рухом; друковані органи західноукраїнського сокільства.

Проте слід визнати, що через “Соколи” пройшли десятки молодих жителів краю, які на все життя зберегли сокільську виправку, високу моральність та громадську активність. Саме вони, поряд із членами товариств “Січ”, “Пласт”, “Луг”, “Каменярі”, “Орли”-КАУМ, Український Спортовий Союз стали основою формування українського січового стрілецтва, УГА, ОУН і УПА, взяли участь у національно-визвольних змаганнях українського народу 1918–1923 рр., наприкінці 1930-х – середини 1950-х рр.

1. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр. / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ, 1994. – 72 с.
2. Герцик М. Уроки для сучасників. Українське сокільство і сучасне українське державотворення / М. Герцик // Сокіл-Батько: Спортивно-руханкове товариство у Львові : Альманах 1894 – 1904. – Львів, 1996. – С. 259–261.
3. Коверко Б. І. Сокільський і січовий гімнастичний рух у Галичині на початку ХХ століття / Б. Коверко // Традиції фізичної культури України : зб. наук. статей. – К., 1997. – С. 62–74.

4. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX – перша пол. XX ст.) / Б. Трофим'як. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – С. 61–209.
5. Вацеба О. Нарис з історії західноукраїнського спортивного руху / Оксана Вацеба. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – С. 14–65; Вацеба О. Сокільський рух в Галичині наприкінці XIX – початку XX ст. / О. Вацеба // Сокіл-Батько: Спортивно-руханкове товариство у Львові : Альманах 1894 – 1904. – Львів, 1996. – С. 19–22.
6. Сова А. Прапорництво українського пожежно-спортивного товариства “Сокіл” у Галичині (1894–1939) / Андрій Сова // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 225–241; Сова А. Діяльність українських товариств “Сокіл” на Дрогобиччині / Андрій Сова // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. IX. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 356–372.
7. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900 – 1914) / Микола Гуйванюк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 254 с.
8. Яців Н. Причинки до історії українського сокілства / Нестор Яців // Сокільські Вісти. Орган українського сокілства. – Львів, 1928. – Квітень. – Ч. 2. – С. 2.
9. “Сокіл-Батько”. Спортивно-руханкове товариство у Львові. – Львів : РВО “Основа”, 1999. – С. 9.
10. Вацеба О. Нарис з історії ... – С. 22.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф. 312 Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько” у Львові, оп. 1, спр. 1. Статути товариства за 1892, 1906, 1929 рр., арк. 7.
12. Що таке сокілство? // Сокільські Вісти. Орган українського сокілства. – Львів, 1930. – Квітень. – Ч. 4. – С. 12.
13. ЦДАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 1, арк. 1–10.
14. Сова А. Діяльність українських товариств “Сокіл” ... – С. 361.
15. Прапор “Сокола-Батька” // Вісти з Запорожжя. Часопис руханкових і пожежних товариств. – Львів, 1911. – Серпень. – Ч. 60. – С. 11–12; Сова А. До історії прапора товариства “Сокіл-Батько” у Львові / Андрій Сова // Знак. – Львів, 2003. – Ч. 29. – С. 8–9; Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 115.
16. ЦДАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 696 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Тисмениця. 1903–1937 рр., арк. 19, 19 зв.
17. Прапор! // Сокільські Вісти. Орган українського сокілства. – Львів, 1929. – Червень. – Ч. 4–5–6. – С. 17; Посвячення прапора // Сокільські Вісти. Орган українського сокілства. – Львів, 1929. – Серпень. – Ч. 7–8. – С. 2–3.
18. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині... – С. 78.
19. ЦДАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 375 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Коломия. 1902–1937 рр., 247 арк.; ЦДАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 696, 59 арк.
20. Ярославенко Я. Як повстав сокілський гімн? / Ярослав Ярославенко // Сокільські Вісти. Орган українського сокілства. – Львів, 1932. – Червень. – Ч. 1. – С. 1.
21. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 116.
22. Федів І. Від 1894 до 1934 року (Кількість гнізд Сокола-Батька) / І. Федів // Сокільські Вісти. Орган українського сокілства. – Львів, 1934. – Червень. – Ч. 6. – С. 11.
23. Звіт гімнастичного тов. “Сокіл” // Народне Слово. – Львів, 1909. – 14 вересня. – Ч. 259. – С. 10–11.
24. Огляд. Нові пожежні філії львівського “Сокола” // Вісти з Запорожжя. Додаток до часопису “Народне слово”. – Львів, 1910. – 24 падолиста. – Ч. 56. – С. 13.
25. Звіт гімнастичного тов. “Сокіл” у Львові, за рік 1908 // Народне Слово. – Львів, 1909. – 14 серпня. – Ч. 246. – С. 10; Звіт гімнастичного тов. “Сокіл” у Львові, за рік 1908 // На-

## Історія

---

- родне Слово. – Львів, 1909. – 2 вересня. – Ч. 254. – С. 12; Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 103–104.
26. Сова А. Діяльність українських товариств “Сокіл”... – С. 357–358.
  27. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 708 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості на букви Стар-Ста. 1903–1934 рр., арк. 19, 19 зв.
  28. “Сокіл-Батько” // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – Серпень. – Ч. 60. – С. 3–4.
  29. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині... – С. 219–220.
  30. “Сокіл-Батько” // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – Серпень. – Ч. 60. – С. 4; Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 104.
  31. Округи і області. Стан дня 15 жовтня 1912 // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1912. – 31 жовтня. – Ч. 72–74. – С. 15–16.
  32. Робота для краю. Організаційна Секція // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1914. – 14 марта. – Ч. 91. – С. 6.
  33. Гайдучок С. З нагоди одного ювілею / С. Гайдучок // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – Львів, 1930. – Травень – червень. – Ч. 5–6. – С. 3–5. – С. 3.
  34. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині... – С. 172–173.
  35. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 375, арк. 6, 6 зв.
  36. Там само, арк. 16, 16 зв.
  37. Там само, арк. 37.
  38. Там само, арк. 39.
  39. До Всіх Соколів і Січий // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – Львів, 1909. – 12 серпня. – Число 1. Додаток до газети “Народне Слово”.
  40. Гаразд! // Вісти з Запорожа. Додаток до часопису “Народне слово”. – Львів, 1910. – 6 січня. – Ч. 1. – С. 24.
  41. Українці // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – 30 січня. – Ч. 53. – С. 1.
  42. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 105.
  43. “Сокіл-Батько” // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – Серпень. – Ч. 60. – С. 4.
  44. Цегельський Л. З Австрійської України / Лонгин Цегельський // Літературно-науковий вісник. – Львів ; К., 1910. – Т. 51. – С. 179.
  45. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині... – С. 174.
  46. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 110.
  47. Огляд // Вісти з Запорожа. Додаток до часопису “Народне слово”. – Львів, 1910. – 17 лютого. – Ч. 7. – С. 11.
  48. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 216.
  49. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині... – С. 174–175.
  50. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 302 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філій товариства у місцевостях на букви “Дж – Ди”, арк. 3.
  51. Там само, спр. 333 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філій товариства у місцевості с. Залуччя, арк. 9.
  52. Там само, спр. 207 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філій товариства у місцевостях на букву “Б”, арк. 39.
  53. Там само, спр. 721 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості на букви “Тлу – Тор”. 1903–1938 рр., арк. 47, 48.

54. Федів І. Від 1894 до 1934 року... – С. 11; Гайдучок С. Деякі цифри про сокільську організацію за 35 літ / С. Гайдучок // Соkільські Вісти. – 1929. – Ч. 9. – Вересень. – С. 7–11. – С. 8–9.
55. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 133.
56. Там само. – С. 134.
57. Стан української соkільської організації по кінець березня 1928 // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1928. – Квітень. – Ч. 4. – С. 1–3. – С. 2.
58. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 136.
59. Гайдучок С. Деякі цифри про соkільську організацію // “Соkіл-Батько”. Спортивно-руханкове... – С. 88; Стан української соkільської організації по кінець березня 1928 // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1928. – Квітень. – Ч. 4. – С. 1–3. – С. 2.
60. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 137.
61. Там само. – С. 138.
62. Зі соkільського життя. Коломия // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1935. – Листопад. – Ч. 11. – С. 5.
63. Зі соkільського життя. Лещатарські змагання. Коломия // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1936. – Квітень. – Ч. 11. – С. 10.
64. Зі соkільського життя. Плавацькі змагання. Коломия // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1937. – Серпень. – Ч. 8. – С. 8.
65. Зі соkільського життя. Діяльність гнізда. Печеніжин // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1936. – Травень. – Ч. 5. – С. 5.
66. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 636 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., арк. 4, 4 зв.
67. Зі соkільського життя. Легко-атлетичні змагання. Снятин // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1937. – Серпень. – Ч. 8. – С. 7; Зі соkільського життя. Біги навпростець. Снятин // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1937. – Листопад. – Ч. 11. – С. 5.
68. Зі соkільського життя. Плавацькі змагання. Снятин // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1937. – Серпень. – Ч. 8. – С. 8.
69. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 16.
70. Зі соkільського життя. Снятин // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1935. – Грудень. – Ч. 12. – С. 4; Зі соkільського життя. Окружні першенства у відбиванці. Снятин // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1938. – Серпень. – Ч. 8. – С. 5.
71. Зі соkільського життя. Снятин // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1935. – Грудень. – Ч. 12. – С. 4; ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 16, 34.
72. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 34, 35.
73. Зі соkільського життя. Снятин // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1938. – Травень. – Ч. 5. – С. 6.
74. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 36.
75. Зі соkільського життя. Заболотів // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1935. – Квітень. – Ч. 4. – С. 9; ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 320 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості Заболотів – Демиче. 1928–1938 рр., арк. 12–15, 19, 19 зв.
76. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 708 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості с. Тулукив. 1930–1938 рр., арк. 3.
77. Там само, арк. 3, 12, 20.
78. Зі соkільського життя. Тулукив // Соkільські Вісти. Орган українського соkільства. – 1935. – Жовтень. – Ч. 10. – С. 5.

## Історія

---

79. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 708, арк. 53.
80. Там само, спр. 522 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Отинія. 1927–1938 рр., 74 арк.
81. Там само, спр. 696, арк. 38–59.
82. Зі сокільського життя. Антонівка // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – 1935. – Жовтень. – Ч. 10. – С. 4.
83. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 540 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості Петрів. 1933–1935 рр., 25 арк.
84. Зі сокільського життя. Проба найкращого сокола-руховика. Стриганці, пов. Товмач // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – 1936. – Травень. – Ч. 5. – С. 5.
85. Там само.
86. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 389 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філіалу у місцевості Косів. 1931–1938 рр., 110 арк.; спр. 404 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філіалу у місцевості Кути, пов. Косів. 1928–1938 рр., 54 арк.
87. Там само, спр. 509 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філіалу в місцевості Рунгури. 1932–1934 рр., 68 арк.; спр. 649 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філіалу в місцевості Стопчатів. 1932–1937 рр., 29 арк.
88. Там само, спр. 301 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філіалу в місцевості на букви Дан–Дер. 1904–1936 рр., арк. 29–36; спр. 316 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філіалу в місцевості на букви Жаб–Жер. 1910–1932 рр., арк. 1–5; спр. 573 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філіалу в місцевості на букви Підя–Піт. 1903–1929 рр., арк. 43–44; спр. 579 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філіалу в місцевості на букви Пос–Поч. 1909–1937 рр., арк. 11–13; спр. 776 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філіалу в місцевості на букви Ша–Шиш. 1904–1936 рр., арк. 53–56; спр. 789 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філіалу в місцевості на букви Яб–Яз. 1906–1932 рр., арк. 3–12; спр. 790 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філіалу в місцевості на букви Яр–Яз. 1902–1937 рр., арк. 63–66.
89. Лещатарські змагання в Косові // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – 1935. – Березень. – Ч. 3. – С. 5.
90. Зі сокільського життя. Кути к. Косова // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – 1938. – Жовтень. – Ч. 10. – С. 8–9.
91. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 138.
92. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 696, арк. 56, 56 зв.
93. Сокільські Свята в краю // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – 1932. – Листопад–грудень. – Ч. 6. – С. 2–3.
94. Зі сокільського життя. Станіславів // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – 1935. – Серпень. – Ч. 8. – С. 4.
95. Сокільські Краєві Змагання у легкій атлетиці // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – 1937. – Жовтень. – Ч. 10. – С. 3.
96. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 36, арк. 3; Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 156.
97. Суперництво 1937. (Стан точкування з дня 20. IV. 1937) // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – 1937. – Травень. – Ч. 5. – С. 2; Суперництво 1938. (Стан точкування з дня 30. червня. 1938.) // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – 1938. – Липень. – Ч. 7. – С. 5.
98. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 696, арк. 48–51.
99. Там само, спр. 36, арк. 1, 3, 4.

100. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 160.
101. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 320, арк. 19, 19 зв.
102. Там само, арк. 21, 21 зв.
103. Там само, спр. 708, арк. 42, 42 зв., 43, 43 зв.
104. Там само, спр. 636, арк. 34.
105. Там само, спр. 696, арк. 57, 58.
106. Зі сокільського життя. Петрів // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – 1935. – Серпень. – Ч. 8. – С. 5; ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 522, арк. 23–25.
107. Зі сокільського життя. Коломия // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – 1938. – Жовтень. – Ч. 10. – С. 8.
108. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 636, арк. 34.
109. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі... – С. 174–175.
110. ЦДІАЛ України, ф. 312, оп. 1, спр. 708, арк. 20, 39.
111. Там само, спр. 320, арк. 47, 47 зв.
112. Там само, спр. 708, арк. 35.

**Андрей Королько**

(г. Ивано-Франковск, Украина)

**Деятельность украинской организации “Сокол” на Покутье и Галицкой Гуцульщине: сравнительный аспект (конец XIX – первая треть XX вв.)**

*В статье анализируются предпосылки зарождения сокольского движения; раскрыта общая структура деятельности “Сокола-Батька”, обращено внимание на его атрибутику; прослежено процесс создания сокольских организаций на Покутье и Галицкой Гуцульщине, их практическая деятельность; проанализированы непростые отношения “Сокола” с другой пожарно-гимнастической организацией “Сеч”; схарактеризировано состояние развития обществ исследованных территорий Восточной Галичины в межвоенный период; излагаются особенности преследования польской властью очагов молодежного спортивно-гимнастического общества. Автор утверждает, что “Соколы” стали основой для формирования украинского сечевого стрелцтва, УГА, ОУН и УПА; члены этого общества приняли участие в национально-освободительной борьбе украинского народа 1918–1923 гг., в конце 1930-х – середине 1950-х гг.*

**Ключевые слова:** Покутье, Галицкая Гуцульщина, “Сокол”, “Сокол-Батько”, сокольское движение, “Сеч”, пожарно-гимнастические организации, польская власть.

**Andriy Korolko**

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

**The activity of the Ukrainian society “Sokil” in Pokuttya and Galician Hutsul land: comparative aspect (the late 19<sup>th</sup> – the first third of the 20<sup>th</sup> century)**

*The preconditions of the formation of the Sokil societies are analyzed in the article; the general structure of the activity of the main centre “Sokil-Batko” (“Sokil-Father”) is characterized; the attention is paid to its attributes; the process of the Sokil societies’ formation and their practical activity in Pokuttya and Galician Gutsul land are traced; not simple relations between “Sokil” and the other fire-gymnastics organization “Sich” are analyzed; the state of the societies’ development on the studied territories in the Eastern Galicia during the period between the World wars is characterized; the peculiarities of the persecution of the youth sports-gymnastics society centers by the Polish authority are highlighted. The author states that “Sokoly” (the members of Sokil society) became the bases of the formation of the Sich Riflemen the Ukrainian Galician Army, the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army; the members of this society took part in the national liberation movement of the Ukrainian nation in 1918–1923, from the late 1930s to the middle 1950s.*

**Key words:** Pokuttya, Galician Gutsul land, “Sokil”, “Sokil-Batko” (“Sokil-Father”), Sokil movement, “Sich”, fire-gymnastics organizations, Polish authority.



УДК 911.2:373.21  
ББК 63.3

Михайло Паньків  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

**ТОПОНІМИ, МІКРОТОПОНІМИ, ЛЕГЕНДИ ЯК ВИЯВ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ  
ПАМ'ЯТІ ПРО ТАТАРО-ТУРЕЦЬКІ НАБІГИ  
НА ПРИКАРПАТТЯ (XV–XVII ст.)**

*У статті на основі польових матеріалів, наукової та краєзнавчої літератури висвітлено татарсько-турецькі напади на Прикарпаття в XV–XVII ст. Про них народна пам'ять зберегла топонімійні назви та народні перекази в містах і селах краю. Автором проаналізовано 382 таких народних свідчень, які зібрані в 186 населених пунктах.*

**Ключові слова:** мікротопоніми, українці, турки, татари, напади, ясир.

Перш ніж розпочати висвітлення теми, ми коротко розкажемо про події, які спричинили до появи такої великої кількості топонімів, переказів, легенд, пісень, приказок в Україні, а особливо на Прикарпатті. Ними були спустошливі напади диких татарських орд, а пізніше ще й турецьких військ. Розпочались вони в XIII ст. і тривали до XVIII ст. Якщо південні кордони України з кінця XV ст. охороняли запорозькі козаки, що зменшило кількість проникнень татарських чамбулів, то землі Червоної Русі (так тоді називалася Галицька земля) були майже беззахисними<sup>1</sup>. Тому з XIV до XVIII ст. на Прикарпатті постійно будували нові та відбудовували старі такі укріплення.

Протягом XIII–XVIII ст. татаро-монгольські, а пізніше ще й турецькі війська спустошували прикарпатські міста й села, забирали в полон незліченну кількість чоловіків і жінок середнього віку й підлітків, а малих дітей і літніх людей убивали. Після пограбування людських осель усе решту спалювали. Такі напади були одним із нещастя Галицької землі. Людей ставало все менше, а весь край був сплюндрований. Татари, турки та їхні сателіти винні в тому, що колись високоосвічена й культурна українська нація на багато століть втратила свою незалежність та відстала у просвітництві від народів Західної Європи. Проте українці стримали цю страшну агресію і не допустили її вглиб європейського континенту.

Про напади татар і турків на наш край писали вірменин Садок Баронч<sup>2</sup>, польські дослідники Л.Вайгель<sup>3</sup>, А.Шарловський<sup>4</sup>, А.Прохаска<sup>5</sup>, В.Лозинський<sup>6</sup>, А.Чоловський<sup>7</sup>, Е.Горнова<sup>8</sup>, М.Горн<sup>9</sup> та інші. В наш час досліджували період татарських лихоліть та оборону від них Орест Мацюк<sup>10</sup>, Володимир Грабовецький<sup>11</sup>, Петро Сіреджук<sup>12</sup>, Ігор Андрухів і Степан Гаврилюк<sup>13</sup>, Василь Харитон<sup>14</sup>, велика кількість краєзнавців-дослідників історії міст і сіл Прикарпаття.

Окремо виділяємо польові матеріали цієї тематики, які зібрані студентами, аспірантами й викладачами Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника від місцевих респондентів під час експедицій з метою виявлення топонімів та мікротопонімів Івано-Франківщини. Відзначимо монографії вченого, дослідника топонімії Прикарпаття Мирослава Габорака. Поки що опубліковані ним матеріали найповніші й нагрунтовніші порівняно з публікаціями інших регіонів України<sup>15</sup>.

Татарська агресія ділиться на два періоди. Перше лихоліття відноситься до часів татаро-монгольської навали 1239–1242 рр. в Україну. Тоді в 1241 р. хан Батий спалив Галич і винищив Галицько-Волинське князівство. Звідси вже ослаблені Батиеві орди пішли на Польщу, Угорщину. Могли вони зайти в Німеччину, але чеський князь В'ячеслав два рази розбивав ці азійські орди й Батий змушений був повернутись назад до

Поволжя. Його навала нагадувала короточасну величезну повінь, яка змітала все на своєму шляху. Тоді були знищені міста: Галич, Коломия, Рогатин, Снятин, Тисмениця, Тлумач. Пізніше вони були відбудовані. Як зазначає Петро Сіреджук, сприяла швидкому відновленню міст густа населеність нашого краю, незважаючи на пізніші походи золотоординців (1278 р.)<sup>16</sup>.

Степан Пушик припускає, що через Галицькі землі проходило військо Телебуги, коли його загоны, а також Ногая здійснили похід на Угорську землю в лютому – березні 1285 р. Тоді Телебуга заблукав у горах і протягом тридцяти днів утратив своє військо. Врятувався лише він і його дружина. С.Пушик вважає, що Телебузі “допомогли” заблудити галичани<sup>17</sup>. Наступний напад золотоординців відбувся аж у 1352 р.<sup>18</sup>. Усе ж таки після навали Батия на Прикарпатті було відносно спокійніше, ніж під час наступних агресій татарських орд. До кінця XIV ст. край “залишається густонаселеним регіоном” із трьохмастами селами та п’ятнадцятьма містами<sup>19</sup>.

Після смерті хана Батия Золота Орда розділилася на чотири частини зі своїми окремими державними утвореннями – Заволзьке, Астраханське, Казанське й Перекопське ханства. Кримське ханство засноване в 1428 р. і проіснувало триста років. Ним управляли 49 ханів, які походили з династії Гірейів<sup>20</sup>.

У першій половині XV ст. татари нападали на українські землі зрідка. З 1433 до 1469 р. зафіксовано лише десять нападів ординців<sup>21</sup>. З них на прикарпатські землі особливо спустошливим був напад у 1450 році. Тоді дощенту були спалені Снятин, Обертин, Тисмениця, Єзупіль, Галич, Калуш, Долина і дійшли вони аж до Городка та Белза<sup>22</sup>. Крім цих міст, знищені були навколишні села.

У 1453 р. турки здобули Константинополь, а потім підкорили Кримське ханство. Від татар султан вимагав щорічної данини золотом, продуктами, невільниками. Наприкінці XV ст. татарські набіги стали майже щорічними. Ці хижаки грабували, палили міста і села, різали не придатних до ясиру людей, набирали невільників, а наступного року робили те саме. Розпочалася 280-літня війна між Україною і татарами. Нищення та торгівля людьми стала для українців найбільшою загрозою аж до зникнення Кримського ханства. Це був черговий геноцид українського етносу. Особливо трагічним для Галицької Русі був 1498 рік. Тоді татари “людей же о сто тисяч в плен поведе, и розпродав татарам и туркам”. Восени того ж року, повертаючись з Молдавії, вони знову повторили напад і, за словами хроніки, “около Галича, Жидачева, Дрогобича, огнем и мечем попленища”<sup>23</sup>. Нападали татари раз або двічі на рік – серед літа, в жнива, як повисихають болота або серед зими, коли болота позамерзають.

Існували чотири найважливіші шляхи татарських походів на українські землі: Моравський, Чорний, Кучманський, або Подільський та Волоський<sup>24</sup>. Моравський тягнувся вздовж лівого берега Дніпра, інші – по Правобережжю. Чорний шлях проходив біля Черкас, Корсуня, Києва, Луцька, а звідти – до Львова. Ширина його становила понад десять миль. Кучманський розпочинався з Очакова в сторону Бара й далі до Львова. Та найстрашніший був Волоський, або, як самі ординці називали його, Золотий, найбагатший для них. Починався цей страдницький шлях від устя Дністра й проходив його правим берегом через молдавську Бессарабію до Снятина – Коломій – Тлумача – Тисмениці – Чешибісів (Єзуполя) – Галича, тобто вздовж Галицького соляного шляху. Звідси він розходився на дві дороги. Головна дорога проходила через Бурштин – Рогатин на Львів. Інша вела з Галича на Калуш – Стрий – Дрогобич – Самбір і також закінчувалася Львовом.

У 90-х рр. XV ст. Молдавія потрапила у васальну залежність від Османської імперії і не лише не опиралась ординцям, але й, навпаки, загоны молдавських феодалів при-

## Історія

еднувались до цих наїзників, щоб і собі пожитись. Причому Покуття вони вважали своїм, яке відібрали у них поляки. Іноді провідниками татарам були цигани. Один із їхніх кочових шляхів проходив від Чорного моря до Карпат. Під час цих кочувань можна було щось заробити, пограбувати, проходячи разом із татарськими чамбулами. Розташування прикарпатських сіл, що ховалися за лісами, гаями, за ріками й болотами, знали вони добре.

У XVI ст., крім щорічних нападів невеликих загонів, походи більших татарських орд були такі:

1501 р. – татари й волохи напали на Червону Русь і Поділля<sup>25</sup>.

1505, 1509, 1512 рр. – татарські загони пройшли Галицьку, Львівську, Перемишлянську, Белзьку землі, Волинь і Поділля, залишаючи за собою спалені міста й села. Особливо поруйнована була Коломия в 1512 р.<sup>26</sup>.

1516 р. – татари тричі напали на Червону Русь і Волинь. Тоді взяли вони в полон 50 тис. осіб<sup>27</sup>.

1520 р. – найбільше зруйновано Рогатин. Тоді полонили Настю Лісовську<sup>28</sup>.

1524 р. – розпочали напади турки. 500 яничарів перейшли Дністер і пограбували Снятин та інші покутські міста<sup>29</sup>.

1521 р. – найбільше поруйнована татарами Коломия<sup>30</sup>.

1531 р. – знову поруйновано Коломию<sup>31</sup>.

1541 р. – Османська імперія загарбала Буковину, що поглибило лихоліття для наших земель<sup>32</sup>.

1572 р. – татарська орда під проводом хана Хаджі-Гірея пройшла через ціле Прикарпаття, руйнуючи все на своєму шляху, й опинилась під Самбором. Війська Яна Собеського погнали татар назад на Долинщину. Бої відбулись на полях Надієва, Ракова і Креховичів. Полеглих хоронили в братських могилах, деякі донині височать біля Надієва. Потім відбулася вирішальна битва біля Петранки. Татар розбили, в полон потрапило їх вісім тисяч. Ян Собеський частину полонених подарував перегінському князеві, який поселив їх у Перегінську й Тисові. У багатьох жителів Тисова спостерігаються монгольські риси обличчя та зберігаються деякі татарські звичаї. Так, донедавна найкращими ліками від всіх хворіб тисівчани вважали кобиляче молоко. У навколишніх селах трапляються прізвиська татарського походження (Буджар, Феджар, Янчар, Гасан та ін.)<sup>33</sup>.

1575 р. – татари пограбували Волинь, Поділля, Червону Русь і забрали 55340 полонених.

1589 р. – майже повністю спалено Коломию. Населення знищено або поневолено турецькими загонами. Мешканці, які врятувалися, а також нові поселенці вирішили за краще побудуватись на новому місці, а не над самим Прутом<sup>34</sup>.

1590 р. – спалено ординцями Галич<sup>35</sup>.

1594 р. – татари дощенту спалили багато міст і сіл від Снятина до Стрия. А історія цього лихоліття така. У XVI ст. Османська імперія стала загрозою для Європи. Тоді з благословення папи Климентія XVIII на боротьбу об'єдналися майже всі правителі Європи, на чолі з німецьким цісарем Рудольфом II. Проте султан Ахмет III випередив їх і першим завдав удару, розпочавши влітку 1594 р. війну з Угорщиною. Через Покуття рушило більш як 30-тисячне добірне військо, котре складалося з яничарів і кримських татар під командуванням хана Кірім-Гірея. Воно легко змело прикордонні застави і швидко просунулося вглиб Галицької землі. Річ Посполита, як завжди, не була готова зустріти османських нападників. Поляки поспішно почали збирати війська біля Львова під містом Городок, щоб перекрити просування війська Кірім-Гірея вглиб Польщі. Три "кресові" ротмістри вирішили дати бій ворогові біля Чешибісів. Тим часом турки й

татари 2 липня здобули і зруйнували Снятин, Коломию, Гвіздець, Кулачківці, Обертин, Жуків. Третього липня впали Тлумач і Нижнів, 4 липня – Тисмениця, 5 липня – Чесибіси. Вони взяли великий полон, розграбували міста й навколишні села, попалили всі документи магістратів, місцеві літописи. У Чесибісах загинули майже всі оборонці замку. Врятувалися лише Якуб Потоцький та два інші ротмістри, які втекли з оточеного містечка й відразу опинились у Львові.

В наступні дні, не змігши взяти Галич, Кірім-Гірей попрямував зі своїми загонами через Мартинів, Войнилів, Долину, Жидачів, Сокаль до Стрия. Тим часом польські війська під командуванням С. Жолкевського чекали на нападників під Самбором і Дрогобичем. Тоді Кірім-Гірей повернув свої загоны на Славськ через Карпатський перевал, щоб дістися до Хуста. З Угорщини хан повернувся до Криму “через турецький край”<sup>36</sup>. Таким чином, турецько-татарські нападники пройшли серединою найзаселеніших земель сучасної Івано-Франківщини, знищивши майже половину міст і сіл цього краю<sup>37</sup>.

1595 р. – татари спалили Калуш<sup>38</sup>.

З 1590 до 1648 р. татари вчинили лише на Снятин 29 нападів і спалили його п’ять разів<sup>39</sup>. Найруйнівніші напади на Галич були 1594, 1612, 1621 (повністю зруйновано місто), 1624 р.<sup>40</sup>.

Ще трагічнішими були ординські напади на Прикарпаття в XVII ст.

1605–1611 рр. – татари нападали на Галицьку землю майже щороку й завдавали великих руйнувань<sup>41</sup>.

1612 р. – татари знищили Коломийський і Галицький повіти<sup>42</sup>. Це був один з найруйнівніших походів ординців. Особливо потерпіла від людоловів Городенківщина<sup>43</sup>.

1617–1618 рр. – татари спалили Заболотів, Косів, Тлумач і зробили набіги на Калуш і Войнилів<sup>44</sup>.

1617–1626 рр. – татарські орди тричі нападали на Коломию, але взяти її не змогли<sup>45</sup>.

1620 р. – похід турецько-татарських військ на Буковину. Битва під Цецорою. Знищено містечка Завалля і Стецева. Пізніше вони відновились як села<sup>46</sup>.

1621 р. – рік Хотинської битви. Татари зруйнували Заболотів, спалено П’ядики, Войнилів, повністю розорено Галич та зрівняно із землею містечко Вікно, яке потім стало селом. Цього ж року орди Джанібек-Гірея вчинили декілька нападів на Коршів (старі місто). Вони вщент його спалили, а жителів повели в неволю. Ті, що заховалися в лісі, повернулися в безпечніше місце й заснували невелике село Новий Коршів<sup>47</sup>.

1622 р. – новий прихід татарських орд. На Снятинщині на місці сіл залишились пустки. У Русові вціліли вісім господарств; у Стецевій живими урятувалося п’ять душ, які пізніше втекли до Снятина; у Будиліві вижило шість душ, стільки ж – і в Розтоках. Тоді ж від татарської навали особливо потерпіла Городенківщина. Після неї на місці Глушкова залишилося лише згарище. В Ясеніві-Пільному вціліло 10 із 300 хат. Знову зруйновано Городенку й Серафінці<sup>48</sup>.

1621–1624 рр. – турецько-татарські набіги завдали шкоди Косову й навколишнім селам. Особливо потерпіло село Іспас<sup>49</sup>.

1623 р. – з димом пішли Тишківці та навколишні села. Постраждали Михальче, Дубки, Городенка, Семаківці, Далешева, Поточище<sup>50</sup>.

1623 р. – вистояв Печеніжинський замок. Проте знищені були Жуків і Хотимир, які відродились уже як села. Цього ж року на переправі через Дністер біля Мартинова польські війська розгромили татар і визволили з ясиру дітей. Це були сироти, їх по-виноворювали галицькі міщани<sup>51</sup>.

## Історія

---

1625 р. – під час походу султана Мурада IV на Польщу ординські загони, які відокремились від основних сил, зруйнували і спалили Корчаків (Отинію) та передмістя Коломиї, забравши великий полон<sup>52</sup>.

1629 р. – біля Бурштина відбулася битва польських і татарських військ. Тоді татари поверталися з наскоку на Галичину й напали на Бурштин, який зруйнували, проте при відході їх було розбито.

1633 р. – татари знову напали на Галич і частину його спалили<sup>53</sup>.

Усього з 1600 до 1647 р. відбулося турецько-татарських нападів: на Коломийський повіт – 20, Галицький – 18, на Долинське староство – 12<sup>54</sup>.

1652 р. саранчою налетіли буджацькі татари на Михальче і штурмом оволоділи містечком, частину людей повбивали, а решту забрали в полон. Саме містечко зрівняли з землею<sup>55</sup>.

Відновились активні турецько-татарські напади в 70-ті рр. XVII ст.

1672 р. – турки й татари під керівництвом хана Селім-Гірея знову здійснили спустошливий напад на Прикарпаття. Тоді їх розгромили під Калушем<sup>56</sup>.

1673 р. – з Буковини через Черемош турки прорвались під Кути. Їх розгромив ватаг Білоголовий<sup>57</sup>.

1675 р. – знову спустошливий напад татар тепер уже на Калуш і знову їх тут розгромили, а також три рази вони були розбиті під Стрятином<sup>58</sup>.

1676 р. – рік завершення польсько-турецької війни. Татарські загони спалили Чешибіси, Галич, Тисменицю, Раковець, Новицю і Солотвин. 6 вересня несподівано вони напали на Скит Манявський. Усіх монахів і прочан повбивали. Тоді вистояли Пнівський замок і Станиславівська фортеця. Понищено багато сіл на Городенківщині. Дуже поруйновано село Чернятин. Пізніше турецько-татарські війська Ібрагім-паші, відомого в історії як шайтан-паша (сатана), були розбиті під Журавном<sup>59</sup>.

1678 р. – татари напали на Снятинщину й дійшли до села Рудник, яке спалили.

1679 р. – великий татарський чамбул спустошливим валом прокотився Покуттям. Горіли міста й села<sup>60</sup>.

З метою власного порятунку магнати споруджували фортеці й замки на території своїх володінь та утримували великі військові загони. Шляхта середньої заможності також мала менші військові загони й будувала менші замки. Бідніші дідичі укріплювали свої двори. Тому з XV до XVIII ст. на Прикарпатті постійно відновлювали зруйновані та будували нові фортифікаційні споруди – фортеці, замки, оборонні двори. Так, за повідомленням нині вже покійного Ореста Мацюка на Міжнародній конференції в Галичі 19–21 серпня 1993 р. у його картотеці числилось 294 пам'ятки оборонного будівництва в 199 місцевостях Прикарпаття<sup>61</sup>.

Нами виявлені з різних історичних джерел, місцевих переказів, топонімів і мікротопонімів краю такі дані: фортець – 4, замків – 116. Крім цих, нами зафіксовано ще 26 мікротопонімів та переказів місцевих людей, які не ввійшли у вищевказану кількість замків і які потребують дослідження для підтвердження їхнього існування<sup>62</sup>.

Беззахисними перед татарськими наїздами залишились селяни. Ніхто не поспішав обороняти їх у разі нападів на село. Селянам залишалося селитись у неприступних або захищених за лісовими зарослями місцях. Не дивно, що тогочасні села розташовувались у долинах, біля лісів, за річками та іншими природними перепонами.

Якщо татари йшли на здобич великою силою в декілька тисяч, то одні оточували село, щоб ніхто не втік звідти, а інші вривалися в поселення і розбігалися по вулицях. Малі ватаги від 50 до 100 татар ховались десь у лісі або зарослях цілий день, а вночі, коли всі засинали, набігали й теж починали грабувати. Татари колами вивалювали

двері, в'язали всім руки, навіть дітям, виводили на вулицю і за шию прив'язували до довгої жердки більше десятка. Жердки прикріплювали до возів або до коней. Потім забирали все з хати. Виганяли худобу й домашню птицю. Худобу гнали окремо, а людей окремо. Дітей везли на конях, поприв'язувавши їх до себе. Після цього село підпалювали. Лише по печач і обпалених стовпах можна було пізнати, що там була людська оселя. Бранців нещадно підганяли дротяними нагайками, щоб скоріше пригнати їх у Татарію.

Чому, кури, не пієте,  
Чому, люди, не чуєте?  
Турки село звоювали,  
Громадами людей гнали, – співається в народній пісні.

Хто не витримував такого темпу, того безпощадно вбивали.

Один із митарів на Перекопі, спостерігаючи за численною масою бранців з України писав: “Чи залишилися ще люди в цих сторонах або, може, ні, та звідки їх береться така сила-силенна?”<sup>63</sup>.

Страшно було дивитись, як горіли галицькі села й міста від лютої і жорстокої татарщини, здавалось, що небо запалене вогнями, стовпи диму піднімалися над погорілими селами й містами, несамовитий крик і зойк поневолених глушив твоє вухо, а дорогами і стежками проходила безконечна товпа татар, які гнали великі стада худоби, а за ними підганяли ординці почорнілих, переляканих бранців. Господи, за що Ти так покарав ту підгірську землю, коли її люд став нещасним від татар<sup>64</sup>.

Польський ротмістр Свіржевський, що переслідував кримську орду, котра, взявши ясир, поверталася через Молдавію, згадував: “Уздовж дороги, у бур'янах, то тут, то там, валялись посинілі, почорнілі трупики немовлят. Ми зібрали їх звищ триста і поховали біля спаленого села. Старі жовніри плакали, коли копали яму<sup>65</sup>.”

У “Блеквуд Магазин” (Франція) від вересня 1922 р. опубліковано спогади Шевальє Д'Арвію, який мандрував у другій половині XVII ст. країнами Сходу, бував у Єгипті. У Смирні він бачив невільників, яких вислали до Каїра. Він писав: “Більшість цих невільників була з України або з козацької землі. Багато серед них жінок, молодих дівчат заздро бережуть євнухи, але я мав змогу розмовляти з деякими з них по-французьки (! – М.П.). Вони благали мене викупити їх, бо бажали зберегти віру, в якій родилися. Ця віра грецька. Серце моє розривалося, коли я бачив християн, що їх вели на торговицю як худобу. Але я не був настільки багатий, щоб виявити милосердя в таких розмірах”<sup>66</sup>.

Тому не дивно, що до цього часу в легендах, переказах, піснях, розповідається про ці лихоліття. Збереглися вони і в топонімії. 23 з цих назв на Прикарпатті походять від турецької і татарської мов, які виникли під час навали цих людоловів. На Івано-Франківщині з різних джерел нам вдалося зафіксувати 382 перекази, легенди, топоніми, мікротопоніми та ін. Вони виявлені в 186 населених пунктах області. Найбільше їх зібрано в Городенківському (53)<sup>67</sup>, Долинському (52)<sup>68</sup>, Косівському (41)<sup>69</sup>, значно менше в Рожнятівському<sup>70</sup> й Галицькому (по 26)<sup>71</sup>, найменше – у Верховинському<sup>72</sup>, Рогатинському<sup>73</sup>, Богородчанському<sup>74</sup>. У Рогатинському й Богородчанському поки що зібрано біля 30–40% від усіх мікротопонімів. У Верховинському з 1565 мікротопонімів зафіксовано лише чотири свідчення про напади татар, адже до цієї гірської місцевості їм важко було добратись. Одна з таких пам'яток зафіксувала чугу, тобто спостережний пункт на вершині гори для попередження раптового нападу ординців. Друга розповідає про подвиг місцевого жителя, який завів татарський загін у непрохідні ліси в горах і там загинув разом зі всіма татарами. Два мікротопоніми походять від татарських антро-

понімів. Про нищення татарами верховинських осель розповідей не зафіксовано, адже в горах селянські садиби розкидані на великій території, через що були важкодоступними для степових розбійників.

Населені пункти сучасного Городенківського району належали до легкодоступних для цих хижих грабіжників. Проте розташовані здебільшого вони були в стороні від основних тогочасних шляхів (Галицький соляний шлях та один зі стародавніх шляхів з Коломиї на Буковину), що давало можливість відновлювати знищені села в захищених від хижих очей лісових зарослях чи глухих долинах. Так, вербівчани з Городенківщини поселилися за півтора кілометри від зруйнованого ординцями села в урочищі Жолоби, під крутим схилом, порослим вербами. Знайти його могли вороги лише з допомогою провідників або коли цією місцевістю рухалась широкою смугою багатотисячна навала турків і татар. У результаті таких нападів були знищені не лише села, але й укріплені містечка (Михальче, Вікно, Стецева, Жуків та ін.). Деякі з них як міста більше не відновлювались<sup>75</sup>.

Про татарські лихоліття й досі збереглося багато переказів у Долинському районі. Наприклад, 14 з них повідомляють про знищення і відновлення або заснування селянських осель на новому місці; чотири розповідають про місце схову від людоловів, адже Долинщина тоді була ще більше покрита густими лісами та й недалеко були гори, де також засновували села. Чотири мікротопоніми зафіксували функціонування на Долинщині сторожових веж. Чотири мікротопоніми утворені від турецьких слів. Три легенди розповідають, як господарі топили татар у бочках. На цьому ми зупинимось нижче<sup>76</sup>.

Після окупації Буковини турками кількість турецьких нападів на Косівщину збільшилась. Адже від Буковини її відділяла лише ріка Черемош. У підгірській частині цього регіону було чимало соляних джерел і містечка цього краю славились своїми багатствами, які, як і ясир, манили хижих сусідів. Серед мікротопонімів найбільше зафіксовано існування тут сторожових пунктів (10) – чуг і стовпів. П'ять мікротопонімів нагадують про напади ворогів, дев'ять – про битви і сім – про перемогу над ними. Два мікротопоніми свідчать про заснування в цьому краї нових сіл утікачами, інші два – про будівництво тут оборонних споруд<sup>77</sup>.

Якщо проаналізувати всі 382 пам'ятки, то можна зробити такі висновки. Знищено або відновлено 19 сіл або їх частину. Вісім сіл повністю знищено дикими нападниками, а їхніх мешканців побито або взято в ясир. Залишились від них лише назви у мікротопонімах та легенди. Це села: Кривичі в Галицькому, Владичине, Козинець, Піддовга, Слобідка в Городенківському, Білий Камінь у Рогатинському, Петрівці в Снятинському, Пеколове й Буди в Тисменицькому районах. Села Шибине та Крушини біля Печеніжина (Коломийський район) знищені були татаро-монголами ще в XIII ст.<sup>78</sup>.

Пам'яток про битви з татарами й турками зафіксовано 35, причому 17 переказів розповідають про перемогу над агресорами. 14 топонімів і мікротопонімів із 35 вищезазваних свідчать про особливо жорстокі бої (криваві потоки або ріки, червона земля від крові тощо)<sup>79</sup>. 44 пам'ятки фіксують заснування втікачами сіл на новому місці. Найбільше їх на Бойківщині – 20<sup>80</sup>. Одинадцять переказів і легенд розповідають про героїчний подвиг окремих людей, на честь яких названо населений пункт або інший мікротопонім<sup>81</sup>. За легендами у восьми селах зберігаються могили тих, хто загинув у битвах з татарами<sup>82</sup>, та п'ять поховань агресорів (турків і татар)<sup>83</sup>. З другого боку, крім увічнення пам'яті захисників від набігів татар і турків, збереглись чотири перекази про зрадників, які привели ординців до місць схову своїх односельців. До речі, життя цих зрадників також закінчилось для них трагічно. У всьому світі переможці зневажають зрадників<sup>84</sup>. Крім відомих історичних фактів про Роксолану й Марусю Богуславку,

народна пам'ять на Прикарпатті засуджує двох дівчат, які відrekliлись від християнської віри, від рідних матерів і прийняли "поганську, турецьку віру" (іслам)<sup>85</sup>.

Як ми вже зазначали, селяни будували сторожові вишки для запобігання раптового нападу ординців. Про них нагадують 36 мікротопонімів. До речі, у різних регіонах називали їх неоднаково: на Гуцульщині – чуги, або стовпи, на Бойківщині – вежі, на Покутті – могили, тобто підвищення, які насипали на рівнинних місцевостях, звідки могли появиться татари<sup>86</sup>.

У народній творчості відображено й історії про те, як окремі герої перехитрювали татар. Серед них поширений на західноукраїнських землях сюжет про те, як татарина (татарку) господарі топили в бочці з капустою, огірками чи чомусь іншому. І не тільки татар, але й інших ворогів, часом навіть фантастичних. Так, П.Лінтуром у селі Горничеві, Хустського району, Закарпатської області на початку 50-х рр. ХХ ст. від А.Калина записана казка про те, як одна жінка на прізвище Головкана втопила песиголовку в бочці з капустою, за що була винагороджена конем песиголовки разом з повними бесагами грошей<sup>87</sup>. На Прикарпатті таких переказів записано чотирнадцять. У деяких з них навіть називається прізвище героїні та аналогічна нагорода. З того часу цей рід розбагатів<sup>88</sup>. Причому найрозповсюдженіша ця історія на Покутті (шість розповідей)<sup>89</sup>.

П'ять сюжетів розповідають про те, як селянам удавалося перехитрувати татар; з них три записані в Калуському районі<sup>90</sup>. Про поневіряння полонених ідеться в трьох пам'ятках<sup>91</sup>. Серед них одна розповідь про те, як одній жінці-полонянці через декілька років удалося втекти з бусурменського полону й повернутись додому. Але там вона застала вдруге одруженого чоловіка<sup>92</sup>. Є пояснення мікротопонімів, пов'язаних зі знищенням монастирів. Так, одна косівська легенда розповідає про монастир, який після його зруйнування мусульманами, запав під землю разом з нападниками<sup>93</sup>. П'ять розповідей узагалі свідчать про руйнування людоловами церков і монастирів<sup>94</sup>. Кутська і серафинецька легенди оповідають, як спільні молитви їхніх громад навели страх на татар і змусили відступити<sup>95</sup>.

Під час переможних боїв з татарами багато їх було взято в полон і поселено в окремих селах, де вони швидко асимілювались. Нами зафіксовано 13 таких сіл у Галицькому, Городенківському, Долинському, Рогатинському, Тлумацькому районах та в одному із сіл поблизу Яремче<sup>96</sup>.

Хоча нами ще не охоплені всі мікротопоніми, але вже навіть ця їхня кількість свідчить про стійку народну пам'ять, пов'язану з трьохсотлітнім татарсько-турецьким лихоліттям.

1. Lozinski W. Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej polowinie XVII wieku / W. Lozinski – T. I. – Lwów, 1931. – S. 190–192.
2. Baracz S. Pamiatki miasta Zołkwi / S. Baracz – Lwów, 1852. – S. 5.
3. Waygel L. Rys miasta Kolomyj / L. Waygel. – Kolomyja, 1877. – S. 82.
4. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski / A. Szarlowski. – Stanisławów, 1887 – 175 s.
5. Prochaska A. Historia mista Stryja / A. Prochaska – Lwów, 1926.
6. Lozinski W. Op. cit.
7. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. / A. Czolowski. – Lwów: Nakladem autora, 1892. – S. 70; Czolowski A. Tatarzy w Karpatach w 1594 r. Epizod najazdow tatarskich na Polske / A. Czolowski. – Stanisławów, 1939.
8. Hornowa E. Stosunki ekonomiczne-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590–1648 / E. Hornowa – Opole, 1963.



## Історія

9. Horn M. Stutki ekonomiczne najazdow tatarskich latow 1633 na Rus Czerwona / M. Horn – Wrocław-Kraków.
10. Мацюк О. Замки і фортеці України / О. Мацюк. – Львів, 1997 – С. 105–122; Мацюк О. Замки і фортеці Галицької землі / О. Мацюк // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнародна наукова конференція. Галич, 19–21 серпня 1993 р. Тези доповідей та повідомлень. – Львів, 1993. – С. 73–74.
11. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіслава) з найдавніших часів до початку ХХ століття / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – С. 37–40.
12. Сіреджук П. Містечка, яких немає / П. Сіреджук // Жовтень. – № 3. – 1981. – С. 106–110.
13. Андрухів І. Тисмениця / І. Андрухів, С. Гаврилюк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – С. 61.
14. Харитон В. Замки землі Галицької / В. Харитон. – Івано-Франківськ, 1998. – 52 с.
15. Габорак М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина, Опілля). Історико-етимологічний словник / М. Габорак. – Івано-Франківськ : ОУППО; Снятин : Прут Принт, 2007. – 200 с.; Габорак М. Гідронімія Івано-Франківщини. Словник-довідник. – Снятин : Прут Принт, 2003. – 284 с.; Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Словник-довідник / М. Габорак. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 352 с.; Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник-довідник / М. Габорак. – Івано-Франківськ, 2011. – 653 с.
16. Сіреджук П. Назв. праця. – С. 106.
17. Пушик С. Ці загадкові “татарські” села / С. Пушик // Прикарпатська правда. – 1984. – 11 січня. – С. 4.
18. Сіреджук П. Назв. праця. – С. 106.
19. Там само.
20. Бухало Г. До питання про використання джерел про визвольну війну українського народу 1648–1654 рр. у працях сучасних польських істориків / Г. Бухало // Архіви України. – 1976. – № 6. – С. 55–61; Грабовецький В. Історія Печеніжина / В. Грабовецький. – Коломия, 1993. – С. 33; Грабовецький В. Нарис з історії Галича. З найдавніших часів до початку ХХ ст. / В. Грабовецький. – Галич, 1997. – С. 32, 113, 123–134.
21. Копчак С. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період / С.Копчак. – Львів, 1974. – С. 1-2.
22. Varacz S. Op. cit. – S. 5–6.
23. Грабовецький В. Нарис з історії Галича... – С. 134.
24. Encyklopedyja powszechna. – Т. 16. – Warszawa, 1864. – S. 407; Czolowski A. Zloty szlak / A. Czolowski. – Stanisławów, 1938. – № 1.
25. Копчак С. Назв. праця. – С. 117.
26. Копчак С. Назв. праця. – С. 118.
27. Там само.
28. Грабоцецький В. Роксолана в історії / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 11–12.
29. Історія міст і сіл Івано-Франківської області. – Івано-Франківськ, 1967. – С. 518.
30. Грабовецький В. Історія Коломиї... – С. 31–41.
31. Там само.
32. Кубійович В. Буковина / В. Кубійович, А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – Т. 1. – Львів, 1993. – 399 с.
33. Історія села Витвиці в документах і спогадах / ред. Ольга Миколаївна Витвицька – 1992. – С. 10.
34. Грабовецький В. Історія Коломиї... – С. 31–41.
35. Грабовецький В. Нарис з історії Галича... – С. 123–134.
36. Czolowski A. Tatarzy w Karpatach...; Bielski M. Kronika Polska. – S. 10.
37. Татари на Червоній Русі 1594 р. // Правда. – 1867. – № 17. – С. 134–136.
38. Hornowa E. Stosunki ekonomiczne-spoeczne... – S. 16, 20.
39. Історія міст і сіл Івано-Франківської області. – С. 519; Харитон В. Снятин над Прутом.

- Частина 1. Нарис історії міста та околиць від найдавніших часів до початку XX століття / В. Харитон, М. Тимофійчук. – Снятин : Прут Принт, 2003. – 222 с.
40. Грабовецький В. Нарис з історії Галича... – С. 123–134.
  41. Там само.
  42. Копчак С. Населення українського Прикарпаття... – С. 117–118.
  43. Hornowa E. Stosunki ekonomiczne-spoeczne... – S. 16, 20.
  44. Мельничук Я. Відсіч загарбникам / Я. Мельничук // Комсомольський прапор. – 1968. – 2 березня. – С. 4.
  45. Грабовецький В. Історія Коломиї... – С. 31–41.
  46. Horn M. Stutki ekonomiczne... – S. 28.
  47. ЛНБ АН України, ф. 5, спр. 2836/III, арк. 38; Horn M. Stutki ekonomiczne... – S. 28.
  48. ЛНБ АН України, ф. 5, спр. 2836/III, арк. 38.
  49. Hornowa E. Op. cit. – S. 16, 28.
  50. Horn M. Op. cit... – S. 4.
  51. Грабовецький В. Нарис з історії Галича... – С. 37–40.
  52. Horn M. Op. cit... – S. 25, 48.
  53. Ibid.
  54. Сіреджук П. Містечка, яких немає... – С. 107.
  55. Там само. – С. 106.
  56. Falkowski J. Polnocno-wschodnie pogrniece Huculszezyny / J. Falkowski. – Lwyw, 1938. – S. 106–110.
  57. Falkowski J. Op. cit. – S. 27; Шпак Д. Тлумачний словник топонімів села Старі Кути / Д. Шпак. – Львів, 1998. – С. 129; Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини / М. Габорак. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 547.
  58. Габорак М. Назв. праця; Czolowski A. Sloty czlak... – S. 394.
  59. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych Krajów Słowiańskich. – Warszawa, 1890. – Т. XI; Czolowski A. Sloty czlak... – S. 28; Максим'юк М. Пнівська твердиня / М. Максим'юк – Надвірна, 1997. – С. 41; Lozinski W. Prawem i lewem... – S. 41.
  60. Horn M. Stutki ekonomiczne najazdow tatarskich... – S. 193.
  61. Татари знищили Покуття // Літературний збірник Галицько-руської матици. – Львов, 1872/1873. – С. 73–74.
  62. Мацюк О. Замки і фортеці Галицької землі...
  63. Паньків М. Оборонні споруди XV–XVIII ст. на Прикарпатті / М. Паньків // Замки України: дослідження, збереження, використання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Галич, 3 листопада 2011 року. Галич, 2011.
  64. Грабовецький В. Роксолана в історії... – С. 36.
  65. Грабовецький В. Історія Коломиї... – С. 36.
  66. Кащишин Й. Слово про рідний Войнилів / Й. Кащишин, О. Кащишин, М. Зайшлий. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – С. 12.
  67. Мікротопоніми записані Левіновською Людмилою Ігорівною 1989 р. н. в с. Вікно Городенківського району, студенткою п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано в 2009 р.
  68. Мікротопоніми в Долинському районі записані Лицуром Миколою Зіновійовичем 1982 р. н. в с. Витвиця Долинського району, освіта вища, викладачем Калуського економічного коледжу. Записано в 2010 р.
  69. Пелипейко І. Містечко над Рибницею / І. Пелипейко. – Косів : Писаний Камінь, 2004.
  70. Записала Боян Світлана Петрівна 1983 р. н. в смт. Рожнятів, аспіранткою кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано в 2008 р.
  71. Записаною Бацвін Маріанною Ярополківною 1978 р. н. в с. Залуква Галицького району, аспіранткою кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано в 2010 р.

## Історія

---

72. Записано Гавадзином В.В... Записано у 2007–2008 рр.
73. Записано Шевчук Оксаною Петрівною 1988 р. н. в с. Маркова, Монастирського району, Тернопільської області, студенткою п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано в 2009 р.
74. Записано Дідик Вітою Михайлівною 1988 р. н. в м. Івано-Франківську, студенткою четвертого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано в 2007–2008 рр.
75. Horn M. *Stutki ekonomiczne...* – S. 28; Франків В. *Історія Чернятина* / В. Франків, Ю. Боднарчук. – 1996. – С. 22.
76. Мікротопоніми в Долинському районі записані Лицуром Миколою Зіновійовичем 1982 р. н. в с. Витвиця Долинського району, освіта вища, викладачем Калуського економічного коледжу. Записано в 2010 р.
77. Пелипейко І. Назв. праця.
78. Мікротопоніми записані у Снятинському районі Миколайчук Надією, 1988 р. н. в с. Новоселиця Снятинського району, студенткою п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано в 2009 р.; Мікротопоніми записані і редаговані по Тисменицькому районі, Сеньк Володимиром 1989 р. н. в с. Угринів Тисменицького району, студентом п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано і редаговано в 2008 р.; Записи респондентів Бацвін М. Я., Гавадзина В. В., Левіновської Л. І., Шевчук О. П.
79. Мікротопоніми Верховинського району записані Гавадзином В. В. Записано в 2007 р. Відредаговані Мельником Василем Миколайовичем, 1989 р. н. в смт. Солотвино, Богородчанського району, студентом п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Відредаговано в 2009 р.; Відредаговано й записано Худик Лесею Дмитрівною, 1989 р. н. в с. Старому Угринові Калуського району, студенткою п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано й відредаговано в 2009 р.; Відредаговано Мишалович Наталією Дмитрівною, 1989 р. н. в с. Лісна Велесниця, Надвірнянського району, студенткою п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Відредаговано в 2009 р.; Організація польової експедиції по Надвірнянському району Баран Оксаною Ярославівною, 1980 р. н. в м. Калущ, доцентом кафедри етнології і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника в 2007–2008 рр.; Записи респондентів Бацвін М. Я., Боян С. П., Левіновською Л. І., Паньківим М. І., Миколайчук Н., Сеньк В., Лицуром М. З., Шевчук О. П.
80. Пелипейко І. Назв. праця.
81. Записи й редагування Худик Л. Д., Боян С. П., Лицуром М. З., Сеньк В., Гавадзином В. В., Левіновською Л. І., Паньківим М. І., Миколайчук Н.
82. Записи респондентів Мишалович М. Д., Боян С. П., Лицура М. З., Сеньк В., Гавадзина В. В.
83. Записи респондентів Худик Л. Д., Лицура М. З., Миколайчук Н., Бацвін М. Я., Шевчук О. П.
84. Записи респондентів Дідик В. М., Лицура М. З., Миколайчук Н., Гавадзина В. В.
85. Записи респондентів Лицура М. З., Гавадзина В. В.
86. Записи респондентів Миколайчук Н., Шевчук О. П.
87. Про песиголовцев // *Сказки Верховины. Закарпатские украинские сказки.* – Ужгород : Карпати, 1970. – С. 152–153, 423.
88. Записи й редагування мікротопонімів Коломийського району Марцинюк Мариною, 1989 р. н. в с. Чернятин, Городенківського району, студенткою п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника; Записи респондентів Миколайчук Н., Мишалович Н. Д.
89. Записи й редагування Марцинюк М., Миколайчук Н., Гавадзина В. В., Левіновської Л. І.

90. Записи респондентів Худик Л. Д., Лицура М. З., Гавадзина В. В.
91. Записи і редагування Худик Л. Д., Бацвін М. Я., Мишалович Н. Д.
92. Записи і редагування Мишалович Н. Д.
93. Пелипейко І. Назв. праця.
94. Записи респондентів Гавадзина В. В., Мишалович М. Д., Худик Л. Д., Боян С. П., Лицура М. З., Паньківа М. І., Бацвін М. Я., Шевчук О. П.
95. Шпак Д. Назв. праця; Записи респодента Гавадзина В. В.
96. Пушик С. Ці загадкові “татарські” села...; Записи респондентів Лицура М. З., Гавадзина В. В., Мишалович Н. Д.; Пелипейко І. Назв. праця; Гуцул Дмитро Панькович. Коротка історія села Палагичі (Рукопис). Написав у 1972 р. – С. 3–4.

**Михаил Панькив**

(г. Ивано-Франковск, Украина)

**Топонимы, микротопонимы, легенды как проявление этнокультурной памяти о татаро-турецких набегах на Прикарпатье (XV–XVII вв.)**

*В статье на основе полевых материалов, научной и краеведческой литературы освещены татарско-турецкие нападения на Прикарпатье в XV–XVII вв. О них народная память сохранила топонимийные названия и народные предания в городах и селах края. Автором проанализировано 309 таких народных свидетельств, собранных в 186 населенных пунктах.*

**Ключевые слова:** микротопонимы, украинцы, турки, татары, нападения, ясыр.

**Mykhailo Pankiv**

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

**The toponyms, microtoponyms, legends as an expression of ethnic and cultural memory of the Tatar-Turkish raids on the Prykarpattya (XV–XVII centuries)**

*The Tatar-Turkish attacks on the Prykarpattya in XV–XVII centuries highlighted in the article on the basis of field materials, scientific and local literary. Folk memory preserved toponimistyk names and folk traditions about these events in towns and villages of the region. The author analyzed 309 such folk testimonies gathered in 186 towns and villages.*

**Key words:** microtoponym, the Ukrainians, the Turks, the Tatars, attacks, yasyr.

УДК 903.5:001.8 (477.86) "2010/2012"  
ББК 63.4 (4 Укр.)

Сергій Лисенко, Пшемислав Макарович,  
Ігор Кочкін, Євген Шкляревський  
(м. Київ, Україна, м. Познань, Республіка  
Польща, м. Івано-Франківськ, Україна,  
м. Фастів, Україна)

### ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА БУКІВНА У 2010–2012 рр.

У статті розглянуто попередні результати дослідження у 2010–2012 рр. українсько-польською експедицією Інституту археології НАНУ (Фастівська археологічна експедиція), Університету імені Адама Міцкевича в Познані та Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника курганного могильника комарівської культури бронзового віку поблизу села Буківна Тлумацького району Івано-Франківської області. В науковий обіг введено матеріали, виявлені під час археологічних розкопок, а також попередні висновки міждисциплінарних досліджень.

**Ключові слова:** археологія, комарівська культура, тишинецьке культурне коло, курган, поховальний обряд, кремація.

Курганний могильник Буківна є одною з базових пам'яток комарівської культури тишинецького культурного кола (ТКК)<sup>1</sup> і займає чільне місце серед таких курганних могильників, як Комарів у Подністров'ї, Івання, Дитиничи, Нетішин, Войцехівка, Куствіці на Волині, Гуляй-Город, Теклине, Малополовецьке в Средньому Подніпров'ї.

Курганна група Буківна (російською – Буковна, польською – Bukówna) розташована на віддалі близько 14 км на північ від Тлумача, західніше від с. Буківна Тлумацького району Івано-Франківської області (рис. 1). Могильник займає високий правий

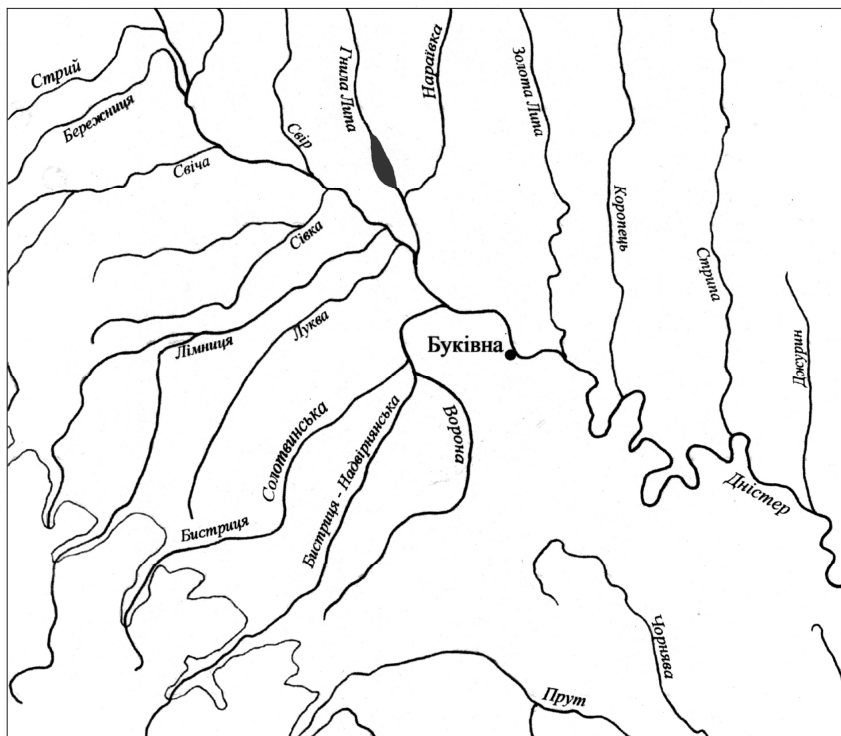


Рис. 1. Місце розташування Буківнянського могильника на карті Івано-Франківської області

берег Дністра. До 1939 р. ця територія входила до складу Тлумацького повіту Польщі. Кургани тягнуться ланцюжком уздовж усього села з півночі на південь.

У 1931 р. Ян Брик, старший асистент кафедри праісторії Університету Яна-Казимира у Львові, зафіксував тут 46 насипів: 33 з них були в лісі поблизу садиби пана Комарницького, а 13 – на орних полях. Тоді ж шість курганів цієї курганної групи було розкопано: № III й IV – на орному полі неподалік від костелу, № XV, XVI, XVII, XVIII – у лісі на вирубці<sup>2</sup>. У 1937 р. Маркіян Смішко та Ірена Сівкувна дослідили ще 7 насипів<sup>3</sup>.

Обстежені кургани виявилися невеликими за розмірами, діаметром 19–20 м, висотою 0,7–0,8 м (за винятком кургану № XVI, заввишки 1,2 м), були розміщені групами по декілька насипів, як правило трійками. У Буківні, крім невеликих курганів, знайдено 5 курганів великих розмірів, котрі сягають до 3 м висоти та мають у діаметрі близько 60 м.

У публікаціях згадується, що в досліджених курганах були знайдені кремації комарівської культури. Посудини з рештками кремацій знаходилися переважно в землі, на глибині близько 0,6 м, вірогідно, на рівні древнього горизонту. Okремо згадаємо курган № IV (1931 р.) з рештками великого вогнища в центральній частині, навколо якого розмішувалися 10 урнових поховань з кам'яною огорожею<sup>4</sup>. В кургані № III (1937 р.) були знайдені бронзова шпилька з грибоподібною шляпкою та бронзовий багатоспіральний браслет зі спіральними щитками<sup>5</sup> (рис.14: 1–2).

У 2010–2012 рр. дослідження могильника були відновлені спільною українсько-польською експедицією Інституту археології НАНУ (Фастівська археологічна експедиція), Університету імені Адама Міцкевича в Познані та Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника<sup>6</sup>. Працівники експедиції провели суцільне обстеження навколишньої території. У 2010 р. в лісі були виділені дві групи курганів, які отримали нумерацію: № 1 (на північний захід) і № 2 (на північний захід від села). У цей же час була проведена топографічна зйомка південної та центральної частини курганної групи № 1 (І.М.Когутяк). Протягом польового сезону 2010 р. в курганній групі № 1 був повністю розкопаний курган № 1 і частково досліджений курган № 2, який невідомі особи пошкодили грабіжницьким шурфом за кілька місяців до початку розкопок.

Основним завданням досліджень 2011 року стало уточнення кількості курганів, зняття топографічного плану курганних груп (М.М.Дараган), а також розвідки на прилеглий до могильника території з метою пошуку поселень комарівської та трипільської культур, оскільки крем'яні вироби останньої були виявлені в насипі кургану № 1/2010 р. Важливим результатом робіт цього року стало виявлення в лісі на захід від села курганної групи № 3<sup>7</sup>.

У 2012 р. експедиція продовжила розкопки курганів курганної групи № 1. У північній підгрупі було завершено дослідження кургану № 2/2010 р. і повністю розкопаний курган № 3/2012 р., також пошкоджений грабіжниками навесні 2010 р. Топографічна зйомка курганної групи №1 була проведена М.М.Дараган. Таким чином, у результаті робіт 2010–2012 рр. у лісі поблизу Буківни зафіксовані 3 курганні групи (рис. 2).

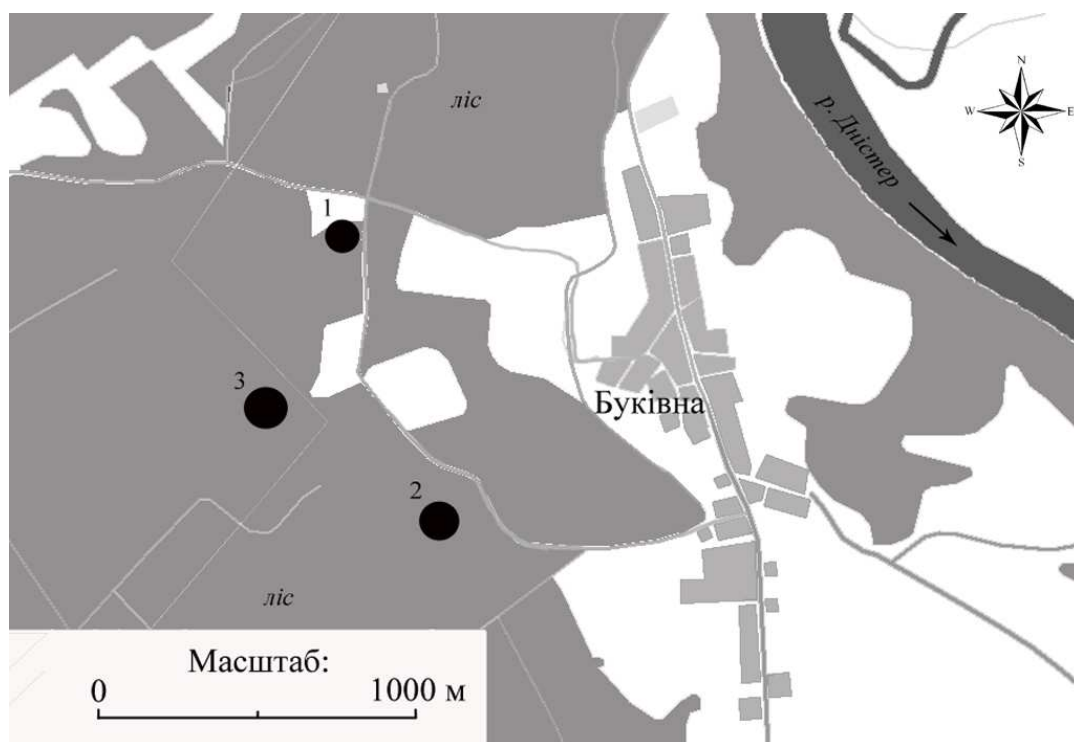


Рис. 2. Буківна. Ситуаційний план розташування курганних груп у лісі на захід від села

Курганна група № 1 (рис. 3) розташована на відстані близько 1 км на захід–північний захід від клубу в центрі села й на південь від ґрунтової дороги, що зв’язує Буківну із селом Милування. Група тягнеться близько 250 м уздовж лінії північ–південь. Тут зафіксовано 13 курганів, два з них розкопані 2010 р. Топографічний план групи частково був знятий у 2010 р. Цю курганну групу за топографічними ознаками та особливостями розташування було умовно поділено на три підгрупи. Перша з них – південна, складалася з трьох курганів (у тому числі курган №1/2010), центральна – з п’яти (серед них курган № 6/1937), до складу північної підгрупи також увійшло 5 курганів (зокрема курган № 2/2010 і курган № 3/2012), причому два з них були здвоєні.

Курганна група № 2 (рис. 4), у якій нараховується 13 курганів, розташована на відстані близько 1 км на південний захід від клубу в центрі села, приблизно за 0,6 км на південь–південний захід від групи № 1. У плані група має видовжену по лінії північ–південь форму, довжина якої близько 375 м. Група складається з трьох підгруп – південної, яка має у своєму складі лише три кургани, центральної з 6 курганів, два з яких здвоєні (в цю підгрупу входять два найбільші кургани) та північної з чотирьох курганів.

Курганна група № 3 розташована на відстані близько 1,4 км на захід–південний захід від клубу в центрі села Буківна, приблизно за 0,5 км на південний захід від курганної групи № 1 та 0,5 км на північний захід від групи № 2 (рис. 5). Група витягнута на 140 м уздовж лінії північний схід – південний захід. У цій групі було зафіксовано 6 насипів. Більшість з них (5 курганів, два з яких здвоєні), розташовані досить компактно на північ від початку великої балки, що тягнеться в західному напрямі. Ще один курган виявлений на південь–південний захід від основної групи, за балкою. На віддалі близько 140 м на північний схід від крайнього північно-східного кургану зафіксовано 4 заглиблення, розташовані компактною групою, діаметри яких відповідають діаметрам курганів даного могильника. Візуальне обстеження цих об’єктів показало, що на вирви

від авіабомб або ж на котловани від землянки вони не схожі, в інших місцях лісу подібних заглиблень зафіксовано не було. Можна припустити, що заглиблення залишилися від чотирьох курганів, розкопаних Я.Бриком 1931 р. на вирубці в лісі. Таким чином, група могла спочатку складатися з 10 насипів.

Між курганними групами № 2 і 3 експедицією виявлено одинокий курган. Не виключено, що він пов'язаний ще з однією групою, яка продовжується в непрохідних заростях чагарника. Ще 2 кургани зафіксовані на північ від групи № 1, поруч з колишньою садибою пана Комарницького.

З 13-ти курганів, розсіяних на полях (за даними 1931 р.), один з них знаходиться поряд з костелом у південній частині села Буківна, ще два – на городах на захід від костелу й один – у лісопосадці на південний схід від села. Враховуючи, що два кургани були розкопані ще в 1931 р., решта 7 курганів, мабуть, уже остаточно розорані.

У курганній групі № 1 у 2010–2012 рр. були розкопані 3 кургани: курган № 1/2010 в південній підгрупі й кургани № 2/2010 і № 3/2012 – в північній. Кургани розкопували вручну із залишенням хрестоподібної бровки, орієнтованої по сторонах світу. Всі кургани належать до раннього етапу комарівської групи комарівської культури ТКК.

Курган № 1/2010 (рис. 6; 7:1) розташований на захід від с. Буківна, на віддалі 250 м на південь від повороту ґрунтової дороги на с. Милування (географічні координати: 48° 58.199' пн. ш., 24° 57.242' сх. д.). Курган зведений на природному узвишші, котре із заходу плавно переходить у плато. Візуально найбільшої висоти цей пагорб досягає зі сходу, з боку схилу в напрямку безіменного струмка. Реальна висота насипу, що перекирила похоронний комплекс, складає близько 1,3 м, діаметр насипу на рівні 1,3 м від вершини кургану дорівнює 15 x 13 м. Насип орієнтований по лінії північ–північний схід – південь–південний захід. Навколо кургану простежена прикурганна виїмка шириною до 5,5 м.

На підставі проведених досліджень можемо реконструювати таку послідовність дій тафологічної (похоронної) стадії некрологічного циклу<sup>8</sup>. Створення похоронного комплексу в кургані № 1 розпочалося з вирівнювання майданчика на вершині природного підвищення. Після цього в його західній половині була вирита неглибока яма прямокутної форми розмірами близько 3 x 2,2 м. На дні ями з моренних каменів була зведена огорожа (об'єкт № 3). Валуни окреслюють майданчик прямокутної форми, розмірами 1,7 x 0,9–0,8 м (по зовнішньому контуру) (рис. 9:1). Ліворуч і праворуч від північної частини огорожі зафіксовані залишки дощок згорілої похоронної конструкції. Масиви згорілих дощатих конструкцій зафіксовані також на південний схід і північний схід від огорожі (об'єкти № 1 та 2) (рис. 6). Окремий інтерес представляє компактне скупчення дрібної моренної гальки, виявленої в південній частині кургану (об'єкт № 4) і скупчення перевідкладених великих шматків добре випаленої печини в його південно-західній частині (об'єкт № 6), що нагадує обмазку трипільського майданчика. На наш погляд, усі ці об'єкти мають ритуальне спрямування.

На різних рівнях курганного насипу виявлено 38 посудин та їх розвалів (рис. 12; 13:1–5). Серед них виділяються 16 тюльпаноподібних посудин (три з них з ручками-упорами, одна – з ручками-вушками), 9 чаш (три з ручками), 6 мисок різних типів (одна з виступами–упорами), три “піксиди”, два чашоподібних кубки й одна мініатюрна чаша з ручками-вушками. Дві посудини збереглися лише у вигляді скупчень невиразних фрагментів. Орнаментация кераміки вкрай різноманітна. Переважає жолобчастий, борозенчастий і прокреслений орнаменти. Зустрічаються також наколи, наліпні шишечки, гладкі валики. Візуально тюльпаноподібні посудини з горизонтальним валиком нагадують кераміку білогрудівського типу. Однак, на відміну від останньої, валик на знайде-



них посудинах замкнутий по всьому діаметру й не має розриву у вигляді кінців, що заходять один за один, або ж “вусів”. Представляє інтерес велика кількість тюльпано-подібних посудин з ручками-вухками або плоскими ручками-упорами з двома отворами. Посудина з ручками-вухками (рис. 13:5), крім того, прикрашена рядом маленьких круглих наколів. На наш погляд, ця керамічна форма має пережитки традицій культури кулястих амфор.

Вдалося простежити певну закономірність у розміщенні посудин у кургані № 1. Зокрема, чотири посудини (№ 34, 35, 37, 38) були поставлені безпосередньо в похоронну камеру (рис. 9:1). Ще три посудини (№ 24, 31, 33) були розміщені на схід від котлована, у якому була розташована огорожа, на рівні похованого ґрунту (на глибині 1,25 м від вершини кургану) – рівні впуску котлована у вершину природного підвищення. Ці посудини стояли на лінії, перпендикулярній центру східної стінки кам'яної огорожі. Паралельно посудинам голкою спрямованою до огорожі була покладена бронзова шпилька з пластинчастою голівкою, а поруч з найвіддаленішою від огорожі посудиною знайдено крем'яну стрілу та виріб з бронзи (велика пронизь, згорнута з бронзової пластинки. Під шпилькою простежена пляма діаметром близько 30 x 20 см зі слідами органіки. Контури плями нерівні. На цьому ж рівні були розставлені посудини на північ (№ 20) і південь (№ 19, 21) від котлована. Посудина № 25 була поставлена над північною частиною котлована, в якому розташовувалася огорожа, вже після його засипки.

Велику кількість посудин було розставлено або розкладено двома рядами на підшві кургану, практично на рівні похованого ґрунту, між згорілими конструкціями (об'єкти № 1 та 2), а також на північний схід від об'єкта № 2 (рис. 10). Крім того, кілька посудин (№ 22, 23, 27, 30, 32) було покладено або розбито півколом зі східної сторони природного підвищення, імовірно – на його поверхні, за межами основного майданчика на вершині узвишся. Ще частина посудин була розбита під час спорудження насипу (№ 36) або на поверхні кладки кургану, зведеної з вальків (№ 2, 3, 4), до перекриття всього комплексу світло-сірим суглинком.

Бронзова шпилька, знайдена в цьому кургані (рис. 14:6), збереглася не повністю. Її довжина нині дорівнює 300 мм, причому стрижень має довжину 240 мм, а розміри збереженої частини щитка складають 60 x 40 мм. Товщина щитка шпильки дорівнює близько 1 мм, а ближче до стрижня збільшується до 1,5 мм. Щиток прикрашений чотирма перлинами, розташованими квадратом. Одна з верхніх перлин має отвір діаметром близько 1 мм, що протерся внаслідок її використання. Краї щитка й особливо його верхній край викришилися при розчищенні. Спочатку щиток, імовірно, був витягнуто-підромбічний із заокругленими кутами та у верхній частині, вірогідно, був згорнутий в горизонтальну трубочку. Верхня частина стрижня довжиною 70 мм завита вздовж своєї осі за годинниковою стрілкою. У цьому місці стрижень квадратний у перетині, розміри перетину – 4 x 4 мм. Інша частина стрижня в перетині кругла і має діаметр 4 мм, далі до вістря рівномірно звужується, кінчик стрижня обламаний.

Колекцію крем'яних виробів з розкопок 2010 р. досліджував кандидат історичних наук С.М.Разумов. З насипу кургану було видобуто 262 крем'яні вироби. Частина знахідок, продатована періодом неоліту – енеоліту, можливо, потрапила в насип з дерном під час спорудження кургану. Більше 200 предметів можуть бути віднесені до ТКК. Серед знахідок виділяються: відщепи, фрагменти нуклеусів для відщепів, заготовки та фрагменти знарядь. Особливо слід виокремити заготовки (всі ці предмети, за винятком одного випадку, фрагментовані) для біфасіальних цільних вкладишів серпів (рис. 15: 6–7, 9–15). Також знайдені чотири фрагменти готових вкладишів серпів (рис.15: 5,8). Інші знаряддя представлені перфоратором (свердло-розгортка) на первин-

ному відщепі, двома відбійниками (один на спрацьованому нуклеусі для відщепів), двома ретушерами на відщепках, а також сильно обпаленим фрагментом знаряддя на відщепі. До предметів озброєння, знайдених у кургані, належать два біфасіальні наконечники стріл. Один з них фрагментований і представлений лише вістрям, сформованим струменевою ретушшю (рис.15: 2). Імовірно, що морфологічно він був близький до другого наконечника – витягнуто-трикутної форми з глибокою напівкруглою виїмкою в основі, виготовленого на відщепі крейдяного темно-сірого напівпрозорого кременю (рис. 15: 1). Виявлені також дві заготовки для наконечників стріл (рис. 15: 3–4)<sup>9</sup>.

Курган № 2/2010 розташований за 250 м на північ від кургану №1, біля повороту ґрунтової дороги до села Милування. Висота насипу над рівнем похованого ґрунту дорівнює 1,8 м, його діаметр – 22 x 18 м (по лініях захід–схід та північ–південь). Курган насипаний над природним підвищенням, що візуально збільшує його розміри.

У центрі кургану було виявлено свіжий грабіжницький шурф, розмірами 2,6 x 2,2 м, глибиною 2,05 м. Для проведення рятувальних досліджень імовірного центрального поховання на вершині кургану було закладено розкоп розмірами 5 x 4 м. На північ і південь від розкопу, продовжуючи лінію його західної бровки, були пущені траншеї, розмірами 11 x 1,5 та 9 x 1,5 м, які дозволили отримати розріз насипу (рис. 7:2; 11).

У розкопі 2010 р. були зафіксовані залишки кам'яної огорожі (об'єкт № 1), аналогічної оградкам з кургану №1 (рис. 9: 2; 11). Цей об'єкт, мабуть, був орієнтований по лінії захід–схід. На одному з каменів стояла закрита чаша ріпоподібної форми (рис. 13:6), поруч лежала на боці нижня частина тюльпаноподібної посудини. Зафіксовано також рештки деревного вугілля від згорілої дощатої конструкції. Серед каменів виявлено верхню частину бронзової шпильки з плескато-біконічною голівкою та поздовжнім отвором. Установлено, що більша частина похоронної споруди була зруйнована грабіжниками. Згідно з повідомленнями лісників, за кілька місяців до початку роботи експедиції на цьому кургані копали “чорні археологи”, що, вірогідно, виявили тут виробу з бронзи.

Бронзова булавка збереглася частково, а саме тільки голівка та верхня частина стрижня (рис. 14: 5). Загальна довжина збереженої частини виробу – 37,5 мм. Голівка має асиметричну форму діаметром 23,3 x 25,3 мм, її висота дорівнює 13 мм. Від верхньої частини голівки до основи голки йде наскрізний отвір діаметром 6 мм, який дещо розширюється в центральній частині. Стрижень круглий у перетині і зберігся на довжину 24,5 мм. Діаметр основи стрижня звужується від 4,5 мм до 4 мм. Не можна виключати, що нижче свого зламу стрижень був підквадратний у перерізі й закручений уздовж своєї осі за аналогією зі шпилькою з кургану № III (1937 р.).

У закладеній в насипі траншеї на південь від поховальної споруди були знайдені ще дві керамічні форми – розчавлена чаша (№ 1) і нижня частина тюльпаноподібної посудини (№ 2). У цілому насип кургану № 2 можна розглядати як аналогічний насипу кургану № 1. На всіх його глибинах зустрічаються крем'яні виробу, дрібні вуглики, кальциновані кістки.

У крем'яному комплексі з насипу кургану (розкопки 2010 р.) нараховується 43 виробу, серед яких переважають відщепи. Частина кременів патинована й може бути віднесена до періоду верхнього палеоліту. Ряд знахідок – фрагмент вкладиша серпа, два відбійники, ріжуче знаряддя на відщепі, фрагмент заготовки вкладиша біфасіального серпа – належить до тшинецького культурного кола (визначення С.Н.Разумова)<sup>10</sup>.

У 2012 р. дослідження цього кургану були завершені. У його південно-західному секторі виявлено спалену зрубну конструкцію (об'єкт № 3), орієнтовану по лінії захід–схід. Розміри зрубу складають близько 0,85 x 1,9 м, розміри ями – близько 1,1 x 2,0 м, її

## Історія

---

глибина досягає 0,1 м від рівня давньої поверхні. Усередині зрубу, між дерев'яною обшивкою підлоги та перекриттям, виявлені останки людини, кремованої на місці. Стіни зрубу були обмащені глиною, місцями випаленою до червоного кольору. Похований лежав головою на схід, імовірно, в дуже слабо скорченій позі на правому боці або ж на спині. Зліва від голови знаходилися залишки, вірогідно, дерев'яної посудини. На північний схід від зрубу зафіксована пляма вохри. У секторі неподалік від об'єкта виявлено розвали трьох посудин (№ 5–7).

На краю південно-східної частини підосви кургану зафіксовано залишки вогнища (об'єкт № 4), поряд з яким знайдено дві розчавлені тюльпаноподібні посудини (№ 8 і № 9). Ще одну посудину (№ 10) було відкрито в тому ж секторі, ближче до центру кургану.

Нижче рівня похованого ґрунту в північно-західному секторі кургану зафіксовано залишки ще одного вогнища (об'єкт № 5), поряд з яким знайдено дрібні фрагменти кераміки, вірогідно, періоду пізнього неоліту. Можемо припустити, що це залишки короткотривалої стоянки, яка передувала часу зведення кургану. З насипу кургану і материкової глини під похованим ґрунтом видобуті крем'яні відщепи періоду верхнього палеоліту.

У північно-східній частині кургану в 2010 р. було зафіксовано санітарне поховання (об'єкт № 2) у вигляді перекопу, що містив залишки шкіряної краги від черевика із залізною пряжкою і кістки стопи людини. Імовірно, це залишки поховання угорського або німецького військовослужбовця часів Другої світової війни. На поверхні кургану також зустрічаються стріляні гільзи від угорської гвинтівки системи Манліхера, кулі та осколки від снарядів. На денцях гільз вибито клейма угорських патронних заводів та роки випуску (з 1938 до 1940 р.).

З насипів курганів № 1 (рис. 16: 1–5) і № 2 (рис. 16: 6–7) походить кераміка, яка за характером орнаментатії та обробки її поверхні нагадує кераміку бабинського типу. Відмінність простежується у складі глиняного тіста – тут замість піску використано дрібний шамот. Швидше за все, дана кераміка синхронна культурному колу Бабино, або, можливо, є периферійним проявом його керамічного комплексу. Як дана кераміка співвідноситься з тшинецьким керамічним комплексом, на даному етапі досліджень сказати важко. Однак не можна відкидати співіснування в Подністров'ї ранніх проявів ТКК з пізніми проявами культурного кола Бабине. Подібне співіснування простежується також на сході ареалу ТКК, у Середньому Подніпров'ї та басейні Десни.

Курган № 3/2012 розміщений на відстані близько 25 м на південь від кургану № 2/2010. Висота насипу над рівнем похованого ґрунту дорівнює 1,25 м, а його діаметр складає близько 15 м. Як і в попередніх випадках, курган насипаний над природним підвищенням, що візуально збільшує його розміри.

У ході проведених розкопувальних робіт у центрі кургану виявлено яму трапецієподібної форми, орієнтовану ширшим торцем на південний схід. Розміри ями становлять 0,7–1,1 x 2,3 м, а глибина складає 0,4 м від рівня основи кургану. Навколо ями простежені залишки згорілої дерев'яної конструкції, обмазаної глиною, місцями випаленою до червоного кольору. По периметру ями були розставлені 7 посудин тшинецького типу (тюльпаноподібні посудини, чаші, циліндрична банка-“піксида”). Заповнення ями чорне, однорідне. Людські останки й будь-які інші знахідки в ямі не виявлені. У насипу кургану також не було зафіксовано жодного фрагмента кальцинованих кісток. Імовірно, курган являє собою кенотаф.

На подіумі, зведеному з чорного похованого ґрунту, на південь від згаданої ями, була знайдена бронзова шпилька з пластинчастою голівкою (рис. 14:3) і калачико-

подібна жолобчата підвіска сібенірського типу (рис. 14:4). Булавка, імовірно, була аналогічною шпильці з кургану № 1. Її голівка майже повністю розкришилася, а вістря стрижня знесено землерієм. Верхня частина стрижня закручена вздовж осі за годинниковою стрілкою. Довжина збереженої частини шпильки – до 23 см, діаметр стрижня – до 4 мм. Навколо стрижня зберігся бурий деревний тлін, вірогідно, від дерев'яного футляру. Ширина футляра могла бути до 2,7 см. Калачикоподібна підвіска має розміри 23 x 18 мм. Ширина в місці вигину складає 2 мм, максимальне розширення – до 6 мм, до кінців вона звужується. Підвіска зроблена з пластини товщиною близько 0,1 мм, її вага – 0,54 г.

На краю південної частини кургану виявлена яма, на плямі якої лежали три моренні камені (об'єкт № 3). У північній частині кургану зафіксовано ще один великий моренний камінь, який, вірогідно, використовували як ковадло. У південно-західній частині кургану на рівні похованого ґрунту виявлено залишки вогнища (об'єкт № 2), поруч з яким знаходилися дрібні фрагменти, можливо, неолітичної кераміки, аналогічної за складом тіста кераміці, виявленій у кургані № 2 поруч з об'єктом № 5.

Усього з кургану № 3 походить 18 посудин комарівської культури ТКК. У даний час матеріали з курганів № 2 і № 3 знаходяться на стадії камеральної обробки.

У 1944 р. на кургані № 3 була розташована вогнева точка угорських солдатів, про що свідчать знахідки десятків гільз від патронів до карабіна системи Манліхер.

Артефакти, отримані в результаті розкопок могильника у 2010 р., були піддані всебічному аналізу фахівцями різних галузей археології та природничих наук.

Палеопедологічний аналіз ґрунтів (макро- і мікроморфологічні дослідження) провели співробітники Інституту географії НАНУ доктор географічних наук Ж.М.Матвійшина і кандидат географічних наук О.Г.Пархоменко. За їхнім визначенням, насипи обох курганів мають таку будову: за основу використано шари дернини зі стародавньої поверхні ґрунту, вище – матеріал середньої частини ґрунту, який перекривався масою алевритових порід з підґрунтя. Вилучення цієї породи привело до утворення рівчака навколо кургану № 1, що добре простежується на сучасній поверхні. Ґрунти, на яких зведені кургани № 1 і № 2, визначено як вилужені або опідзолені чорноземи, що розвиваються під луговою рослинністю в умовах тепло-помірного клімату з достатньою кількістю опадів. У епоху бронзи природні зони явно були зміщені на північ, панували відкриті простори з ділянками буково-грабових лісів.

Породи дерев, використаних при спорудженні спалених конструкцій у кургані № 1, були визначені доктором Т.Степніком у Познанській лабораторії (РП). В об'єктах № 1 та № 3 використовувався дуб, у об'єкті № 2 – вільха. З розрізів курганів № 1 і 2 доктором габілітованим, професором М.Макогоненком були відібрані проби для проведення палінологічних досліджень.

Флотацію зразків ґрунту із заповнення посудин провела доктор біологічних наук Г.О.Пашкевич. Промивання не виявило в пробах залишків рослинного походження, за винятком зразка із заповнення посудини № 14 кургану № 1. Тут була знайдена одна обвуглена зернівка півчастого ячменю Hv.

Аналіз металевих виробів з розкопок 2010 р. був здійснений Т.М. Гошко в лабораторії Інституту археології НАНУ. Згідно з її висновками, шпилька з кургану № 2 була виготовлена за восковою моделлю. Вироби з курганів сильно окислені. Щоб з'ясувати хоча б приблизно склад металу, був проведений спектральний аналіз продуктів корозії (табл. 1). Досліджували повністю окислені фрагменти підвіски та щитка шпильки з кургану № 1, а також поверхню голівки булавки з кургану № 2. За результатами спектрального аналізу можна зробити висновок, що ці вироби було виготовлено зі сплаву –

## Історія

олов'янистої бронзи. Високі показники олова пояснюються тим, що в бронзах у першу чергу піддається корозії твердий розчин олова в міді. До складу сплаву також входили в значній кількості миш'як, срібло й цинк<sup>11</sup>.

Таблиця 1

### Буківна, 2010 р. Спектральний аналіз бронзових виробів (за Т.Ю.Гошко)

Предмет	№ ан.	Sn	Pb	Zn	Bi	Ag	Sb	As	Fe	Ni	Co	Au
шпилька, к. 2	385	54,07	-	0,158	-	1,154	0,642	1,715	0,272	-	-	0,045
шпилька, к. 1	386	78	0,047	0,117	0,008	0,204	-	2,346	1,741	-	-	0,047
підвіска, к. 1	387	77,95	-	0,062	-	0,056	-	0,089	5,117	-	-	-

Радіовуглецеве датування кальцинованих кісток і ґрунту з деревним вугіллям проведено в Київській радіокарбонівій лабораторії М.М.Ковалюхом і В.В.Скрипкіним, а також у Познанській лабораторії Т.Госларом (табл. 2).

Таблиця 2

### Буківна, 2010 р. Результати радіовуглецевого датування

№	Місце взяття проби	Сировина	Лаб. №	ВР	ВС
1	Буківна, курган 2, об'єкт 1	ґрунт з вугликами	Ki-16740	4330 ± 570	1σ 3700-2200 2σ 4400-1500
2	Буківна, курган 1, посудина 34	земля з нагаром із дна, 27 г	Ki-16737	3990 ± 270	1σ 2900-2100 2σ 3400-1700
3	Буківна, курган 1	кальциновані кістки	Ki-16736	3950 ± 370	1σ 2950-1900 2σ 3500-1500
4	Буківна, курган 1, сектор ПнЗ, біля шпильки	ґрунт з вугликами, 37 г	Ki-16739	3640 ± 270	1σ 2500-1650 2σ 2900-1400
5	Буківна, курган 1, сектор ПдСх, пласт 5	ґрунт з вугликами, 37 г	Ki-16738	3540 ± 270	1σ 2300-1500 2σ 2700-1100
6	Буківна, курган 1, сектор ПнЗ, об'єкт 3	ґрунт з вугликами, 33 г	Ki-16735	3440 ± 170	1σ 1950-1520 2σ 2300-1300
7	Буківна, курган 1, сектор ПнСх, об'єкт 2	вуглики	Poz-39759	3410 ± 35	1σ 1750-1664 1649-1643 2σ 1872-1844 1813-1802 1777-1619
8	Буківна, курган 1, сектор ПнЗ, біля булавки	вуглики	Poz-39762	3290 ± 30	1σ 1609-1526 2σ 1661-1654 1639-1497
9	Буківна, курган 1, сектор ПдСх, об'єкт 1	вуглики	Poz-39760	3260 ± 35	1σ 1608-1571 1561-1547 1541-1496 2σ 1620-1450

Кургани з бронзовими виробами, які досліджувалися в довоєнний період у Буківні й Комарові, були віднесені І.К.Свешніковим до першого етапу комарівської культури<sup>12</sup>. Цим же періодом може бути датований і керамічний комплекс усіх трьох згаданих вище курганів, у цілому, досить архаїчний. Це дозволяє нам попередньо датувати досліджувані буківнянські кургани в межах другої чверті II тис. до н. е. Цій даті не суперечить і знахідка в кургані № 3 підвіски сібенірського типу. Аналогічна підвіска, але дещо більших розмірів, була виявлена в кургані № 8 Комарівського могильника<sup>13</sup>. Такі колачикоподібні підвіски поширені в культурі Отомань, де датуються в широкому діапазоні від періоду BrA до BrB2<sup>14</sup>.

Радіовуглецеві дати, отримані в Познані за вугіллям з об'єктів № 1, 2 і 3 кургану № 1 з достовірністю 68,2%, повністю вкладаються в запропонований вище хронологічний діапазон, тобто 1750–1500 рр. до н.е. Дати, отримані в Київській радіокарбонній лабораторії за залишками змішаного з ґрунтом деревного вугілля, не дивлячись на значну похибку, пов'язану з малою кількістю матеріалу, наданого на аналіз, цілком узгоджуються як із датами Познанської лабораторії, так і з датуванням комплексів за металевими виробами та керамікою.

Значний інтерес викликає поховальний обряд, зафіксований у курганах могильника Буківна, досліджених у 2010 і 2012 рр. Основу поховальної споруди в курганах № 1 і № 2 складали кам'яні огорожі з моренних валунів, які не містили останків похованих (кенотафи). Кенотафом є також поховання в кургані № 3.

Кам'яні огорожі з моренних валунів, зафіксовані в Буківні, знаходять безпосередні аналогії на Ківуткальнському ґрунтовому могильнику доби бронзи в Латвії<sup>15</sup>. Між каменями тут були розташовані видовбані колоди, в яких лежали витягнуті кістяки. У могильних ямах 32-го і 41-го поховань виявлені фрагменти посудин, які за фотографіями й описом нагадують кераміку тшинецького типу<sup>16</sup>. Наявність пам'яток тшинецького культурного кола в Латвії відзначали Р.Рімантене й Т.Остраускас<sup>17</sup>. Таким чином, можливо, схожість поховальних споруд у Буківні та Ківуткальні відображає зв'язки населення Верхнього Подністров'я та Прибалтики в епоху пізньої бронзи.

Окремо слід звернути увагу на спалену дерев'яну конструкцію в південно-західній частині кургану № 2, яка містила залишки кремації, здійсненої на місці. Ймовірно, подібне поховання було розкопано в південній частині кургану № III (1937 р.), де в підпрямокутній ямі розмірами 3 x 1,5 м, глибиною 0,3 м, серед обпаленої до червоного кольору землі, були виявлені слабо перепалені кістки й велика кількість деревного вугілля<sup>18</sup>. З цим похованням були пов'язані згадані вище бронзові браслет і шпилька.

У насипах курганів № 1 і № 2 на різних рівнях зафіксовані розсіяні кальциновані кістки. Матеріали з кургану № 1 дозволяють стверджувати, що кістки розсіювали не хаотично, а в певному секторі кургану (рис. 8), на майданчику на схід від кам'яної огорожі (об'єкт № 3), між двома згорілими конструкціями (об'єкти № 1 та № 2). Не виключено, що в процесі спорудження насипу в ній була вирита невелика ямка, зазначена в польовій документації як об'єкт № 5 (рис. 6), куди була компактно зсипана жменя кальцинованих кісток.

Варто звернути особливу увагу на те, що жодна (!) із 66-ти виявлених у трьох курганах посудин не мала навіть натяку на урнову кремацію. І це враховуючи той факт, що в усіх досліджених у 1930-ті роки 13-ти курганах ішлося саме про урнові кремації. На даному етапі досліджень ми можемо припустити, що наші попередники, широко застосовуючи працю некваліфікованих робітників, помилялися в інтерпретації виявлених у насипах курганів посудин, розглядаючи кожен з них як окреме поховання.



Рис. 3. Буківна. Курганна група № 1, південна й центральна підгрупи  
(зйомка І.М.Козутяка та М.М.Дараган)

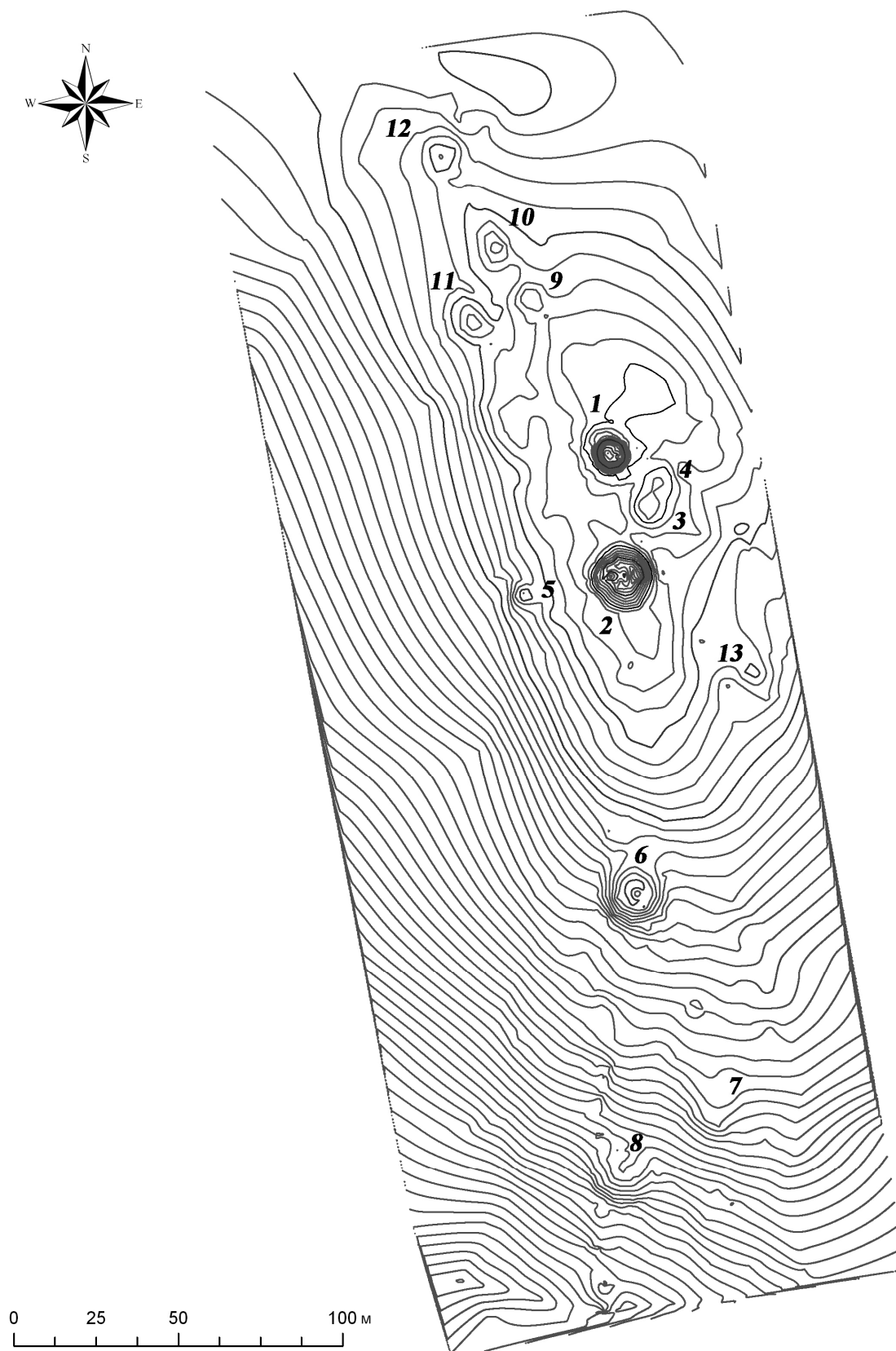


Рис. 4. Буківна. Курганна група № 2 (зйомка М.М.Дараган)



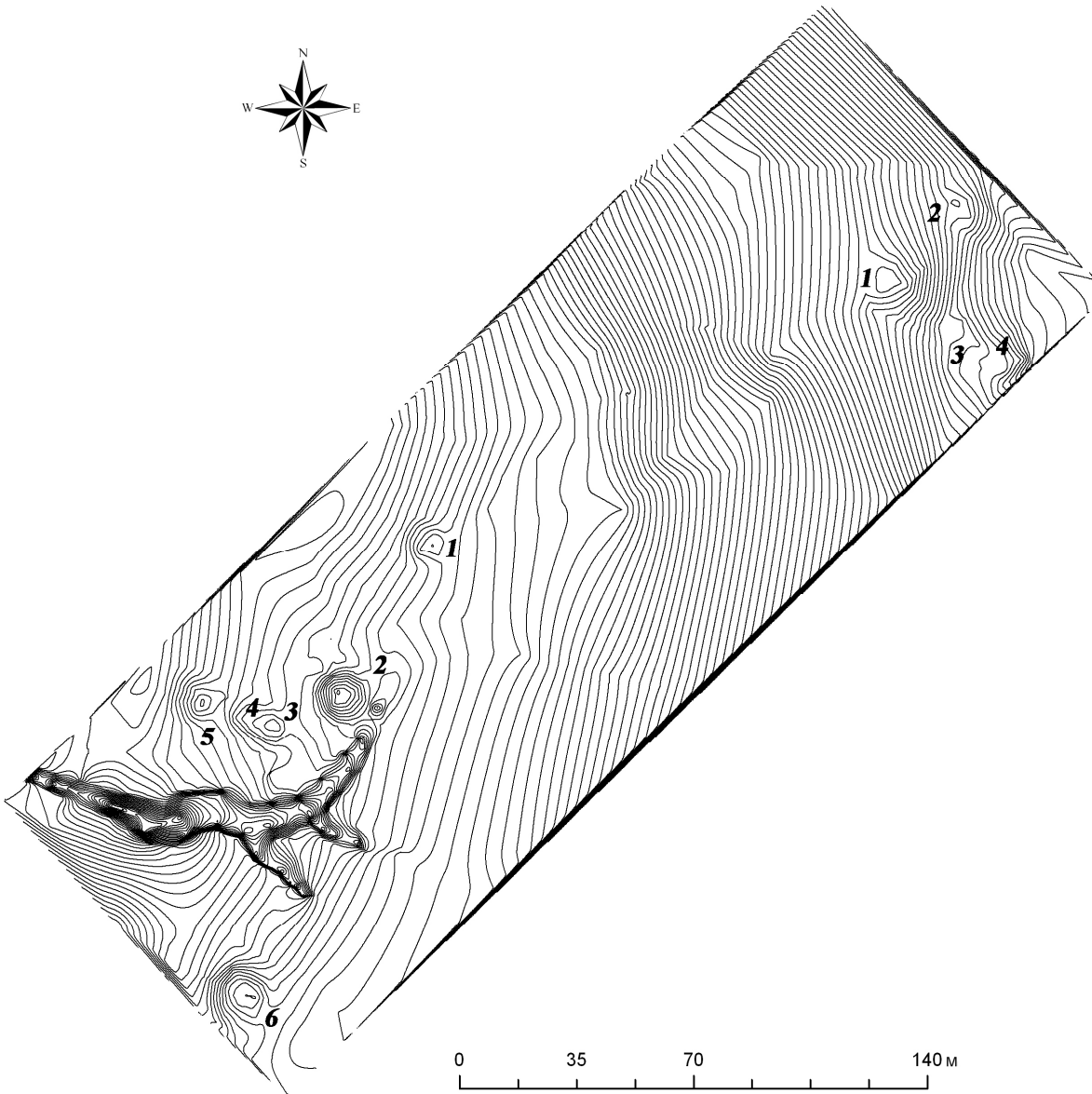


Рис. 5. Буківна. Курганна група № 3 (зйомка М.М.Дараган)

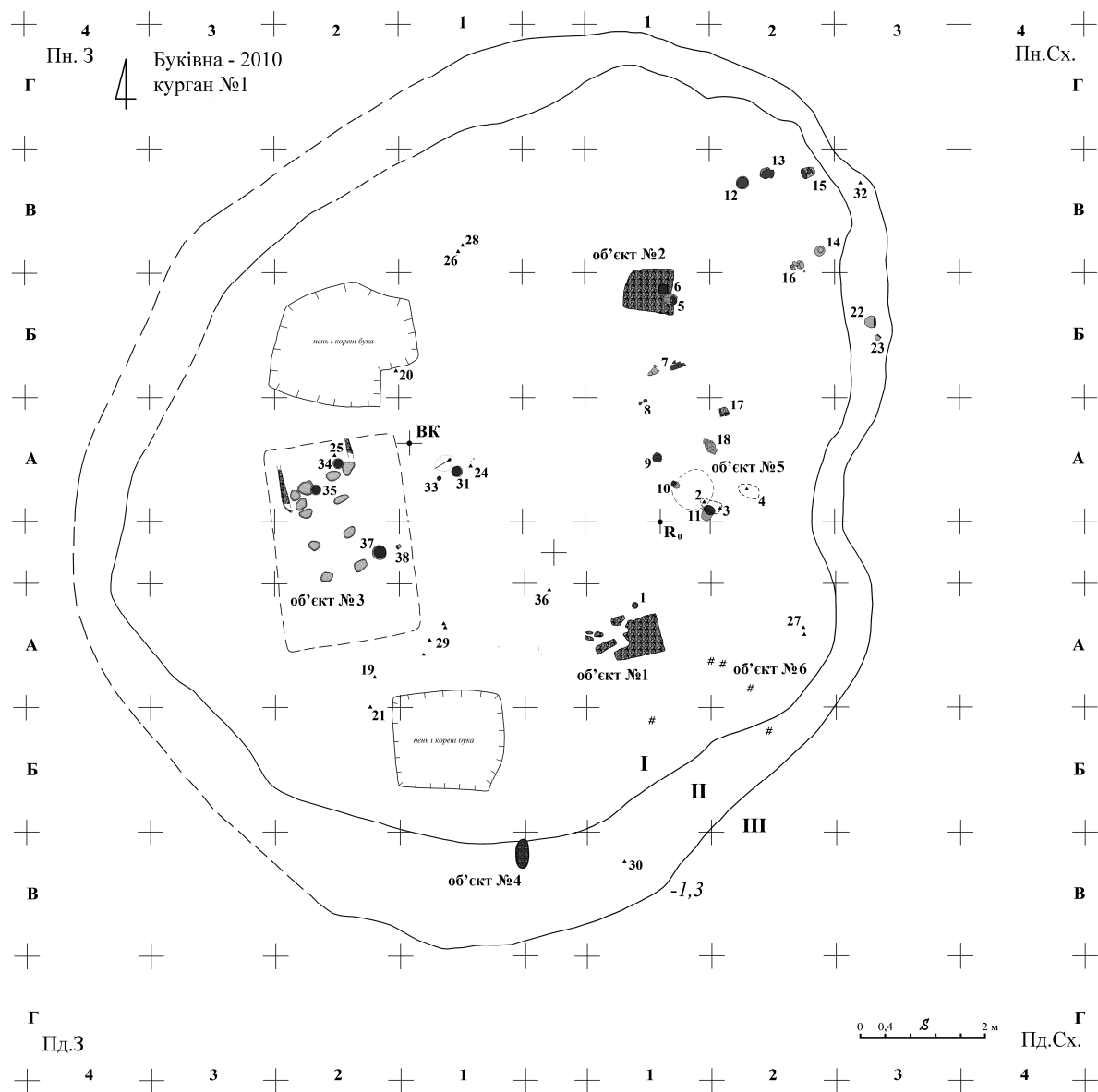
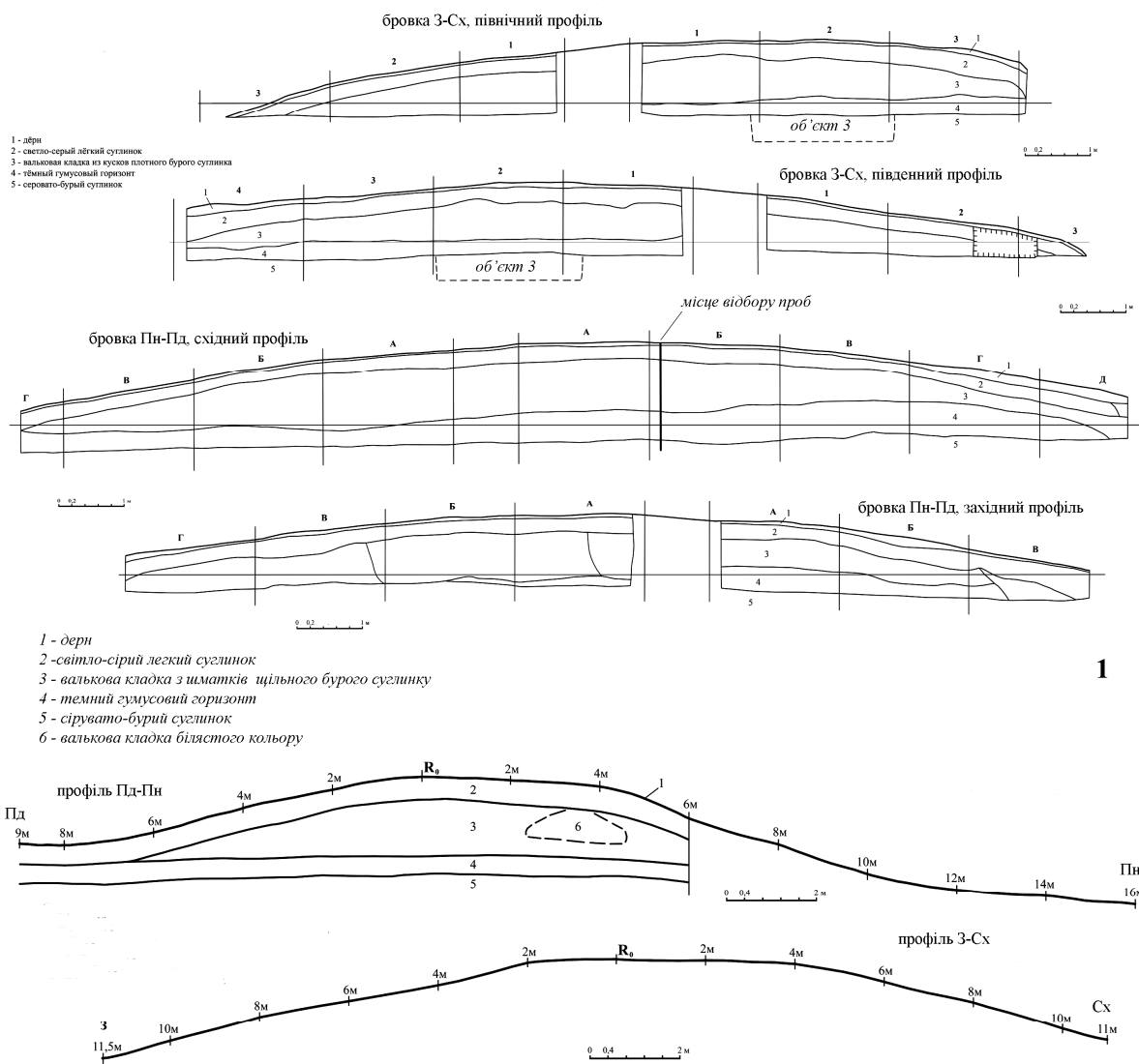


Рис. 6. Буківна. Курган № 1/2010. План

# Історія



1

2

Рис. 7. Буківна. Профілі бровок: 1 – курган № 1/2010; 2 – курган № 2/2010

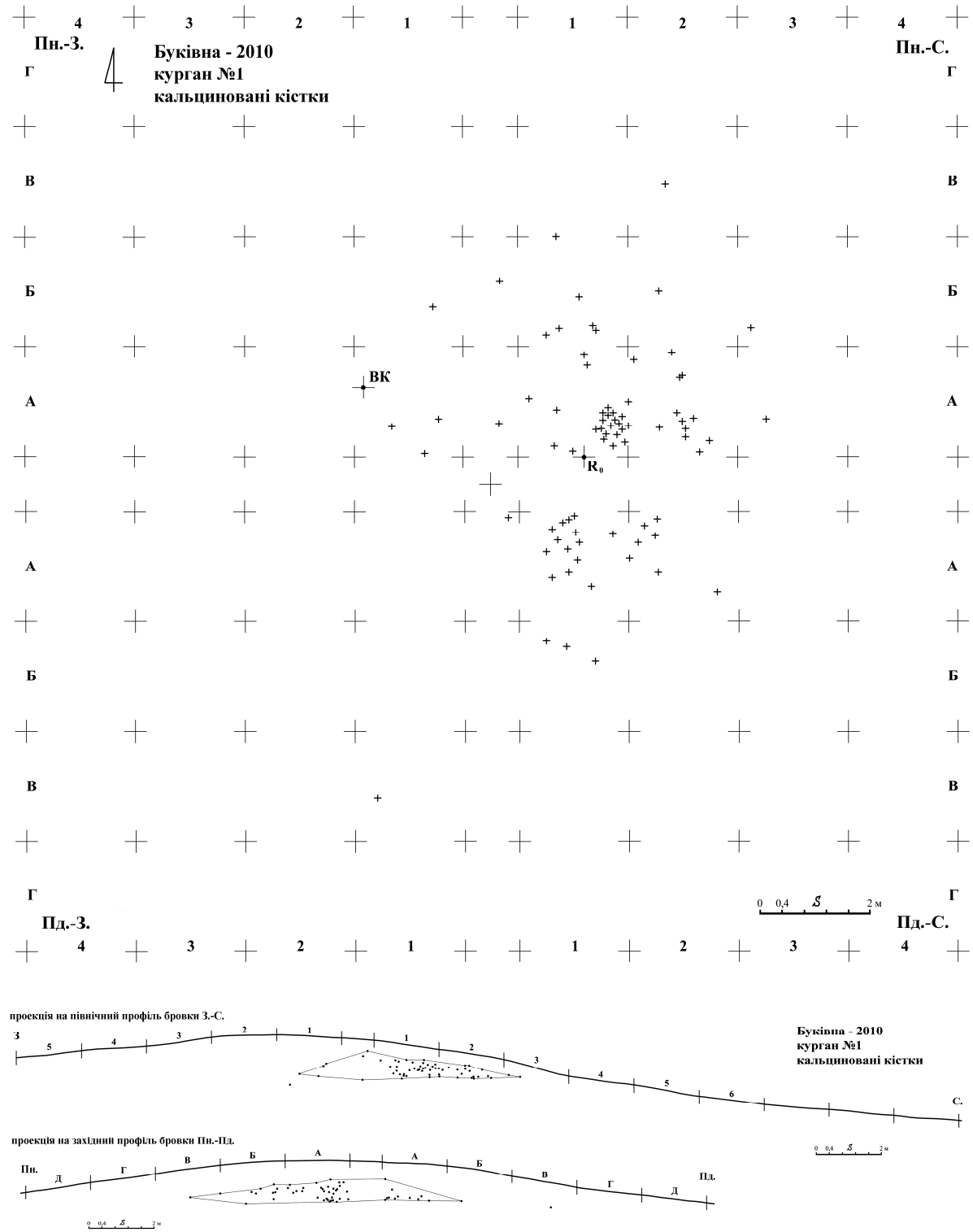


Рис. 8. Буківна. Курган № 1/2010. Концентрація кальцинованих кісток

# Історія

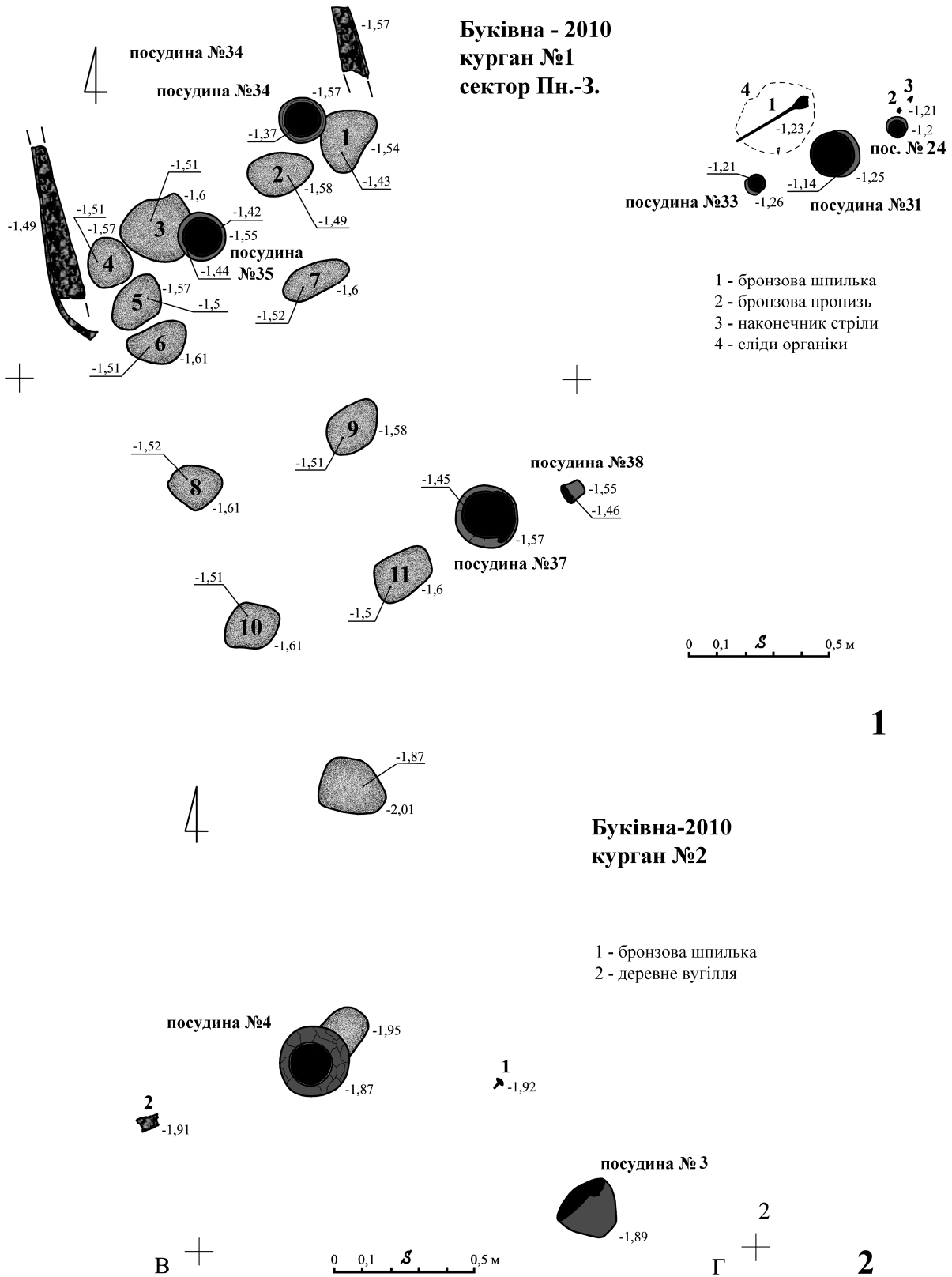


Рис. 9. Буківна. Поховальні огорожі: 1 – курган № 1/2010; 2 – курган №2/2010

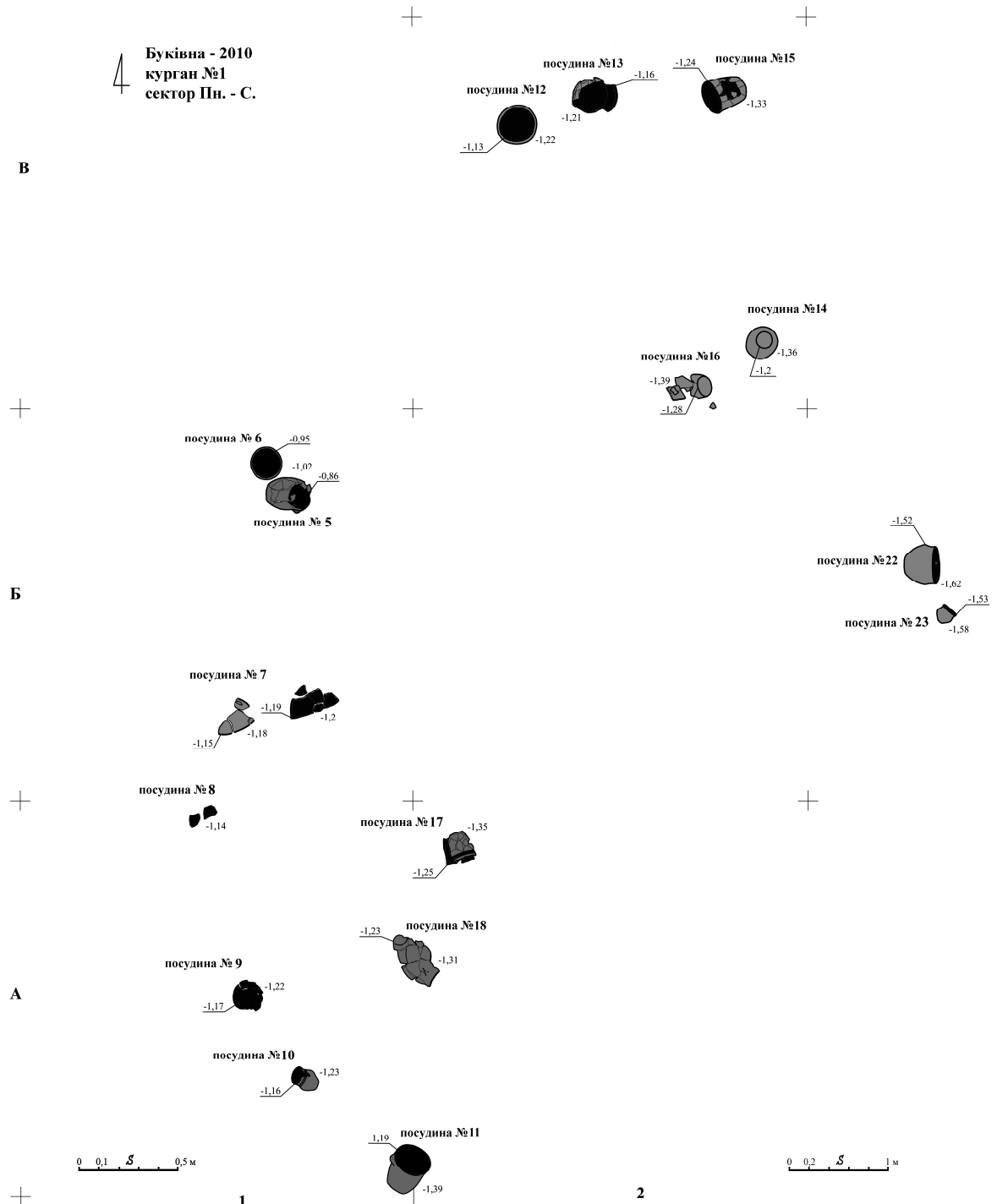


Рис. 10. Буківна. Курган № 1/2010. План розташування посудин у північно-східному секторі

# Історія

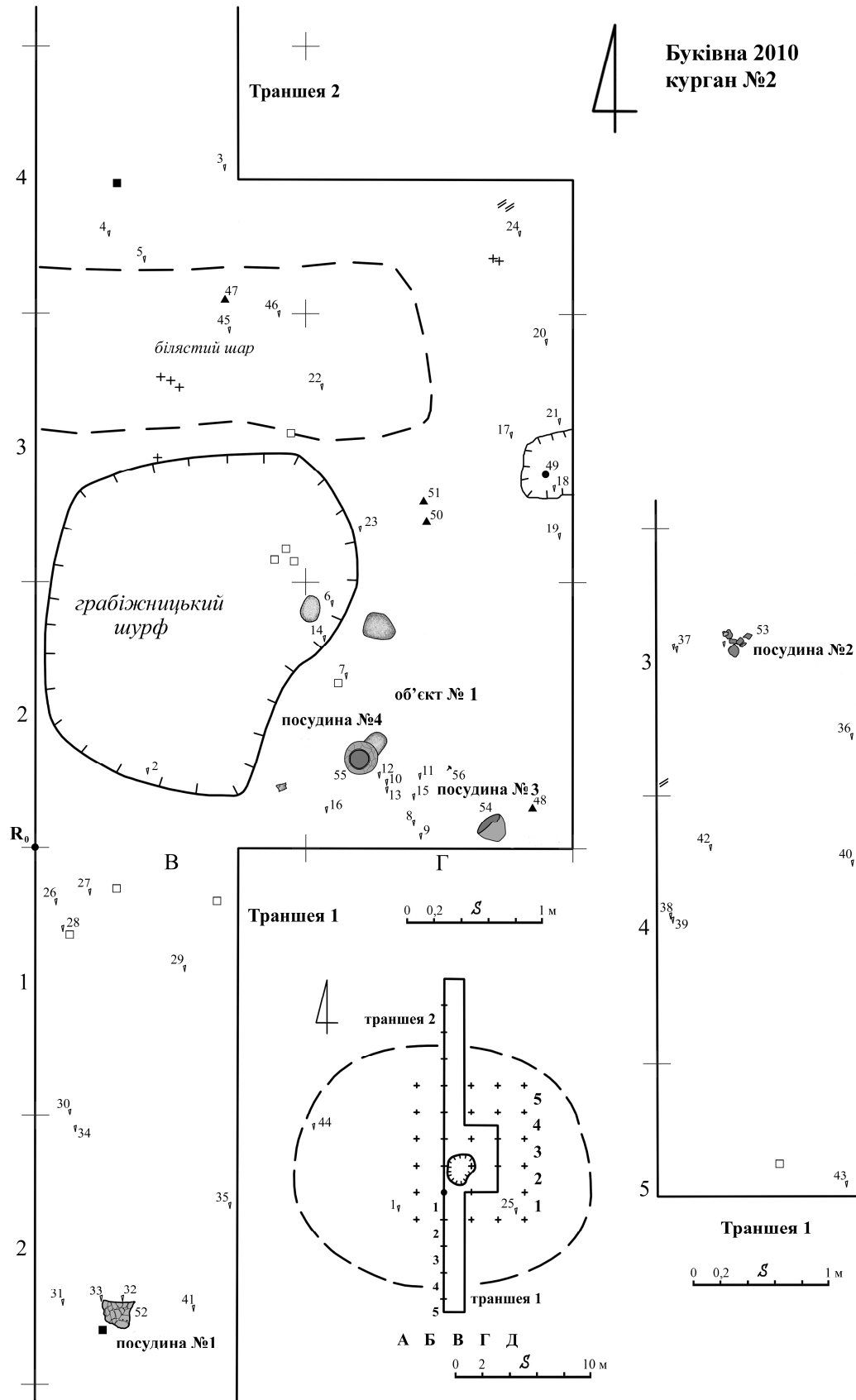


Рис. 11. Буківна. Курган № 2/2010. План розкопу

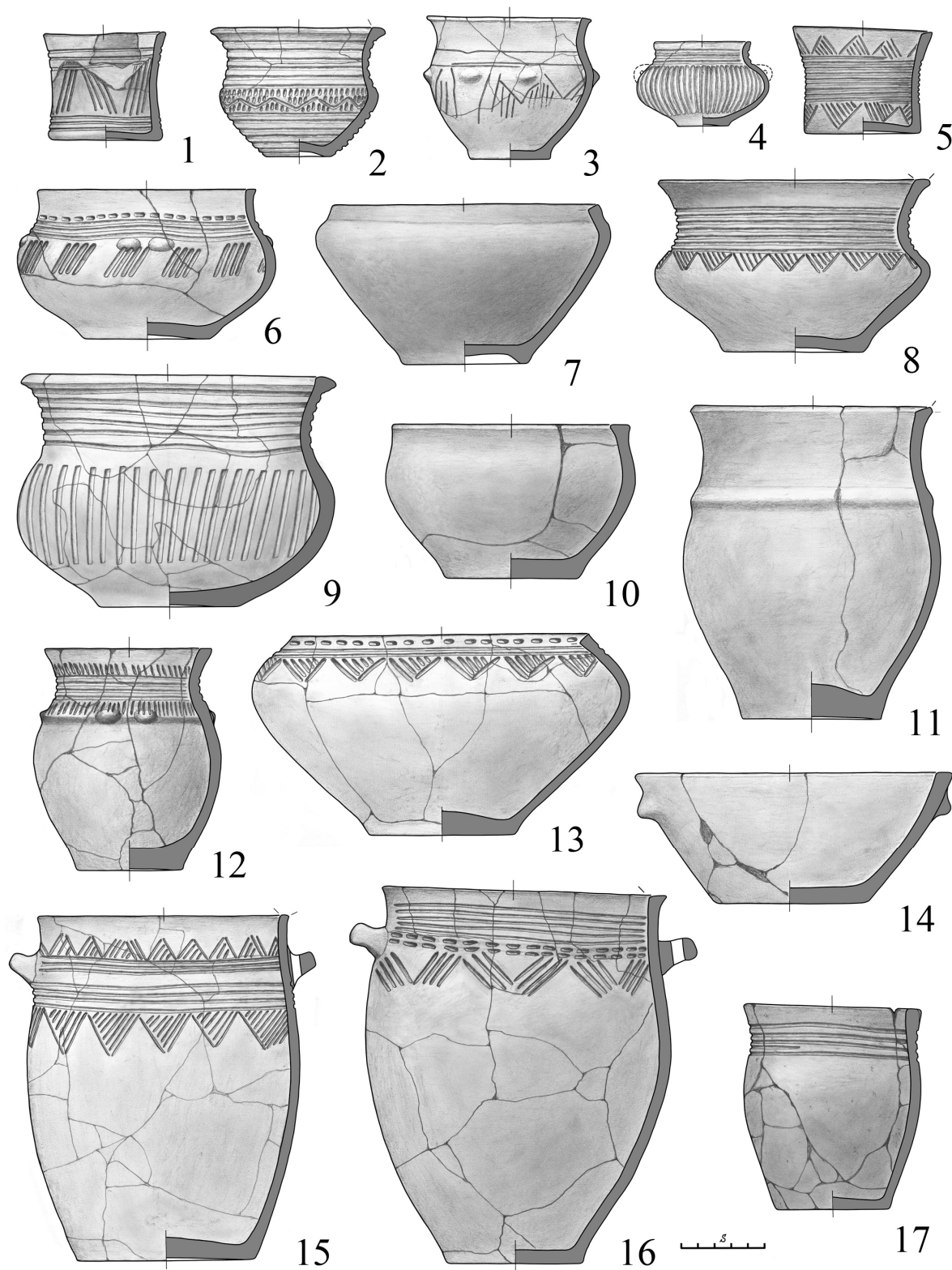


Рис. 12. Буківна. Кераміка з кургану № 1/2010



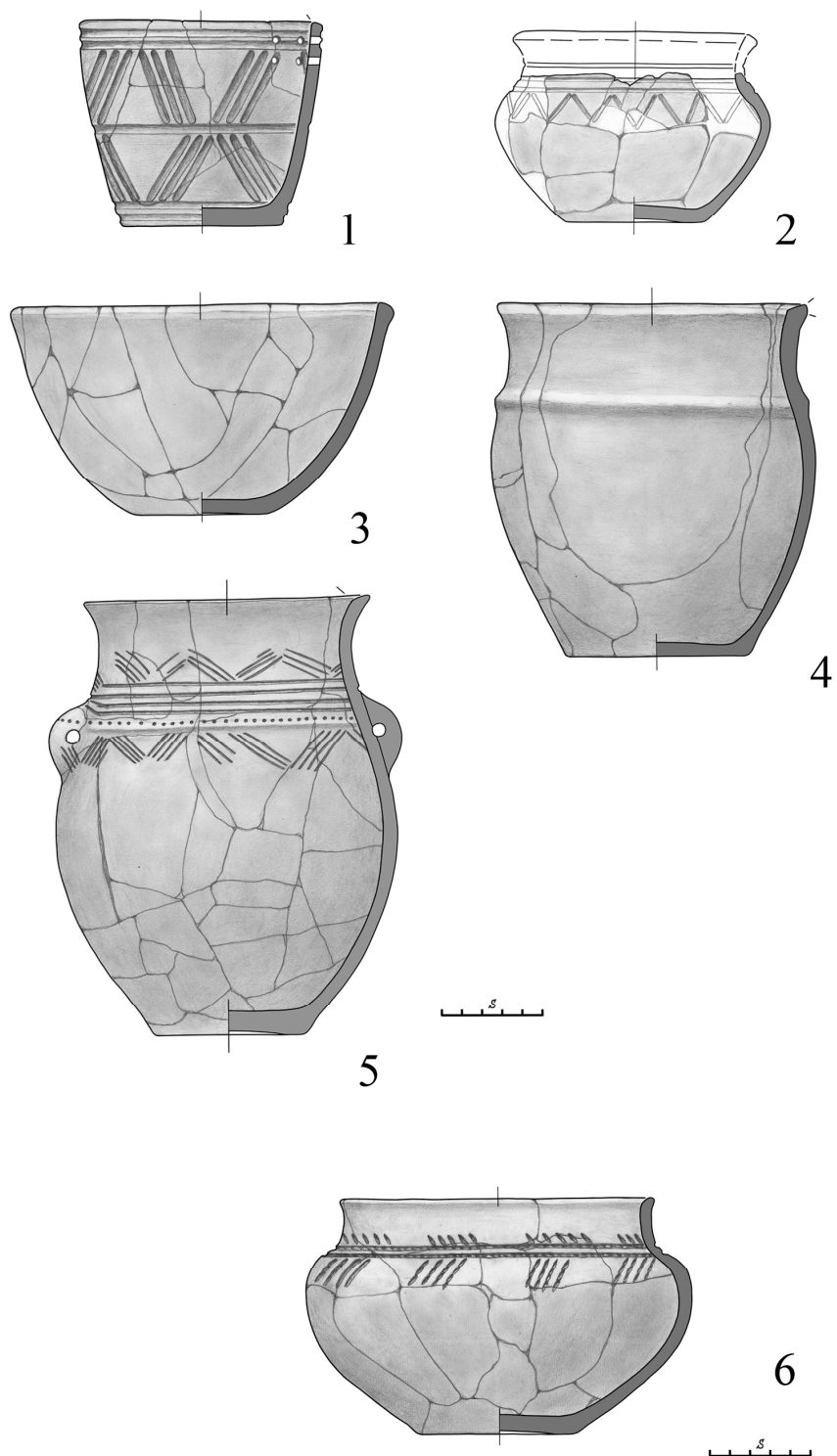


Рис. 13. Буківна. 1–5 – кераміка з кургану № 1/2010; 6 – посудина № 4 з кургану № 2/2010

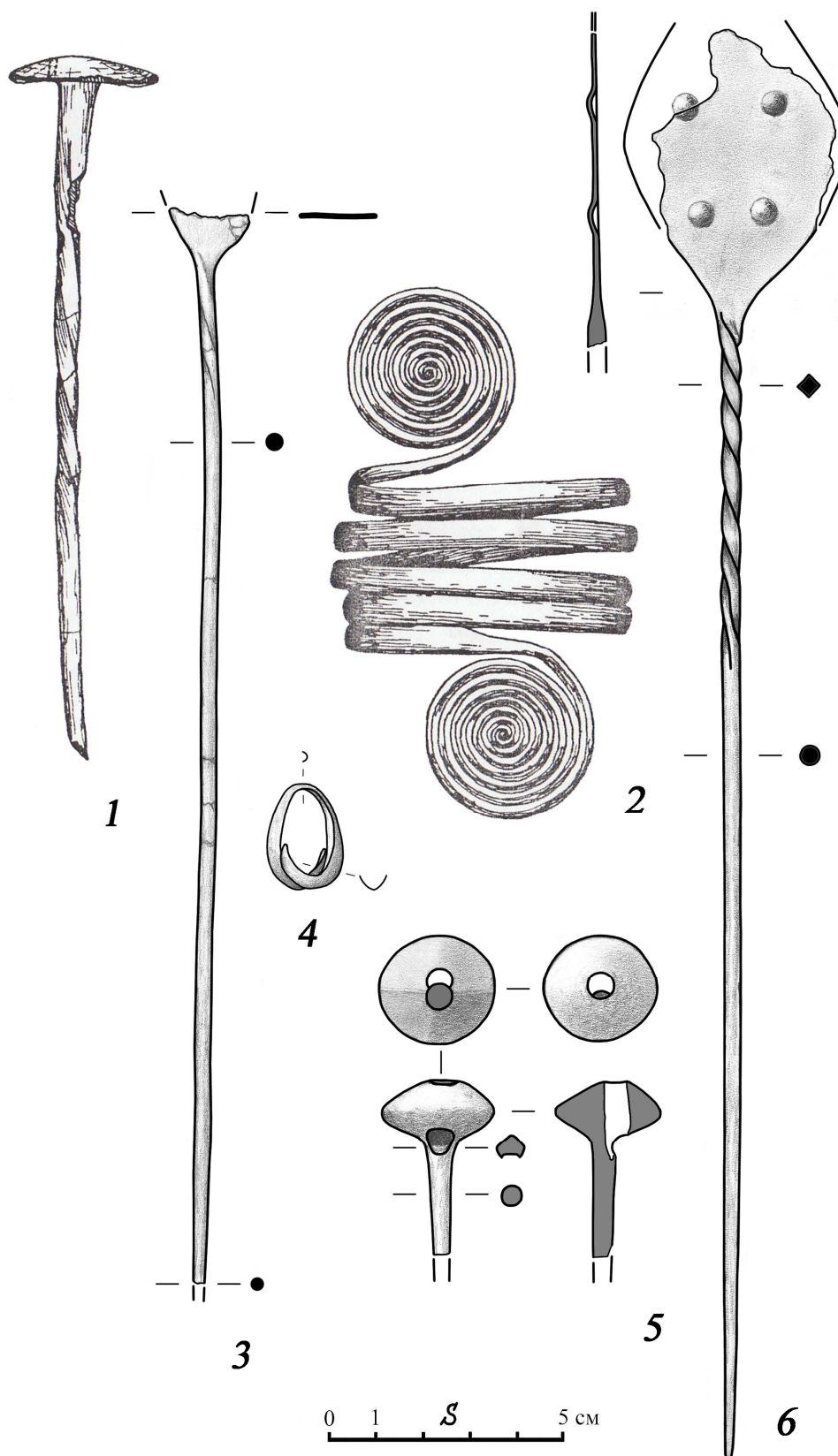


Рис. 14. Буківна. 1–2 – бронзові вироби з кургану III (1937 г.) (за *Sivkónna*, 1937);  
3–4 – шпилька та підвіска з кургану № 3/2012; 5 – шпилька з кургану № 2/2010;  
6 – шпилька з кургану № 1/2010

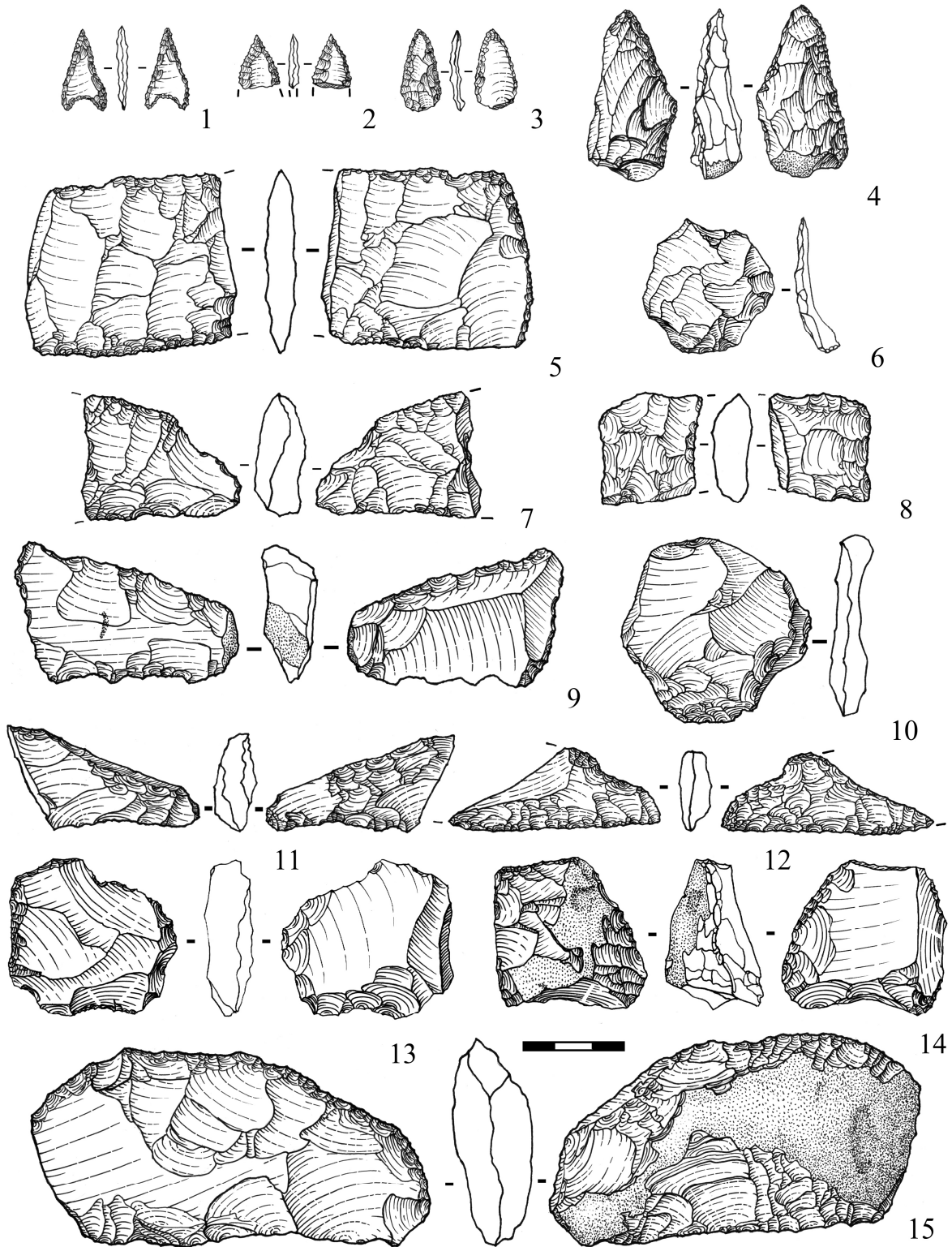


Рис. 15. Буківна. Курган № 1/2010. Крем'яні вироби (рис. С.М.Разумова)

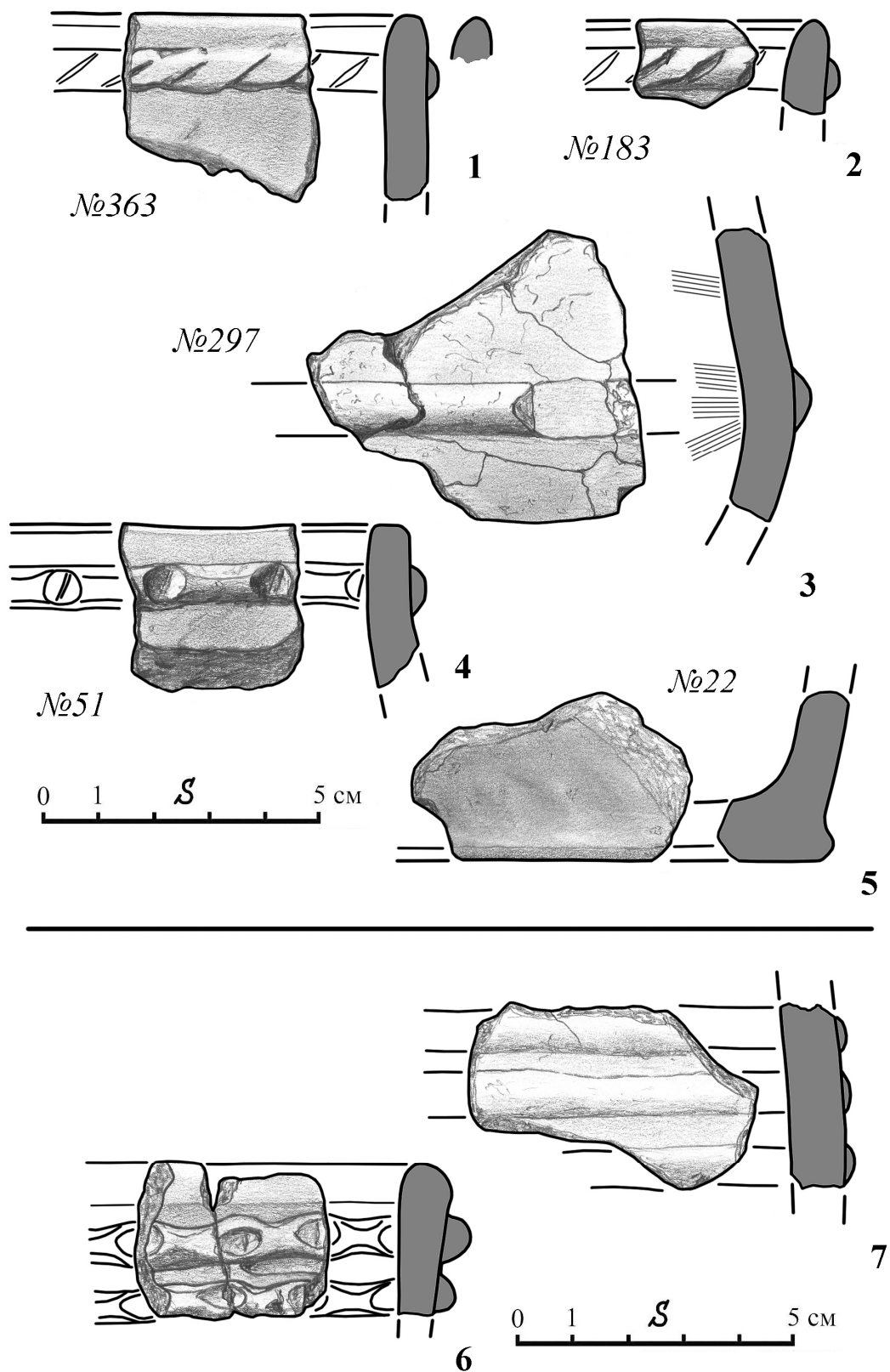


Рис. 16. Буківна. Кераміка бабинського (?) типу з кургану № 1/2010 (1–5)  
та кургану № 2/2010 (6–7)

Найближче поселення, на якому раніше були виявлені матеріали трипільської культури та епохи бронзи (культур шнурової кераміки, комарівської та голіградської), знаходилося на східній околиці с. Буківна, в місцевості Городище, на відстані близько 1,5 км на схід від курганної групи № 1<sup>19</sup>. Місце розташування Городища – панівна точка над Дністром, поряд з якою на схилах високого берега ріки знаходяться стародавні крем'яні штольні, а також діюче джерело питної води. На відстані близько 1,4 км на північ від Городища, згідно з повідомленнями місцевих жителів, до недавнього часу розташовувалася переправа через Дністер, що також зазначено на топографічних картах. Поселення від могильника відділяє струмок, котрий впадає в Дністер на північ від села. Уздовж правого берега струмка, в напрямку переправи, проходить ґрунтова дорога. На підставі топографічних особливостей навколишнього ландшафту, можемо припустити, що цей спуск до Дністра міг функціонувати ще в епоху бронзи.

На наш погляд, багатство і значення Буківнянського могильника пояснюється розташуванням його в районі однієї з древніх переправ через Дністер, на Карпатському відгалуженні трансєвропейського лісостепового шляху епохи бронзи<sup>20</sup>.

1. Makarowicz P. Trzciniecki krągu kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy / P. Makarowicz. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2010. – 445 s.; Лысенко С. Д. Реконструкция погребального обряда восточного ареала тшинецкого культурного круга (по материалам исследований последних лет) / С. Д. Лысенко // Археологія і давня історія України. – Вип. 5. – К. : Інститут археології НАН, 2011. – С. 66–71.
2. Bryk J. Tymczasowe sprawozdanie z badan archeologicznych w Bukownie, pow. Tlumacki / J. Bryk // Sprawozdania PAU, 1932. – Т. XXXVII, № 5. – S. 21–22; Rogozińska R. Smentarzysko kultury komarowskiej w Bukównie / R. Rogozińska // Materiały Archeologiczne. – Т. I. – 1959. – S. 97–114.
3. Siwkówna I. Tymczasowe wyniki badań terenowych w Bukówniej, pow. Tlumacki / I. Siwkówna // Z otchłani wieków. – XIII. – 1937. – S. 67–70.
4. Bryk J. Ibidem. – S. 21–22; Rogozińska R. Ibidem. – S. 97–114.
5. Siwkówna I. Ibidem. – Rys. 1 – 2.
6. Лысенко С. Д. Предварительные результаты исследований могильника Буковна / С. Д. Лысенко, П. Макарович, И. Т. Кочкин, Е. И. Шкляревский // Археологічні дослідження в Україні 2010 р. – К. ; Полтава, 2011. – С. 226–228.
7. Лысенко С. Д. Дослідження Фастівської археологічної експедиції у 2011 р. / С. Д. Лысенко, С. С. Лысенко, П. Макарович, Є. І. Шкляревський, І. Т. Кочкин, В. Ф. Федько // Археологічні дослідження в Україні 2011 р. – К., 2012. – у друці.
8. Смирнов Ю. А. Морфология преднамеренного погребения / Ю. А. Смирнов. – М. : Изд. фирма “Восточная литература” РАН, 1997. – С. 203–204.
9. Разумов С. Н. Кремень из кургана 1 могильника Буковна: случайность или ритуал? / С. Н. Разумов, С. Д. Лысенко, П. Макарович // Человек в истории и культуре. – Вып. 2. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко / отв. ред. А. А. Пригарин. – Одесса : СМІЛ, 2012. – С. 282–284.
10. Там же. – С. 284–285.
11. Лысенко С. Д. Металлические изделия из курганов комаровской культуры могильника Буковна / С. Д. Лысенко, П. Макарович, С. С. Лысенко, Т. Ю. Гошко // Археологія і давня історія України. – Вип. 8. Колекції наукових фондів Інституту археології НАН України. Джерела та дослідження. – К. : Інститут археології НАНУ, 2012. – С. 38–42.
12. Swiesznikow I. K. Kultura komarowska / I. K. Swiesznikow // Archeologia Polski. – Т. 12, z. 1. – Warszawa, 1967. – S. 73.
13. Ibidem. – Tabl. I: 6.

14. Балагури Э. А. Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы / Э. А. Балагури. – Ужгород : УжНУ, 2001. – С. 213 : рис. 35.
15. Денисова Р. Я. Кивуткалнский могильник эпохи бронзы / Р. Я. Денисова, Я. Я. Граудонис, Р. У. Гравере. – Рига : Зинатне, 1985. – Табл. XXIII – XXIV.
16. Там же. – С. 45, табл. IV: 5–6.
17. Rimantiene R. Dem Trzcieniec gleichzeitige Siedlungen in Litauen / R. Rimantiene, T. Ostgauskas // “Trzcinieć” – system kulturowy czy interkulturowy proces. – Poznań, 1998. – Abb. 1: 20.
18. Siwkówna I. Ibidem. – S. 68–69.
19. Державний реєстр пам’яток археології Івано-Франківської області / М. Паньків, Б. Томенчук, В. Любінець, М. Вуянко // Вісник. Офіційне видання Івано-Франківської обласної ради та Івано-Франківської обласної державної адміністрації. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 139.
20. Лысенко С. Д. Сухопутные коммуникации восточного ареала тшинецкого культурного круга / С. Д. Лысенко, С. С. Лысенко // Między Bałtykiem a Morzem Czarnym. Szlaki międzymorza IV – I tys. przed Chr. / pod red. M. Ignaczaka, A. Kośko, M. Szmyt. – Archaeologia Vimariorum. Dyskusje. – T. 4. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2011. – С. 350.

*Сергей Лысенко, Премыслав Макарович, Игорь Кочкин, Евгений Шкляревский*  
(г. Киев, Украина, г. Познань, Польша, г. Ивано-Франковск, Украина, г. Фастов, Украина)

**Предварительные результаты исследований  
курганного могильника Буковна в 2010–2012 гг.**

*В статье рассмотрены предварительные результаты исследования в 2010–2012 гг. украинско-польской экспедицией Института археологии НАНУ (Фастовская археологическая экспедиция), Университета имени Адама Мицкевича в Познани и Прикарпатского национального университета имени Василия Стефанюка курганного могильника комаровской культуры бронзового века вблизи села Буковна Тлумацкого района Ивано-Франковской области. В научный оборот введены материалы, обнаруженные во время археологических раскопок, а также предварительные выводы междисциплинарных исследований.*

**Ключевые слова:** археология, комаровская культура, тшинецкий культурный круг, курган, погребальный обряд, кремация.

*Sergiy Lysenko, Przemyslaw Makarowych, Igor Kochkin, Eugen Shkliarevskiy*  
(Kiev, Ukraine, Poznan, Poland, Ivano-Frankivsk, Ukraine, Fastiv, Ukraine)

**Preliminary research results of Bukivna  
burial mounds in 2010–2012 years**

*The article deals with the results of previous research in the 2010–2012 years by the Ukrainian-Polish expedition of the Institute of Archaeology of NASU (Fastiv archaeological expedition), Adam Mickiewicz University in Poznan and Precarpathian National University named after V. Stefanyk of the burial mound Komarivska culture of the Bronze Age near the village Bukivna in Podnistrovya. The materials extracted during the archaeological excavations, as well as the preliminary findings of interdisciplinary research are introduced into the scientific circulation.*

**Key words:** archeology, komarivska culture, tshynets cultural circle, mound, burial ritual, cremation.

УДК 94(477.83/86)  
ББК 63.3(4 Укр)52

Любов Геник  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

## ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА А. ШЕПТИЦЬКОГО В ГАЛИЧИНІ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

*У статті розкривається діяльність Галицького митрополита А.Шептицького у час Другої світової війни, спрямована на збереження єдності Церкви та українського народу й дотримання загальнолюдських цінностей у час воєнного лихоліття. Висвітлено вплив УГКЦ на екуменічне порозуміння між ієрархами християнських церков у незалежній Україні.*

**Ключові слова:** Друга світова війна, УГКЦ, Галицький митрополит Андрей Шептицький, архімандрит Климентій Шептицький, патріарх УПЦ КП Володимир (Василь) Романюк, ідея зближення українських церков, релігійний екуменізм у час війни.

Діяльність Галицького митрополита Української греко-католицької церкви (УГКЦ) Андрея Шептицького неодноразово аналізували в численних історичних дослідженнях на основі різних документів<sup>1</sup>, але його позицію в час Другої світової війни часто перекручували<sup>2</sup>.

Глибоке вивчення діяльності глави УГКЦ митрополита А.Шептицького в роки Другої світової війни дасть можливість з'ясувати його історичну роль і місце УГКЦ в житті українського народу сьогодні.

Греко-католицька церква на чолі з митрополитом А.Шептицьким уже напередодні Другої світової війни мала чітко визначену структуру й була добре організованою виховною силою. Вона складалася з кількох епархій, очолюваних єпископами та священниками; мала 67 монастирів та 64 чернечі чини й згромадження, котрі нараховували 1500 ченців і черниць. Діяли духовні семінарії у Львові, Перемишлі, Станиславові, Хусті, Пряшеві, а також Львівська Богословська Католицька академія на чолі з доктором філософії і доктором богослов'я Йосипом Сліпим, яка мала поважний професорсько-викладацький склад та значний науковий доробок<sup>3</sup>. Працювали молодіжні організації "Просвіта", "Пласт", "Луг", "Марійські дружини", організація католицької молоді "Орли", товариство "Українська молодь Христові" тощо<sup>4</sup>. З метою систематичних наукових досліджень при Львівській Богословській академії діяло Богословське наукове товариство, яке систематично видавало свої праці та часопис "Богословія". Крім цього, УГКЦ систематично видавала епархіальні друковані часописи, періодичну пресу та науково-богословську періодику, зокрема журнал "Нива"<sup>5</sup>. Під впливом УГКЦ перебували громадські організації та товариства "Просвіта", "Сільський господар", Союз українців, "Рідна школа"<sup>6</sup>. Частину товариств було створено самими священниками чи єпископами: "Кредитові спілки", "Дністер" (у Станиславові діяло товариство "Дністер", яке організував єпископ Г.Хомишин) тощо.

У всіх початкових та середніх навчальних закладах викладали курс релігії, у рамках якого здійснювалося не тільки релігійно-моральне, але й національне виховання молоді<sup>7</sup>. За сприяння УГКЦ та її діячів проводилась велика культурно-просвітницька діяльність у Галичині. За кошти Церкви викупували землі й окремі приміщення для створення фахових та середніх шкіл<sup>8</sup>. За церковні гроші та особисті кошти митрополита А.Шептицького в університетатах Європи навчалось значне число студентів, зокрема відомі галицькі художники О.Курилас, М.Бойчук та ін.<sup>9</sup>.

Митрополит А.Шептицький спрямував свою діяльність на екуменічний діалог УГКЦ з іншими християнськими конфесіями. Він став ініціатором Велеградських з'їз-

дів (1907, 1909, 1911, 1924, 1927, 1932, 1937), на яких обговорювали питання екуменічного християнського порозуміння Сходу і Заходу; надруковано матеріали цих зустрічей<sup>10</sup>. Екуменічна діяльність митрополита не тільки проявлялася в екуменічних з'їздах і конференціях, але, як стверджує єпископ УПЦ в Америці Всеволод, і в щоденній практичній діяльності<sup>11</sup>.

Ще 1938 р. він єдиний з католицьких владик виступив у сеймі проти нищення православних храмів у Польщі, опублікував свій протест у газеті “Діло” 23 серпня того ж року та написав протест до Риму<sup>12</sup>.

Як далекоглядний політик, глава УГКЦ добре й старанно вивчив ідеологію комуністичної системи. Ще в середині 1930-х рр. дав чітке визначення нацизму й комунізму та окреслив негативне ставлення цієї ідеології до християнства, застеріг молодь від гріха вбивства й чітко висловив позицію Церкви щодо політичних убивств (“Слово до української молоді”)<sup>13</sup>.

З часу виникнення незалежної держави Карпатська Україна митрополит А.Шептицький надавав їй активну дійову допомогу й підтримку, офіційно виступив на захист її незалежності<sup>14</sup>. Таке ставлення Галицького митрополита графа Андрея Шептицького до подій у Закарпатті 1938–1939 рр. було зумовлене багатьма факторами: появою в результаті демократичних виборів незалежної Карпатської України та обрання її президентом директора учительської семінарії в Ужгороді греко-католицького священника доктора Августина Волошина; масовою участю галицької молоді в Карпатських Січах (вихідці із с. Космач, сусідніх Березовів та інших поселень дрібної української шляхти з Прикарпаття взяли активну участь у боротьбі за незалежність Карпатської України, хоча б тому, що карпатськими стрільцями в Хусті командував четар С.Сулятицький – уродженець Березова Середнього). Про це свідчить навіть пісня-вербова, яку співали березівські дівчата на Великдень коло церкви сумного 1939 року, заплівши в коси чорні стрічки на знак жалоби за полеглими в боях за Карпатську Україну:

Зозулечко прилети,  
Вісточку нам принеси!  
Щоби ти нам принесла,  
Що Вкраїна воскресла.  
А ти річко Тисова  
Чого течеш кривава?  
А я течу кривава,  
Бо я стрілецька слава.  
Там стрільчики вмирили,  
Кровію сніг списали,  
Кровію сніг списали,  
Але ся не піддали...<sup>15</sup>

Після варварської розправи фашистів Хорті з Карпатськими Січами Українська греко-католицька церква на чолі з Галицьким митрополитом А.Шептицьким допомагала стрільцям різними способами уникати польських чи угорських тюрем і розстрілів. Саме митрополиту А.Шептицькому завдячує своїм порятунком із польської в'язниці учасник Карпатських Січей, згодом відомий український актор і режисер Коломийського драматичного театру, уродженець с. Середній Березів Василь Симчич<sup>16</sup>. На думку частини сучасних дослідників, кривава розправа угорських фашистів з Карпатською Україною, демонстративне мовчання СРСР та інших європейських країн свідчили про



те, що Друга світова війна вже почалася і питання стоїть тільки про час та місце її продовження<sup>17</sup>.

Наступною жертвою Другої світової війни стала Польща, у складі якої, як автономний край, з 1923 р. була Галичина. Під час цього військового конфлікту митрополит закликав своїх вірних до нейтралітету<sup>18</sup>. Друга світова війна перервала ту велику державотворчу й культурно-просвітницьку роботу, яку вела Греко-католицька церква. Вже 15 вересня 1939 р. перша німецька бомба влучила в приміщення Львівської Богословської академії, де було багато стародруків і два музеї творів образотворчого мистецтва та археологічних знахідок. У Львів вступили німці. Але за попередньою домовленістю з СРСР (за пактом Молотова-Ріббентропа) німецькі військові з'єднання змушені були поки що відступати зі Львова – туди увійшли частини Червоної Армії. Почалося встановлення радянської влади на західноукраїнських землях.

З приходом Червоної Армії та встановленням більшовицької влади було накладено на Церкву великі податки, конфісковано все церковне майно, закрито всі духовні навчальні заклади, у тому числі й Львівську Богословську Академію; руйнували окремі церкви, каплиці, пам'ятники; заборонено викладання релігії в школах, припинено діяльність усіх громадських товариств та установ; почалися масові репресії проти членів ОУН, духовенства, активних національно свідомих громадських діячів, учених, колишніх січових стрільців, а весною 1940 р. – депортації в Сибір та Казахстан видатних діячів та ін. Кого можна було захистити – митрополит А.Шептицький писав листи до секретаря ЦК КПУ М.Хрущова та й самого Й.Сталіна<sup>19</sup>. З'являлися послання митрополита “До молоді”. Катехизація дітей перенесена зі шкіл до храмів<sup>20</sup>. Восени 1939 р. митрополит Галицький отримав згоду Папи Римського на хіротонію ректора Львівської Богословської академії доктора Й.Сліпого на єпископа-помічника митрополита й наступника на престол, яку здійснено таємно з участю 5 єпископів 22 грудня того ж року в присутності 5 єпископів. Про цю подію вірних УГКЦ було повідомлено аж у січні 1942 р.<sup>21</sup>.

Уже 17 вересня 1939 р., використовуючи свої повноваження глави УГКЦ, А.Шептицький скликав Синод єпископів для підготовки та проведення унійної акції на Сході, повідомивши про це Ватикан постфактум. Між єпископами та ієромонахами були розподілені території для місіонерської діяльності: єкзарх Йосип Сліпий – Наддніпрянська Україна, єпископ Миколай Чарнецький – Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя, архімандрит Климентій Шептицький – Росія, о. А. Неманцевич – Білорусія<sup>22</sup>.

У час першої більшовицької окупації Галичини найважливішою подією в житті УГКЦ став архієпархіальний собор, про скликання якого митрополит повідомив духовенство й вірних 20 березня 1940 р. Була здійснена велика підготовча робота щодо його проведення. Митрополит видав послання “Про безбожництво”, де різко засудив атеїзм, а 19 квітня 1940 р. Львівський архієпархіальний собор УГКЦ розпочав свою роботу. Рішення собору опубліковано в “Архієпархіальних відомостях”, у посланні “До духовенства”, а священники були зобов'язані передати їх своїм колегам-сусідам для ознайомлення. Собор довів свою діяльність до кінця, хоч 8 духовних осіб після завершення роботи собору були заарештовані<sup>23</sup>.

Двобій ієрархії та вірних УГКЦ з більшовицьким атеїзмом був недовгим. На зміну червоній чумі прийшла коричнева. Правда, в перші тижні окупації фашисти, вважаючи Галичину колишньою австрійською територією, справжнього обличчя не показували. А галичани теж ототожнювали їх із колишніми австрійцями. Напад фашистів на СРСР був таким стрімким та несподіваним, що більшовики не встигли похоронити трупи всіх замордованих у в'язницях НКВС у Західній Україні арештантів, тому священникам

УГКЦ довелося в перші дні фашистської окупації відправляти панахиди по закатованих чи розстріляних українських патріотах, простих галичанах, що вийшли зустрічати своїх братів-українців із синьо-жовтими знаменами, або ховати своїх замордованих колег, як блаженного отця-редемпториста Зиновія Ковалика<sup>24</sup>. Частина замучених і розстріляних родини знайшли аж у кінці 1980-х рр. (як прах коменданта Гуцульського куреня і Гуцульської сотні Гриця Голинського)<sup>25</sup>.

30 червня 1941 р. ОУН-Б проведено великі Збори і проголошено у Львові відновлення Самостійної Соборної Української держави (уряд очолював прем'єр Ярослав Стецько). З цієї нагоди з'явилося послання митрополита А.Шептицького від 5 липня 1941 р., де він зайняв особливу позицію: вітав німецьку армію, закликав християн до вірності Церкві та всіх, хто почуває себе українцями, забути про партійні чвари й працювати на благо вітчизни; наголошував, що рідну державу Україну слід шанувати, берегти та примножувати упертими трудами<sup>26</sup>. Та вже в грудні 1941 р. у пастирському листі "До духовенства" він різко засуджував німецьку владу, дії якої суперечили християнським засадам<sup>27</sup>. Митрополит дав усне розпорядження, за яким усі церковні структури в силу своїх можливостей мали надавати посильну допомогу полоненим, євреям, що ховалися від відправки в гетто. Протягом усього часу фашистської окупації Галичини А.Шептицький у своїх митрополичих палатах переховував євреїв від гетто (і головного рабина м. Львова К.Левіна)<sup>28</sup>. Так само за вказівкою митрополита в греко-католицьких монастирях і священики в парафіях переховували від гестапо єврейських дітей (не охрестивши жодної дитини) та дорослих, українську молодь<sup>29</sup>. Наслідуючи приклад митрополита, уродженець с. Космача греко-католицький священик Омелян Ковч у час голокосту хрестив євреїв (за їх бажанням), видавав їм нові документи, чим захищав від гетто. Очевидно, що саме за це й потрапив отець Ковч до концтабору Майданек 1943 року<sup>30</sup>.

На початку 1942 р. митрополит А.Шептицький одним з перших інформував Папу Пія XII про жахи, що відбувалися на Сході Європи, а в лютому 1942 р. звернувся до Гімлера з протестом проти нищення євреїв та масових убивств<sup>31</sup>. У листопаді того ж року він оприлюднив свій пасторський лист "Не убий", у якому протестував проти всіх видів убивства. За ці протести Гітлер пообіцяв графу А.Шептицькому шибеницю, але з митрополитом Шептицьким фюрер змушений був змиритися<sup>32</sup>.

Стараннями Шептицького й Сліпого з осені 1941 р. відновили роботу Львівська Богословська академія та духовні семінарії, які продовжували готувати кадри високоосвіченого духовенства аж до 1944 року і в стінах якої діяла підпільна сітка ОУН<sup>33</sup>.

Шептицький був сином свого народу й діячем свого часу. Досвідчений дипломат і політик добре розумів складну ситуацію, в якій перебували українці. Тому він обережно ставився до різних військових формувань, у тому числі й УПА. Хоч повстанська армія ставила патріотичну мету – створити Українську державу, – досвідчений і далекозорий політик Шептицький розумів, що в тих умовах це нереально.

Але найважливішою стороною діяльності глави УГКЦ в час Другої світової війни стало продовження ним екуменічної діяльності – його послання до ієрархів та інтелігенції Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) єпископа Івана Огієнка (Іларіона), патріарха Полікарпа Сікорського та митрополита Автономної Православної Церкви Московського патріархату Олексія Громадського, опубліковані в українському щоденнику "Краківські вісті"<sup>34</sup> у зв'язку з відновленням діяльності УАПЦ. Листом від 30 грудня 1941 р. Шептицький продовжив свій діалог з християнами Росії, розпочатий В.Соловйовим, С.Булгаковим та іншими ще в 1907–1919 рр. та на Велеградських з'їздах. Хоч не швидко, але все ж митрополит отримав відповіді православних

владик (І.Огієнка, О.Громадського, П.Видибіди-Руденка) на своє грудневе послання 1941 року. Переписка, яку провадив митрополит А.Шептицький з православними владиками, свідчить, що він мислив категоріями не служителя культу, а державного діяча. Спочатку православні владики зрозуміли листи Шептицького як його бажання стати главою об'єднаних українських Церков. Але в одному з листів від 3 березня 1942 р. він дав роз'яснення своєї позиції та іншого бачення історичної ситуації та процесу діалогу: "Київський митрополит мусить бути вибраний із православних чи автокефальних архиєреїв.... Коли б він був з'єдинений з Вселенською Цервою, то ми всі греко-католики підлягали б йому і я перший радо піддався б його верховній владі. **Та повна злука греко-католицького і українських православних віровизнань, це справа хіба дальшої майбутності. Вона стала б можливою після довгих змагань з обох боків: до себе наближатись і взаємно себе пізнавати. А зближення і взаємне пізнання необхідні до осягнення національної єдності**"<sup>35</sup>.

Уважно слідкуючи за ходом військових дій на фронтах Другої світової війни, митрополит А.Шептицький почав готувати клір і вірних до важких випробувань і непередбачуваних обставин. Уже 1943 р. духовенство було настроєне на те, що "грядуть важкі часи на наш народ і Церкву", – так сказав митрополит А.Шептицький директору Середньоберезівської школи (що на Косівщині) Івану Кузичу-Березовському 1943 року, який його провідував у Львові<sup>36</sup>.

Митрополичою владою діючим священикам під загрозою позбавлення сану було заборонено покидати свої парохії чи емігрувати, хіба що разом з громадою<sup>37</sup>. Ще до приходу Червоної Армії 1944 р. ієрархія була готова до підпільної роботи на той випадок, якщо більшовики будуть займатися закриттям храмів: про це були попереджені священики та єпископи, архімандрити, ченці й черниці<sup>38</sup>.

Після встановлення радянської влади в Галичині знову була заборонена діяльність Львівської Богословської академії та духовних семінарій. Частина викладачів і студентів рушила в еміграцію або була відправлена митрополитом; з ними пішла й частина молодих священиків, а інша частина чернецтва і священиків перейшла до напівпідпільного стану. Решта духовенства залишилась чекати своєї долі разом із парафіянами. До смерті Галицького митрополита УГКЦ графа А.Шептицького комуністи вели певну підготовчу роботу для ліквідації УГКЦ, але самої Церкви не зачіпали. Арештовували окремих священиків, закривали поодинокі монастирі. Частина духовенства почала досить активно допомагати Українській повстанській армії (УПА): переховуванням поранених, ліками, зв'язком тощо<sup>39</sup>. Очевидно, в той час доля вперше звела молодого зв'язкового УПА Василя Романюка (згодом священика УАПЦ і патріарха УПЦ КП Володимира Романюка)<sup>40</sup> з греко-католицьким підпіллям, з яким він зберіг добрі відносини й під час перебування у в'язницях і таборах, де продовжував підпільно здобувати богословську освіту, і вже згодом, під час свого перебування на парохії в селі Космач, як православний священик, бо навіть у 1970-х рр. усе греко-католицьке підпілля навколишніх сіл постійно ходило до нього на недільні й храмові богослужіння.

Навіть після смерті митрополита продовжувалась катехизація молоді в 1944–1949 рр. при храмах<sup>41</sup>. Після похорону Шептицького восени 1944 року для більшовицької влади руки були розв'язані. Почалася робота з ліквідації УГКЦ. Вся ієрархія та вірні були заарештовані або пішли в підпілля, де продовжували діяти духовні навчальні заклади (на Львівщині та Станіславщині). Зберегти культурні цінності, зібрані УГКЦ за 50 років, ієрархії та вірним не вдалося: постраждала Національна художня галерея у Львові, архіви єпископських консисторій, монастирів, окремих храмів<sup>42</sup>.

Оцінюючи діяльність УГКЦ в час Другої світової війни, слід окремо сказати про самовіддану працю рядового кліру, ченців і черниць у цей складний час. Чимало священників та ченців було розстріляно гестапівцями (або за те, що переховували євреїв, або за те, що підтримували ОУН-Б чи радянських партизанів, лікуючи поранених). Часто отці-парохи допомагали своїм парафіянам уникнути арешту та вивезення на примусові роботи до Німеччини, як, наприклад, о. Володимир Тимошук у с. Середній Березів на Косівщині<sup>43</sup>. Частина священників допомагала в'язням концтаборів чи жертвам голокосту. Серед них канонізовані влітку 2001 року Папою Іваном-Павлом II отець Омелян Ковч та архімандрит Климентій Шептицький<sup>44</sup>.

Таким чином, можна підсумувати, що в страшний час воєнних потрясінь УГКЦ на чолі з Галицьким митрополитом А.Шептицьким стала тою духовною силою, яка всіляко підтримувала свій народ, була його моральною опорою та національним ідейним провідником, формувала стійкий світогляд. Саме через це меч більшовицьких репресій після війни був спрямований, у першу чергу, проти духовенства та вірних УГКЦ. Але репресії й переслідування не могли знищити всієї церкви, яка мала так багато вірних, добрих ієрархів та священників, що діяли навіть у підпіллі.

Незважаючи на майже півстолітній період перебування в підпіллі, УГКЦ вистояла й повернулася до своєї основної місії – вести за собою український народ.

Заклик Галицького митрополита УГКЦ, проголошений до всіх християнських ієрархів в Україні в час Другої світової війни, про те, що *“зближення і взаємне пізнання необхідні до досягнення національної єдності”*<sup>45</sup>, був почутий у 1980-х рр. ієрархією УАПЦ, яку на короткий час очолив патріарх Володимир Романюк. Його богословське навчання проходило в греко-католицькому підпіллі й допомогло йому з патріарших висот чіткіше побачити завдання, поставлене Галицьким митрополитом Андреем Шептицьким у час Другої світової війни. У намаганні пізнати й зрозуміти інших для *“осягнення національної єдності”* й полягає велич цих двох ієрархів Української Церкви.

1. Кравченко О. Велетень зо Святоюрської гори: Причинки до біографії Слуги Божого Андрея Шептицького на підставі чужомовних джерел / О. Кравченко. – Йорктон, 1963. – 148 с.; Метрополія Нью-Йорку Служі Божому Андрееві у 50-и річчя його смерті / гол. ред. М. Галів. – Нью-Йорк, 1996. – 80 с.; Митрополит Андрей Шептицький. – Львів : Олір, 1995. – 176 с.; Світильник істини: Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові 1928–1944 : у 3 т. / упоряд. докт. П. Сениця. – Т. I. – Торонто ; Чикаго, 1973. – С. 35–250.
2. Документи обвиняют // Атеистические чтения: Сборник. – М. : Политиздат, 1981. – С. 221–226.
3. Генік Л. Виховання української молоді у Львівській Богословській академії УГКЦ (1928–1944) / Л. Генік // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. VII. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 118–122.
4. Генік Л. Релігійно-моральне виховання в українських навчальних закладах Східної Галичини кінця XIX – поч. XX ст. / Л. Генік. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – 273 с.
5. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – Мюнхен : Український Технічно-Господарський інститут, 1989 – 1990. – 334 с.
6. Великий А. З літопису християнської України: Церковно-історичні радіолекції з Ватикану : у 9 т. Т. IX / А. Великий. – Рим : Вид-во оо. Василян, 1977. – С. 180–252; Генік Л. Назв. праця; Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 179, оп. 2, спр. 113, арк. 1–127.
7. Генік Л. Іван Кузич-Березовський – історик і педагог / Л. Генік // Рідна школа. – 2003. – № 9. – С. 43–46; Генік Л. Релігійно-моральне виховання в українських навчальних

- зкладах Східної Галичини кінця XIX – поч. XX ст / Л. Генік. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – 273 с.; Світильник істини... – С. 35–250.
8. Генік Л. Релігійно-моральне виховання... – С. 68–69.
  9. Ігнатюк В. Осип Курилас – художник-іконописець / В. Ігнатюк // Нова Зоря. – 1996. – Ч. 40–41. – С. 2.
  10. Великий А. Назв. праця. – С. 180–252; Кравченко О. Велетень зо Святоюрської гори: Причинки до біографії Слуги Божого Андрея Шептицького на підставі чужомовних джерел / О. Кравченко. – Йорктон, 1963. – 148 с.
  11. Кравченко О. Назв. праця. – С. 8.
  12. Великий А. Назв. праця. – С. 180–252; Кравченко О. Назв. праця. – С. 8–25.
  13. Митрополит Андрей Шептицький. – Львів : Олір, 1995. – 176 с.
  14. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький / Р. Тожецький // Ковчег : збірник статей з церковної історії. – Львів, 1993. – Чис. 1. – С. 106.
  15. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України / І. Кузич-Березовський. – Детройт, 1962. – С. 243.
  16. Затварська Р. “Я приходитиму, коли мене уже не буде”: Спогади про В. Симчича / Р. Затварська. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 1998. – 48 с.
  17. Генік Л. Я. Іван Кузич-Березовський... – С. 43–46.
  18. Світильник істини... – С. 106.
  19. Великий А. Назв. праця. – С. 226; Генік Л. Релігійно-моральне виховання... – 273 с.
  20. Генік Л. Іван Кузич-Березовський... – С. 43–46; Митрополит Андрей Шептицький. – Львів : Олір, 1995. – 176 с.
  21. Великий А. Назв. праця. – С. 180–252; Документи обвиняют... – С. 221–226; Кравченко О. Назв. праця. – 148 с.; Світильник істини... – С. 35–250.
  22. Генік Л. Релігійно-моральне виховання... – 273 с.; Документи обвиняют... – С. 221–226; Метрополія Нью-Йорку Слuzі Божому Андреєві... – 80 с.
  23. Великий А. Назв. праця. – С. 180–252; Митрополит Андрей Шептицький. – Львів : Олір, 1995. – 176 с.
  24. Мученики за віру // СВІТЛО. – 2001. – Ч. 7–8 (940–941). – Липень–серпень. – С. 300; Державна ліквідація // Поступ. SPECYPUK. – 2001. – 27 червня. – С. 3.
  25. Круцик Р. Дем’янів Лаз / Р. Круцик // Галичина. – 1991. – 3 березня. – С. 7.
  26. Документи обвиняют... – С. 221–226.
  27. Там же; Митрополит Андрей Шептицький. – Львів : Олір, 1995. – 176 с.
  28. Метрополія Нью-Йорку Слuzі Божому Андреєві... – С. 27–34.
  29. Ігнатюк В. Отець Михайло Сулятицький / В. Ігнатюк // Нова Зоря. – 1996. – Ч. 30–31. – С. 2; Метрополія Нью-Йорку Слuzі Божому Андреєві... – 80 с.; Тожецький Р. Назв. праця. – С. 101–112.
  30. Мученики за віру... – С. 300.
  31. Тожецький Р. Назв. праця. – С. 107.
  32. Генік Л. Релігійно-моральне виховання... – 273 с.; Митрополит Андрей Шептицький. – Львів : Олір, 1995. – 176 с.; Тожецький Р. Назв. праця. – С. 101–112.
  33. Генік Л. Виховання української молоді у Львівській Богословській академії УГКЦ (1928–1944) / Л. Генік // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. VII. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 118–122; Генік Л. Релігійно-моральне виховання... – С. 240–248; Світильник істини... – С. 35–250.
  34. Великий А. Назв. праця. – С. 180–252; Ігнатюк В. Отець Михайло Сулятицький / В. Ігнатюк // Нова Зоря. – 1996. – Ч. 30–31. – С. 2.
  35. Великий А. Назв. праця. – С. 180–252; Кравченко О. Назв. праця. – 148 с.; Метрополія Нью-Йорку Слuzі Божому Андреєві... – 80 с.
  36. Генік Л. Іван Кузич-Березовський... – С. 44.
  37. Кравченко О. Назв. праця. – 148 с.
  38. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / С. Мудрий. – Рим : Українська папська колегія св. Йосафата, 1990. – С. 282–292.

39. Митрополит Андрей Шептицький. – Львів : Олір, 1995. – 176 с.
40. Зінчук Д. Релігійна та громадсько-політична діяльність Патріарха Київського і всієї Русі-України Володимира (Василя Романюка). / Д. Зінчук. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2009. – С. 42.
41. Генік Л. Іван Кузич-Березовський... – С. 43–46; Світильник істини... – С. 35–250.
42. Тожецький Р. Назв. праця. – С. 101–112; Світильник істини... – С. 35–250.
43. Генік Л. Іван Кузич-Березовський... – С. 43–46.
44. Мученики за віру... – С. 299; Державна ліквідація... – С. 5.
45. Великий А. Назв. праця. – С. 180–252; Кравченко О. Назв. праця. – 148 с.

*Любовь Генык*

(г. Ивано-Франковск, Украина)

**Деятельность митрополита А. Шептицкого в Галичине  
в период Второй мировой войны**

*В статье раскрывается деятельность Галицкого митрополита А. Шептицкого во время Второй мировой войны, направленная на сохранение единства Церкви и украинского народа, а также соблюдение общечеловеческих ценностей в военное время. Освещено влияние УГКЦ на экуменическое взаимопонимание между иерархами христианских церквей в независимой Украине.*

**Ключевые слова:** *Вторая мировая война, УГКЦ, Галицкий митрополит Андрей Шептицкий, архимандрит Климентий Шептицкий, патриарх УПЦ КП Владимир (Василий) Романюк, идея сближения украинских церквей, религиозный экуменизм во время войны.*

*Lyubov Genyk*

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

**Activities of Metropolitan Andrey Sheptytskyi in Galicia  
during the Second World war**

*The activities of Galician Metropolitan Andrey Sheptyts'kyi during the Second World war, aimed at preserving of the church unity and of the Ukrainian people, compliance with universal values in time of war is overlooked in the article. The impact of the UGCC on the ecumenical understanding between hierarchies of the Christian churches in the independent Ukraine is outlighted.*

**Key words:** *the Second World war, Ukrainian Greek Catholic Church (of oriental rite), Galician Metropolitan Andrey Sheptytskyi, arhymadryt Clement Sheptytskyi, Patriarch of the Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchate Volodymyr (Vasyl) Romaniuk, idea of convergence of the Ukrainian Churches, religious ecumenism in time of war.*

# **ЕТНОКУЛЬТУРА**

УДК 391-099.2:391.“38”:746.4 (477.83/.87)  
ББК 63.3(4 Укр)52

Олена Никорак  
(м. Львів, Україна)

## ОСОБЛИВОСТІ ДЕКОРУ ГУЦУЛЬСЬКИХ ЗАПАСОК: ТИПИ, ОСЕРЕДКИ

*У статті проаналізовано своєрідність художніх особливостей гуцульських запасок за матеріалом, техніками ткання, мотивами орнаменту, схемами їхнього розташування та колоритом. Визначено основні типи композицій запасок, найважливіших осередків їхнього виготовлення в галицькій, закарпатській та буковинській частинах Гуцульщини.*

**Ключові слова:** гуцульські запаски, типи, осередки, мотиви орнаменту, схеми композицій, колорит, рапорт, ритм.

Запаски – одні з найбільш старовинних, реліктових типів давньоукраїнського нешитого жіночого поясного вбрання. На терені Гуцульщини найбільше побутували двоплатові<sup>1</sup> запаски-“поперечки”, менше – одноплатові<sup>2</sup> – “околячки” або “поздовжні”, “окружні”, “круглі” запаски, а також ідентичні за формою, але дещо відмінні за декором “обгортки”, “опинки”, “горботки – чорногузки”<sup>3</sup>. Такого типу вироби характерні й для інших етнографічних районів України<sup>4</sup>. Здавна вони поширені були і в багатьох народів Карпато-Балканського регіону, де мали різні назви<sup>5</sup>.

Для запасок-“поперечок” виготовляли тонкі вовняні тканини з поперечним, а для “околячок” – з поздовжнім розташуванням вузеньких різнокольорових гладких чи дрібноузорних стрічок на чорному, вишневому, червоному або оранжевому фоні. Художнє вирішення гуцульських запасок заслуговує особливої уваги, зважаючи на вишукані їх декоративні якості й естетичну цінність. Одними із засобів досягнення мистецької виразності запасок є структура і фактура. Зокрема, з метою отримання тонкої, щільної та цупкої структури цих виробів (переважно святкового призначення) для основи і навіть піткання використовували, головним чином, високоякісну вовняну, туго, тонко й рівномірно спрядену вручну пряжу з “волосу”<sup>6</sup> – найвищого гатунку овечої вовни – тому запаски мали назву “волосові”. Дещо товстішу, шорсткішу й менше еластичну структуру мали вироби для щоденного вжитку, виготовлені з ниток, спрядених із коротших, грубших, нижчої якості волокон вовни – такі запаски, відповідно, називали “черчекові”. Загалом для піткання майже всіх запасок використовували товстішу пряжу, ніж на основу. Для святкового, особливо весільного, вбрання підбирали найвищої якості рівно й тонко спрядені нитки з м’якої “натенини”, “ярчїтини”, а на буденне – пряжу нижчої якості. З появою дорогої і малодоступної вовняної фабричної пряжі “волічки”, “волочки” заможніші селяни та міщани поєднували її з “волосом” здебільшого при виготовленні святкових і весільних запасок. Їх використовували найчастіше на піткання, а значно міцніший “волос” – на основу. У 1920–30-х рр. “волочкова” пряжа замінила і майже повністю витіснила “волосову” та “черчекову”. На структуру запасок певним чином впливала і щільність та рівномірність прибивання ниток піткання бердом під час ткання. Найпоширенішими техніками ткання запасок (як і опинок) є різновиди “чиноватої” – саржевої, яка іноді поєднується з перебором ручним і “під дошку”.

Найбільша різноманітність, вишуканість і багатство художньо-естетичного вирішення запасок полягає у значній варіативності поєднання вузеньких стрічок неоднакової товщини, щораз іншій ритміці поперечно-смугастих композицій, а також тональній градації теплої, холодної чи контрастної кольорової гами. Загалом за сукупністю ба-



гатьох ознак декору, при значній спорідненості й подібності доволі чітко виділяються три основні ареали виготовлення запасок: у галицькій, закарпатській та буковинській Гуцульщині, що сформувалися в ХІХ – середині ХХ ст. За принципом групування смуг, співмірністю їх між собою, кольоровою і тональною градацією в межах галицької частини Гуцульщини виділяються декілька локальних осередків художнього вирішення тканин для запасок.

Зокрема, запаски с. Космач Косівського району різняться від однотипних виробів суміжних і віддалених від нього сіл, насамперед, феєрією теплих і навіть гарячих кольорів. Основні, насичені й дзвінкі жовті, оранжеві, червоні в поєднанні з чорною або вишневою та незначним вкрапленням зеленої барви формують вишукану, тонально згармонізовану палітру кольорової гами космацьких запасок.

Виробам даного центру характерна така поліфонія дрібнорапортних (від 0,7–1 до 1,5–2 см) поперечносмугастих композицій<sup>7</sup>. Для них типова, насамперед, чітка ритміка, симетричність і виважена співмірність домінуючих, дещо ширших (по 2–3 нитки піткання) та підпорядкованих їм вузеньких стрічок “баторок” (в 1–2 нитки). Такі композиції запасок створені переважно позмінним повторенням спарених, ширших червоних та жовтих площин, розділених контрастними до них чорними пасочками (у 2–3 нитки), що акцентують ритм чергування основних компонентів декору. Іноді вони розмежовані менш виразними, лише поодинокими прокидками (в 1 нитку) жовтого (на червоній смузі) і, навпаки, червоного – на ширшій жовтій, які наближені тонально і сприймаються ледь помітними штрихпунктирними лініями, що збагачують візерунок і додають йому певного ліризму. Поширеними є також комбіновані візерунки запасок, у яких поперемінно чергуються основні парні смуги з поодинокими пасочками, або монотонно повторюються лише одинарні стрічки. Останні бувають нерозділені (суцільні – по 3 нитки жовтого та червоного кольору) або розділені штрихпунктиром (на жовтому тлі – червоним, а на червоному – жовтим), загальна ширина яких сягає 5–7 прокидок піткання.

Переважно всі означені основні площини (з поодиноким, попарним і комбінованим їх укладом) обрамлені ще обабіч групами вузеньких стрічок “поверхниць”. Вони утворені тоненькими пасочками (по 1 нитці) чорної та жовтої барви, іноді в поєднанні із зеленою (загалом по 3 чи 5 ниток). Темні чорні або зелені стрічки на ясно-жовтому тлі теж створюють графічні штрихпунктирні лінії, що перегукуються з іншими складовими декору запасок. Такі “поверхниці” розмежовують основні жовті й червоні площини, формують плавний перехід між ними, доповнюють і збагачують їх. Варіативністю поєднання провідних і підпорядкованих їм стрічок досягається значне багатство та різноманітність таких дрібнорапортних стрічкових композицій запасок.

Завдяки тонкості “волосової”, “черчекової”<sup>8</sup> чи “волочкової” пряжі та комбінованому саржевому переплетенню космацькі тканини для запасок відрізняються від подібних виробів інших осередків дрібнозернистою фактурою і узорною поверхнею у вигляді різномасштабних колосків, горизонтально укладених у різних напрямках та розділених тоненькими штрихпунктирними чи дещо чіткішими суцільними лініями або площинами. Залежно від ритму позмінного чергування чи монотонного повторення поліхромних смуг різної ширини існує багато варіантів узорів запасок, які мають свої означення. Загалом нараховується біля двадцяти назв космацьких запасок. Серед них найвиразніші за ритмом та дещо крупніші за сукупністю смуг є “ільчисті”, “ільчиті”, “ріцкі”, “лабати”, “близниці”, “ріцкі давні”, “політичкові”, “близниці ріцкі теперішні”, “дурнаски”, “півдурнаски”, “півдурнаски з ріцков теперішні”, “півріцкі з маковов”.

Дрібномасштабними, переважно з монотонним ритмом є взори “дрібні”, “дрібні по три жовти”, “півріцкі”, “макові”, “лісі” та ін.<sup>9</sup>

Аналіз збережених зразків виробів, а також інформації про них<sup>10</sup> дозволяють констатувати, що вироби кінця XIX – початку XX ст. були менш яскраві, стриманіші й дещо темніші в тональному відношенні. Це зумовлено, передусім, використанням вишневої темно- або ясно-червоної (“цвітної” або “червоньивої”) основи, яка в післявоєнні 1950–60-ті рр. була витіснена ясно-червоною або оранжевою, а також застосуванням значної кількості жовтих прокидок піткання замість оранжевої та червоної, більшої подрібненості всіх стрічок, що й визначило загальний емоційно-насичений, гарячий колорит.

Завдяки тому, що взористі смуги старовинних запасок були дещо ширші і, відповідно, рапорт – значно більший, композиції сприймалися цільнішими, узагальненим орнаментальним полотнищем. Натомість вироби післявоєнних і особливо 1980–90-х рр. характерні виявом тенденції до здрібненості взорів. Цього досягнуто внаслідок зменшення рапорту, а також посилення яскравості через застосування більшої кількості домінуючих, дещо світліших жовтогарячих барв з холодними акцентами. Внаслідок застосування сріблястих чи золотистих ниток сухозолоті в святкових запасках кольорова гама холоднішала, а вироби набували мерехтливого полиску.

Жіночі космацькі запаски ткали в основному в 11–12, а для підлітків і дітей – у 8–10 пасем. Поздовжні краї виробів обрамляли парними (по 4 нитки) чорними вузькими заснівками, які дещо перегукувалися з поперечними стрічками, а також візуально замикали площину композиції. Нижній та обидва поздовжні бічні краї виробу додатково обрамляли ще вишневим або темно-червоним “снурком” – сплетеною вп’ятеро чи всемеро кісочкою<sup>11</sup>, яка ніби зупиняла рух поперечних смуг, надавала цілісності всьому виробу. До бічних верхніх країв прив’язували різнокольорові, сплетені вчетверо шнурки “баюри” для зав’язування виробів у поясі. Запаска, яку вдягали ззаду стану, традиційно була на 5–7 см довшою за ту, яку носили спереду.

До середини XX ст. запаски були загальноновживаними компонентами народного вбрання, їх масово виробляли; лише у віно кожній дівчині давали по 3–5 і більше пар. Серед великої кількості вправних космацьких ткаль найбільшою майстерністю відзначалися запаски Марії І. Вінтоняк (1858–1930), Ганни Ю. Кравчук (1888–1961), Марії М. Клапцуняк (1912–1993), Ксені М. Никорак (1914–1963), Меланії М. Кіф’як, Палагни М. Бербеничук, Олени О. Кушнірчук (1897–?), Олени В. Вардзарук (1906–?), Танасія П. Кушнірчука, Юрія Бербеничука, Анастасії Ф. Линдюк (1880–1953), Олени О. Поляк (1897–?), Ксені Поляк, Катерини І. Кіщук (1910–1987), Олени П. Кіщук, Олени Г. Вінтоняк, Ксені К. Боб’як (1922–2007). У Космачі дотепер запаски виготовляють Євдокія Вардзарук, Дмитро А. Линдюк та Галина Д. Линдюк, Ганна О. Вінтоняк і Параска О. Плиторак.

У міру віддалення від Космача на північ, до сіл Заріччя, Дора, Микуличин, Білі Ослави, Яблуниця, селищ Делятин та Ворохта, а також містечок Надвірна та Яремча Надвірнянського району декор поперечно-смугастих запасок “поперечок” відзначається щораз більшою лаконічністю. Це, насамперед, проявляється в стриманості глибокого за тоном насиченого й теплого, пурпурово-червоного колориту і значно крупнішими й розрідженішими рапортними композиціями. Кольорову гаму виробів цього осередку формують переважно дві–три групи неоднакової ширини (в основному, три–п’яти-, рідше семидільної будови), утворені домінуючими червоною, вишневою, оранжевою та жовтою (у 2–3, часом 5 ниток) барвами. Вони поєднуються в щораз іншому ритмі з поодинокими чи спареними тоненькими (в 1–2 нитки) стрічками чорного і зеленого

кольорів. Останні є контрастом до провідних поліхромних площин, підкреслюють ритм їхнього групування й повторення, а також дещо увиразнюють плавний тональний перехід від світліших до темніших стрічок (у вигляді дрібноузорних, горизонтально спрямованих у різні сторони колосків, створених саржевим переплетенням). Поодинокі вкраплення (переважно по центру різнобарвних комплексів) холодної зеленої барви додають дзвінкості теплому загальному колориту.

Акцентом композиції виступають поодинокі чи парні білі або ясно-жовті стрічки, що переважно розділяють групи смуг. Вони підтримуються ще й поздовжніми, поодинокими чи спареними білими стрічками “заснівками”, розташованими коло бічних країв запасок. Ясно-червоні або оранжеві кісочки “снурки”, що обрамляють запаски з трьох сторін, теж перегукуються з домінуючими смугами полотнища виробу й замикають площину композиції. Додаткового ефекту мерехтливості й полиску додають запаскам святкового призначення сріблясті або золотисті прокидки сухозолоті. Червона (різної насиченості), вишнева або чорна основа значною мірою об’єднує і тонально згармонізовує всі, здебільшого відкриті локальні барви піткання, формує цілість композиції. Запаски для щоденного вжитку виготовляли переважно на темнішій, найчастіше чорній основі, тоді як для святкових – на світло-червоній та оранжевій. Варіативністю поєднання різнобарвних смуг у групи неоднакової ширини, щораз іншим чергуванням їх із додатковими стрічками, зміною ритміки та акцентів досягнуто значної кількості композицій даного осередку<sup>12</sup>. У надвірнянському осередку незначне поширення мали “очкати” запаски, типові для смт. Ясіня та його околиць (Рахівського району Закарпатської області).

До найвизначніших ткачів запасок належать Марія Якубак (1903), Михайло Жиданюк (1921), Михайло Семенюк (1897–1955), Параска М. Івасишин (1924), Марія І. Яворська (1944) із с. Дора; Гафія Савчук, Параска Гриценко (1884–1978), Ганна Філяк та Василина Філяк, Василь Жиданюк (1906) з Микуличина; Євдокія Абрам’юк, Анастасія Абрам’юк, Іван І. Лейб’юк, Параска І. Коржук (1914), Василина Плетінчук (1904) з Білих Ослав; Микола Горніцький та Йосип М. Горніцький (1906) із с. Заріччя; Гафія Вербицька, Євдокія Спасюк (1905–1960), Дмитро Луб’як з Яблуниці.

Подібні до космацьких були запаски й сусідніх сіл – Прокурави, Брустурів, однак рапорт смуг у них був більший, кольорова гама – лаконічніша, менш яскрава й значно темніша. Особливою вишуканістю і великою різноманітністю композицій виділяються запаски смт. Пістинь, сіл Шешори, Уторопи, Стопчатів, Долішне. У декорі цих, як і інших, компонентів народного вбрання найбільш яскраво знайшли вияв традиції художнього вирішення творів двох суміжних етнографічних районів – Гуцульщини й Покуття. Це проявляється, насамперед, у багатоманітності схем поперечносмугастого декору; значно ширшій градації різнопланової (по горизонталі й вертикалі) ритміки (від напруженої до розрідженої і навіть монотонної), більшій варіативності поєднання різномасштабних пасочків дрібнозористих “колосків” з дещо складнішими – “павучковими” стрічками та найширшими й найдосконалішими за формами мотивами орнаментальних “заборових” площин, а також багатій палітрі кольорової гами<sup>13</sup>.

Аналіз декору значної кількості творів цього осередку дозволяє умовно вичленити три основні типи композицій. Перший – характерний заповненням усієї площини запаски тоненькими різнокольоровими стрічками “колосків”<sup>14</sup>. Об’єднані у дві–три неоднакової ширини групи смуг “баток”, вони позмінно, в розміреному ритмі чергуються по всьому полотнищу, формуючи дрібнозористий поперечносмугастий декор. Складовими компонентами взору виступають домінуючі червоно-малинові, рожеві смуги (по 2–3 нитки), які щораз в іншій послідовності поєднані з підпорядкованими їм фіолетовими, вишневими, чорними або темно-зеленими стрічками (по 1–2 нитки). Останні під-

креслюють ритм композицій чи розділяють групи смуг. Загалом вони формують широку палітру насичених, холодних червоно-вишневих, з переходом до лілових, доволі складних і вишуканих за нюансами градаціями кольорів. Їх оживляють вкраплення світло-зеленої барви. Акцентом композицій виступають спарені (рідше поодинокі) білі або ясно-жовті, дещо ширші (по 2–3, іноді 4 нитки) стрічки<sup>15</sup>. Ледей помітні тоненькі прокидки (в 1–2 нитки) сухозолоті, які в тій чи іншій послідовності поєднуються з основними поліхромними смугами, об'єднують і збагачують їх додатковим мінливим полиском світла. Однак найбільше узагальнює всі різнокольорові стрічки (неоднакової насиченості) червона основа, яка визначає домінуючу тональність запасок.

Вагомим доповненням композицій такого типу виробів є поздовжні, доволі широкі (по 2–3 см) поодинокі смуги “заснівки” зеленого або чорного кольорів, а також снурок одинарний (зелений) чи подвійний (червоний і білий, чи жовтий і червоний, або червоний і зелений). Контрастні зіставлення кольорів цих додаткових компонентів декору значною мірою увиразнюють художнє вирішення основної площини виробу, додають дзвінкості звучання барв і візуально замикають полотнище виробу.

До другого типу відносимо композиції “заборових” запасок, для яких типовим є розташування основного орнаменту в нижній частині, “на поділці” виробу. Тло сформоване переважно дрібнорапортними (від 0,5 до 2–3 см) групами тоненьких пасочків (в 1–2, рідше 3–4 нитки) обмеженої кількості домінуючих, здебільшого холодних кольорів (темно-зеленого, коричневого або вишневого), на тлі яких виразно виділяються ясно-жовті, вохристі, особливо білі прокидки. Деякі з них сприймаються штрихпунктирними лініями і вносять певний ліризм у загальний композиційний лад виробу. Найсвітліші й найвиразніші з них розділяють рапорти, підкреслюють середину групи смуг, а також акцентують їхній ритм. Незначне поширення в селах Шешори, Уторопи та інших мають і запаски з доволі монотонним повторенням лише однієї–двох дрібненьких стрічок, з типовою для них розсіяною ритмікою.

Об'єднуючим у всіх варіантах “заборових” запасок є чорний колір основи, який зумовлює загальну темну зеленкувато-коричневу чи вишнево-зелену гаму барв. Характерно, що в таких запасках цього осередку ткацтва Гуцульщини, як і в суміжних – Покуття відсутні поздовжні “заснівки”, типові для більшості звичайних запасок. Натомість своєрідним контрастом до поперечносмугастого, стриманого за декором нейтрального фону основного полотнища є домінуюча, значно ширша смуга орнаменту (2–3 см), “забір”, розташована внизу, на відстані 3–4 см від поперечного краю запаски<sup>16</sup>.

Найтипівішими в “заборових” запасках (як і перемітках, пішвах, рушниках, обрусах, веретах і вишитих сорочках) даного осередку є смуги орнаменту, що мають назви “качуровий”, “півкачуровий”, “баранковий”, “штерновий”, “ружковий”, “сливовий”, “перекиганка” та ін. Основними мотивами в них виступають традиційні не лише для даного осередку геометричні фігури – ромби (“очка”, “вічка”), спарені ромби (“сливочки”), розети (“ружки”, “зірнички”, “штерна”), хрещаті фігури (“кросна”), а також “качури”, “півкачури”, “кучері”, “оленячі ріжки”, “баранячі ріжки” тощо. Декілька мотивів (переважно два–три) в найрізноманітніших комбінаціях поєднані між собою, створюють неоднакові, доволі складні й вибагливі за формою та градацією кольорів і ритмом площини орнаменту. Вони бувають різної ширини (від 1,5–3 до 9–10 см). Провідний мотив заборової смуги відповідно зумовлює й назву запасок (“ружеві”, “качурові”, “сливові”, “півкачурові”) та ін. Деколи центральну взористу смугу вишивали технікою гладі або хрестиком<sup>17</sup>.

Третій тип композиції запасок пістинського осередку складають павучково-заборові, для яких властива значна наповненість гладкотканими й орнаментальними смугами.

гами. Вони характерні поєднанням різноманітних за схемами розташування “павучкових”, з домінуючими “заборовими” площинами та доповнюючими тоненькими різнокольоровими стрічками. На відміну від інших композицій запасок, без чітко вираженого тла, в них павучкові смуги орнаменту (по 0,5–0,7 см) розташовані переважно на суцільному червоному (різної насиченості), рідше коричневому фоні, зрідка перетканому поодинокими прокидками (в 1–2 нитки) голубого, яснішого жовтого, білого, золотистого чи сріблястого забарвлення. Ці “переписки”, “обмітки”, “розмітки” у вигляді дрібних цяточок чи штрихпунктирних ліній в основному обрамляють або розділяють дещо ширші “павучкові” смуги.

Над фоном рельєфно виступають дрібнозористі стрічки “павучків” декількох контрастних або наближених до фону кольорів (чорного, світло- чи темно-зеленого, рожевого або фіолетового, іноді жовтого, вохристого чи білого), у тій чи іншій послідовності, з інтервалом 3–5 см, повторюються по всьому полотнищу виробу. Вони створюють плавний тональний перехід від найсвітліших до найтемніших барв або формують чіткий позмінний ритм композицій. Найяскравіші чи найсвітліші смуги підкреслюють ритміку, яка розгортається по вертикалі, рапорт смугастого декору іноді доволі великий (коливається від 4–5 до 9–10 см)<sup>18</sup>. Однак основне навантаження, як і у виробках другої групи, припадає на нижню частину запаски – “поділок”, де сконцентровано домінуючу смугу орнаменту “забір”. Крім однорядних (найбільше поширених) існують і три- та п’ятидільні композиції. Загальна ширина заборової площини (від 3 до 7–8 см) утворена з виразних за формою мотивів розет (“ружки”, “штерна”, “зірнички”, “косиці”), ромбів (“очок”, “вічок”, “віконець”), спарених ромбів (“сливочок”), хрещатих фігур (“кросен”), а також кучерів (малих і великих), “ключок”, “качурів”, “півкачурів”, “сердечок”, “баранчиків” тощо.

Центральна, найширша смуга орнаменту сформована переважно двома, рідше – трьома домінантними мотивами (“хрестик” і “ружка”; “штерна” і “кросна”; “баранчик” і “штерна”; “хрестик” і ромбик (“очко” чи “головка”); “сороківчик” (ромбик, перехрещений скісними діагональними лініями) і “кросна”; “кучер” і “зірничка”). Вони доповнені ще дрібнішими ромбиками чи трикутниками, що заповнюють вільні простори між ними. Інші заборові площини створені лише з одного мотиву, доволі виразного за формою – “качур”, “півкачур”, “безконешник”, “кучер”, “півкучер” (у вигляді серця) тощо.

Аналіз наявних творів дозволяє зауважити, що майстри-ткачі віртуозно й натхненно розробляли форми цих фігур, шукали щораз іншого ритму та співмірності в поєднанні як мотивів у домінуючій площині орнаменту, так і кількох дрібнозорних та гладких смуг, які формували декор основного полотнища запасок. Незмінним залишається принцип симетричного укладу всіх складових компонентів композиції – основних, орнаментальних та підпорядкованих їм тоненьких різнобарвних стрічок, пропорційне співвідношення їх з фоном.

Основу “забору” запасок складають, як уже відзначалося, одно- три- чи п’ятидільні площини орнаменту. Центральну, найширшу, виразнішу за мотивами й колоритом смугу-площину найчастіше формують восьмипелюсткові розети (“ружі”, “ружки”, “штерна”) яскравих жовтих, червоних, голубих, фіолетових чи синіх кольорів. Такі різнобарвні розети, в щораз іншій послідовності чергування між собою, своєю чергою, розмежовані контрастними до них хрещатими фігурами “кроснами”, “хрестами”, “баранчиками” чорного, вишневого, коричневого й темно-зеленого забарвлення. Усі мотиви графічно чітко виділяються на нейтральному до них фоні<sup>19</sup>.





Запaska “волочкова” (фрагмент), вовна, саржеве ткання с. Космач, Косівського р-ну Івано-Франківської обл., I пол. XX ст. Зі збірки автора.



Запaska “волочкова” (фрагмент), вовна, саржеве ткання с. Космач Косівського р-ну, 1910-ті рр., МЕХП № 75624.



Вардзарук О.В. Запaska “волочкова” (фрагмент), вовна, саржеве ткання с. Космач Косівського р-ну, 1910-ті рр., МЕХП № 74679.

Космачани в традиційному вбранні (вишитих сорочках, тканих запасках, “капельованих” кептарях і постолах та в’язаних капчурах), 2001 р.





## Етнокультура



Молодята з батьками в народному вбранні с. Космач Косівського р-ну, 2012 р.

Молодята з весільними гостями в традиційному вбранні с. Космач Косівського р-ну, 2012 р.



Гуцульська пара з Косова в традиційному вбранні, с. Космач Косівського р-ну, 2008 р.





Запaska “павучково-заборова” (фрагмент),  
волочка, шовк, саржеве ткання с. Шешори  
Косівського р-ну, 1950-ті рр. Приватна збірка.



Запaska “волочкова в колосок”  
(фрагмент), волочка, саржеве ткання,  
сmt. Богдан Рахівського р-ну Закарпат-  
ської обл., 1920-ті рр., МІГ КН – 600.



Запaska “заборова” (фрагмент), волочка, саржеве, пере-  
бірне ткання сmt. Пістинь, 1930 р., НМНМГП № 359.



Запaska “волочкова в очка”  
(фрагмент), волочка, саржеве  
ткання, сmt. Ясіня Рахівського р-ну,  
1930-ті рр., МІГ КН – 7633.



Запaska “заборова” (фрагмент), волочка, саржеве, пере-  
бірне ткання сmt. Пістинь, 1930 р., НМНМГП № 359.





Запаска “волочкова в очка” (фрагмент), волочка, саржеве тканиня, смт. Ясіня Рахівського р-ну, 1930-ті рр., МЕХП № 68187.



Запаска “волочкова в очка” (фрагмент), волочка, саржеве тканиня, с. Чорна Тиса Рахівського р-ну, 1930-ті рр., МЕХП № 68163.



Запаска “волочкова в очка” (фрагмент), волочка, саржеве тканиня, с. Чорна Тиса Рахівського р-ну, 1930-ті рр., МЕХП № 79222.



Клим П.І. Запаска-“опинка” (фрагмент), вовна, саржеве тканиня с. Виженка Вижицького р-ну Чернівецької обл., I пол. XX ст., ЧКМ, № 9276.

Деколи такі розети позмінно чергуються з ромбами, розчленованими навхрест скісними лініями, які взаємно перетинаються. В інших варіантах композицій яскравих барв ромби або ясніші за тоном розети вписані в контрастні до них (темно-зелені, сині) більші ромбовидні фігури, зовнішні краї яких завершені скісними прямокутними відростками. Вони відділені одна від іншої одинарним або подвійним перехрестям, яке ніби об'єднує всі компоненти орнаменту в цілісну смугу<sup>20</sup>. Іноді між ромбічною фігурою з вписаною в неї розетою та одинарним чи подвійним перехрестям симетрично (відносно ромба) укладено значно складніший та вибагливіший, за округлим силуетом завитків, мотив “кучер”, “качур” та ін.

До поширених належить також ромб (переважно в подвійному обрамленні) із вписаним у нього прямим або розквітлим хрестом. Такі хрещаті фігури зовні завершуються прямими або скісними гострокінцевими й плавними заокругленими відростками тощо. Вони виступають у найрізноманітніших комбінаціях як самостійними фігурами, так і в поєднанні з неоднаковими за формою косими хрестами, які служили розводами основних мотивів та доповнювали їх. Органічно вписуючись один в інший, вони творять складне й вибагливе за силуетом сплетіння доволі чіткого графічного малюнка.

Продуманим поєднанням обмеженої чи великої кількості барв, багатоваріантністю їхніх сполук, а також застосуванням означених чи подібних до них мотивів, зміною акцентів на тих чи інших компонентах орнаменту досягається мистецька досконалість не лише цієї, центральної частини “заборових” смуг, але й усього виробу. Обабіч неї укладено переважно значно вужчі споріднені за формою “півкачурові” взористі стрічки вигнутих овальних форм, які нагадують меандр. Вони надають композиції “забору” стрімкого й динамічного руху вправо чи вліво (на відміну від статичного ритму смуг із таких мотивів, як ромб і хрест, чи розета й перехрестя<sup>21</sup>), посилюють художню виразність не лише домінуючої групи орнаментальних смуг, але й усієї площини. Вдало підібрані плавні тональні переходи чи вишукані контрастні зіставлення кольорових сполук при вирішенні домінуючих “заборових” площин викликають емоційне піднесення, переполюють глядача життєдайними естетичними хвилюваннями, додають йому позитивної енергетичної сили. Може саме тому в “заборах” запасок (та багатьох інших виробів) не лише цього, а й інших осередків (зокрема, покутських сіл Коломийщини) найпоширенішими й найулюбленішими є “качурові”, “качуристі”, “качурики”, “ключкові”, “кучерьиві”, “півкачурові”, “півкучерьиві” взори<sup>22</sup>. Вони виступають як самостійні смуги орнаменту в одно- і тридільних композиціях, а також у поєднанні з іншими (центральна – “качурова”, а бічні смуги – “баранкові”, “розеткові”; середня – “сороківчики” з перехрестям, а бічні – “півкачурові”).

Найхарактернішою особливістю як основної, так і бічних смуг орнаменту є щільність чи розрідженість розташування двох–трьох провідних фігур, які позмінно чергуються, і значна варіантність деталізованої розробки форм мотивів та поєднань кольорів. Вони вільно укладені на однотонному тлі; торкаються вершинами (розети, ромби – поодинокі та спарені хрещаті фігури; чи плавно переходять з одного в інший (“кучер”, “качур”, “серце”), а також доповнюються дрібненькими ромбиками, трикутниками і прямокутниками. Останні заповнюють проміжки між основними фігурами або посилюють виразність їхнього силуету. Крім бічних, симетрично розташованих від основної центральної площини “заборів”, деколи існують ще й значно вужчі “поверхниці”, утворені з однотонних чи двоколірних дрібних ромбиків та хрестиків, які певним чином переполюються з компонентами домінуючих смуг орнаменту.

У пістинському осередку незначне поширення мали й дещо стриманіші за колоритом запаски, в яких орнаментальна смуга сформована з 2–3 мотивів (“баранці”

та “штерна”) лише одного чорного кольору, які розташовані на однотонному нейтральному фоні<sup>23</sup>. Вони доповнюються та підтримуються також чорними стрічками “павучків”, котрі з інтервалом 4–5 см заповнюють основну частину полотнища запаски. До менше поширених належать також композиції “заборових” запасок, у яких основне полотнище виробу заповнюють різної ширини (від 1–2 до 3 см) домінуючі смуги (з розет і хрещатих фігур, або ромбів і хрестів) тридільного симетричного розташування з виділенням центральної, ширшої з них. Вони на незначній відстані доповнюються “павучковими” стрічками, що їх розділяють і підтримують. Ці доволі крупні рапортні композиції (шириною до 25–30 см) графічно чітко виділяються на нейтральному фоні.

На відміну від одноколірних заборових смуг, розташованих у центральній частині виробу, домінуюча, масивніша смуга орнаменту сконцентрована на “поділку”. Вона створена з різнобарвних мотивів “ключок”, “качурів”, які тісно сплітаються, з наростаючою тональною розтяжкою та акцентами на деяких фрагментах, які повторюються по ширині виробу. Ці вибагливі й примхливі за формою мотиви та вишукана палітра кольорової гами створюють композицію “забору”, на якому акцентується основна увага глядача.

Подібні композиції “заборів”, правда, в дещо іншій, лаконічнішій інтерпретації характерні й для запасок суміжних з Гуцульщиною сіл Покуття – Сопів, Мишин, Ковалівка, Корнич, Грушів, Воскресінці, Вербіж, Великий Ключів, Перерів, Ценява, Кропивище, смт. Печеніжин (Коломийщина)<sup>24</sup>.

Усі зазначені площини орнаменту розділяють контрастні до них за масштабом дрібнозористі “розводи”, “переліжки”, “розмітки” – стрічки з мініатюрних чорних павучків, квадратиків, “цяточок” або світлих (сріблястих чи золотистих – сухозолоті) зигзагів “кривульок”, чи сіточки з квадратиків “решіток”. Вони графічно чітко виділяються на нейтральному фоні (вузькому проміжку між основними ділянками орнаменту) та акцентують ритм поперечносмугастого декору виробів. Горизонтальний ритм у смугах задається послідовністю чергування домінуючих мотивів, які або підкреслюються сусідніми, контрастними за тоном кольорами, або плавно переходять до них, сприймаючись м’яко і злагоджено. Деякі, здебільшого масивніші елементи орнаменту виступають акцентами, за допомогою інших – менших посилюються декоративні контрасти або зменшується напруга кольорів тощо.

Згідно з ритмом смуг, колоритом та наявністю тих чи інших складових компонентів, композиції запасок цього осередку мають назви: “лісі”, “макові”, “головкаті”, “ломнені”, “гуцулки”, “давні гуцулки з маковов”, “півгуцулки”, “півгуцулки з маковов”, “лісі з гуцулков”, “півгуцулки з павучками”, “гуцулки з маковов із сливовим забором”, “лісі з маковов і штернами” тощо. Інші отримали назву за місцем виготовлення чи запозичення найхарактерніших рис декору запасок суміжних і віддалених (від даного осередку) сіл: “пекурівські”, “шешурскі”, “пістинські”, “ковалівські”, “космацькі”, “ріцкі”, “ясінські”<sup>25</sup>, а також (за наявністю конкретного орнаменту) “ковалівські з косичковим забором”, “шешурскі з ключками”, “шешурскі хрестикові з ружков”, “ясінські баранкові” та безліч інших.

Високе почуття міри в застосуванні декоративних елементів та кольорових сполук при створенні композицій “заборових” запасок, як і інших виробів пістинського осередку, засвідчили своїми творами найталановитіші народні майстри-ткачі П. В. Шкром’юк (1925), Василь І. Михайлик, В. Лаврюк, Ганна В. Лаврюк (1907), Олена П. Мельничук (1912), Євдокія П. Лаврюк (1940), – с. Прокурава; Ганна В. Васишук (1924), Емілія М. Іванишин (1923), О. Фелешук, Марія Г. Федорчук, О. І. Міклашук – із с. Шешори; Марія Ю. Долішня – зі Стопчатова.



Для запасок м. Косова та навколишніх сіл Вербовець, Бабин, Старі Кути, Тюдів, Яворів, Соколівка, Річка, Шепіт, Снідавка характерна широка палітра глибоких, складних і вишуканих за тональною градацією теплих або дещо холоднуватих барв з контрастними до них акцентами. Аналіз значної кількості творів дозволяє виокремити два варіанти композицій запасок-поперечок косівського осередку.

Перший базується на чітко вираженій ритмічній структурі смугастого декору та симетрії (рапорт сягає від 3 до 8–9 см). Кольорова гама насичена – тепла, пурпурово-червона, вишнево-коричнювата чи вишнево-фіолетувата з акцентами білого<sup>26</sup>. За розміреною і врівноваженою ритмікою смугастого взору вони певним чином перегукуються з подібними виробами Брустур, Прокурави, Шешор і навіть Космача та Микуличина<sup>27</sup>, однак відрізняються від них дещо крупнішими рапортами і значно стриманішими й холоднішими поєднаннями барв. Композиції сформовані найчастіше двома–трьома групами, утвореними з тоненьких стрічок або дещо ширших площин домінуючого червоного, вишневого (по 2–3, рідше 4 нитки піткання) та підпорядкованих їм значно вужчих – фіолетової, чорної, жовтої, зеленої, голубої або синьої барв, а також білих, сріблястих чи золотистих сухозолоті “дріті”, що є акцентами. Щораз іншим групуванням таких поліхромних стрічок, зміною їхньої співмірності й ритміки досягнуто значної варіантності поперечносмугастих композицій. Колір основи – червоний, вишневий різної насиченості або чорний узагальнює всі поліхромні компоненти декору та визначає загальний стриманий і тонально-згармонізований тепліший і світліший чи темніший і холодніший колорит запасок. Як і в подібних виробих пістинського осередку, запаски околиць Косова характерні також зигзагоподібним крупнорапортним малюнком фактури у вигляді великих симетричних колосків, горизонтально спрямованих у різні сторони. Напрямок паралельних скісних рубчиків змінюється в основному на значній відстані (2–3 – 4 см) від центру кожної з груп смуг. Така фактура дещо збагачує зовнішній вигляд виробу додатковими ефектами й увиразнює композиції. Запаски цієї, як і іншої групи околиць Косова не завжди мають заснівки, що обрамляють поздовжні бічні краї, і вони виступають у вигляді лише однієї, значно ширшої (1,5–2 см) смуги жовтого, голубого та інших кольорів. Зовнішні краї виробів традиційно завершені кісочкою “снурком” білого, жовтого, оранжевого, рідше вишневого кольору.

За ритмом смуг, симетричністю їхнього групування в комплекси та кольоровою гамою декоративне вирішення охарактеризованих вище запасок-“поперечок” типове й для “поздовжніх” запасок, або “околячок”, даного осередку ткацтва<sup>28</sup>. На пурпурово-червоному чи вишневому тлі з зеленкуватими, жовтими тоненькими стрічками ритміку підкреслюють переважно чорні пасочки, які підтримуються також ширшими (1–2 см) заснівками, котрі завершують довші краї виробу, а білий, контрастний за тоном, снурок обрамляє виріб з трьох боків.

Другий тип композицій запасок-“поперечок”, типовий для сіл Вербовець, Тюдів, Великий Рожен, Яворів, Соколівка та інших, вирізняється від попередніх, насамперед, нерівномірною, розсіяною структурою поперечносмугастого крупнорапортного декору. Усе полотнище виробів заповнено декількома (іноді навіть 2–3) великими групами смуг, що повторюються на значній відстані, або в них взагалі немає чітко вираженого рапорту<sup>29</sup>. На відміну від традиційного симетричного укладу різнокольорових стрічок зустрічається також асиметричне їх розташування (найтипніше для запасок сусіднього Верховинського й суміжних з ним сіл Косівського району).

У межах такого крупного рапорту існує декілька менших комплексів смуг, утворених з тоненьких (по 1–2 нитки) поліхромних стрічок монотонного укладу; дещо виразніших за шириною і темпоритмом площин та яснішими за колоритом (голубих,

рожевих, зелених чи жовтих) або темніших (вишневих, темно-синіх, темно-зелених, чорних) смуг, які об'єднують їх і згармонізують в одне ціле. Такі композиції не мають чітко вираженого тла. В них золотисті чи сріблясті нитки ("дріті") посилюють звучання основних і підпорядкованих їм барв та збільшують емоційну напругу сприйняття виробів. Додатковим засобом досягнення виразності композицій запасок, крім заснівок (які не завжди наявні), є тонка стрічка "обмітка"<sup>30</sup> яскраво-червоного, рожевого чи голубого кольору, що завершує виріб з двох боків і знизу та межує з контрастною косичкою "снурком" (жовтого, білого чи оранжевого забарвлення).

Для запасок верховинського осередку ткацтва (сіл Криворівня, Верхній Ясенів, Білоберізка, Устеріки, Стебнів, Голови, Замагора, Зелена, Гринява, Пробійна, Грамотне, Довгопілля, смт. Верховина) типовою є багатоваріантність симетричних і асиметричних композиційних структур: ритміки і пропорційних співвідношень смуг у рапортах, кольорових поєднань тощо<sup>31</sup>. Тут чітко виділяються два типи композицій поперечно-смугастих запасок. Перший охоплює вироби з дрібнорапортною (до 5–6 см) симетричною будовою, насиченим теплим колоритом, які найбільше характерні для сіл Замагора, Красноїлля, Стебнів, Грамотне, Верхній Ясенів<sup>32</sup>. Це статичні композиції, в яких на червоному або вишневому (різної насиченості) фоні в строго визначеному ритмі позмінно повторюються найчастіше дві, рідше три групи смуг симетричного укладу. Вони формуються з тоненьких прокидок п'яткання (в 1–2 або 3 нитки) домінуючих жовтих, світло-зелених, чорних, білих та золотавих чи сріблястих – "дріті". Парні чорні стрічки переважно підкреслюють ритм чергування домінуючих ширших та підпорядкованих їм вузьких груп смуг, що позмінно чергуються. Білі тоненькі поодинокі або спарені стрічки у вигляді штрихпунктирних ліній є акцентом цих вишуканих за добром барв, тонально згармонізованих композицій.

Поздовжні бічні краї запасок-"поперечок" традиційно симетрично обрамлені однією широкою (біля 2 см) смугою чорного чи темно-зеленого кольору, контрастного до тла виробу. Вони посилюють також дзвінкість звучання барв у смугах, викликають у глядача піднесений емоційний настрій. Аналогічні симетричні композиції типові й для "околячок" даного осередку ткацтва<sup>33</sup>.

Другий тип композицій запасок характерний досить виразними холодними, тонально згармонізованими (червоною, рожевою, фіолетовою, вишневою, темно- і світло-зеленою, синьою, голубою, жовтою) барвами, які за різною схемою симетрично чи асиметрично укладені в декілька комплексів. Іноді вони протиставлені групам поодиноких (в 1–2 нитки) різнокольоровим прокидкам п'яткання. Декоративний ефект у такого типу композиціях досягається наростаючим ритмом зближених за тоном широких смуг, які де-не-де розчленовані вузькими темнішими прокидками п'яткання, що вносять чіткий акцент у нейтральне тло запасок. Часом розріджений, а деколи й безсистемний уклад смуг різної ширини поступово змінюється до густішого і значно напруженішого за поєднанням барв, які служать акцентом цих крупнорапортних композицій. Іноді 4–5 (і навіть 2–3) рапортів формують усе полотнище запаски. У межах рапорту можуть поєднуватися групи смуг однакової чи різної ширини за симетричною і асиметричною схемами. У таких композиціях доволі напружений складний і динамічний темпоритм, який нерівномірно та стрімко розгортається по вертикалі. Він поєднує спокійний, розсіяний, ущільнено-насичений, неспокійний і навіть імпульсивний ритми. Щораз інша схема чергування основних і підпорядкованих їм смуг дозволяє сформувати безліч варіантів композиції з контрастними зіставленнями, які врівноважуються спокійнішими й лагіднішими поєднаннями м'яких, нейтральних площин переважно світліших забарвлень<sup>34</sup>.

При значній подібності з однотипними виробами Косівщини верховинські запаски крупнорапортних композицій характерні здебільшого світлішим сірувато-зеленкуватим, вохристо-фіолетуватим, вишнево-жовтуватим тлом, на якому розташовані темніші різнокольорові смуги. Значною мірою це зумовлено застосуванням більшої кількості, ніж в інших осередках Гуцульщини (а тим паче Покуття й Західного Поділля) ниток сухозолоті, які задавали холодніший сріблястий чи тепліший жовтуватий тон фону, як і виробу в цілому. Темно-червона, вишнева, а деколи й біла (м. Верховина)<sup>35</sup>, а найчастіше чорна основа визначала загальну тональність запасок. Глибока і складна за нюансами сполуками вишнево-зеленкувата гама з теплими акцентами найбільш типова для сіл Довгопілля, Голови, Криворівня, Верхній Ясенів, Устеріки, Білоберізка. У віддалених від Верховини високогірних селах Гринява, Зелена, Буркут, Пробійна, Яблуниця колорит теплішає, наближаючись до рожево-фіолетуватих барв з жовтими акцентами<sup>36</sup>.

Для запасок цього осередку характерна багатша палітра кольорів заснівок (зеленого, голубого, червоного, чорного, білого, жовтого, фіолетового), які обрамляють обидва поздовжні краї виробів. Такі поодинокі (2–3 см) тонально насичені смуги отримані застилами поліхромної основи контрастного до центрального полотнища кольору<sup>37</sup>. Як і в однотипних запасах Косівщини, у деяких верховинських заснівки іноді й відсутні. Однак у них зовнішні краї по периметру щільно обшиті “обміткою” – рельєфно виступаючим рубчиком (контрастного до тла) рожевого, жовтого, білого, фіолетового та інших кольорів. Такі обмітки іноді наявні й у запасах із заснівками – вони збільшують декоративність виробів, посилюють звучання основних барв смугастих композицій.

Усі запаски (з заснівками і без них) з обох боків та знизу облямовані ще традиційною косичкою “снурком” – контрастного до тла (або обмітки) кольору. Характерною особливістю крупно-, як і дрібнорапортних запасок досліджуваного осередку є широкий спектр відкритих локальних кольорів цих “снурків”. Найпоширенішими серед них є червоний (теплий і холодний), вишневий, жовтий, оранжевий та білий, дещо рідше зустрічаються запаски з голубим, зеленим, рожевим та фіолетовим або чорним снурком.

Для закарпатської частини Гуцульщини (Рахівщини) типовим видом поясного жіночого вбрання є поперечносмугасті запаски “поперечки” з чітко вираженими особливостями художнього вирішення. В межах цього осередку ткацтва за декором, розмірами та іншими ознаками чітко виділяються два типи композицій запасок. Першого типу запаски<sup>38</sup> – з узором “в колос”, “у колосок” поширені в населених пунктах Богданської долини (сmt. Богдан, с. Луги, Розтока, Костилівка, Білин, Косівська Поляна, м. Рахів). Вони були на 15–20 см ширші від виробів другого типу – ясінянських (ясінських)<sup>39</sup>, що мають назву “очкати”, “у очка”, “очковати”, які побутували головним чином у сmt. Ясіня та с. Кваси, Лазещина, Стебний, Чорна Тиса<sup>40</sup>.

Вироби богданського осередку характерні, насамперед, широкою палітрою насичених темних (“чорнобривих”) холодних або дещо ясніших і тепліших барв та значною багатоманітністю крупномасштабних композицій<sup>41</sup>. Це зумовлено було забарвленням основи – чорної та вишневої. Для старших жінок, на піст і на будень виробляли переважно чорні запаски – “прості”, або “одиночки”<sup>42</sup>, а червоні “дуплівки”<sup>43</sup> – для дівчат (були неодмінним компонентом і весільного вбрання).

Очевидно, практична функція (буденне чи святкове призначення, або для весілля) значною мірою диктувала насиченість чи розрідженість декору, його стриманість чи вишуканість, лаконічність чи поліхромність кольорової гама. Однак для запасок різ-

ного призначення типовою є симетричність, чітка послідовність монотонного повторення однієї–двох вузьких, майже однакових за величиною груп дрібних стрічок або позмінного чергування дещо ширших, різних за масштабом комплексів значно виразніших смуг. У святкових виробках багатша палітра кольорів, сформована з більшої кількості вузьких (в 1, рідше 2 нитки) стрічок домінуючих – темно-червоної, ясно-червоної, вишневої та підпорядкованих їм – синьої, голубої, жовтої, зеленої і чорної. Іноді такі доволі різні за масштабом групи чергуються між собою і поєднуються ще з однотонними чорними (або наближеними до них темно-синіми, темно-ліловими, зеленкуватими) ширшими пасочками (до 5–6 см) або вужчими (до 1 см), які увиразнюють ритміку композицій. Загалом, у багатьох запасках найсвітліші білі та жовті, тоненькі стрічки акцентували напружений чи розріджений ритм смугастого декору<sup>44</sup>. Місцеві мешканки старшого покоління, особливо ткалі, за сукупністю різних ознак розрізняють запаски, які мають назви: “коломийські”, “ясінчинки”, “півлазінки”, “колосінки”, “богданки”, “хромі”, “жовтаті”, “зеленаті”, “ружевки” та інші, що засвідчує також запозичення тих чи інших wzorів не лише з сусідніх, але й віддалених центрів ткацтва.

Ясінянські “ясінські” запаски вирізняються від більшості гуцульських виробів передусім ромбоподібними дрібнозористими композиціями у вигляді клітчастої чи поперечносмугастої сітки ромбиків (“очок”). У результаті саржевого переплетення і відповідного поєднання ниток основи та піткання ці дрібні мотиви “очка” – переважно темні або чорні кружечки, обрамлені жовтим або білим кольором, графічно чітко виділяються на тлі різнобарвних смуг. Останні служать нейтральним фоном для них і водночас підкреслюють їхню форму. Такі смуги “очок” деколи ще розділені гладкими, дещо вужчими чи ширшими від них однотонними ясно-жовтими або оранжевими пасочками або групами з декількох різнокольорових площин, які акцентують ритміку декору цього типу запасок<sup>45</sup>.

Домінуюча гама кольорів запасок даного осередку значно тепліша і набагато яскравіша – червоно-жовта, іноді вишнево-оранжева, споріднена з подібними виробами сусідніх сіл Надвірнянщини (Ворохти, Яблуниця та Микуличина). Однак побутують тут вироби й зеленкуватожовтих забарвлень. Як і в багатьох інших ткацьких центрах, запаски Рахівщини теж ткали на волосовій основі, тому їх іще називають “волосінки”. Вироби святкового призначення в багатьох родинах намагалися ткати з купованої “волочки” – їх називали “волочкові”. Волосові, а найбільше волочкові запаски додатково перетикали на певній відстані ще й металевими нитками – “дріттю”, тому вони мали ще назву “дротяні”, “дротові” (з орнаментом “у колосок” або “у очка”).

У ясінянському осередку теж було безліч узорів запасок, на яких позначені впливи й інших центрів ткацтва, зокрема “жебійки” (у ритмі смуг простежується подібність з виробами смт. Жаб’є – тепер Верховина); “карапчинки” – wzори, сформовані з вузьких одноколірних стрічок (0,7 см), а між ними три–чотири ряди кольорових площин (по 1,5 см). Домінуючими в них є чорні, сині, зелені, а між ними – червоні, зелені, фіолетові, рожеві стрічки<sup>46</sup>. Характерною особливістю старовинних запасок обох локальних осередків Рахівщини є білі заснівки “обснівки”. З початку XIX ст. їх почали заміняти ясно-жовтими (стронціановими), а з другої половини XX ст. навіть червоними, зеленими та голубими. Обрамляли їх із трьох боків переважно темно- або ясно-червоною кісочкою “снурком”. Однак побутували запаски і з двома контрастними снурками – червоним і зеленим.

До найвизначніших ткаць, які спеціалізувалися на виготовленні запасок, належать Марія І. Вінтоняк, Марія І. Теміцька із с. Лазещина; Гафія М. Скирчук (1911) с. Костилівка, (1911); Васирина В. Мосюк (1902), Гафія І. Савчук (1910) с. Луги; Параска В.

Векляк (1908), Олена П. Ярема (1911), Ганна І. Штефура (1894), Ганна І. Боднар (1903) – м. Рахів.

На терені буковинської Гуцульщини (Путильський і прилеглі до нього села Вижницького району) побутували двоплатові й одноплатові запаски, а також горботки – “чорногузки”. За багатьма ознаками декору вони подібні до таких же виробів сусідніх сіл галицької Гуцульщини. У межах досліджуваного ареалу можна виокремити три типи композицій запасок. Зокрема, перший локалізований у селах Довгопілля, Стебні, Конятин, Сергії, Яблуниця, Долішній Шепіт Путильського району. Тут побутували запаски з крупнорапортними композиціями, для яких характерна монотонна ритміка чергування вузьких, однакової ширини стрічок яскравих теплих і холодних барв на темно-вишневому (іноді чорному) фоні.

У міру віддалення від Путили до сіл Дихтинець, Мариничі, Розтока у композиціях запасок спостерігаються поєднання вузьких стрічок контрастних барв з неоднаковими за шириною блакитними та рожевими (ліловими) смугами<sup>47</sup>. Зміною їхньої ширини та послідовності укладу в межах рапорту досягали варіативності цього другого типу композицій.

У гуцульських селах Виженка, Підзахаричі, Лопушка, Заріччя вижницького осередку поширений третій тип композиції запасок. Вони відрізняються від попередніх ущільненою ритмікою вузьких одномасштабних різнокольорових стрічок, поєднаних з ширшими (у два – три рази) й активнішими за звучанням червоними та вишневими смугами. Загалом вишукані за теплою чи холодною гамою барв запаски буковинських сіл Гуцульщини характерні симетричністю розташування дрібно- і крупнорапортних груп смуг й акцентуванням найважливіших із них.

Отже, вивчення наявних творів, наукової літератури та польові матеріали автора дозволяють стверджувати значне багатство й різноманітність композицій гуцульських запасок різних осередків з чітко вираженими локальними особливостями. Вони також певним чином споріднені з однотипними виробами сусідніх сіл, передусім, Покуття.

Так, тканини для запасок галицької частини Гуцульщини відзначаються найбільшою різноманітністю схем розташування смуг, їхньої ритміки та широкою палітрою кольорових поєднань, тональної градації – від насичених, дзвінких і гарячих до теплих, холодних і навіть контрастних зіставлень барв. При значному багатстві дрінорапортних композиційних рішень, поліфонії кольорової палітри виразно простежується й чітка ритмічна організація домінуючого симетричного укладу вузьких стрічок піткання, яка змінюється на дещо виразніші поєднання їх із ширшими смугами, котрі формують крупнорапортні комплекси. Зустрічаються й асиметрично розташовані групи вузьких смужок, що чергуються з поодинокими ширшими пасочками.

#### **Умовні скорочення**

ДМНАП – Державний музей народної архітектури та побуту в Києві.

ЗМНАП – Закарпатський музей народної архітектури та побуту.

МЕХП – Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної академії наук України.

МІГ – Національний центр народної культури “Музей Івана Гончара”.

МНАПЛ – Музей народної архітектури та побуту у Львові.

НМНМГП – Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського.

ЧКМ – Чернівецький краєзнавчий музей.



1. Їх виготовляли цільнотканими поштучними виробами у вигляді двох шматків тканини (80–85 см довжиною та 70–75 см шириною), один з яких приперізували ззаду, інший – спереду стану, зав’язували з допомогою тороків або крайки.
2. Одне, суцільноткане полотнище (80–90 на 140–150 см) з поздовжньо-смугастих декором (у комплексі вбрання), хоча ткали його в горизонтальні смуги. Околячкою обгортали довкола стан, верхній край закріплювали на талії крайкою “попружкою”.
3. У даній статті аналізуватимуться лише запаски.
4. Білан М. С. Український стрій / М. С. Білан, Г. Г. Стельмащук. – Львів : Фенікс, 2000. – 326 с. : іл.; Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с. : іл.; Головацкий Я. Ф. О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии / Я. Ф. Головацкий. – С.-Пб., 1877. – 85 с. : іл.; Кожоляно Я. Буковинський традиційний одяг / Я. Кожоляно. – Чернівці ; Саскатун : Фрізен Принтере, Алтона, Манітоба, 1994. – 262 с. : іл.; Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців / О. Ю. Косміна. – К. : Балтія–Друк, 2010. – Т. II : Полісся. Карпати. – 160 с. : іл. – Рез. англ.; Костишина М. В. Український народний костюм Північної Буковини: традиції і сучасність / М. Костишина. – Чернівці : Рута, 1996. – 192 с. : іл.; Матейко К. І. Український народний одяг / К. І. Матейко. – К. : Наук. думка, 1977. – 224 с. : іл.; Никорак О. І. Сучасні художні тканини Українських Карпат / О. І. Никорак. – К. : Наук. думка, 1988. – 224 с. : іл.; Никорак О. І. Українські народні взористі тканини: порівняльна характеристика / О. І. Никорак // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Т. ССLIX. Праці секції етнографії і фольклористики. – Львів, 2010. – С. 179–210; Николаева Т. А. Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье / Т. А. Николаева. – К. : Наук. думка, 1988. – 246 с. : ил.
5. Бялявіна В. М. Жаночы касцюм на Беларусі / В. М. Бялявіна, Л. В. Ракава. – Мінск : Беларусь, 2007. – 351 с. : іл.; Велева М. Г. Народная одежда болгар в северной Болгарии в XIX – начале XX в. – Т. 1 / М. Г. Велева, Е. И. Лепавцова. – София, 1961. – С. 14; Віннікава М. М. Скарбы з вясковых куфраў / М. М. Віннікава, П. А. Богдан. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2009. – 182 с. : іл.; Віннікава М. М. Традыцыйнае адзенне / М. М. Віннікава // Традыцыйная мастацкая культура Беларусі: у 6 т. – Т. 4. Брэсцкае Палессе. – У 2 кн. – Кн. 2 / Н. М. Боганёва, Т. В. Володзіна, М. М. Віннікава [і ін.]; ідэя і агул. рэдагаванне Т. Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2009. – 863 с. : іл.; Зеленчук В. Народное декоративное искусство Молдавии / В. Зеленчук, М. Лившиц, И. Хынку. – Кишинёв : Карта Молдовеняскэ, 1968. – 127 с. : ил.; Маслова Г. С. Народная одежда русских, украинцев и белоруссов / Е. Э. Бломквист, Н. И. Лебедева, Г. С. Маслова // Восточнославянский этнографический сборник. – М. : Академия наук СССР, 1956. – С. 543–767; Миронов В. Етнокультурні зв’язки на Україні : За матеріалами одягу / В. Миронов, В. Наулко // НТЕ. – 1969. – № 5. – С. 46; Прилипко Я. П. Етнокультурні зв’язки болгар і східних слов’ян на матеріалі одягу / Я. П. Прилипко. – К. : Наук. думка, 1964. – 134 с.; Постолаки Е. А. Молдавское народное ткачество (XIX – начало XX в.) / Е. А. Постолаки. – Кишинев : Штиинца, 1987. – 207 с. : ил.; Романюк М. Беларускае народнае адзенне / М. Раманюк. – Мінск : Беларусь, 1981. – 473 с. : іл.; Folk art in the Rumanian People’s Republic. Costumes. Woven textile. Embroideries: state publishing for literature and the arts. – Bucuresti, 1958. – 423 p.
6. Волос – найдовші, тонкі, високоякісні й еластичні волосини з овечого руна, вичесані на дерев’яному гребені або металевих щітках.
7. МЕХП, № 21263; 21232; 67229; 80877; 74679; МІГ, КН 9083; НМНМГП, 13139; Никорак О. І. Сучасні художні тканини ... – С. 54–57.
8. Черчєкові – тонкі, шорсткі та штивні нитки, спрядені з довгих волокон “волосу”, стягненого з руна овець (вони були “чворські”, “острі”, як черчек). Значно м’якші були волокна “натенини” чи “ярчьитини” з молодих однорічних “ярок”.
9. МУНДМ, КТ – 1290; ДМНАП, О – 2447, 1412, 1419, 2447; МЕХП, № 21263; Польові матеріали. Архів автора.

10. Записано у 1985 р. від Клапцуняк Марії Михайлівни (1912–1993), у 1999 р. від Линдюк Анастасії Михайлівни (1915–2003), у 2003 р. від Боб’як Ксені Кирилівни (1922–2007), корінних мешканок с. Космач, які мали значний досвід виготовлення запасок.
11. З п’яти чи семи пелюсток “попліток” внаслідок почергового переплітання їх між собою в певній послідовності отримували сплетену плоску кісочку.
12. НМНМГП, № 4494, 10320, 7535; МЕХП, № 78885.
13. Никорак О. І. Художнє ткацтво / О. І. Никорак // Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 370; Никорак О. І. Сучасні художні тканини... – С. 56–58.
14. Характерно, що, на відміну від космацьких дрібнорапортних композицій (у яких виразно прочитуються горизонтально спрямовані вправо і вліво взори у вигляді колосків), у виробках пістинського осередку зміна скісних рубчиків (утворених чинуватим переплетенням) відбувається на значно більшій відстані (переважно по центру групи смуг чи рапорту). Тому менш помітними є візерунки, що нагадують сосонки, і вони найчастіше повторюються з великими інтервалами.
15. МНАПЛ, АП – 14685, 17149; ДМНАП, О-3136, 3137, 3140, 3141, 1896, 1899, 4189, 3166, 3162.
16. МНАПЛ, АП – 11576, 11563, 11564, 2113, 11554; ДМНАП, О – 4189, 3162, 3136, 4192.
17. МНАПЛ, АП – 6117.
18. МНАПЛ, АП – 6117; НМНМГП, № 8658, 8663; МУНДМ, КТ – 69, 1291.
19. МНАПЛ, АП – 2113, 11563.
20. МНАПЛ, АП – 11554.
21. ДМНАП, О – 3136.
22. НМНМГП, № 6558, 7935; ДМНАП, О-4189.
23. МНАПЛ, АП – 11556; КМНМГП, № 8598; Ганна Василяшук : альбом / [авт.-упоряд. В. А. Качкан]. – К. : Мистецтво, 1985. – Іл. 53.
24. Сахро М. П. Декоративно-вжиткові тканини Коломийщини / М. П. Сахро // Народна творчість та етнографія. – 1978. – № 4. – С. 53; Олійник О. В. Система виражальних засобів покутських традиційних тканин / О. В. Олійник // Народознавчі Зошити. – 1997. – № 1. – С. 18; НМНМГП, № 15298, 4395, 4553, 15297, 8164, 8163, 8172, 4453, 15297, 16019; МУНДМ, КТ–1289; МЕХП, № 85893; 70586; 70910.
25. Так, “очкагі” взори запасок запозичені з смт. Ясіня; МІГ, КН-12493.
26. МНАПЛ, АП – 12140, 2241, 12120, 12139, 2446, 10867; НМНМГП, № 3406, 8436, 4494; ДМНАП, О-1780, 1797, 1800, 2522, 2524, 4949, 4439, 4442, 4988; МЕХП, № 21281, 21889, 21306, 21292, 21316, 21295, 21265.
27. МНАПЛ, АП – 10867; НМНМГП, № 3406, 4494.
28. Родина Шкрібляків. Альбом / [Автор-упорядн. Р. В. Захарчук-Чугай]. – К. : Мистецтво, 1979. – Іл. 55; ДМНАП, О – 0254, 0255, 4997.
29. МНАПЛ, АП – 11770, 14677, 3048, 14678, 11771.
30. Обмітка – це рельєфна, виступаюча над поверхнею виробу стрічка, яка обрамляє обидва поздовжні та нижній поперечний краї виробу. Її створюють за допомогою голки – косими щільними стібками застеляють краї виробу.
31. ДМНАП, О – 930, 1446, 1448, 1810, 1814, 1817, 1815, 2515, 2516, 2517, 2566, 2567, 3080, 3088, 3871, 3878; МЕХП, № 75625; НМНМГП, № 10075, 7813.
32. МНАПЛ, АП – 11460, 1212.
33. МНАПЛ, АП – 2094, 2036; НМНМГП, № 7801, 8683.
34. МНАПЛ, АП – 2009, 9819, 9818, 6820, 6812, 19069, 16707, 2049, 10523, 10526, 1193; НМНМГП, № 7813, 175; ЕП-75625; ДМНАП, О – 1812, Е-788, О-930, 927, 1446, 1448, 1810.
35. МЕХП, № 21289, 21306, 21295, 21316.
36. Польові матеріали. Архів автора.
37. Матейко К. І. Український народний одяг ... – С. 75.

38. Запаски богданського осередку були широкі (60–70x75–85 см).
39. Колишні запаски ясінянського осередку були дуже вузькі в 9 пасем – 48 см (48–55x70–85).
40. Полянская Е. В. Народная одежда гуцулов Раховского района / Е. В. Полянская // Карпатский сборник. – М., 1972. – С. 63; Сидорович С. Й. Художня тканина Західних областей УРСР / С. Й. Сидорович. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 64; Матейко К. І. Одяг / К. І. Матейко, О. В. Полянська // Гуцульщина. – С. 195–196; Никорак О. І. Художнє ткацтво О. І. Никорак // Там само. – С. 371; Никорак О. І. Сучасні художні тканини ... – С. 60.
41. ДМНАП, О – 2912, 2917, 2916, 2922, 2923, 2927.
42. Давні запаски ткачі міряли ліктями. Старовинні запаски богданського осередку дорівнювали трьом ліктям (75–80 см).
43. Червону основу для тканих запасок снували у 24 пасма, в бердо пробирали по 4 нитки, що й забезпечувало більшу густоту й щільність готового виробу.
44. ЗМНАП, № 2650, 4055, 4426, 2959; НМНМГП, № 7287, 10700.
45. ДМНАП, О 2862, 2863; НМНМГП, № 4291; МІГ, КН – 7634, 7633, 12493, 15887; МЕХП, № 68186, 68188, 79222, 68187, 68163.
46. Полянская Е. В. Народная одежда гуцулов Раховского района. – С. 64.
47. Кожолянюк Я. Буковинський традиційний одяг ... – С. 206–207; Костишина М. В. Український народний костюм ... – С. 31.

**Елена Никорак**  
(г. Львов, Украина)

### **Особенности декора гуцульских запасок: типы, центры**

*В статье проанализировано своеобразие особенностей гуцульских запасок по материалам, техникам ткачества, мотивам орнамента, схемам их размещения и колориту. Определены основные типы композиций запасок наиболее важных центров их изготовления в галицкой, закарпатской и буковинской части Гуцульщины.*

**Ключевые слова:** гуцульские запаски, типы, центры, мотивы орнамента, схемы композиций, колорит, рапорт, ритм.

**Olena Nykorak**  
(Lviv, Ukraine)

### **The features in décor of Hutsul zapaska aprons after their types and centres of production**

*The article has brought some results of study in originality of artistic features of Hutsul zapaskas considered as for their fabrics, techniques of weaving, ornamental motives, schemes of placement and colouring. The main types of zapaska compositions have been defined as well as the most important centres of their production in Galician, Transcarpathian and Bukovinian parts of Hutsul land.*

**Key words:** Hutsul zapaskas, types, centres, ornamental motives, compositional schemes, colouring, rapport, rhythm.

УДК 94(477.85:75)  
ББК 63.3(4 Укр)52

Любов Волошин  
(м. Львів, Україна)

## СЕЛО КОСМАЧ У ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ МИСТЕЦЬКОЇ ШКОЛИ ОЛЕКСИ НОВАКІВСЬКОГО

*У статті розглянуто роль села Космач у житті та творчості відомого українського художника Олекси Новаківського. Описано діяльність його учнів (Марії Кромпець, Григорія Смольського, Ольги Плешкан та інших) у Космачі, їхній відпочинок і навчання, культурно-просвітню роботу в селі.*

**Ключові слова:** Космач, художня школа, учні, інтелігенція.

Космач – мальовниче гірське село на Гуцульщині відіграло надзвичайно важливу роль у творчій біографії визначного українського митця – Олекси Новаківського (1872–1935) та учнів його мистецької школи, що діяла у Львові в 1923–1935 рр. на правах приватного учбового закладу.

Для молодих художників, учнів цієї школи, як і для самого О.Новаківського, Космач, з його гірською природою та неповторним колоритом гуцульського побуту, став тим автентичним осередком народно-національної культури, де митці не тільки збагачувались професійно, але й черпали натхнення для всієї подальшої творчості, працюючи згодом як в Україні, так і далеко поза її межами – у країнах Європи та на Американському континенті.

Саме “з легкої руки” учнів школи О.Новаківського Космач здобув серед митців славу “українського Барбізону” і вже в 1930-х рр. став центром притягання інтелігентної творчої еліти Львова, Коломиї, Станиславова, а на початку 1940-х рр., напередодні вибуху світової війни, сюди аж з далекого Харкова, за прикладом школи О.Новаківського, прибули на літню пленерну практику (під керівництвом Михайла Козика) студенти живописного факультету Харківського художнього інституту<sup>1</sup>.

У 1949 р. до Космача, захочений чутками про його своєрідний чар, приїхав разом із сім’єю на відпочинок визначний наддніпрянський художник Федір Кричевський. А в наступні повоєнні десятиліття це село стало улюбленим місцем відпочинку ряду відомих діячів української культури, серед них – письменниця Ірина Вільде, поет Микола Петренко, художник Володимир Патик, композитор Микола Колесса, актор Богдан Козак та багато інших.

Таким чином, Олекса Новаківський та його мистецька школа стали першовідкривачами Космача як вогнища самобутньої гуцульської культури не тільки для своїх сучасників, але й для наступних поколінь української творчої інтелігенції.

При тому живі контакти космацьких селян із патріотично настроєною молоддю, а через них – із духовними надбаннями міської інтелігенції спричинились до швидкого культурного зросту Космача як одного з найбільш національно-свідомих, розвинених сіл Гуцульщини, де розгорталось активне громадське життя.

Щорічні виїзди учнів школи О.Новаківського разом із вчителем на літні вакаційні студії до Космача розпочалися в 1925 р. За тодішніх досить скрутних матеріальних обставин життя учнівської молоді, неоціненну можливість для такої літньої практики забезпечував школі фінансово великий меценат української культури митрополит Андрей Шептицький, між іншим, один із ініціаторів заснування цієї школи, де певний час був також викладачем історії мистецтва<sup>2</sup>.

“Щороку у травні та червні настрої у школі змінювалися, – згадує учень школи Антін Малюца, – всі думали та готовилися на літній виїзд школи до Космача, цього справжнього західньо-українського Барбізону малярів. Замість рисунку з моделлю приходило малювання олією натюрморту, або й того ж моделлю, а вслід за цим – підготовлювання малярських матеріалів. Список потрібних фарб диктував сам Новаківський. Перед самими вакаціями більшість студентів, які їхали в Космач, діставали від Митрополита стипендії 10–15–20 долярів, що в тих часах вистачало на прожиток у горах, на дорогу і часами на фарби”<sup>3</sup>.

Серед перших учнів школи, хто відкрив для себе красу і самотність Космача, була Марія Кромпець (згодом – Кромпець-Морачевська), яка ще в серпні 1923 р. писала звітти до вчителя:

“Високоповажний пане Артист!

Ось майже два тижні минає, як я захоплююсь гірською природою, гуцулами та їхніми строями. Тут, у Космачі, де зараз перебуваю, задержався (зберігся. – *Л.В.*) чистий гуцульський стрій, незвичайно живописний. В неділю збираються святочно убрані гуцули коло церкви і тоді з приємністю гляджу на цю живу, пестру масу, нагадуючу якийсь цвітник з соняшників та маків. Вишивка на сорочках виключно в гарячих красках, – (як самі гуцули кажуть: “у веселих красках”), всіх тонах жовтої, помаранчевої краски та червоної і менше зеленої. Серед гуцулів можна найти дуже гарні одиниці, переважають чорняві, з карими, досить великими очима, а є також біляві з синіми очима. Тяжке однак життя в горах некорисно відбивається на них.

Космач дуже живописно положений, довкола оточений горами, які в кожній порі змінюють свій вигляд. Через село пливе невеличка річка, – гірська, стрімка, рвучка, де кожний камінь, трохи більший, творить малий водопад. Особливо гарно виглядає ріка при заході сонця, коли послідні лучі граються всіма красками у ній. Жаль тільки, що цього не вмію передати красками. Тут треба би артиста цієї міри, що Ви, Пане Артисте”<sup>4</sup>.

Другим після Марії Кромпець учнем школи, хто захопився Космачем і яскраво описав свої враження від нього, був Григорій Смольський, який уперше відвідав це село у квітні 1925 р. Ось його вражаючий опис святкового Космача на Великдень: “Переді мною, немов жива, мерехтить картина-казка з давньої давнини – барвіста, неповторна. Чоловіки, легіні, газди в крисаннях – із павами, різноколірними трісунками на голові, у писаних кептарях і червоних гачах. На ногах – легкі постолі, в руках – топірці. Через плече звисає тайстра або дзьобенка, – шкіряна чи сукняна. На чоловіках старших віком – червоні сердаки з жовтими кутасами та писані бесаги через плече. А жінки зодягнені ще краще. Біленькі, чистенькі із льняного полотна сорочки, помаранчевого кольору запаски. На ногах – писані постолі з нісками та соковиті взори на темно-червоних капчурах. Деякі молодичі – у різноколірових кептарях: на головах – ясночервоні хустки. Під шиєю – згарди та коралі”<sup>5</sup>. Для Г.Смольського ця картина була справжнім святом ока, промовляла до нього, як сам висловлювався, “мовою радості, сподівань і душевного піднесення”.

Саме Г.Смольський був ініціатором першого виїзду учнів школи до Космача у червні 1925 р. Поїхав туди разом з товаришами – М.Морозом, С.Гординським, Р.Чорнієм та Д.Дунаєвським. У листі до О.Новаківського, який тоді затримався у Львові, він захоплено писав: “Дорога із Яблонова до Космача чудова, хлопці не могли надивуватися і натішитися”<sup>6</sup>.

Пізніше до них приєдналися Ольга Плешкан, Стефанія Рудакевич та інші, а наприкінці липня приїхав сам О.Новаківський. Краса Космача відкрилася перед ним уже при в’їзді в село, з перевалу Рунок: село розкинулося, немов на дні велетенської чаші,

оточеної вінцем гірських хребтів – Космацької Лисини, Погору, Сигліна, Буківця, Греготу. У долині вздовж села виляса дорога, а поруч виблискувала сріблом річка Пістинька. Загублене в горах, відірване від решти світу важкодоступними дорогами село Космач жило тоді, в 1920-х роках, своїм відрубним життям. В укладі народного побуту тут збереглась краса прадавніх гуцульських звичаїв та обрядів, самобутність народного фольклору, міфічних уявлень, у яких не раз оживало відлуння ще язичницьких часів. Навколишні гори та ліси космачани населили своїми поетичними легендами та різними добрими і злими духами. У Космачі учні школи вперше побачили своєрідні весільні та похоронні обряди гуцулів, почули космацькі співанки, стародавні мотиви “троїстих музик”, унікальний “голос” трембіти, дримби та цимбалів. Учні школи були вражені життєлюбністю космачан, їх дотепністю, гордим, незалежним характером та вмінням веселитися і працювати. Село мало свої, цілком оригінальні, мистецькі традиції, якими відрізнялось від навколишніх гуцульських сіл – хоч би від сусідніх Брустур, Прокурави чи Жаб’є (Верховини). Оранжево-золотисті космацькі вишивки, писанки, відмінність народної ноші, архітектури, пісні й легенди про Довбуша та Дзвінку – все це разом із напрочуд чарівною природою села справляло глибоке враження на молодих художників, підказувало їм нові теми і малярські рішення.

Цікаво описує своє захоплення гірською природою Космача учень школи Степан Дричик: “Ми вже в Космачі. Поселились у просторій хаті, що стояла на зеленій високій горі. Перед нами і під нами простягнувся далеко, щохвилини змінний у своїй красі, гірський краєвид. Коли ж погода змінилась і вдарив грім, то гук стократною луною котився по горах і довго не стихав. Ця велич і краса природи, ця стихія карпатська приголомшувала і визволяла з егоцентризму”<sup>7</sup>.

У різні роки учні поселялись у Космачі на різних присілках. О.Новаківський, а з ним і учні, любили зупинятись на Клифі, недалеко від цілющого джерела “залізної води” у хаті Івана Кушнірчука<sup>8</sup> або Дмитра і Марії Боб’яків<sup>9</sup>. Деколи замешкували біля “горішньої” церкви у хаті Михайла та Марії Кравчуків, а іншим разом – у домі енергійного газди Петра Гавришука.

“У Космачі, – згадує С.Гординський, – ми жили у винаймленій гуцульській хаті, спали на лавах, на світанку зривалися на мандрівки по горах, завжди з касетами, з фарбами й картонами та завзято малювали гарні мотиви. Вернувшись, розставляли свої етюди під стіною хати і Новаківський давав нам свої зауваження”<sup>10</sup>.

Нерідко О.Новаківський сам ходив разом з учнями на етюди, малював пліч-о-пліч із ними. “Все при тім розмовляв цікаво, питався про Довбуша, Дзвінку, про народну ношу, звичаї та справляв рисунки (учнівські етюди. – Л.В.)”, – згадує Марія Кромпець-Морачевська<sup>11</sup>.

Під час консультацій на пленері, Новаківський давав учням багато цінних фахових настанов. Вимагав, передусім, цільного бачення природи, точності у сприйнятті кольорових відношень, вірного визначення тональності кольору, його напруги й насиченості. У пейзажних етюдах учнів не терпів одноманітного “зеленого шпінату”.

“Перше завдання Новаківського учням 1925–1926 років, – згадує А.Малюца, – було таке: грядка капусти на першому плані, а далі – дерева, ліс і гори. Трудність була в тому, що “зелена” капуста мала радше сині та фіалкові барви, а “зелені” дерева вдалині теж були сині та фіалкові. Треба було вишукати кольори, щоб усе було на своєму місці. У 1927 р. на першому пляні наших завдань були дахи дерев’яних будників, ліс, і гори. Рекомендувалося не брудно-сірими, але чистими кольорами розв’язати нейтральні місця, у тінях теж знайти колір, відмінний від кольорів освічених частин, а не просто стемнювати льокальний кольорит”<sup>12</sup>.

Таким чином, О.Новаківський пропонував учням малярські принципи імпресіоністичного пленеризму та експресіонізму, які вправляв у власній творчості, помітно забарвленій його символістською уявою. “Коли ми малювали етюди, він постійно нагадував, щоб ми не копіювали природу, а переплавлювали її в собі”, – згадує Олексій Друченко<sup>13</sup>.

Тематичний репертуар тодішніх етюдів школи О.Новаківського був досить окреслений: учні, як правило, малювали гірські краєвиди з далекими синіми хребтами, гуцульські типи і гражди, зелені плаї, стрімкі гірські потоки та пінисті “туки” – водограї. “Зрештою, тяжко було б навіть творити цілком інакше, – завважає В.Попович, паризький біограф учениці Новаківського Іванни Нижник-Винників, – коли всі учні ціле літо перебували разом із майстром в одній місцевості, дивилися всі на ті самі гори й ліси, під тим самим сонячним світлом, тому нічого дивного, що є щось спільного у карпатських краєвидах... таких мистців, як Новаківський, Луцик, Мороз, Смольський та Іванка Нижник-Винників”<sup>14</sup>. Що торкається суто малярської інтерпретації цих космацьких етюдів, то виконані вони молодими художниками, переважно, в дусі настанов їх учителя О.Новаківського: в пленерно-імпресіоністичній манері, позначеній такими рисами як рухливий, ескізний мазок, відмова від деталізації та зовнішньої описовості і, головне, – інтуїтизм, як метод творчого осягнення дійсності, поєднаний із посиленою увагою до проблем кольору. Таке малярське бачення відомий галицький мистецтвознавець Володимир Залозецький в одній зі своїх рецензій на виставку учнів О.Новаківського дуже влучно окреслив як метод “оптично-колористичного синтезу”.

Тогочасний побут молодих “новаківців” у Космачі яскраво вирисовується у їх колективному листі до митрополита А.Шептицького, датованому 8 серпня 1926 р. Після шанобливих привітань вони пишуть: “Малюємо гуртом, самі, взаємно себе критикуємо, один одному робимо уваги, і хочай добре було би, щоби і пан артист (О.Новаківський, який затримався тоді у Львові. – *Л.В.*) був між нами як професор, то однак поки-що почуваємо себе дуже добре, немов ті пташки, що з клітки вилетіли на великий воздух. Працюємо після змоги багато, малюємо пейзажі, менше шкіців і карикатур (Чорній). Час від часу робимо прогульки в довколишні місця і гори для студій. Живемо скромно, як лиш можна, щоби найдовше тут бути. Ми постараємося наш побут тут використовувати як слід і доказати це працею, яку представимо Вашій Ексцеленції по приїзді у Львів. Ми будемо дуже раді почути від Вашої Ексцеленції оцінку праць, як від нашого професора”<sup>15</sup>. Підписали цей лист С.Рудакевич, Г.Смольський, М.Мороз, Р.Чорній, В.Дядинюк, О.Козакевич, Св.Гординський та В.Іванюх.

У вільний від малювання час учні разом із вчителем не раз влаштовували цікаві пізнавальні екскурсії – т. зв. “прогульки”: йшли високо в гори на Клязу, то на присілок Горішнє, де, за переказами, знаходилося колись обійстя Дзвінчука, котрий смертельно ранив Довбуша на порозі своєї хати в момент, коли той прийшов на побачення із Дзвінкою. Особливо захоплювались художники шедевром гуцульської народної архітектури – старенькою “горішньою” церквою часів Довбуша, збудованою космачанами без єдиного цвяха (по-варварськи зруйнована вже в наш час). В інтер’єрі цієї церкви мали ще змогу оглядати неоціненний своєю мистецькою вартістю іконостас Йова Кондзелевича (1667–1740 рр.), вивезений у 1960-х рр. до Києва.

Особливо любили “новаківці” прогульки на присілок Завоєли, до каменя Довбуша, звідки відкривалась широка панорама гірських хребтів з Греготом – найвищою вершиною Покутсько-Буковинських Карпат. Там О.Новаківський з учнями залюбки малювали. На основі цих етюдів митець згодом виконав один із шедеврів свого пізнього експресіоністичного малярства – пейзаж “Гора Грегіт” (1931 р.).

Перебуваючи на канікулах, учні Новаківського старались по можливості спричинитись до культурного життя космачан. “На запрошення селян, – згадує І.Нижник-Винників, – ми робили доповіді про Україну, чим здобували любов чисельно зібраних гуцулів. Як же ми радувались участю у різних празниках, весіллях, а наші імпровізовані хори збуджували подив у космачан. Степан Луцик і Михайло Мороз виспівували так, що інколи в малій церковці “гасли свічки”, а зокрема, під час “Вірую” Мороза. Не раз у святкові дні учні Новаківського сходились на подвір’ї під церквою, зодягнені від стіп до голови у гуцульську народну ношу, яку любили і шанували”<sup>16</sup>.

Цікаво згадує про це також дружина Степана Луцика – Ольга: “Великий празник св. Петра і Павла космачани святкують дуже урочисто. І “літники” (відпочиваючі. – Л.В.) беруть живу участь у всіх імпрезах того дня. Ось на церковному майдані стоїть група пишних легінів (учнів О.Новаківського. – Л.В.), від стіп до голови в святковому одягу, ще й писані топірці в руках. Співають “самуїлкою” разом з вірними”<sup>17</sup>. У фототеці музею О.Новаківського у Львові збереглося безліч фотографій, на яких поруч з Новаківським та місцевими селянами видно учнів та учениць його школи, одягнутих у гуцульський народний стрій.

При кожній нагоді учні Новаківського старались вести культурно-просвітню роботу серед космачан: привозили до сільської читальні “Просвіти” книжки, журнали, газети, організували тут разом із сільською молоддю драмгурток, що ставив аматорські вистави. Заходами “новаківців” при місцевій церкві був організований “космацький вакаційний хор”, у якому взяли участь також інтелігентні “літники”, що відпочивали на той час у Космачі. У Львові збереглися дві цікаві фотографії цього хору. На одній із них, датованій серпнем 1927 р., сфотографовані учасники хору після виступу в космацькому Народному домі: спереду присіли на землі М.Мороз і С.Луцик з топірцями в руках. За ними – три ряди хористів у гуцульській ноші, серед яких – вродливий учень Новаківського Богдан Бобинський (який саме тоді прибув до Космача із грошовою підмогою для товаришів від митрополита А.Шептицького), далі – високий чорнявий студент медицини Володимир Трутяк, коло нього – “старий тигр” Гриць Смольський та космачани.

Дуже цікава рідкісна друга фотографія хору “літників”, зроблена влітку 1929 р. на сходах космацької церкви після богослужіння. У першому ряді зліва бачимо тут О.Новаківського із двома синами, вдягнутими у пластунський однострій; зліва від Новаківського – композитор Микола Колесса, вище – “новаківці” – Олексій Друченко та Степан Луцик, правіше від них – сивий Герасимович з дружиною; перед ними – дружина Філарета Колесси та юна Софія Колесса, правіше від неї – сам Філарет Колесса (з борідкою), коло нього – високий сивий Дмитро Николишин з дружиною та двома доньками; попереду справа – Володимир Трутяк (у білому піджаку) та Василь Костащук і місцеві селяни. Ця фотографія особливо “промовиста”, оскільки дає сьогодні уявлення про культурне галицьке товариство, яке щороку збиралось у Космачі для літнього відпочинку.

Учень Новаківського Антін Малюца, який часто бував у Космачі й добре знав його “вакаційне життя”, згадує: “З року на рік Космач притягав більше і більше “літників” на вакації, людей інтелігентних та культурних”<sup>18</sup>. Ніби в унісон з тим твердженням А.Малюци, в 1931 р. на шпальтах львівської газети “Мета” відомий галицький журналіст А.Бур’ян писав: “Немає в Космачі пересічної товпи літників, які свої міські звички переносять живцем у гори. До Космача їдуть тільки ті, що дійсно шукають відпочинку серед краси і природи”<sup>19</sup>.

Серед таких інтелігентних людей, які в 1920–1930-х рр. відпочивали в Космачі, був професор гімназії Тарновецький з двома синами – Богданом і Романом (останній



був близьким приятелем М.Мороза). Сестра Гарновецького, вчителька, була одружена з космацьким газдою Петром Гаврищуком; одна з її доньок – Ірина, учениця гімназії сестер Василянок у Львові, познайомилась у Космачі з Михайлом Морозом, вчилась у нього малювати і згодом (у 1941 р.) стала його дружиною та вірною подругою на еміграції у США.

Частим гостем у Космачі був також гімназійний професор з Коломиї Дмитро Николишин, який, звичайно, приїжджав сюди відпочивати з дружиною та двома доньками – Іриною та Оксаною (згодом дружиною відомого львівського драматичного актора О.Гринька). Дмитро Николишин – викладач “греки і латини” в Українській класичній гімназії в Коломиї, вчений-лінгвіст, був людиною щедро обдарованою музикальним талантом: мав чудовий тенор, грав на скрипці та диригував хором у коломиїській церкві. Тож його участь у космацькому вакаційному хорі цілком закономірна. Між іншим, Д.Николишин, познайомившись у Космачі з О.Новаківським, став великим шанувальником його таланту та прихильником його мистецької школи, був також одним з ініціаторів виставки учнів цієї школи в Коломиї в 1930 р.

Також часто приїжджав улітку до Космача разом із сім'єю урядовець “Рідної школи” у Львові І.Герасимович, активний громадський діяч, публіцист та організатор українського шкільництва в Галичині. Проживаючи у Львові на колишній вулиці Боніфратів, 14 (бічна вул. Личаківської), підтримував приятельські контакти з Новаківським.

Із Коломиї приїжджав тоді до Космача Володимир Трутяк, студент медичного факультету в Українському таємному університеті у Львові. Він був родом з Космача, сином тутешнього дяка. Згодом, завершивши навчання у Празі, вже лікарем, часто бував у рідному селі.

Члени родини Колесси, які фігурують на фотографії 1929 р. серед учасників космацького вакаційного хору, не були тоді “літниками” у Космачі, лише завітали сюди “на прогульку” із Шешор, де відпочивали влітку. “Виїхали ми тоді до Космача цілою родиною, – згадує Микола Колесса, – я, батько Філарет, мати і дві сестри – Софія і Дарія. Було свято і ми пішли до церкви, де на хорах диригував професор Дмитро Николишин. Вийшовши після Служби Божої, зробили разом з іншими “літниками” знімку, на якій є вся наша родина”<sup>20</sup>.

У 1930-х роках любив відпочивати влітку у Космачі разом з дружиною директор школи у Тулові Василь Андрійович Костащук, відомий на Покутті критик, літературознавець, згодом автор монографії про В.Стефаніка “Володар дум селянських”. В.Костащук був двоюрідним братом учениці школи О.Новаківського Ольги Плешкан, яка також часто була в Космачі на етюдах із товаришами по школі<sup>21</sup>.

Цікаво, що в 1934 р. завітало до Космача подружжя Дмитро та Ася Левицькі, представники елітних кіл Львова, т. зв. “львівської сметанки”. Д.Левицький, екс-посол УНР у Данії, був впливовим і авторитетним у Галичині громадсько-політичним діячем, головою УНДО (Українського національно-демократичного об'єднання) його дружина Ася Левицька, високоосвічена жінка, палка прихильниця й меценатка учнів школи Новаківського, брала активну участь у житті цієї школи<sup>22</sup>. Не дивно, що слідом за Новаківським та його учнями вона зацікавилася Космачем, про який їй багато розповідали “новаківці” і пейзажі якого не раз оглядала на їхніх полотнах. Подружжя Левицьких, перебуваючи в Космачі, імовірно, замешкало в домі газди Петра Гаврищука, де всі члени родини цікавились і любили мистецтво і митців. Тоді ж у Космачі Левицькі близько спілкувалися з “новаківцем” Михайлом Морозом, який подарував їм у той час свій “Пейзаж з церквою”<sup>23</sup>.



Космацький вакаційний хор після концерту в Народному домі. 1927 р.



О.Новаківський з учнями та “літниками”  
під час прогульки на гору Клязу.  
Космач. 1927 р.



О.Новаківський з учнями під час прогульки  
на гору Клязу. Космач. Стоять (зліва  
направо): Б.Бобинський, Г.Смольський,  
М.Мороз, С.Луцик; присіли (зліва направо):  
М.Карп'юк, О.Новаківський, С.Гебус. 1927 р.

## Етнокультура



Під хатою Олексихи  
Вардзарук у Космачі. Серед  
селян О.Новаківський із  
синами та доньки Нико-  
лишинів – Ірина та Оксана.



Космацький вакаційний  
хор на сходах церкви після  
богослужіння. 1929 р.



О.Новаківський з  
учнями та “літниками”  
на празнику Іллі у  
Прокураві. 1929 р.



Камені Довбуша на  
присілку Завоєли в Космачі.

У Космачі на присілку  
Дошанім.  
Стоять (зліва направо):  
А.Давидович, С.Гординський,  
Л.Янушевич, В.Дядинюк,  
В.Іванюх. Сидять (зліва  
направо): Р.Чорній,  
О.Козакевич, О.Новаківський,  
С.Рудакевич, Г.Смольський,  
ще нижче (зліва направо):  
М.Мороз, Ждан і Ярослав  
Новаківські, Д.Дунаєвський.



Проф. Дмитро Николишин.  
1930-ті рр.



Михайло Мороз із дружиною Іриною  
та сином Ігорем. Середина 1940-х рр.

Учні Новаківського, перебуваючи влітку в Космачі, підтримували дружні стосунки з відпочиваючими “літниками”, ініціювали їх участь у різних культурно-освітніх заходах серед селян. Часом разом організовували цікаві мандрівки в гори, чи, наприклад, спільну поїздку в 1930 р. на празник св. Іллі до сусіднього села Прокурави. У фототеці О.Новаківського у Львові зберігаються декілька фотографій із цієї поїздки. На них поруч із О.Новаківським, його синами та учнями фігурує більшість уже згаданих “літників” з Космача.

Слід відзначити, що учні Новаківського, як і все інтелігентне товариство тодішніх “літників”, своєю присутністю в Космачі та поведінкою значною мірою впливали на національне і культурне самоусвідомлення місцевих селян. Своєю пошаною до тутешніх мешканців, увагою до самобутніх традицій села вони виховували в космачан почуття власної гідності, гордість за свої вікові мистецькі надбання. Як результат, швидко прогресувало культурне й суспільно-громадське життя Космача. Вже в 1930-х роках це село після Жаб’є було другим за своїм значенням осередком культурно-освітнього життя Гуцульщини. “Тут, – писав невідомий автор статті “Культурне відродження Гуцульщини” у львівській газеті “Новий Час”, – біля церкви красується Народний дім з просторою салею та сценою. Цей Народний дім оживає кожної неділі і кожного свята, де відбуваються збори, сходина, наради, віча, театральні представлення, діточі вистави або й забави молоді. Читальня “Просвіти”, кружок “Рідної школи” й кооператива – це головні осередки організації Космача”<sup>24</sup>.

Цікаво, що в Космачі тих часів активну діяльність серед селян розгорнув “Кружок українського протиалкогольного товариства “Відродження”, членами якого і пропагандистами тверезого способу життя були й учні О.Новаківського. Вони брали активну участь у художньому оформленні друкованого органу цього товариства – журналу “Відродження” і розповсюджували його серед селян.

Як згадує А.Малюца, родовиті космачани бачили й цінували культурні ініціативи молодих художників. Коли в 1930 р. постала думка назвати групу скал на присілку Завоєли “Каменем Новаківського”, мешканці села радо підтримали цю ініціативу. За традицією перед поверненням до Львова О.Новаківський разом з учнями любили збиратися на улюбленому місці їх малярських студій біля каменів Довбуша. В 1930 р. О.Новаківський востаннє особисто приїжджав до Космача й до прощальної зустрічі з ним було приурочено відкриття каменя. “Було багато людей, – згадує учасниця цієї події Ірина Купновицька, – грали троїсті музики задушевні гуцульські мелодії. Звучали слова подяки Олексі Новаківському, який став першовідкривачем для мистецького і культурного світу серця Гуцульщини – Космача. На камені красується напис “Олексі Новаківському – Гуцульщина. 1930 р.”<sup>25</sup>.

Завершуючи цей короткий огляд життя школи О.Новаківського в Космачі, слід особливо підкреслити, що велике значення цього села у творчому житті “новаківців” не вичерпується часом їх безпосередніх малярських студій у 1920–1930-х рр. Космач, краса його гірської природи, його волелюбні мешканці та неповторний етнічний колорит їх побуту – все це назавжди увійшло у творчість як самого Олексі Новаківського, так і його учнів. У їх мистецькому спадку космачькі теми та мотиви незмінно становлять важливу, яскраву сторінку, без якої нині неможливо вповні оцінити цілість творчого доробку кожного з цих художників. Докладний розгляд впливу Космача на їхню творчість може бути темою окремої великої статті. У даній праці спробуємо хоча б побіжно зупинитись на деяких найбільш яскравих прикладах.

Передусім, для самого Олексі Новаківського, який перед тим бував лише в бойківських Карпатах, знайомство з Космачем стало справжнім відкриттям Гуцульщини,

впровадило його у великий світ народно-поетичної уяви, у манливу царину фантазії та краси. Цей світ інспірував у його власній творчості низку монументальних композицій, які нині по праву вважаються шедеврами його малярства. Досить згадати хоча б такі великі композиційні полотна як “Довбуш – володар гір” (1913 р.), “Дзвінка” (1930–1931 рр.), “Казка про Гуцульщину” (1920-ті рр.), “Повінь” (1930 р.) та вже згадуваний пейзаж “Гора Грегит” (1931 р.). Створив, крім того, сотні менших, завжди коштовних своїм колоритом, малярських етюдів, у яких змалював різні куточки Космача та типи його мешканців (“Долина Облаз” (1926 р.), “Перед церквою” (1926 р.), “Підрунок” (1927 р.), “Гора Лисина” (1928 р.), “Гуцулка” (1926 р.), “Марія Кравчук” (1926 р.). Показово, що космацькі теми та мотиви нерідко трансформувались у творчій уяві Новаківського в масштабні за думкою образи філософського та суспільно-патріотичного звучання. Такий, наприклад, його “Довбуш – володар гір”, яким художник, фактично, завершив велику серію попередніх ескізів до цієї композиції. В образі легендарного народного месника Гуцульщини митець з великою сугестивною силою втілює суспільні настрої та сподівання свого часу – тугу за ідеалом сильної, нескореної особистості, здатної бути лідером, володарем на своїй землі. Цей образ і сьогодні не втратив для нас своєї актуальності та сили величного поклику. Своєрідним продовженням теми Довбуша є композиція “Дзвінка” – поетичний образ народної легенди про красуню, кохану Довбуша, що стала призвідницею його загибелі. У візіонерській уяві Новаківського цей образ із легенди набуває виразного символіко-алегоричного характеру. В його семантичному звучанні прочитуються тонкі філософські, екзистенційні інтонації: образ Дзвінки стає уособленням звабливої і, водночас, зрадливої краси життя.

Надзвичайно важливу роль відіграло село Космач у житті і творчій долі Михайла Мороза, улюбленого учня Новаківського, близького йому як своїм тонким колористичним чуттям, так і характером творчого темпераменту. У Космачі М.Мороз не тільки регулярно бував разом із товаришами по школі на літніх пленерних студіях. Космач став, по-суті, його другою малою Батьківщиною: тут він знайшов свою подругу життя, тут подовгу замешкував і брав активну участь у житті села, ставши “своїм” для космацьких гуцулів. Космач був улюбленою темою його ранньої творчості аж до часу вимушеної еміграції на Захід у 1944 р. В одному з листів до вчителя О.Новаківського він, описуючи свою мандрівку по різних селах Гуцульщини, писав: “Однак, нічо мені тут не подобалось з мотивів, як в порівнянні з Космачем. Тужу я за любим Космачем, тому зараз знову вертаю до Космача. Осінь – краса! А в мене чим день, то більший запал і любов до праці...”<sup>26</sup>. Ніхто не змалював Космача з такою проникливістю і поетичним чуттям, як М.Мороз у сотнях своїх малярських полотен. Любив малювати гірські мотиви села, характерні типи його мешканців та жанрові сцени з їх життя (“По сировицю” (1933 р.), “Йордань у Космачі” (1930-ті рр.), “Гуцули у свято” (1930-ті рр.), “Космацька гуцулка” (1930-ті рр.) – усі в приватних збірках у Львові). Навіть у своїх натюрмортах любив зображати предмети гуцульських художніх ремесел. У такого роду творах М.Мороз, за висловом Б.Стебельського “заблестів у кольорах музикою космацької вишивки, горіючими барвами писанки, що не згасали на його полотнах вже ніколи, як його українське серце, що билось тільки для України, її землі і народу”<sup>27</sup>. Згодом, уже на еміграції, на далекому американському континенті Мороз, малюючи пейзажі, підсвідомо шукав мотивів, які нагадували йому милі серцю космацькі гірські краєвиди.

Значне місце зайняла космацька тематика й у творчості іншого учня школи О.Новаківського – Григорія Смольського. В Україні він здобув широке визнання як невтомний співець і дослідник Гуцульщини і, зокрема, Космача. Це село на все життя стало

для нього невичерпним джерелом творчого натхнення. У своїх живописних творах, сповнених поезії і яскравих барв, він змалював кожен куточок цього села – долину річки Пістиньки, схили Лисини, Греготу, Сигліна та розкидані на узгір'ях численні присілки. Прагнув відтворити на своїх полотнах “ідеальний” світ творчої уяви гуцулів, зафіксований у їхніх легендах, піснях, обрядах та художніх ремеслах, у яких вбачав спонтанний вияв творчого духу рідного народу. Змальовуючи найяскравіші сторони буття космачан, Г.Смольський незмінно намагався виявити в них ті риси, у яких найкраще виразилася шліфована віками самотність гуцульського етносу. Саме цією ідеєю перейнята серія його великих жанрових полотен 1960–1970-х рр., які є нині вже класичним надбанням українського живопису: “До шлюбу” (1961 р.), “Гуцульське весілля” (1962 р.), “Довбуша вітають” (1964 р.), “Гуцульські музики” (1976 р.), “Хліб наш насущний” (1970 р.). Полотна ці глибоко національні не тільки своєю тематикою, але й самою структурою малярської мови художника, в якій домінує гарячий, дзвінкий золотисто-помаранчевий колорит, такий характерний для космацьких великодніх писанок, тканих жіночих запасок та вишиваних “вуставок” на білих льняних сорочках.

Ще один аспект творчості Г.Смольського, а саме його багаторічна праця як дослідника Космача, – це окрема велика тема, яка неодноразово висвітлювалась нами в різних публікаціях<sup>28</sup>.

Юнацькі враження від Космача знайшли великий резонанс також у творчості учня школи Новаківського Олексія Друченка. Повернувшись після війни зі сталінських таборів у Сибіру, він, як і Смольський, щорічно влітку виїжджав до Космача, створив там багато настроєвих малярських краєвидів та портретів селян (“Погода міняється. Космач” (1960 р.), “Гуцулка з Космача” (1960 р.), “Космач. Горішня церква” (1947 р.), “Гуцульська родина” (1971 р.) та інші)<sup>29</sup>. “Часто на літо їду малювати у Космач, колись улюблене місце наших літніх виїздів із Школою О.Новаківського, – згадує О.Друченко. – Ходжу із щемом у серці по слідах наших мистецьких мандрівок”<sup>30</sup>.

Сьогодні можемо цілком упевнено стверджувати, що Космач залишив яскравий слід у творчому доробку більшості учнів школи О.Новаківського. Навіть ті з них, котрі після війни, рятуючись від більшовицьких репресій, змушені були працювати на еміграції, не забували яскравих космацьких вражень своєї юності.

Цікава в цьому відношенні творчість талановитої учениці Новаківського Івонни Нижник-Винників. Її кращі експресіоністичні пейзажі раннього т. зв. “львівського періоду” виконані саме в Космачі, під час літніх пленерних студій школи (“На штабині. Космач” (1934 р.), “Космач. Вид зі старої церкви” (1935 р.), “Космач (В бурю)” (1935 р.), “Захід сонця з Клифи. Космач” (1935 р.) та інші)<sup>31</sup>. У післявоєнний час ця художниця впродовж майже півстоліття працювала у Франції і в її керамічній пластиці та gobelenaх того часу то тут, то там озиваються творчо переосмислені відлуння українського народного мистецтва – гуцульських кахель, килимів, народної ноші, що їх колись бачила в Космачі. Саме ця риса творчості І.Нижник-Винників спонукала свого часу її рецензента, французького поета Франсуа Леграна, так висловитись про її мистецтво: “Йоанна Нижник-Винників сміливо проявляється модерним мистцем своїми кольорами, композиціями, загальнолюдською мовою, якою вона говорить, не забуваючи ніколи України”<sup>32</sup>.

Таким чином, самотність гуцульська етно-культура Космача, завдяки творчості художників школи О.Новаківського, мала далекосяжний вплив на українське мистецтво ХХ ст., немало спричинившись до формування його неповторного національного обличчя не тільки в Україні, але й перед лицем західного культурного світу.



1. Автобіографія М. Козика. Машинопис. (Архів Л.В.)
2. Волошин Л. Княжий дарунок великого мецената. Митрополит Андрей Шептицький у житті і творчості Олекси Новаківського / Л.Волошин. – Львів : Свічадо, 2000. – 200 с.
3. Малюца А. Степан Луцик / А. Малюца // Степан Луцик – митець. – Нью-Йорк ; Торонто ; Вашингтон, 1973. – С. 14–15.
4. Лист від 23.07.1923 р. Архів О. Новаківського. НМЛ, АН–101. 58637/1.
5. Смольський Г. Космацькі вуставки / Г. Смольський // Народна творчість та етнографія. – 1968. – Ч. 1.
6. Лист від 18.05.1925 р. Архів О. Новаківського НМЛ, АН–129, 58637/29.
7. Дричик С. Спомин про моє навчання у художника Олекси Новаківського (1928–1929 рр.). (Машинопис. Архів автора).
8. Вардзарук Л. Митець з Божої ласки / Л. Вардзарук // Новий час (Івано-Франківськ). – 1992. – 12–18 березня.
9. Лист Г. Смольського із Космача до О. Новаківського від 27.06.1927 р. Архів О. Новаківського, НМЛ. АН–126, 58637/26.
10. Гординський С. Львів, Париж, еміграція / С. Гординський // Степан Луцик – митець. Нью-Йорк ; Торонто ; Вашингтон, 1973. – С. 29.
11. Морачевська М. Спомин / М. Морачевська // Нова Хата. – 1935. – Ч. 19. – С. 4.
12. Малюца А. Назв. праця. – С. 15.
13. Запис усного спогаду О. Друченка, записаний в 1981 р. автором цих рядків. Рукопис (Архів Л.В.).
14. Попович В. Іванка Нижник-Винників / В. Попович // Нотатки з мистецтва (Філадельфія). – 1971. – С. 14.
15. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 358, спр. 388, арк. 84–85.
16. Нижник-Винників І. Мистецька школа Олекси Новаківського / І. Нижник-Винників // Йоанна Нижник-Винників. – Париж, 1992. – С. 84–85.
17. Луцик О. Перша зустріч. Спогад / О. Луцик // Степан Луцик – митець. – Нью-Йорк ; Торонто ; Вашингтон, 1973. – С. 41.
18. Малюца А. Назв. праця. – С. 25.
19. Бур'ян А. Молоді митці. Про учеників Новаківського / А. Бур'ян // Мета (Львів). – 1931. – Ч. 39. – 6 грудня.
20. Запис усної розповіді М. Колесси, записаний в його помешканні автором цих рядків – у червні 1994 р. Рукопис. (Архів Л.В.).
21. Про її побут і творчість у Космачі докладніше див.: Волошин Л. Ольга Плешкан / Л. Волошин. – Львів : Афіша, 2010. – 370 с. (іл.).
22. Див.: Волошин Л. Левицька Іванна (Ася) / Л. Волошин // Енциклопедія Львова. – Т. 4. – Львів : Літопис, 2012. – С. 56–57.
23. Цей твір, що є нині приватною власністю у Львові, має на зворотній стороні дарчий напис: “Високоповажаним і дорогим панству Левицьких. Михайло Мороз. Космач, 15.08.934”.
24. Новий Час (Львів). – 1930. – 27 серпня.
25. Купоновицька І. Велика Людина / І. Купоновицька // Ольга Плешкан. Спогади про художницю. – Снятин, 1995. – С. 21.
26. Лист із Ворохти від 26.IX.1927 р. Архів Новаківського. НМЛ. АН–136, 58637/36.
27. Стебельський Б. Михайло Мороз помер / Б. Стебельський // Гомін України (Література і мистецтво: місячний додаток). – Торонто, 1992. – Ч. 10–11.
28. Волошин Л. Невтомний співець Гуцульщини / Л. Волошин // Жовтень (Львів). – 1979. – Ч. 12; Волошин Л. Григорій Смольський – співець і дослідник Космача / Л. Волошин // Праці наукового Товариства імені Шевченка. Косівський осередок “Гуцульщина”. – Косів, 2006. – Т. II : Комісія екотехнології. – С. 365–372; Виставка творів Григорія Смольського (1893–1985). До 100-річчя від дня народження мистця. Каталог.



- Малярство, графіка, фольклорні дослідження, публікації, документальні матеріали / вступ. ст. Л. Волошин; упоряд. Л. Волошин, З. Грушовець. – Львів, 1994.
29. 80-ліття Мистецької школи Олекси Новаківського у Львові. Каталог виставки учнів-ювілярів / упоряд. Л. Волошин, З. Грушовець; автор текстів Л. Волошин. – Львів, 2004.
30. Запис усного спогаду О. Друченка. (Архів Л.В.).
31. Волошин Л. Експресіонізм Іванки Нижник-Винників / Л. Волошин // Артанія. – 2011. – Кн. 24. – Ч. 3. – С. 40–48.
32. Йоанна Нижник-Винників. – Париж, 1992. – С. 69.

**Любовь Волошин**  
(г. Львов, Украина)

**Село Космач в жизни и творчестве  
художественной школы Олексы Новаковского**

*В статье рассматривается роль села Космач в жизни и творчестве известного украинского художника Олексы Новаковского. Описана деятельность его учеников (Марины Кромпец, Григория Смольского, Ольги Пleshкан и других) в Космаче, их отдых и обучение, культурно-просветительская работа в селе.*

**Ключевые слова:** Космач, художественная школа, ученики, интеллигенция.

**Lyubov Voloshyn**  
(Lviv, Ukraine)

**The village of Kosmach in the life and work  
of Oleksa Novakivsky art school**

*The role of village Kosmach in the life and work of the famous Ukrainian artist Oleksa Nowakowsky are considered in the article The work of his students (Mariya Krompets, Gregoriy Smolsky, Olga Pleshkan and others) in Kosmach, their recreation and education, cultural and educational work in the village are described.*

**Key words:** Kosmach, art school, students, intellegents.

УДК 94(477.85:393)  
ББК 63.3(4 Укр)52

Любов Саннікова  
(м. Київ, Україна)

## ПАЛЕОЕТНОГРАФІЯ І ПОХОВАЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ: ПОШУК ПОЧАТКУ

У статті розглянуто особливості формування палеоетнографії та поховальної обрядовості. Визначено обряди, яких дотримувались українці під час поминання предків; окреслено особливості шанування сонця, дерева роду.

**Ключові слова:** палеоетнографія, поховальна обрядовість, пам'ять, рід.

Думка про те, чи можна й нам формувати “єдиний археолого-етнографічний простір із традиційним спрямуванням етнокультурного розвитку – від давніх часів до етнографічної сучасності”, виникла в мене після прочитання статті М.Ф.Косарева “Мировоззренческие аспекты традиционной погребальной обрядности (по сибирским материалам)”<sup>1</sup>, у якій автор висвітлює актуальні питання стану вивчення давніх поховальних обрядів: “Семантика древней погребальной обрядности, и прежде всего ее мировоззренческая основа, не могут быть по-настоящему поняты вне обращения к этнографии, или, другими словами, вне *палеоэтнографии (этноархеологического)* подхода, в котором, если осмысливать его по всей широте, выделяются три главных ракурса: социальный, экономический и мировоззренческий.

Умение находить и объективно оценивать археолого-этнографические параллели при рассмотрении тех или иных явлений “ископаемой действительности” – одно из условий выхода на исторический уровень археологического исследования. Приоритетным исследовательским полем здесь должно оставаться единое археолого-этнографическое пространство с традиционной направленностью этнокультурного развития – от древних времен до этнографической современности, что с достаточной полнотой и выраженностью мы наблюдаем в азиатской части России, коренные народы которой до сравнительно недавних пор продолжали оставаться на разных уровнях первобытности...

*... в традиционной погребальной обрядности закодированы по существу все главные составляющие языческого миропонимания: представления о душе, структуре Мироздания, о жизненном круговороте, о добре и зле, о пространстве-времени и т. д.*”.

Проте М. Косарев дотримується поглядів, що поховальна обрядовість спирається на “языческую идею”. Можливо, це цілком справедливо, коли розглядається “сибирское язычество”, генезис якого, на його думку, починається з часів неоліту–енеоліту. Тож ми так само маємо підстави формувати власний “єдиний археолого-етнографічний простір із традиційним спрямуванням етнокультурного розвитку”, що досить **повно і виразно** ми спостерігаємо на **своїй** європейській частині (наприклад, трипільська археологічна культура), корінне населення якої до недавніх часів зберігало традиції. Особливий статус звичаєвої культури українців не підлягає сумнівам, оскільки тривалий час вона залишалась єдиним чинником, який упродовж тисячоліть кристалізував людську спільноту високодуховними засадами, що мають природне походження. Такими високодуховними засадами є єдність живих і живих у іншому вимірі Всесвіту, продовження родової єдності та народження в ній здорових нащадків.

Природне вміння предків українців гармонізувати свій життєвий простір формувалось у часи природного стану давньої людини типу *Homo sapiens sapiens* або людини білої раси, або людино-роду (за А.Кифішиним). Часова відстань (близько 40 тисяч ро-

ків тому) існування людино-роду обумовлюється, перш за все, частотними характеристиками ДНК, які обумовлені природним чинником – масштабною гармонією Всесвіту<sup>2</sup>, тобто співмірністю всіх частотних процесів, що утворюють рівновагу його параметрів і природну взаємопов’язаність – когерентність між усіма учасниками подій. Власне, природна спільнота людино-роду – **родові верві** мали дотримуватись природних “коридорів” – параметрів свого існування у двох, протилежних станах існування. Між цими протилежними станами буття – небуття ритмічно відбувається “спілкування” на рівні енергообміну, яке й набуло чітких обрисів у річному колі свят поминання предків, у звичаєвості українців. Звичаєвість – це не побутова “звичка”, а чіткі настанови, які утримують спільноту в таких характеристиках, що не дозволять порушити природну когерентність між вимірами Всесвіту<sup>3</sup>.

Інакше кажучи, перед людино-родом постала велика відповідальність і обов’язок живих перед живими в іншому вимірі, оскільки від поведінки живих (на Землі) залежало майбутнє живих в іншому вимірі й рівновага у Всесвіті. Забезпечення життєвого кола душами на довгі тисячоліття визначило вірець (порядок дій, *КАН-он*) для здійснення обрядодій та його символічне наповнення. Визначальними чинниками для вірецьового (канонічного) здійснення руху життєвим колом **зерниною світового духу** є її зв’язність із тими частотними характеристиками землі, де відбулись її перші реліктові втілення – набуття нею оболонки-шкіри. Ця реліктова пам’ять завжди утримувала в єдності (фрактальності) спільноту втілених (людино-рід), проявляючи себе в любові до рідної матінки-землі. Виходячи з цих засад, слід говорити про те, яким чином у предків українців проявлялося шанобливе ставлення до рідної землі, не стільки лише годувальниці, скільки вмістища родової пам’яті внаслідок імпринтингу<sup>4</sup> (рос. “впечатывания”). Такий тип пам’яті утримує закономірності структуризації речовини під час **динамічних процесів**, що відбуваються при отриманні (нарощуванні) оболонки-шкіри **зерниною світового духу**. Предки українців знали не лише на чистоті крові (який відповідає обміну інформацією на молекулярному рівні<sup>5</sup>), але, головне, знали про своїх предків у іншому вимірі – світі небуття, який вони називали *Вирій* і з великою радістю чекали “гостей” – “душечок праведних”. Первинно-реліктовий зв’язок між ними відповідає сутності магнітного резонансу<sup>6</sup>, за яким досягається максимально можливий ефект лише за умов спорідненості частотних характеристик усіх його учасників<sup>7</sup>.

Слушним є питання: який спосіб життя може забезпечувати виконання передумов дотримання режиму магнітного резонансу на межі двох просторів Усесвіту? Думаю, виключно осілий, з родовими похованнями, які не можна перенести або замінити на “ідолів, що укріплюються на стовпах, заритих у землю”, бо ж ними (родовими похованнями) ставали гаї та діброви, що зростали над могилами предків.

“Было бы ошибкой считать душу-тень неким воплощением “зла”. В действительности души-тени (в данном случае “нижние люди”) проявляли агрессивность в отношении живых лишь в исключительных случаях и, как правило, по вине последних. А в обычное время мирно жили в своем “низу” и даже заботились о земных сородичах, скучали по ним, опекали их. ...

Самый близкий и самый доступный (но не главный) вход в мир “нижних” людей (и одновременно выход из него) – **родовая могила**, которой в этом ее качестве при определенных обстоятельствах пользовались как земные, так и “нижние” сородичи. При миграции семьи, рода, племени было очень трудно оторваться от умерших родственников, которые тоже переживают разрыв. “Когда вогулы верхней Лозьвы, – писал около ста лет назад венгерский этнограф Б.Мункачи, – переезжают (на сезонные промыслы) на Сосьву в Яны-паул, призраки мертвых бегут за ними, как малые дети за

своими матерями. Тем не менее, их сопровождение не принимается людьми (поскольку последние едут на время). Чтобы отогнать назад призраки своих близких (которые, наверное, боятся, что их семьи, уезжая, покидают их навсегда), люди применяют следующий способ. В одной местности (примерно в 10 верстах от селения Яны-паул) вырезают из дерева устрашающие изображения животных. Эти изображения очень примитивно выполнены, но поскольку они, подобно идолам, укрепляются на вбитых в землю столбах, они оказываются годными, чтобы испугать тени...”.

Тип життя людської спільноти визначає тип поховальної обрядовості<sup>8</sup>. Предки українців споконвіку мешкали на землях своїх предків, *не покидаючи родових поховань*. У наших предків не могло бути “неустроєних душ, бродячих среди людей”. Такі душі з’явилися після насильств над народом і кардинально вплинули на всі сфери життєдіяльності українців. Переселення з рідної землі обірвало зв’язок з духом землі, яка насичена духом предків. Війни, Голодомори породили мільйони “неустроєних душ”, для яких порушено закономірність життєвого кругообігу. І – як наслідок – “*сокращение, а то и вымирание рода*”, як написав М.Ф.Косарев про засади поховальної традиції сибірських аборигенів, які дбали про продовження своїх родів.

Цікаве спостереження наводить М.Косарев про “головну ідею традиційної поховальної обрядовості”, яка полягає у відновленні чергового життєвого циклу в сибірських аборигенних народів: “Весь комплекс сибирско-языческих (и вообще языческих) погребальных действий был направлен на *обеспечение жизненного круговорота*, а именно на благополучное достижение темной и светлой сущностями (“душами”) покойника соответствующих посмертных сфер – во имя будущего воссоединения в новом земном человеческом теле.

Человек жив, пока его светлая и темная жизненные сущности (*душа-птица* и *душа-тень*) живут в относительном согласии, а также вне пределов досягаемости темных злокозненных сил, склонных “съесть” или “украсть” ту или иную человеческую душу. Если шаман, колдун или иной призванный к больному врачеватель не сумеет восстановить прежний внутренний душевный режим пациента, душа-тень и душа-птица расходятся в разные стороны, ибо первая сама по себе обязана жить в Нижнем мире, а вторая по оставлении тела должна переселиться на небо.

Етапність життєвого циклу (народження – життя – смерть – воскресіння) в той или иной мере прослідковується в схемі життєвого кругообігу практично всіх сибірських народів, але з різною ступенем отчетливості. С найбільшою повнотою і очевидністю названа схема спостерігається у обських угрів (хантій і мансій). По їх представленням, кінець земної життя супроводжується уходом з тіла двох основних життєвих субстанцій – темної (душа-тень) і світлої (душа-птиця). Перша отправляється на север (у деяких сибірських народів – на захід), де знаходиться головний вхід в Нижній світ; друга, носительниця успадкування життя, літає на юг (у деяких сибірських язических народів – на схід), в Верхній світ, де живе в формі пташки до тих пор, поки не прийде пора повернутися на Землю, щоб “одушевити” наступного людського дитини.

Момент появи душі-тени в Нижньому світі знаменує початок існування її там як “нижнього” людини – в тому віці, в якому він помер на Землі. Далі, відповідно до зворотного течення нижнього часу (від теперішнього до минулого), починається “зворотна” життя. “Тень” все більше молодіє. Дійшов до дитинячого стану, вона продовжує зменшуватися і в кінці зникає з нижнього простору – в формі якогось “зародка”, звичайно в образі якогось-небудь комахи. Цей “зародок” потрапляє в лоно земної жінки і проростає там як внутрішній

младенец. Одновременно с рождением или несколько позже из Верхнего мира на Землю прилетает ждущая своей “очереди” светлая душа (душа-птица) – как правило, принадлежащая одному из ранее умерших сородичей, и одушевляет новорожденное тело. После этого начинается очередной цикл земной жизни, и это может повторяться многие поколения подряд. ...

Необходимо учитывать следующую особенность сибирско-языческих мировоззренческих ассоциаций: сосуд, ладья и женский детородный орган воспринимаются сибирскими аборигенами как семантически близкие категории. Помещение покойника в колыбель, сосуд, ладью воспроизводит акт возвращения умершего в материнское лоно для нового рождения.

Отсюда становится понятным известный у многих архаических народов обычай помещения останков покойного в дупло дерева (здесь дупло символизирует материнское лоно древа жизни) или выдолбленную деревянную колоду (т. е. в искусственное дупло). Скорее всего, ту же самую **семантическую роль на определенных этапах древнего миропонимания выполняла могильная яма, являя собой детородное место Матери-Земли**. Не случайно в те или иные эпохи **покойнику в могиле стремились придать эмбриональную позу** – я имею ввиду, в частности, скорченность трупов как устойчивую обрядовую черту, на что обращали внимание многие исследователи.

Вышесказанное лишней раз подтверждает, что основная идея погребальной обрядности – это идея жизненного круговорота. Зарывание умершего в землю, ориентация, помещение с покойником могильного имущества, напутственное слово погребенному, ритуал провожания души и т. д. – все это работало на бесперебойность циклов возрождения. Малейшее отступление от погребального канона было черевато сбоями на пути жизненного круговорота. Это мешало душе (прежде всего душе-тени) закрепиться в потустороннем мире, а то и вообще лишало возможности попасть туда. Тогда она неприкаянно бродила по дорогим ей местам, тосковала, беспокоила сородичей, озлобляясь, и могла нанести вред живым. Но самое главное, нарушался жизненный круговорот, что с неизбежностью влекло за собой сокращение, а то и вымирание рода. ...

**Для того чтобы жизненный круговорот шел без отклонений, необходимо строго соблюдать правила погребальной обрядности.** Любое отступление от традиционных погребальных канонов (неправильная ориентировка тела, неположение в могилу любимой вещи покойного, небрежное отношение к поминальной обрядности, неточные действия при исполнении ритуала провожания души и пр.) грозило сбоями на пути к возрождению: душа могла “заблудиться”, погибнуть, а то и (если говорить о душе-тени) вообще остаться в земных пределах и функционировать в виде опасной для земных людей “души-мытаря”. Все это, как считалось, нарушало естественный ход жизненного круговорота, что могло привести к сокращению и даже к полному вымиранию рода”.

Отже, російський вчений описує світоглядні засади сибірських аборигенів, які сповідували “язичество” і свято дотримувались канонів поховальної обрядовості, усвідомлюючи реальні загрози для продовження своїх родів. На мій погляд, М.Косарев акцентує саме на ознаках, притаманних суті язичницького світогляду: наявність “душі-тіні” й “душі-птаха”. Загальний контекст поховальної обрядовості, на перший погляд, нічим не відрізняється від традиційної української. Але це тільки на перший погляд. По суті вони відрізняються **початком** – уявою про з’єднання трьох своїх природних станів – тіла, душі й духу, якими є **зернини світового духу**. Може бути, що “душа-тінь” сибірських народів – це лише та складова енергокістяка, що накопичується у просторі-лоні землі після поховання<sup>9</sup>.

Важливою відмінністю поховальної обрядовості української традиції є річне коло сонячних свят, яке постає активним чинником підтримки єдності між основними вимірами буття, а також підживлення зв'язку із землею, яка зберігає частку предків – енергокістяк. А, як відомо, цей зв'язок обумовлений активністю Сонця, від якого надходять потоки енергії і яку транспортують з її фотонами *зернини світового духу*. Отже, відмінність подібних, на перший погляд, світоглядів полягає в тому, що було колись *на початку*.

Пращури українців шанували Сонце як визначальний чинник<sup>10</sup>, що регулює своєю ритмічністю поминання душ предків, а одночасно й Землі, з лона якої відроджується частина предка і має зібратися в лоні земної жінки. Особливістю сонячного кола свят є присутність *дерева життя або дерева роду*, яке поєднує виміри буття й узгоджує життєвий кругообіг між ними. Дерево життя або дерево роду символізує собою поєднання всіх його складових. І, на відміну від сибірської традиції, зберігає релікт *початку*, коли тіло померлого повертали не просто в могилу як символ матері–землі: порядок поховання передбачав поховання тіла у плетеній маті, що імітує навколоплідний мішок і відтворює померлого в зародковому стані. Навколо тіла померлого вохрою моделювали простір матки, у якому зберігалася складова енергокістяка померлого. Щовесни, коли оживав сокорух дерева над похованням, ця енергочастина померлого поверталася своєю присутністю до світу живих у вигляді листя, квітів і плодів, які упродовж річного кола свят залучали до життєвого простору нащадки померлого. Дерево над похованням ставало пуповиною, якою підживлювався життєвий кругообіг між двома вимірами – живих і живих у іншому вимірі. Земля постає точкою “збирання” всіх складових майбутньої людини<sup>11</sup>.

Релікт *початку* (часи палеоліту за археологічною схемою) увібрав у себе взірцеве знання про узгодження процесів, що відбуваються у Всесвіті, в якому життя людино-роду не може бути випадковим явищем.

Примітно, але відмінність полягає ще й в тому, що звичаєве коло свят ушановує *зернини світового духу, які випадають з росами*. Саме роси приносять “зародки” майбутнім нареченим, на відміну від “зародків” в образі комах, що потрапляє до лона земної жінки і проростає там як “внутриутробний зародиш”. Відмінність має виняткове значення, оскільки ідентифікація “зародків” з комахами – це язичництво, а ідентифікація з росами – це знання про своє космічне походження. З росами вивільняються *зернини світового духу – вічні елементи пам'яті і руху у Всесвіті. Якщо ж їх ідентифікувати з безенергійним рухом, то їхнім символом має бути лише ламаний хрест – свастя*. Саме такі ламані хрести малювали ще на початку ХХ століття на дверях лемківських хат і на великодніх писанках<sup>12</sup>. Ці ж ламані хрести відтворювали жінки на рушниках. Рушники увібрали у свій символізм весь космос уяви наших предків про походження і сутність головної ідеї життєвого кругообігу.

“Дуже оригінальна орнаментика вхідних дверей. Тут теж намальовані на чорному або цеглястому тлі круглі колеса сонця, зорі, квіти, листки та посередині *родове дерево – з таким числом відгалужень – скільки від прадіда жило, вивелося членів рідні в хаті*. Цікаве (але жінки тримають у великій тайні), що з приходом на світ нової дитини вони, поправляючи *красіла* перед Великоднем або перед роковими празниками (“кормешом”), не перемальовують наново цілого родового дерева, тільки домальовують від долини ще одну пару галузок. Це на те, щоб довгий, добрий досвід усіх попередніх членів рідні цим способом виявлявся (“переіначувався”) в новонародженій дитині. Адже старша людина не мусить, умираючи, забирати з собою на інший світ усього досвіду й розуму, але може й повинна це велике добро передати своїм нащадкам. Люди гніваються, як хтось затре або замаже пальцем будь-яку галузку на тому дереві. Це те

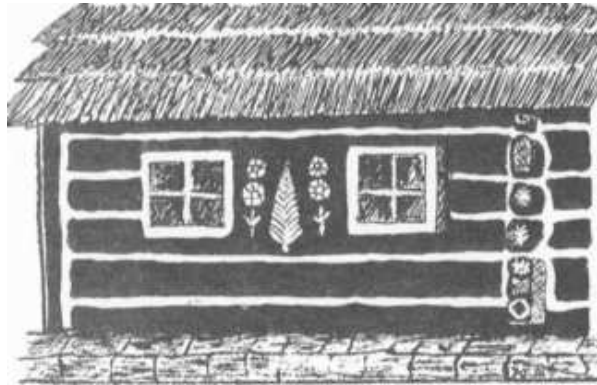
## Етнокультура

саме, як образа кого-небудь із рідні. Побіч галузок (“*кошиці*”) на цьому дереві, що призначені (або радше присвячені чи зв’язані з дівчиною в хаті) для жіночої половини в рідні є намальовані гарні квітки, листки барвінку, щоб дівчата подобалися та й скоро виходили заміж і були веселі завжди та щасливі. Біля чоловічих є зорі або сонця, щоб парубки були дужі, міцні, щоб жадна хвороба їх не чіпала.

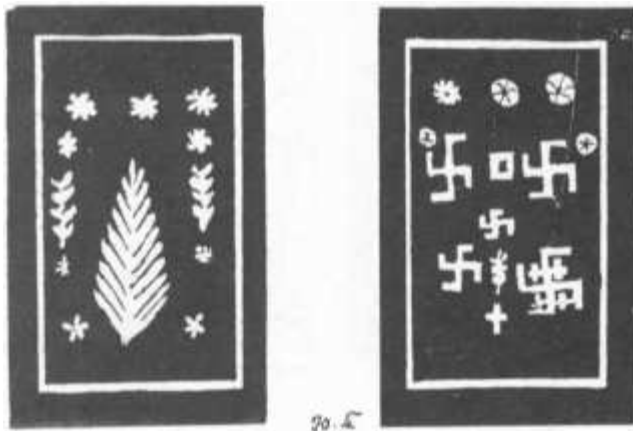
*Дуже давньою є форма прикраси дверей і вікон – ломаними хрестиками. Ці хрестики мають окремі, дорисовувані перехрестики на своїх раменах; це означає поминковий знак за помершим дідом, батьком або менший за братом, що помер у своєму молодому віці. Для жінок не присвячують таких хрестиків).*



Фронтна стіна лемківської хижі



Орнаментика фронтної стіни



Така орнаментальна форма в усій повноті виявляється в найвіддаленіших гірських селах Лемківщини. Це ще й тим дуже цікаве, що до таких сіл не мала доступу міська мода.



Великодні писанки

Традиція поховання і поминання предків в українській звичаєвості має чітку й виважену системність, яка проявляється в розмаїтті народної культури, більш відомої сьогодні як декоративно-вжиткове або декоративно-прикладне мистецтво. Це мов би лише народний примітив і народна фантазія. “Ламані хрести” на дверях хат, на великодніх писанках, на глиняних горнятках, скручені з сіна або з трави і віття, у танках-веснянках... Вони постали символом вічного життя і невмирущості родів. І можна не погодитися з думкою М.Ф.Косарева, що проблема вічного життя почала цікавити людей тоді, коли родовий устрій (лад) став поступатись раннім класовим і раннім державним утворенням: “... проблема вечной земной жизни стала интересовать людей на сравнительно поздних этапах человеческой истории, когда родовой строй начинает все более уступать место раннеклассовым и раннегосударственным обществам. В первобытности люди ощущали себя органической частью Природы. Свет и тьму, рождение и смерть, добро и зло они воспринимали как ритмическое дыхание Природы-Матери, которая *была, есть и будет*, циклично видоизменяясь и вечно возобновляясь. А вместе с нею живет и возобновляется род людской на Земле, во всяком случае, в рамках тех или иных великих земных и вселенских циклов. Проблема «вечной жизни» на первобытно-родовом уровне мыслилась в плане жизненного круговорота вообще и выражалась прежде всего в заботах о *возобновляемости рода*”.

Навпаки, глобальні катаклізми, спричинені певними технологічними новаціями (наприклад, хліборобство і кераміка як використання обпалення глини), стали суттєво впливати на природну єдність живих і живих у іншому вимірі. На мою думку, зміни в поховальному обряді, поховання решток у т. зв. “урнах для поховань” послабили сув’язь між усіма ланками, необхідними для природного повернення душі й “відновлення роду”. До того ж сам обряд трупоспалення ніби від’єднував померлого від пам’яті землі. Цілком можливо, що перші потрясіння і кардинальні зміни у *порядку життя* приречені були пережити родові спільноти в часи, які можна ідентифікувати з часом зародження трипільської культури. Хоча попередня, винятково стала і статична, система узгодження життя у вимірах Землі та Сонця залишалася взірцевою та архетипною, канонічною – «так робили наші предки, так годиться робити й нам...”.

Поля поховань мали б заступити *священні гаї*... Так з часом і сталось, але за народними наївними віруваннями новий рік життя щоразу розпочинали навесні, у зелених галях, садах і дібровах, там, де зберігалася *жива пам’ять про похованих*. Без дотику до неї не міг відбуватись акт відродження роду – весілля. Як весілля, так і поховання є визначальними обрядами *переходів*: навіть наприкінці ХХ століття на Черкащині весілля починали з поминання душ предків. Підготовка до періоду весіль починалась від весни і тривала до осені. Це явище обумовлено рухом Сонця, його впливом на Землю, що яскраво спостерігається у розмаїтті символіки трипільських глеків, тарелів, будуванні осель і родових сіл. Можна сказати, що час трипільської культури став однією з яскравих сторінок у тисячолітній книзі життя предків українців.

На прикладі дослідження російського вченого М.Ф.Косарева про традиційну поховальну обрядовість корінної людності Сибіру ми бачимо спільні ознаки та суттєві відмінності поховальної обрядовості предків українців. Традиційна поховальна обрядовість спрямована на дії, що мають сприяти правильному функціонуванню життєвого кругообігу, його наповнення душами, де народження і смерть взаємообумовлені одне одним. Уважно прочитавши статтю названого автора, маємо змогу порівняти всі відмінності традицій, але цікаво, що дослідник наважується сказати про відмінність понять “душа” і “дух”, який він ідентифікує з «персонами більш високого статусу – шамана, вождя, богатиря, героя і т. ін.



*Зернина світового духу* – дух з'єднується із заплідненою яйцеклітиною незалежно від статусу людини. І ця уява могла народитися в час природної єдності наших предків – у родовому ладі, при якому досягаються найвищі резонансні, тобто процеси природної синхронізації поміж усіма частинами людської спільноти. Тому варто сказати й про те, що наша земля зберегла безліч артефактів на підтвердження сказаного. Адже в багатьох виявах археологічних культур відтворено символи, сила яких спрямована на підтримку резонансних зв'язків між різними вимірами Всесвіту і буття людини в них<sup>13</sup>. Взірцем організації процесів синхронізації сонячно-земних зв'язків<sup>14</sup> з параметрами людського життя слугують як численні карпатські святилища, так і сам комплекс гірських вершин, які поєднані доволі складними зв'язками і утворюються рухом Сонця<sup>15</sup>. Ця просторова символіграма відома здавна як “петля Іванни”<sup>16</sup> і зберігає найдавнішу ритуальну семантику пренатальної долі людини, трансформації смерті в життя. Її ідеальним втіленням слугує святилище з постаттю богині-тотема (Терношорська Лада), з лона якої відроджується молоде Сонце, а з ним – новий рік життя і процес наповнення життєвими силами. Власне мова йде про *системну ієрархію*, за якою здійснюється підтримка протяжності (“дление жизни” за В.Вернадським) живого в часі та просторі, тобто підтримка рівня пам'яті ДНК програм.

З огляду на сказане, методика досліджень давнини потребує нових підходів. І в цьому контексті актуально звучать слова М.Ф.Косарева: “Археологов в последние десятилетия больше волнуют вопросы, связанные с типолого-хронологической классификацией, формализацией, локализацией, корреляцией и систематизацией погребальных обрядов, т. е. не столько интерпретацией, сколько источниковедческой сторона проблемы. Поэтому смысловое содержание древних обрядовых проявлений во многом продолжает оставаться “вещью в себе”, что весьма затрудняет понимание сущностных моментов древних миропредставлений, равно как и древней духовной культуры в целом ...”.

За всіма відомими археологічними та етнографічними явищами ми маємо *“сходную экологическую обусловленность”*, яка дає всі можливості для *палеоетнографічного (етноархеологічного) підходу* в дослідженні цих явищ разом, розкриваючи істинну заданість і устремління світогляду наших предків задля підтримки протяжності людського життя.

1. Косарев М. Мировоззренческие аспекты традиционной погребальной обрядности (по сибирским материалам) [Электронный ресурс] / М. Косарев. – Режим доступа: arheolog-sk.ru.
2. Саннікова Л. Свята Мова Творця у Звичаї Народу: еніофеноменологія староукраїнської культури / Любов Саннікова. – К., 2005.
3. Алифов А. Взаимодействия в Природе. Единая теория / А. Алифов. – М., 2008.
4. Дмитриевский И. М. Новая фундаментальная роль реликтового излучения в физической картине мира / И. М. Дмитриевский // Полигнозис. – 2000. – № 1. – С. 38–59.
5. Эвери Дж. Теория информации и эволюция / Дж. Эвери. – М. ; Ижевск, 2006; Федченко М. Закон структурогенности інформації в біології, морфології та медицині [Електронний ресурс] / М. Федченко. – Режим доступа: morphology.dp.ua.
6. Петров Н. Светомбр (Свето-магнито-биологический ритм жизни Вселенной) / Н. Петров, М. Третьяков. – С.-Пб., 2006.
7. Петров Н. Эволюция жизни и бессмертие души / Н. Петров, М. Третьяков. – С.-Пб., 2008.
8. Клейн Л. Время кентавров. Степная прародина греков и ариев / Л. Клейн. – С.-Пб., 2010.
9. Шаймуратов Р. Единая последовательная физика [Электронный ресурс] / Р. Шаймуратов. – Режим доступа: rinat-shay.chat.ru.
10. Пархомов А. Космос. Земля. Человек. Новые грани науки / А. Пархомов. – М., 2009.

11. Кереньи К. Прологомены / К. Кереньи // Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг. – К., 1996.
12. Бескид Юліан. Матеріальна культура Лемківщини [Електронний ресурс] / Юліан Бескид. – Торонто, 1972. – Режим доступу: ресурс lemko.org.
13. Коротков К. Основы ГРВ биоэлектрографии / К. Коротков. – С.-Пб., 2001.
14. Холманский А. Нейтринная составляющая солнечно-земных связей [Електронний ресурс] / А. Холманский // Режим доступу: SciTecLibrary, 2009; Холманский А. Теофизика нейтрино [Електронний ресурс] / А. Холманский. – Режим доступу: SciTecLibrary, 2007.
15. Держипільський Л. Сонячна Земля / Л. Держипільський // Національний природний парк “Гуцульщина”. – Косів, 2011. – № 1–2 (33–34); Держипільський Л. Аналог, чи попередник Стоунгенжу / Л. Держипільський // Гуцули і Гуцульщина: літературно-мистецький і громадсько-суспільний часопис. – 2012. – 29 квітня; Держипільський Л. Античне астрономічно-календарне святилище / Л. Держипільський // Роль природоохоронних установ у збереженні біорозмаїття, етнокультурної спадщини та збалансованому розвитку територій. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю НПП “Гуцульщина” (м. Косів, Івано-Франківська область 18–19 травня 2012 року). – Косів, 2012.
16. Кифишин А. Жертвоприношения ассирийских царей. Структура ритуала / Анатолий Кифишин // Жертвоприношение: Ритуал в культуре и искусстве от древности до наших дней. – М., 2000.

*Любовь Санникова*  
(Киев, Украина)

**Палеоэтнография и погребальная обрядность: поиски начала**

*В статье рассмотрены особенности формирования палеоэтнографии и погребальной обрядности. Определены обряды, которых придерживались украинцы при поминовении предков; очерчены особенности почитания солнца, дерева рода.*

**Ключевые слова:** палеоэтнография, похоронная обрядность, память, род.

*Lubov Sannikova*  
(Kyiv, Ukraine)

**Paleoethnography and burial ritualism: search of the beginning**

*The article deals with the peculiarities of the paleoethnography and funeral rites formation. Ceremonies which followed during the commemoration of Ukrainian ancestors, the individual features of the honoring of the sun, the trees of are defined.*

**Key words:** paleoethnography, funeral ritualism, memory, family.

УДК 94(477.85)  
ББК 63.3(4 Укр)52

Людмила Герус  
(м. Львів, Україна)

### ГУЦУЛЬСЬКА ВЕЛИКОДНЯ ПАСКА (ФУНКЦІЇ, СЕМАНТИКА, ПЛАСТИЧНЕ ВИРІШЕННЯ ФОРМИ)

*У статті розглянуто особливості функціонування, форми та пластики головного великоднього хліба – паски. Визначено основні групи та типи пластичних елементів з тіста, проаналізовано їхні художньо-стилістичні особливості та принцип комбонування.*

*Ключові слова:* паска, хліб, тісто, Великдень, Гуцульщина,

Паска – обрядовий хліб, який випікають до Великодня та освячують у церкві. Паску печуть переважно зі здобного тіста, яке готують з пшеничного борошна. До тіста додають чорнослив, родзинки, шафран, імбир тощо.

Гуцульська паска, як і переважно українські хліби, має круглу форму, що виявляється у двох варіантах пластичного трактування:

1) у вигляді півкулі; 2) у вигляді високого прямого або дещо розширеного доверху стовпця з плоским боком унизу, опуклим – угорі.

Паску у вигляді півкулі виробляли в дерев'яній мисці, макітрі або шматку полотна, з яких її викладали на лопату і всаджували в піч. Вигляду стовпчика паски надавали, використовуючи спеціальні глиняні або металеві посудини – пасківники, поставці, ринки, тазки, у яких її формували та випікали. Цей тип паски, що повторює форму посудини, у якій її випікають, поступово набув більшого поширення в українців і, зокрема, у гуцулів.

Верхній опуклий бік паски – верхівку вкривають пластичними елементами з тіста, які виробляють з того ж дріжджового тіста, що й паску, лише густіше замішаного, та наліплюють на паску перед випіканням.

З приготуванням паски, як й інших обрядових хлібів, пов'язано багато вірувань. Хід приготування паски – від вибору посудини для вчинення тіста до моменту, коли паску виймають з печі, – сприймається як ритуальне дійство, у якому переплітаються християнські та язичницькі традиції.

На Гуцульщині, як й усюди в Україні, паски печуть в останній четвер перед Великоднем – “живний четвер”.

“Живний четвер” у традиційному світогляді українців пов'язувався з ушануванням покійних предків. Уважалось, що в цей день їхні душі повертаються на землю<sup>1</sup>. В окремих місцевостях Полісся (Житомирщина, Київщина) влаштовували родинну поминальну трапезу – “тайну вечерю” (“страсну вечерю”, “паскову вечерю”)<sup>2</sup>. Поминальну пісню вечерю в останній четвер перед Великоднем влаштовували в окремих селах Поділля<sup>3</sup>, а також Бойківщини, Лемківщини<sup>4</sup>. На Гуцульщині в “живний четвер” дітей або перших відвідувачів, які приходили зранку з побажаннями: “Грійте діда! Грійте діда! Дайте хліба! Аби вам овечки, аби вам ягнички” на знак пам'яті про померлих – “за простибіг” обдаровували спеціально спеченими пшеничними чи житніми хлібцями – “кукуцями”; за отриманий дар вони дякували: “Дай, боже, душам померлим царство небесне, а вам, газдинько, аби си овечки мирно покотили та й аби си єгнички починили”<sup>5</sup>.

Рідше українці випікають паски у “Велику суботу”. Спорадично в Україні зафіксовано приготування пасок й у “Велику п'ятницю”.

На час приготування пасок у хаті вже повинно бути побілено, помито й прибрано. Приступати до вчинення тіста господиня має вбраною в чисту сорочку.

Наприкінці XIX – початку XX ст. паски пекли переважно зі здобного тіста, яке готували з пшеничного борошна, додаючи приправи – родзинки, шафран, імбир тощо. Проте, “випікання високоздобних бабок та пасок, мазурків та іншого такого роду печива, – як зазначив Степан Килимник, – це продукт пізніших часів, бо ж у давнину не було ані питльованої муки, ані всіх тих пахошів, ані тих різноманітних приписів до печива...”<sup>6</sup>. Ці міркування до певної міри підтверджують етнографічні свідчення початку XX ст. з Гуцульщини: “Дуже багато Гуцулів купує паску у так званих *паскарів* – пекарів міських, а найбільше ті, що не вміють хліба печи” – Володимира Шухевича<sup>7</sup>; “Давнішими літами (20–30 літ) не вмів тут ніхто упекти паски (йдеться, очевидно, про здобну паску. – Л.Г.), але кождий купував у місті, в Надвірній, у тамошних міщанок. Нині бере газдиня 8–20 кварт муки (по заможності) і причиньї паску. ... Є много газдів, що печуть паску самі, инші знов наймають собі пекарів або пекарок ...” – Антона Онищука<sup>8</sup>.

За уявленнями гуцулів тісто для паски мало оберегові властивості – “... скоро замісять тісто, мастять рідким тістом хрести на стінах під сволоком, верх дверий, образів, вікон і постелі”<sup>9</sup>.

Як оберіг, восковий хрест газдиня клала у сволоках серед хати, після цього виробляла паски<sup>10</sup>. Знак хреста при приготуванні паски використовували, наприклад, і в Лубенському повіті Полтавської губернії – тісто після замішування різали навхрест, промовляючи: “Господи! Благослови своїм духом святим і преспори”<sup>11</sup>.

Виготовлення паски – кропітка справа. За джерелами з Гуцульщини, “при сій роботі зайняті майже всі домашні – ті місять, те віроблеї прикраси на верх паски, інше приладжує коріне”<sup>12</sup>.

Після виготовлення паски газдиня мила руки і ще мокрими гладила кожду дитину по обличчю зі словами: “Абис така велична, як паска пшенична” (до дівчат), “Абис такий величний, як хліб пшеничний” (до хлопців)<sup>13</sup>. Готові паски ставили в тепле місце – “щоб посходили”. У цей час “... виходить газда з хати глядіти, аби ніхто у хату не вхоридив та не урік паски, а газдиня замикає за ним двері ...”<sup>14</sup>; у хаті мусила бути тиша, дітям суворо наказували не розмовляти, не стукати, не ходити часто повз паски, не заглядати до них<sup>15</sup>. В інших етнографічних районах України для того, щоб тісто росло, також здійснювали магічні заходи. На Лемківщині на тісто клали освячену у Вербну неділю (остання неділя перед Великоднем) вербову гілку – щоб паска росла, як верба<sup>16</sup>.

На Гуцульщині, щоб завбачити випікання паски, спочатку в піч кидали “віхопник” – хлібець з того ж тіста, що й паска<sup>17</sup>. “Віхопник” скоріше витягували з печі й по тому, як цей хлібець спікся, розмірковували, чи готова паска. Саджаючи в піч паску, газдиня мовила: “Йика ти лізеш у піч ладна, гладонька, така аби-свилізла”<sup>18</sup>. Газда, який дивився в той час знадвору у вікно, стріляв з пістоля – аби сповістити всім, що в нього печеться паска й нікому не можна тепер заходити до його гражди<sup>19</sup>.

Подібні магічні дії, спрямовані на те, щоб забезпечити вдале випікання паски, виконували українці також і в інших етнографічних районах. На Бойківщині з тіста на паску газдиня спочатку випікала “паленицю”. Газда на широкій, зумисне зробленій для пасок, лопаті саджав до печі паску та пасчину посестру, робив хрест на повалі, а далі злегка торкався лопатою до кожного члена родини та йшов у стайню й торкався кожної худобини<sup>20</sup>. У Лубенському повіті перед тим, як саджати паски у піч, господиня зі словами “Господи, благослови! Дух святий з нами” тричі хрестила піч лопатою; піднявши лопату широким кінцем доверху, промовляла: “Підходь хліб у печі, як сонечко у небі”<sup>21</sup>.

Допоки паска знаходилася в печі, застосовували імітативні магічні заходи: на Гуцульщині заборонялося сидіти в хаті, “... бо паска не росла би, ба навіть могла би сісти ...”<sup>22</sup>; на Лемківщині – щоб паска не “сіла”, “аби росла у гору”<sup>23</sup>. На Лемківщині, щоб паска добре піднімалася, діти й господар повинні були підстрибувати<sup>24</sup>.



Уграк Ганна Іванівна, 1953 р. н.  
Паски. с. Космач (Рушір) Косівського  
району Івано-Франківської обл.  
2001 р. Фото Олени Никорак.

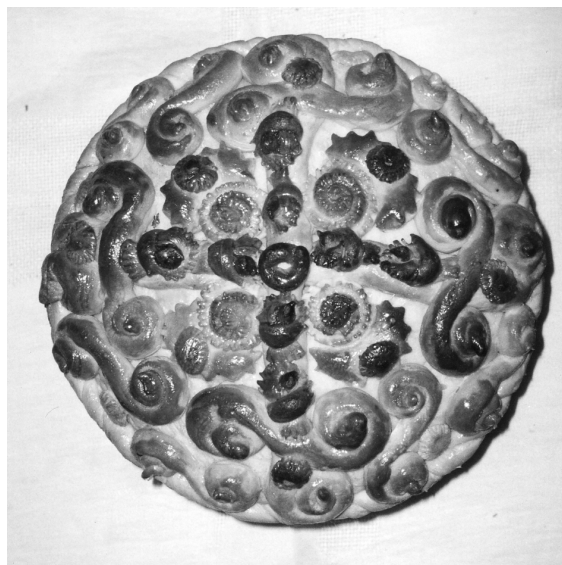


Уграк Ганна Іванівна, 1953 р. н.  
Паска. с. Космач (Рушір) Косівського  
району Івано-Франківської обл.  
2006 р. Фото Олени Никорак.



Уграк Ганна Іванівна, 1953 р. н. Паска.  
с. Космач (Рушір) Косівського району  
Івано-Франківської обл. 2006 р.  
Фото Олени Никорак.

Юсипчук Марія Олексіївна, 1966 р. н.  
Паска. с. Космач (Ставник) Косівського  
району Івано-Франківської обл. 2001 р.  
Фото Олени Никорак.



Уграк Ганна Іванівна, 1953 р. н. Паска.  
с. Космач (Рушір) Косівського району  
Івано-Франківської обл. 2006 р.  
Фото Олени Никорак.

Юсипчук Марія Олексіївна, 1966 р. н.  
Паска. с. Космач (Ставник) Косівського  
району Івано-Франківської обл.  
2001 р. Фото Олени Никорак.





## Етнокультура

---



Уграк Ганна Іванівна, 1953 р. н. Паска.  
с. Космач (Рушів) Косівського району  
Івано-Франківської обл. 2007 р.  
Фото Олени Никорак.



Уграк Ганна Іванівна, 1953 р. н.  
Паска. с. Космач (Рушів) Косівського  
району Івано-Франківської обл.  
2011 р. Фото Олени Никорак.



Юсипчук Марія Олексіївна, 1966 р. н., з пасками власного  
виготовлення. с. Космач (Ставник) Косівського району Івано-  
Франківської обл. 2001 р. Фото Олени Никорак.





Освячення пасок біля церкви  
Св. Петра і Павла в с. Космач  
Косівського району Івано-  
Франківської обл. 2001 р.  
Фото Олени Никорак.



Освячення пасок біля церкви Св. Петра і Павла в с. Космач  
Косівського району Івано-Франківської обл. 2011 р.  
Фото Олени Никорак.



Готовність випікання паски на Гуцульщині, як подає В.Шухевич, визначали за тим, як спікся “віхопник”: газдиня “... ломить его собі за плечима і на відлів і, не дивлячись на него роздає усім, що у хаті є ...”<sup>25</sup>. Аналогічно чинили на Бойківщині: газдиня виймала з печі “паленицю” і “... всі в хижі кусають по кусникови, як прийде хто чужий до хижі, дають куштувати, а навіть до сусідів несуть”<sup>26</sup>.

Зовнішньому вигляду паски, зокрема таким ознакам, як висота й цілісність, надавали великого значення. У східних слов'ян, у тому числі й українців, доброю прикметою було, коли паски вирости, не засмалились, не потріскались. Вважалося, що тоді родину оминатимуть хвороби, ніхто протягом року не помре<sup>27</sup>. Гуцули “... з того, як паска у печи пукне, ворожать, що умре газда або газдиня або маржина (худоба. – Л.Г.), або той, котрого газдиня, саджаючи паску у піч, помінит си”<sup>28</sup>.

Отже, паска за народними уявленнями набувала особливого обрядового статусу ще до освячення в церкві. На Гуцульщині обов'язково освячували першу паску. Її після випікання клали посеред столу. Окрім цієї паски, гуцули випікали також і менші, які призначалися для краєння на “дору” – поману за душі померлих, малі хліби – “перепічки”.

На початку ХХ ст., за інформацією В.Шухевича, в окремих селах Гуцульщини пекли великий хліб – “стільник” (“застівник”), в нього втикали глухим кінцем таку кількість яєць, скільки членів родини; по тому, чи і яке яйце трісне під час випікання, виворожували смерть того, для кого яйце було призначене. “Стільник” клали на стіл побіч першої паски<sup>29</sup>. Слід зазначити, що подібним до “стільника” є головний великодній хліб болгар східних Родоп “кошара” із запеченими всередині червоними яйцями, одним у центрі й для кожного члена сім'ї довкола. Тріснуте під час випікання “кошари” яйце віщувало втрати в родині<sup>30</sup>. Слід зазначити, що приготування великоднього хліба із запеченими всередині одним або двома яйцями відоме й іншим слов'янським народам – болгарам, сербам, хорватам, словенцям<sup>31</sup>.

На початку ХХ ст. на Гуцульщині зафіксовано “худобйину паску”\*, приготовану з частини тіста на паску, а також інших продуктів, які призначались до споживання на свято<sup>32</sup>.

На Гуцульщині напередодні посвячення в суботу покраяні шматки паски – “дору”, “худобйину паску” разом з обрядовими стравами та іншими призначеними для освячення речами газдиня складала у спеціальний посуд, переважно в бондарний цебрик з накривкою – “паскевник”, “дорінник”, який використовувався лише раз на рік. “Паскевник” вкладали в “бесаги” з одного боку, а паску, яку найперше саджали в піч, – з другого. Освячення паски відбувалось на Великдень зранку після Літургії. Після цього біля церкви гуцули ділилися пасками між собою з родичами та сусідами – “... воно (“обдароване”. – Л.Г.) є взагалі поспільним звичаєм поміж Гуцулами, так що ледви одна газдиня принесла дору, вже тота дає їй своєї дори, або отриманої”<sup>33</sup>. Звичаю обдаровування посвяченими пасками гуцули дотримуються й на початку ХХІ ст.

Зі свяченим українці, зокрема, гуцули, бойки, лемки, поліщуки, намагалися якнайшвидше прийти додому. Гуцули вважали: “Хто борше буде в хаті, той скорше зробить літо...”<sup>34</sup>, “кожен біжить додому якнайшвидше, аби сі швидко з поля забрав”<sup>35</sup>; лемки – “хто скорше домів прийде, тот ся скорше у поли обробит”<sup>36</sup>. Цей звичай поширювався й на західних слов'ян<sup>37</sup>. У селах Українських Карпат, зокрема на Гуцульщині, цей звичай зберігся до початку ХХІ ст. Повернувшись додому, газда ніс паску до худоби,

\* Ця паска призначалась для худоби: “... тоту паску сушать, труть на муку, мішають із сіллю та дають маржині з нагоди усяких слабостей, на які вона западає ...” Див.: Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 4 / В. Шухевич // Матеріяли до українсько-руської етнології. – Львів, 1904. – Т. 7. – С. 233.

клав її тричі коровам на хребет, промовляючи: “Йикий дар красний, такі аби бог дав телиці красні!”<sup>38</sup>. Дехто зі свяченим тричі обходив усе обійстя. Свяченою паскою гуцули годували бджіл: “Свяченої дори тобі даю!”<sup>39</sup>. Потім газда першим входив до хати, промовляв “Христос воскрес!”, а йому відповідали “Воістину воскрес!”.

Великодню трапезу, як і нині, на початку ХХІ ст., розпочинали зі свячених страв. Послідовність їх споживання в різних етнографічних районах мала локальні особливості, проте паска, як особливий обрядовий хліб, була серед перших обов’язкових страв. На Гуцульщині пильно збирали крихти “свяченого” та кидали їх у піч, щоб не ступати по них та щоб їх не з’їла миша, “... бо з такої миши робить ся лилик (кажан. – Л.Г.)”<sup>40</sup>.

Паска була й залишається одним із важливих компонентів поминальних звичаїв великоднього періоду. Паску та випечені зумисне для вшанування покійних предків перепічки гуцули неодмінно беруть у “дідову суботу” перед провідною неділею або в провідну неділю на панахиду на цвинтарі<sup>41</sup>. Подібні звичаї існували в українців інших етнографічних районів. Факти з київської частини Полісся засвідчують, що першу паску випікали для поминання покійних – “... то вона на те, щоб на столі стояла. ... на могилки йдем і ту пасочку несем – мертвим”<sup>42</sup>. На Волині пам’ять покійних ушановували, йдучи на могили з пасками та мазурками<sup>43</sup>.

Таким чином, паска виконувала функції матеріального символу великодніх обрядів, спрямованих на забезпечення здоров’я, благополуччя та достатку в родині, громаді, світі.

Обрядове значення паски акцентує її пластичне оформлення, яке, посилюючи семантику, водночас надає їй особливої художньої виразності.

На початку ХХ ст. дослідники, фіксуючи обряди та звичаї, мало уваги приділяли зовнішнім ознакам культурних реалій, зокрема й обрядового хліба. Обрядовий хліб не призначався для тривалого зберігання, тому матеріальні свідчення про нього втрачені. З огляду не це короткі описи пасок у працях В.Шухевича та А.Онищука є унікальними: “... робить з одної частини тіста великий хліб, з другої хрести, якими накриває той хліб на вхрест, а верх хрестів у місци, де вони перехрещують ся, кладе *ружю*, надто опасовує хрести плетеним тістом немов вінком”<sup>44</sup>. За спостереженнями А.Онищука, “... вироблюють (з тіста) хрест і ставлять його верх паски ...”; на верхівку паски по середині “хреста” і на чотирьох його кінцях клали п’ять “плащів” (круглих довкола покрое-них ножем “паланичок”), на кожний з тих “плащів” – по “гусці” (фігурці у вигляді пташки), врешті біля кожної “гуски” – по дві долоні з пальцями<sup>45</sup>.

Одначе, ми можемо аналізувати й порівняти з наведеними описами пластичне вирішення форми обрядового хліба – паски, традицію якого на Гуцульщині бережуть та розвивають донині – початку ХХІ ст. Яскравим свідченням цього є паски, приготовлені газдинями с. Космача Косівського району Івано-Франківської області.

На початку ХХ ст. у Космачі випікають паски циліндроподібної форми – круглий високий стовпець, прямий або дещо розширений доверху з плоским боком унизу, опуклим – угорі.

Слід зауважити, що кругла форма паски, імовірно, крім зручності виготовлення, зумовлена семантичним контекстом, зокрема проявом солярної символіки, ототожнення хліба зі сонцем<sup>46</sup>. Циліндрична форма паски однотипна з формою артоса – бого-службового хліба християнського східновізантійського обряду, який символізує невидиму присутність Ісуса Христа<sup>47</sup>.

Неодмінним пластичним елементом гуцульської паски, який зустрічається, влас-тиво, повсюдно в Україні, є “хрест”. Наявність хреста на пасці, очевидно, зумовлена його світоглядною сутністю, у якій поєдналися давні язичницькі уявлення про хрест як

ідеограму чотириєдності світу, сонця з основоположною символікою християнства. Властиво, хрестографема з тіста зображує чотириконечний, переважно, розквітлий хрест. Верхівку паски з “хрестом” довкола обвивають “обручем” – тонкою смужкою тіста. Хрест у колі, за Б.О.Рибаківим, також є ідеограмою сонця<sup>48</sup>. На Гуцульщині необхідність “хреста” на пасці пояснювали: “Аби файно росла”<sup>49</sup>, тобто знак хреста мав забезпечити вдале випікання паски, відтак – благополуччя та добробут родини.

Поширені на космацьких пасках також й інші абстрактні знаки – коло (“колачик”, “обруч”), спіраль, S-подібна фігурка. Абстрактні знаки вирішують об’ємно зі смужок тіста – круглих у перерізі або фігурних, позначених зверху защипами або лініями. “Хрест” та “обруч” переважно викладають “кісками”, сплетеними з двох – трьох смужок тіста.

Узвичасним пластичним елементом космацьких пасок є узагальнені птахоподібні зображення. Вони передають об’ємні фігурки птахів: виліплені з однієї складеної вісімкою смужки тіста, кінці якої, підняті над кільцями, відображають з одного боку голівку, з іншого – хвіст; дві смужки тіста, одна з яких обводить іншу довкола, перехрещуються зверху, таким чином позначаючи крила. Необхідно зазначити, що орнітоморфні зображення належать до розповсюджених в українському обрядовому хлібі. За пластичним трактуванням, зокрема на пасках, вони є подібними до аналогічних зображень на короваях та призначеного для зустрічі весни птахоподібного печива<sup>50</sup>. За традиційними успадкованими з язичницьких часів уявленнями українців птах сприймається як іпостась душі померлого. Аргументом на користь такого ототожнення є відліт і приліт птахів з вирію – міфологічного місця перебування душ померлих. Водночас образ птаха в контексті весняної обрядовості, знаменуючи своїм поверненням з вирію початок весни, втілює ідею оновлення та розвитку.

На верхівку космацьких пасок кладуть “ружу” (“ружю”). Її звивають у вигляді спіралі з тонкої, ритмічно посіченої на верхньому боці смужки тіста, на верхньому боці якої зроблені ритмічні надрізи, що творить вишукану ажурність пластики. Аналогічний мотив відомий також під іншою назвою “шишка”, оскільки своєю формою нагадує плід хвойного дерева.

Поширеним на космацьких пасках є орнаментальний мотив – “квітка”. “Квітку” складають із шести або восьми пелюсткоподібних елементів, які узагальнено передають ознаки відображеної в назві частини рослини.

Згаданий А.Онищуком знак долоні з пальцями не простежується на реальних пасках. Однак, варто згадати його подібність зі знаком на іншому печиві – “буськові лапи”, яке у Волинській частині Полісся випікали до Благовіщення у вигляді невеликої круглої палянички з відбитками на її поверхні п’яти, іноді трьох (без великого та мізинця) пальців руки або надрізами, що відображували лапу птаха<sup>51</sup>. При зовнішній аналогії відмінним є їхній символічний контекст, що співвідносився із семантичною сутністю обряду. Долоня з пальцями саме на пасці в народному світогляді сприймалася як “божа рука”, а її необхідність трактувалась “аби сі паска удала”<sup>52</sup>, що збіглося з ключовим уявленням: вдало спечена паска – достатки, здоров’я всіх членів родини.

Елементи з тіста верхнього шару гуцульської паски за іконографічними ознаками та асоціативними уявленнями можна поділити на:

- 1) абстрактні зображення – “хрест”, коло (“плац”, “колачик”, “обруч”); спіраль; S-подібна фігура;
- 2) орнітоморфні зображення – “гуска”, “пташка”;
- 3) фігоморфні зображення – “ружа”, “шишка”, “квітка”;
- 4) абстраговані поетичні образи – “божа рука”.

Важливою складовою художньо-емоційної виразності української паски є композиційна організація пластичних елементів з тіста. Варто звернути увагу, що кругла форма паски спонукає до центричного укладання елементів на її поверхні, яке ґрунтується на дзеркальній симетрії.

Роль головного мотиву в композиційному укладі елементів на гуцульських пасках, як правило, відіграє “хрест”. Інші мотиви та елементи – “пташка”, “ружа”, “шишка”, “квітка” – використовуються і як головні, і як другорядні складові частини композиції. Пластичні зображення “пташок” у ролі головного мотиву на пасці трапляються переважно в парній кількості – дві, чотири, вісім. Як правило, фігурки розміщені голівками до середини пообіч “хреста”. Вісім “пташок” на пасці переважно викладені таким чином, що композиційно утворюють хрест.

Головні пластичні елементи вирізняються більшими розмірами. Своїм розташуванням вони акцентують центральну частину паски. Довкола них компонують другорядні мотиви. Їхню роль виконують дрібніші абстрактні та фітоморфні пластичні зображення, які густо вкривають поверхню паски. При komponуванні пластичних елементів на поверхні обов’язково враховуються особливості дріжджового тіста, що при випіканні збільшується – “росте”, змінюючи обриси укладених з нього елементів.

Таким чином, на гуцульських пасках присутні відомі в оздобленні українського хліба пластичні елементи. Особливістю пластичного вирішення форми гуцульської паски є багатство оздоблення з тіста, що вирізняє її від аналогічного обрядового хліба інших етнографічних районів України. Створюючи пластичний образ, елементи з тіста пов’язані з обрядовим призначенням паски, своїм змістом наголошують її символіку.

1. Кулиш П. Записки Южной Руси. В. 2 т. / П. Кулиш. – С.-Пб., 1857. – Т. 2. – С. 43–44; Кутельмах К. Календарна обрядовість як етногенетичне джерело / Корнелій Кутельмах // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 2006. – Т. II. Етнологія та мистецтвознавство. – С. 534–536; Кутельмах К. Поминальні мотиви в календарній обрядовості поліщуків / Корнелій Кутельмах // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів, 1997. – Вип. 1. Київське Полісся. 1994. – С. 181–183; Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування прив’язані до поодиноких днів у році, записав у 1907–10 р. в Зелениці, Надвірнянського пов[іту] (на Гуцульщині) / Антін Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. – Т. XV. – С. 35; Чубинській П. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русской край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣль / П. Чубинській. – С. Пб, 1872. – Т. III: Народный дневникъ. – С. 14.
2. Кутельмах К. Поминальні мотиви... – С. 181–182.
3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / Степан Килимник. – К., 1994. – Кн. II. – С. 46.
4. Кутельмах К. Календарна обрядовість... – С. 535.
5. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 4. / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1904. – Т. 7. – С. 228–229.
6. Килимник С. Назв. праця. – С. 45.
7. Шухевич В. Назв. праця. – С. 230.
8. Онищук А. Назв. праця. – С. 35.
9. Шухевич В. Назв. праця. – С. 230.
10. Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях / Н. Ф. Сумцов. – Харьков, 1885. – С. 230.
11. Милорадович В. П. Житъе-бытѣ лубенского крестьянина / В. П. Милорадович // Українці: народні вірування, повір’я, демонологія. – К., 1991. – С. 170.
12. Онищук А. Назв. праця. – С. 35.

13. Кутельмах К. Поминальні мотиви... – С. 36.
14. Шухевич В. Назв. праця. – С. 230.
15. Архів Інституту народознавства Національної академії наук України, ф. 1, оп. 2, спр. 338, зош. 3, с. 8; Килимник С. Назв. праця. – С. 44; Милорадович В. П. Назв. праця. – С. 204.
16. Гонтар Т. Харчування лемків / Т. Гонтар, М. Мушинка // Лемківщина : Історико-етнографічне дослідження : у 2 т. – Львів, 1999. – Т. 1. – С. 357.
17. Шухевич В. Назв. праця. – С. 231.
18. Там само.
19. Там само.
20. Зубрицький М. Народній календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів у тиждні і до рокових св'ят (Записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусідніх селах) / М. Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. III. – С. 44.
21. Милорадович В. П. Назв. праця. – С. 204.
22. Шухевич В. Назв. праця. – С. 231.
23. Гонтар Т. Назв. праця. – С. 357.
24. Там само.
25. Шухевич В. Назв. праця. – С. 232.
26. Зубрицький М. Назв. праця. – С. 44.
27. Агапкина Т. А. Хлеб пасхальный / Т. А. Агапкина // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – М., 2012. – Т. 5 : С (Сказка) – Я (Ящерица). – С. 423; Архів Інституту народознавства Національної академії наук України, ф. 1, оп. 2, спр. 338, зош. 3, с. 7; Милорадович В. П. Назв. праця. – С. 204; Онищук А. Назв. праця. – С. 36.
28. Шухевич В. Назв. праця. – С. 231.
29. Шухевич В. Назв. праця. – С. 232.
30. Агапкина Т. А. Хлеб пасхальный... – С. 423.
31. Там само. – С. 422.
32. Шухевич В. Назв. праця. – С. 232.
33. Там само. – С. 235.
34. Онищук А. Назв. праця. – С. 39.
35. Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny / J. Falkowski. – Lwów, 1937. – S. 125.
36. Савицький М. Духовна культура / М. Савицький // Лемківщина : земля – люди – історія – культура. – Т. 2. Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. 206. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней, 1988. – С. 120.
37. Агапкина Т. А. Хлеб пасхальный... – С. 424.
38. Чубинській П. Назв. праця. – С. 235.
39. Шухевич В. Назв. праця. – С. 237.
40. Там само. – С. 241.
41. Архів Інституту народознавства Національної академії наук України, ф. 1, оп. 2, спр. 338, зош. 3, с. 9; Шухевич В. Назв. праця. – С. 241–242.
42. Кутельмах К. Поминальні мотиви... – С. 185.
43. Архів Інституту народознавства Національної академії наук України, ф. 1, оп. 2, спр. 338, зош. 3, с. 11.
44. Шухевич В. Назв. праця. – С. 230.
45. Онищук А. Назв. праця. – С. 36.
46. Иванов В. В. Исследования в области славянских древностей / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М., 1974. – 342 с.; Сумцов Н. Ф. Указ. соч. – С. 111–134.
47. Герус Л. Артос / Л. Герус // Словник українського сакрального мистецтва / за наук. ред. М. Станкевича ; Інститут народознавства НАНУ. – Львів, 2006. – С. 25.
48. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М., 1981. – С. 48–49.

49. Онищук А. Назв. праця. – С. 36.
50. Герус Л. Орнітоморфне печиво українців / Людмила Герус // Буття в мистецтві: Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Степана Костюка з нагоди 80-річчя. – Львів, 2007. – С. 177–185; Герус Л. Український коровай: форма, типи та стилістичні особливості пластичних елементів / Людмила Герус // Мистецтвознавство'2006 : науковий збірник. – Львів, 2006. – С. 40–41.
51. Страхов А. Б. Культ хлеба у восточных славян. Опыт этнолингвистического исследования / Александр Борисович Страхов. – Мюнхен, 1991. – С. 133–141; Maciejewska-Pauković J. Zdobnictwo obrzędowe wsi Biłostockiej / J. Maciejewska-Pauković // Polska sztuka ludowa. – Warszawa, 1966. – Nr. 2. – S. 128.
52. Онищук А. Назв. праця. – С. 36.

*Автор щиро вдячна доктору мистецтвознавства. О. І. Никорак за надану інформацію.*

*Людмила Герус*  
(г. Львов, Україна)

**Гуцульський пасхальний кулич  
(функції, семантика, пластичне рішення форми)**

*В статті розглянуті особливості функціонування, форми та пластики головного пасхального хлеба – паски. Визначені основні групи і типи пластичних елементів з тесту, проаналізовані їх художньо-стилістичні особливості і принцип композиції.*

*Ключевые слова: пасха, хлеб, тесто, Пасха, Гуцульщина.*

*Lyudmyla Gerus*  
(Lviv, Ukraine)

**The Hutsul Easter-Day bread (paska)  
(functions, semantics and plasticity)**

*The peculiarities of the functioning, form and plastics of the most honored Easter bread – paska are considered in the article. The basic groups and types of plastic elements made of dough are determined with analyzing of artistic and stylistic features in those as well as principles of composure.*

*Key words: paska, bread, dough, Easter, Hutsulshchyna.*

УДК 392.5 (477.8)  
ББК Т52(4 Укр)+Т3

Георгій Кожолянко  
(м. Чернівці, Україна)

### ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ (ВИТОКИ, СИМВОЛІКА, ІДЕЙНИЙ ЗМІСТ)

*У статті досліджено витоки, символіку та ідейний зміст українського весілля. Вивчено зміни у весільній обрядовості з упродовженням християнства та збереження основних етапів громадського шлюбу в ХХ та на початку ХХІ ст.*

**Ключові слова:** сватання, шлюб, віра, релігія, традиція, обряд.

Важливим складником народної культури є традиційна весільна обрядовість. У її структурі віддзеркалюються народна мораль, етичні норми та світоглядні уявлення, звичаєве право. У весільних звичаях переплітаються релігійні, правові, морально-етичні погляди певного народу.

Весільні обряди буковинців формувалися протягом багатьох століть і навіть тисячоліть. У них простежується спадкоємність зі слідами вікових нашарувань.

Серед перших книг про українське весілля є праця “Опис України” Г. Л. де Боплан (XVII ст.), де, зокрема, описано обряди сватання, власне весільні та післявесільні обряди<sup>1</sup>.

Від кінця XVIII і до початку ХХІ ст. весільною обрядовістю українців цікавилися багато вчених: Г.Калиновський, З.Доленга-Ходаковський, Й.Лозинський, А.Терещенко, А.Ніколаєв, В.Навроцький, М.Югославський, А.Іваніца, Й.Морачевич, П.Чубинський, А.Метлинський, О.Котляревський, О.Єфіменко, П.Єфіменко, Д.Лепкий, М.Сумцов, В.Охримович, Є.Сіцінський, І.Франко, М.Дерлиця, М.Зубрицький, С.Дністрянський, О.Левицький, М.Костомаров, О.Потебня, Х.Ящуржинський, Ф.Вовк, В.Іванов, О.Малинка, П.Литвинова-Бартош, В.Гнатюк, В.Шухевич, В.Ястребов, М.Дубинський, І.Любич-Червінський, О.Кольберг, Л.Вайгель, Б.Сокальський, Я.Багер, К.Фалькевич, Ю.Мошинська, С.Рокоссовська, О.Мисевич, С.Вольфсон, І.Симоненко, Г.Сухобрус, О.Кравець, Д.Косарик, Я.Комаровський, Г.Бостан, В.Кравченко, М.Шубравська, Г.Танцюра, О.Правдюк, О.Курочкін, Л.Чижикова, В.К.Борисенко, Н.Здоровега, Н.Гаврилюк, М.Паньків, Г.Танцюра, П.Андрушко, С.Талліна та ін.

Українську весільну обрядовість на Буковині досліджували: Г.Купченко, В.Козаришук, Е.Фішер, Р.Ф.Кайндль, П.Нестеровський, Є.Ярошинська, С.Ф.Маріан, Д.Дан, Г.Кожолянко, Я.Кожолянко, Г.Маковій, О.Корнілович-Кожолянко та ін.

Не дивлячись на велику зацікавленість учених проблемами весільної обрядовості українців, багато питань весілля українців Буковини не знайшли й донині свого завершеного висвітлення в науковій літературі. Зокрема до таких питань відноситься і вивчення дохристиянського весілля та запровадження християнського церковного шлюбу.

Сімейна обрядовість українців характеризується досить усталеною, чітко регламентованою звичаєвою системою. Наприклад, у традиційному весільному українському обряді вчені нараховують від 25 до 30 етапів: місця і обставини знайомства молоді, розвідини, сватання, заручини, рвання барвінку, вінкоплетення, випікання калачів, обдаровування родичів і самих наречених, запрошення на весілля та ін. Неодноразово доводилося спостерігати яке захоплення і подивування великою кількістю обрядодій викликає традиційне українське весілля у представників інших етносів, яким за тих чи інших обставин довелося побувати на такому сімейному святі.

Значна частина нинішніх мешканців України в обставинах української ідеології і дійсності другої половини ХХ – початку ХХІ ст. при одруженні користувались “узаконенням” шлюбу переважаючих на терені України церков: християнсько-ортодоксальної,

греко-католицької, католицької, адвентистської, баптистської, єговістської та інших або зовсім не мали церковного шлюбу під впливом радянсько-соціалістичної системи, коли ведучою була атеїстична ідеологія, а за церковне вінчання можна було втратити роботу й мати інші неприємності від влади або просто нігілістично відмовлялись від шлюбу.

В Україні як тогочасній складовій частині Радянського Союзу влада відносилась більш-менш стримано, і то в останні десятиріччя його існування, до основних християнських церков, оскільки християнство є вірою, яка не збуджує людей до боротьби за правду, за краще життя, проти несправедливостей і злочинів, а пропагує смирення і відплату за таку поведінку в потойбічному світі. Така ідеологія поряд з марксистсько-ленінською була зручним знаряддям утримування людей у покорі. Тому і в сімейному житті селянства та робітників допускали використання християнської релігійної ідеології для освячення шлюбу.

У той самий час під впливом атеїзму всіляко замовчувалась правда про давні вірування українців, про їх походження, про давність українського народу. Спотворювалась під відповідним впливом пануючої ідеології і рідна дохристиянська народна віра українців – язичництво. Для характеристики дохристиянських вірувань, звичаїв і обрядодій використовувались термінологія і висновки, які виробило за тисячу років боротьби з давніми віруваннями українців християнство. Дохристиянська язичницька релігія характеризувалась як поганська, дика, нецивілізована.

Замовчувалось та було за залізною завісою інформаційних обмежень і те, що у світі, поза межами України, існують церкви рідної язичницької української віри. Після проголошення і утвердження незалежності в Україні церкви рідної православної язичницької віри виникли і в Україні (Києві, Вінниці та інших містах). Більше десяти років тому, у 2000 році, оформилась громада рідновірів і в нас на Буковині, у Чернівцях (громада Давньої Української Народної Віри – «Сяйво»).

Стосовно питання сімейної обрядовості взагалі і весільної зокрема, то християнство запозичило від язичницької релігії обряди, які воно використовує під час вінчання, оскільки в Святому Письмі християн – Біблії – про практику здійснення обряду вінчання нічого не говорить. Лише з утвердженням християнства у світі як офіційної релігії країн і народів розробляються релігійними служителями церковні требники, у які вони для проведення вінчання включили обрядодії, що мали місце в тих народів, куди проникало християнство. По-перше, так легше було впроваджувати християнську релігію, а, по-друге, чогось нового служителі християнської церкви вигадати не могли.

Консерватизм християнства, особливо в його ортодоксальному, католицькому та греко-католицькому варіантах, не давав можливості служителям цього культу виходити за межі Біблії, а якщо й брати щось із культури інших народів, то обов'язково переробити його в гіршому варіанті, як, наприклад, використання замість вінків з квітів і листя при вінчаннях залізних вінків-корон. Замість руху молодих навколо місця поклоніння за рухом сонця, як це мало місце в давніх вінчаннях і відповідало змінам у природі та узгоджувалось із космічним рухом, у християнських вінчаннях священик водить молодих за руки в церкві проти руху сонця. Тому й сьогодні продовжує проголошуватись при вінчаннях міф про створення жінки з ребра чоловіка, втовкмачується в голови молодих людей, що жінка є нижчою від чоловіка, що вона повинна виконувати всі його вказівки і розпорядження ("Да убоїться жена мужа своего") і т. ін.

До речі, наука генетика чітко довела, що жінки і чоловіки мають відмінний генофонд. У ребрах усіх чоловіків гени є абсолютно подібними. У жінок вони також подібні, але повністю відмінні від чоловічих.



Виникає ще одне питання: звідки у християнстві взялась практика освячувати шлюб, якщо Бог створив людину з глини (Адама), а жінку йому з його ребра (Єву)? Ніяких шлюбів не влаштовувалось, ніяких ритуалів не було ні в перших людей, ні в наступних (за Біблією), і раптом церква починає освячувати (“узаконювати”) шлюби молодих людей. І чим вона “узаконює”? Читанням про Боже благословіння юдеїв – Авраама й Сару, Ісаака й Ревеку й ін.

Усі ці вінчальні благословіння надумані християнськими проповідниками. Якщо запитати кожного з нас, що він пам’ятає з промов священника під час власного вінчання, то відповідь у більшості випадків буде такою, що ритуал пам’ятається, а от слова ні. Хіба що настирливе звернення священника “Да убоїться жена мужа своего!”, “Відвудуйте святу апостольську християнську церкву!” і т. п.

Тобто, вся та словесна тирада, якою заповнена більш ніж двогодинна вінчальна церемонія, є неприродною українцю, румуну, молдаванину, поляку, німцю чи будь-кому іншому. Навіть юдею вона є чужою, бо юдеї не вірять у християнських богів – своїх одноплемінників Ісуса Христа, Матір Божу Марію, не вірять у триєдиного Бога – Бога Отця, Бога Сина, Бога Духа Святого, а мають зовсім відмінну від християнства віру, де місця вищеназваним богам не знайшлося.

Та й сам обряд християнського вінчання виглядає ніби відірваним від народної весільної обрядовості. Ніби весілля – це один цілісний окремий акт, а вінчання – інший окремий. До певної міри це й зрозуміло, бо до XIX ст. вінчання взагалі не було обов’язковим в українців і лише силою законів та указів релігійних центрів за сприяння влади доводилося впроваджувати вінчальний обряд в українське середовище. Подібне відбувалося і в інших народів, які жили на терені України, і в інших країнах Європи.

Як же в давнину брали шлюб і здійснювали весільні обряди давні українці?

Певні уявлення про це дають відомості про язичницьких богів, місця поклоніння і жертвоприношень за археологічними дослідженнями, матеріали писемних джерел: “Велесової книги”, “Повісті минулих літ”, місцевих літописів, де є порівняльні згадки з дохристиянських часів. Але найбільше матеріалів дають нам етнографічні спостереження за весіллями, які описані від першої половини XIX ст. (праця Й.Лозинського “Українське весілля”)<sup>2</sup> і до наших днів у етнографічній літературі.

Український весільний обряд виник на основі давнього дохристиянського та давньоруського, коли й мови ще не могло бути про освячування шлюбу християнською церквою, оскільки ця форма впливу церкви на сімейне життя українців утвердилась лише в XIX ст. Про це яскраво свідчать однакові окремі частини весілля, подібність багатьох церемоній, склад і обов’язки весільних чинів, значення, яке надавали давні українці виконанню весільного обряду.

Київськоруська весільна звичаєвість дуже подібна до весільної обрядовості XIX – першої половини XX ст. У літописах є матеріали про те, що більш ніж тисячу років тому на терені України був звичай брати собі жінок з попереднім передвесільним договором. Одруження супроводжувалися великими урочистостями, прийомом численних гостей, де пили різні напої і співали пісні.

Прикладом того, що весільних традицій дотримувались у київсько-князівських родинах, є факт одруження князя Володимира з дочкою полоцького князя Рогволода – Рогдіною, який зафіксований у “Повісті минулих літ”, де подано діалог полоцького князя зі своєю дочкою. Рогволод запитував дочку, чи бажає вона вийти заміж за Володимира, та ж відповіла, що хоче за Ярополка<sup>3</sup>.

У літописах можна знайти й терміни, які стосуються весілля і які збереглися у назві обрядодій, учасників обрядів до наших днів.

На основі аналізу різних джерел спробую змалювати картину української весільної обрядовості давніх українців дохристиянських часів, часу двовір'я, а подекуди й нового часу.

Знайомство молоді (хлопця і дівчини) відбувалося в давнину під час календарних свят, таких як: Великдень (весняне рівнодення, початок нового року – 18–24 березня), Купайло (день літнього сонцестояння – 20–24 червня), Різдво-Коляда (день народження Сонця-Кола (Пала), день зимового сонцестояння – 21–22 грудня); на святах громадських: храмово-ініціюючі свята, свята поминання предків, жертвоприношення богам (Роду, Сварогу, Перуну, Світовиду, Велесу, Ладі, Хорсу, Ярилу, Дажбогу, Стрибогу, Триглаву з Яв'ю, Прав'ю, Нав'ю та ін.).

Наприклад, під час Великодня дівчата дарували хлопцям писанки як символ любові, зародка життя. Але кожна дівчина дарувала писанку не всім хлопцям, які приходили вітати її зі святом, а лише коханому. Так само й вітати-вливати водою приходив хлопець до дівчини, яку сподобав собі і збирався з нею одружуватись.

Під час різдвяних свят хлопці ходили в давнину, і ходять зараз, колядувати в першу чергу до тих дівчат, хлопці яких є у складі ватаги колядників. Відповідно й батьки дівчини запрошували колядників у хату для пригощання, де знайомство і спілкування хлопців і дівчат продовжувалось, або хлопець міг собі сподобати дівчину, якщо з нею до цього не був знайомий, під час колядних пригощань.

Для прикладу наведу ще свято Купала (Купайла). Це, по суті, свято вогню (Ку+Пала, що означає дитя Пала, дитя сонячного вогню)<sup>4</sup>. Увечері перед днем Купайла розпалювали священні вогнища, через які стрибали присутні на святі. Ритуал, у першу чергу, мав забезпечити врожай (чим вище стрибне людина, тим будуть вищі сільськогосподарські культури). Перестрибування через вогонь мало на меті також очиститись від злого, оскільки саме вогню надавали очисних властивостей. Очищувальні та лікувальні властивості мав і попіл (По+Палу) від вогнища купальського свята.

І, нарешті, купальські обряди з водою і вогнем були святом створення шлюбних пар. Тут дівчата і хлопці знаходили собі пару під час танків-хороводів, купальських ігор, плетення і пускання на воду вінків і т. ін.

Серед богів, які мали відношення до шлюбу і яким поклонялися й приносили жертвенні дари молоді під час весілля, були:

Лада-Богородиця – Мати більшості богів. Вона вважалася богинею краси, любові та шлюбу. Кожна пара приносила богині квіти, мед, ягоди і фрукти, живих птахів, яких випускали біля статуї богині під час церемонії освячення шлюбу.

Відомо, що храм Лади був у Києві та інших давньоукраїнських центрах. У величому київському храмі стояла статуя надзвичайно гарної дівчини із золотим волоссям у рожевому вінку. На волоссі красувалися перли, а сорочка на тілі богині була вкрита дорогоцінними каменями. За руку вона тримала крилату дитину з золотим волоссям – свого сина бога любові Леля.

Дажбог – бог сонця, бог, який дає урожай і взагалі бог, що дає всім усе. В давніх українців він був також покровителем весіль. Статуя цього бога стояла на одному з пагорбів Києва. За правління князя Володимира в 980 р. було запроваджено пантеон із шести верховних загальнодержавних (Київської Русі) богів, серед яких був і Дажбог. Боги Володимирового “Олімпу” були встановлені на горбі, де стоїть зараз Андріївська церква<sup>5</sup>, на місці давнього язичницького храму та християнського храму, спорудженого за правління Ольги та Святослава і зруйнованого десь у 60–70-х рр. X ст., коли йшла боротьба за утвердження християнства в Києві.

В “Історії” Іоакима є таке повідомлення: “Святослав наказав храми християн розрушити й спалити, і сам незабаром пішов, бажаючи всіх християн знищити”<sup>6</sup>. Исто-

ричним є факт, що князь Святослав Ігорович у війні з греками на Дунаї зазнав поразки. Оскільки язичницька віра ще була переважаючою, особливо серед простого люду і воїнів-дружинників, то поширилась чутка, що християни розгнівали язичницьких богів. Можливо, під тиском воїнів, а можливо, і через свої власні переконання Святослав накинувся на християн з репресіями, навіть був убитий його брат Гліб, який не відмовився від нової віри. У процесі цих репресій і були зруйновані християнські храми.

Але “Олімп” богів Володимира проіснував недовго; уже в 988 році він був замінений християнським. У “Повісті минулих літ” говориться про те, що на горі, де стояли боги Володимира (в тому числі й Дажбог), Володимир побудував християнську церкву святого Василя, а язичницьких богів наказав викинути в річку<sup>7</sup>.

Серед інших богів, які мали відношення до шлюбу і весільної обрядовості давніх українців, були: Лель – бог любові і палкого кохання (опис його статуї подано попередньо); Полеля – другий син богині Лади, молодший брат Леля. Він був богом шлюбу, любові; Услад (Ослад) – бог веселості, весільного та інших застіль, гулянь; Леля (Додола, Дана) – богиня літа, коли відбувалися весілля, і богиня молодості. Вона була покровителькою молодих дівчат. Зображувалась у вигляді статуї молодої жінки з квіткою-лілією в руці.

Ця богиня була уособленням першопричини галактичного життєтворення і життєвого початку природи. Вона була також богинею втіленої води. Тому й у весільній обрядовості переливання дороги молодим при їх русі до освячення шлюбу мало божественно-магічне призначення – через воду передати молодому подружжю любов, злагоду, життєтворення. Більше ніж дві тисячі років тому в часи розквіту язичницької релігії днем Лелі-Дани вважалася п’ятниця, і цей день був святковим<sup>8</sup>.

Дівчата, які хотіли вийти заміж і мати доброго чоловіка, несли влітку до статуї богині Лелі квіти, а найчастіше лілії.

Вінчання-освячення шлюбу відбувалося в давні часи в місцях поклоніння і жертвоприношень – біля священних дерев у галях.

Філософ-народознавець Г.Лозко вказує, що дерево життя символізує початок Світу й народження дитини<sup>9</sup>. Дерево в язичників було символом життя. З допомогою цього символу показується зв’язок минулого, сучасного і майбутнього.

За цією символікою стовбур дерева означає теперішній час, відповідно і нас самих, нині живущих. Коріння, які розміщені під землею, символізують минулий час та світ предків, від померлих батьків через прадідів і прабабусь до ще давніших предків, яких після їх смерті поховали в землі. А гілки є символом майбутнього часу, наших нащадків – дітей, онуків, правнуків. Від коріння (предків) іде ідейний зв’язок із сьогоднішнім (нами) до майбутнього (наших нащадків).

Один із російських дослідників В.Істархов так визначає значення дерева в житті людини: “Дерево з його обширними поверхнями тисяч гілок і листочків служить ідеальним акумулятором і провідником космічної енергії та життєвої сили. Спілкування людини з деревами дозволяє сприймати цю енергію, отримувати додаткову силу і навіть лікувати хвороби. Але отримати від дерева здатні тільки ті, хто вміє любити й розуміти дерево і поважає все живе. Дуб більше співпереживає чоловікові, липа – жінці, береза – дівчині”<sup>10</sup>.

На початку весілля в давнину готували вінки молодому і молодій. Для молодого вінки робили з листків дерева (частіше з дуба або верби), а для дівчини – з кетягів калини (при святкуванні весілля влітку або восени) чи її квіток (коли весілля було весною).

Дуб вважався деревом Дажбога. Можливо, звідси й походить вислів “Врізати дуба”, що вказує на небіжчика, який уже не буде бачити Сонце-Дажбога.

Щодо верби, то вона є язичницьким символом Всесвіту. Як зазначає О.Братко-Кутинський, Всесвіт, як і Сонячна система (Коло), обертається, крутиться, тобто це “коловерть”, а “вер” є основою слова “верба”<sup>11</sup>.

На Буковині вербу висаджують біля садиби так само, як кущ калини чи барвінок. Нею обсаджували по периметру присадибну ділянку – як оберіг від злих сил, які повинні на вербовій межі зупинитися.

З дохристиянських часів бере початок щорічне свято верби – Вербна неділя, хоча з утвердженням християнства це свято дещо видозмінилось. Попередній зміст його зберігся в пошануванні та освяченні верби, але обрядодії освячення уже прив’язані до християнської віри.

Калина – символ дівочої чистоти, незайманості. В недалекому минулому (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) у весільній обрядовості буковинців ще побутував звичай після першої шлюбної ночі молодих розвішувати на воротах, одвірках, гілках дерев на подвір’ї кетяги калини, якщо дівчина вберегла до шлюбу свою дівочу незайманість. Пізніше калина була замінена на червоні нитки та стрічки<sup>12</sup>.

“Ламати калину” в українців означало – виходити заміж. Багато весільних пісень оспівують калину, рвання її дівчатами. Калина була символом дівочої гідності, моральності:

Ой у лісі калина стояла,  
На ній пташка співала,  
Вона правдоньку співала,  
Аби дівчина з парубком  
Спати не лягала<sup>13</sup>.

Калина була символом дівочого кохання, магічної і чародійної сили, материнства.

У нашій країні в народній символіці калина відображає магічну силу крові, красу й силу життя, силу любові, єдність народу, а загалом – Вітчизну.

Вивчення весільної обрядовості дозволяє констатувати, що віднесення до перед-весільного періоду обряду заручин є неправомірним. Якщо в наш час цей обряд значно змінився і втратив свої певні визначальні функції у процесі створення нової сім’ї, то в давнину він відігравав значно більшу роль і був кульмінаційним моментом весільного обряду.

В давні часи цей обряд проводив старший і авторитетний член родини або роду. Саме при цьому обряді відбувалося публічне офіційне (із залученням свідків – членів громади, родичів) оповіщення про шлюб. Від цього моменту розірвання попередніх домовленостей (від часу засилання старостів) про одруження утруднювалось і вимагало як привселюдного вибачення, так і відшкодування у вигляді матеріальної компенсації за розірвання заручної угоди.

Уявлення про один з варіантів весільного обряду давніх українців можна скласти за вінчанням, яке відбулося в Києві влітку 2000 року віруючих Української Рідної Віри громади Українських Язичників “Православ’я” Вогнедани Ралко та Святогора Борисюка.

З інформаційно-аналітичного опису цього весілля Г.Лозко, опублікованого в журналі “Сварог”, дізнаємося: “Молоді, вбрані в національний український одяг, перед вінчанням моляться до Богів – Рода і Рожаниць. Щоб Боги благословили їх шлюб, складають пожертву, виливаючи священний напій, що зветься медом, і посипаючи зерно на жертвенник наших Предків (біля Національного музею історії України). Одразу злітаються пташки, щоб поклювати зерно, яскраво світить Сонечко – добрий знак від Богів, що молитва ними почута:

Свароже-Роде наш красний!  
Дай нам прилучитися  
до Твого Вічного Живця,  
що витікає влітку від джерела Твого,  
а взимку ніколи не замерзає!  
Дай, Боже, щоб наш шлюб  
був добрим і любовним,  
пошли нам діточок гарних,  
здорових і щасливих  
на добро і щастя  
народові нашому українському!  
Матінко Лада!  
Хранителько Роду,  
Всеплодюча і любляча Предкине!  
Будь з нами поруч все наше земне життя!  
Хай Твоя материнська сила і ласка  
огорне нашу родину  
і захистить нас від всякого зла!

Молоді обходять навколо жертovníка, кладуть квіти, підходять також до статуй Богів, які стоять навколо музею, кланяються до кожного, складаючи свої молитви. У цей час біля священної Липи відбувається вінкоплетення. Одружені жінки виплітають два вінки: для молодії – з квітів і калини, для молодого – з дубового листя. Починаються вінкоплетення урочистим зачином:

Зійди, Дажбоже, з Неба,  
бо нам тебе завжди треба –  
віноньки зачинати,  
щастечком укладати!  
Ступи, Боже, з Неба!

Ти нам завжди треба –  
зачни нам весіллячко  
на наше подвір'ячко,  
тихое, веселое,  
аби було щасливе!

Біля священної Липи молодих зустрічає Волхвиня. Вітаються: “Слава Роду і Рожаницям!” – “Навіки слава!”. Молоді кланяються, подають Волхвині хліб на рушнику і просять їх обвінчати. Запалюється весільна свічка (в давнину запалювали священне багаття), дружки і бояри стелять весільний рушник, на якому молоді після традиційних запитань, чи люблять вони одне одного, чи бажають взяти шлюб, обмінюються обручками. Звучить молитва з українського Святого Письма – “Велесової книги”:

Се повінчаємо Сварога і Землю,  
і справимо весілля їм,  
де Творець є Сварог,  
а навпроти Нього – жона Його.  
І се празднество маємо робити,  
як для мужа і жони, бо ми – діти їхні.  
А тому бажаємо їм здоровими  
і щасливими бути і мати дітей багато,  
і собою хвалитися, і дивитися до вод,  
щоб були велеплодні<sup>14</sup>.

Дружки і бояри вдягають молодим вінки, мати посипає їх зерном, що символізує родючість і продовження роду. Волхвиня проголошує: “Вінчається Дажбожа онука

Вогнедана Дажбожому онуку Святогору! Вінчається Дажбожий онук Святогор Дажбожій онуці Вогнедані”. Звучить пісня:

Благослови, батько,  
ще й рідненька мати,  
Вогнедані й Святогору  
ручки пов’язати.

Мати зв’язує руки молодих вишитим рушником, промовляючи: “В’яжеться той вузол не на день, не на два, а на цілий вік!”. Волхвиня бере за рушник і починає обхід навколо священного дерева такими словами:

Не самі ми йдемо –  
Сварог нас веде,  
Мати Лада слідом іде,  
а ми за ними  
з Богами своїми!

Хор співає весільну пісню:

Поміж трьома дорогами рано-рано!  
Там здивався князь із Дажбогом  
рано-ранесенько!..

Після трикратного обходу посолонь (за Сонцем) проголошується слава Сварогу, Перуну і Світовиту – цим головним Богам прадавньої Трійці, яка існувала в Україні-Русі задовго до християнства. Дружки і бояри супроводжують цю урочисту ходу.

Після обходу Волхвиня оголошує молодих подружжям:

Дажбожий онук Святогор  
і Дажбожа онука Вогнедана!  
За Звичаєм наших Предків,  
за законами Рідної Віри  
оголошую Вас мужем і жоною!  
Живіть щасливо в мирі й злагоді!  
Народжуйте і виховуйте дітей!  
Поважайте своїх батьків і родичів!  
Любіть одне одного!  
Творіть славу Рідним Богам  
і рідному народові!  
Слава Роду!

Молоді відповідають: “Навіки слава!”. Цілуються. Волхвиня знімає з їхніх рук рушник, не розв’язуючи вузол. Віднині молода зберігатиме цей рушник як священний знак і як гарант подружньої вірності. Волхвиня подає молодим чару з медом:

Дажбожі онуки Вогнедана і Святогор!  
Випийте цей мед на знак любові  
і єдності з Рідними Богами,  
які живуть у Сварзі  
і з вами п’ють за щастя ваше!

Молодий, допивши мед, розбиває чарку об камінь зі словами “На щастя!”. Молода каже замовляння: “Як із цієї чарки ніхто не зможе пити, так щоб нашого шлюбу

ніхто не міг роз'єднати!". Молодий цілує молоду, вся громада співає Рідним Богам "Славу велику", танцюють навколо молодого подружжя:

Дай, Дажбоже, в добрий час,  
як у людей, так і в нас,  
у щасливу годину  
розвеселим родину!

Рідні і друзі вітають молоде подружжя, батьки пригощають гостей. І далі – все, як і тисячу літ тому: мати у вивернутому вовною назовні кожусі (символ багатства і родючості) буде зустрічати молодих хлібом-сіллю, хлопчик переливатиме дорогу водою, а молодий, подякувавши, переноситиме молоду через воду. Буде й традиційне українське весілля з короваєм, шишками, співом і танцями<sup>15</sup>.

Зрозуміло, що поданий вище обряд є досить спрощеним; у давні часи обрядодії могли бути дещо іншими, але хід весілля, його основні ідейні основи такі, якими вони були в давнину.

Щодо церковного християнського шлюбу, то обрядодії головного весільного дня в більшій частині населених пунктів Буковини проводилися в суботу або неділю. Лише в Карпатах у XIX і першій половині XX ст. весілля відбувалися від середи до неділі. Першим днем шлюбу могла бути серeda, п'ятниця чи субота.

Обряд церковного вінчання утверджується на західноукраїнських землях як обов'язковий елемент весільної обрядовості лише в період пізнього середньовіччя (XVII–XVIII ст.). До цього церковне вінчання не було узаконене і не вважалось обов'язковим. Проте вже в XIX ст. на Буковині вінчання в церкві стало обов'язковим весільним обрядом з реєстрацією в книзі одружень та з видачею свідоцтва про одруження і набирає рис традиційності.

Церковне вінчання не було традиційним і практикувалось переважно заможними селянами, поміщиками, чиновництвом. З натиском християнства на дохристиянські вірування, з шаленим тиском як церковників, так і адміністрації, для якої християнська віра була більш прийнятною, оскільки проповідувала смирення перед гнобителями, утверджується церковне вінчання.

Громадський шлюб і церковне вінчання проявляються в сімейній обрядовості й практиці суспільно-культурного життя українців як два паралельних обряди, практично зв'язку між ними не відмічено й до наших днів, настільки штучним і привнесеним на багату обрядово-духовну культуру українців є християнське вірування. Так, наприклад, на Буковині (у так званій Закордонній Руській Буковині, яка з початку XIX ст. входила до складу Бессарабської губернії Росії: села від річки Рокитна на схід до Хотина і Дністра) у XIX ст. поширилося розпорядження Російського Синоду про обов'язкове вінчання та про те, що "молоді після вінчання вважаються подружжям і мають жити разом" (оскільки часто навіть обвінчавшись молоді продовжували жити окремо, чекаючи громадського весілля)<sup>16</sup>.

У зв'язку з досить пізнім у часі утвердженням вінчання як традиційного елемента весілля, молоді могли вінчатися напередодні весілля, наприклад, у п'ятницю чи суботу, щоб не порушувати народну обрядовість. Сам обряд вінчання з часом обростав специфічними елементами магічного, символічного, а часто й побутового характеру.

У рівнинній зоні Буковини в неділю вранці наречена вбирає одяг, в якому вона була в перший день весілля (вишиту сорочку, ріклю, киптар, головний убір ("траву", "коди")<sup>17</sup>. За давнім звичаєм після вдягання вона йде до церкви в супроводі декількох дівчат та молодниць і замовляє службу за своє здоров'я і щасливе життя. До церкви не-

суть три калачі, один з них має вигляд квітки і складається ніби з шести частин. Повернувшись додому, молода вбирає весільний одяг до вінчання.

У передгірній зоні та в Карпатах наречена весільного одягу не міняє в неділю, а йде до шлюбу в тому вбранні, яке вона носила в перший день весілля. Наприклад у с. Мілієво, що в передгірній буковинській Вижниччині, молода, не знімаючи вінка з голови, лягала спати, схиливши голову на стіл або якусь іншу підставку. А наступного дня, преред тим, як іти вінчатися до церкви, вона ставала обличчям до сходу сонця і просила в Бога щастя, благополуччя в сімейному житті. І так мала зробити чотири рази, повертаючись до кожної сторони світу. Те ж саме робив у себе вдома й молодий. У цій обрядодії простежується зв'язок обряду підготовки до вінчання з давнім дохристиянським звичаєм пошановувати Бога-сонце, просити в нього щастя, а також зв'язок людини з природою, з чотирма сторонами світу.

У неділю сходяться хлопці та дівчата до садиб молодої та молодого, готуються проводити їх до вінчання. Дружбам і дружкам чіпляють зліва на груди весільну квітку, а в селах рівнинної зони дружбам-ватажелам перев'язують ліву руку хустиною.

Молода приймає вітання від молоді села, яка прийшла на весілля. Вона дякує їм за дружбу, за компанію, за спільно проведений час на вечорницях і танцях. Просить вибачення, якщо когось колись можливо й образила. Звучить музика, виконується весільний танець молодої зі старшим дружбою-ватажелом. Потім до танцю приєднуються хлопці й дівчата.

У Прутсько-Дністровському межиріччі благословіння та вдягання весільного вінка нареченою відбувається перед виходом до шлюбу. Цей обряд досить вражаючий і зворушливий. Молода з дружками та іншими дівчатами сідає за стіл. На подушці сестри або родички, пританцьовуючи, підносять вінок, який батько та мати під звуки сумної музики прикріплюють до волосся своєї дочки. Дівчина дякує, що вони виростили її, турбувались, підготували весілля. Плачуть наречена і присутні. Наприклад, у передгірному селі Кам'яна у день церковного шлюбу молодій клали на голову вінок перед тим, як іти до церкви. Заходили батьки молодої. Сідали за столи лиш молода й батьки. Батьки молодої кладуть вінок, а свашки співають:

Вставай, вставай, молоденька, тай вмивайся,  
На клиночку є рушничок, тай втирайся.  
А під пічню є качурочок печений,  
На столику є віночок злочений.  
Сідай собі, молоденька, на стільчик,  
Бери в свої білі руки гребінчик.  
Тай розчісуй косу русу під вінчик,  
Під хрещатий зелений барвінчик.  
Ой як буде коса руса сіяти,  
Буде твоя рідна мамка плакати.  
Ой не плач, рідна мамко, за мною,  
Та не все я забираю з собою.  
Та не все я забираю з собою,  
Ще лишаю дрібні сльози по столу<sup>18</sup>.

Такий обряд відбувається і в хаті молодого. Батько й мати молодого вдягають йому на голову капелюха або кучму з квіткою.

Елементи дохристиянського громадського шлюбу простежуються в обряді вінчання батьків перед вирядженням нареченої до шлюбу. Так, наприклад, у с. Старий Вовчинець, що в Буковинському передгір'ї (Глибочина), дівчина схиляє голову, а тато з



мамою тричі промовляють до неї, торкаючись калачами голови: “Вінчуємо тебе хлібом, сіллям, щестем, здоров’єм, вік довгий, край добрий, щісливий доробок”. Присутні співають:

Ой не плачте ви, матусю, за мною,  
Не все добре забираю з собою.  
Лишаю вам дрібні сльози  
По столу.  
Ой не плачте ви, матусю, за мною,  
Не все добре забираю з собою.  
Лишаю вам дрібні сльозоньки по двору  
Тай зелений барвінок в городі.  
Щасливая доріженька до шлюбу,  
Обсадила виноградом довкола.  
Урвав був я винограду – не вмю,  
Збудив був я свою милу – не смю.

Мама й тато кроплять свяченою водою молоду і всіх, хто проводить її до шлюбу. Обсипають пшеницею з цукром, щоб життя було солодким, а в хаті – достаток. Дорогою ще кидають монети на багатство і достаток молодим<sup>19</sup>. З музикою і піснями проводжають молоду, яка йде попереду з друзками, за ними – свашки, музиканти та весільні гості. Свашки відрізнялись від інших гостей, бо були завиті в традиційні рушники, вишиті кінці яких прикрашали їм плечі з обох сторін.

Весільний поcht (поїзд) вирушає до церкви. Протягом багатьох століть у Буковинському краї склалися два варіанти руху поїзда (почту) нареченого. Переважаючою є схема подвійного кола руху спочатку молодого: з дому нареченого – в центр села, де відбувається зустріч з нареченою, – разом до церкви – повернення до свого дому – з почтом зі свого дому в дім молодої – назад у свій дім з дружиною. Подвійне коло руху поїзда молодого мало локальні відмінності в передгірній та гірській частинах краю, де молодий, починаючи рух до церкви, заходив до дому молодої, звідти разом до вінчальних батьків, потім до церкви, а після вінчання рух поїзда повторював шлях попередньо описаного варіанта. В окремих селах Буковинського Передгір’я та Гуцульщини весілля гуляли в хаті молодого. Тоді після вінчання рух почту мав такий вигляд: з церкви разом до дому нареченого – в дім молодої за приданим – назад у дім молодого з дружиною і приданим.

Якщо вінчання проводилося попередньо, за тиждень чи напередодні весілля, то рух весільного поїзда міг мати такий вигляд: з дому молодого – в дім нареченої – у свій дім з дружиною і приданим.

У румунських селах Буковинського Передгір’я молода до вінчання їде на фірі-підводі разом із друзками, а молодий їде пішки разом із дружбами. Повертаються з вінчання молодий і молода також окремо кожен до своїх домівок, де відбуваються весільні обряди<sup>20</sup>.

Обряд вінчання у православній церкві (а Буковина до останньої чверті XVIII ст. була виключно, а з окупацією краю Австрією – з переважно православним християнським віросповіданням) відбувався у такий спосіб.

Молоді заходили у притвор церкви, священник виходив до них, благословляв і заводив у церкву. Тут він забирав від них приготовлені заздалегідь обручки, відносив їх у вівтар, освячував, виносив до молодих і надягав їм на пальці.

Наречений і наречена стояли кожен зі свічкою в руках (свічки повинні були бути придбані в церкві), а вінчальні батьки – з великими “батьковими свічками”. Священик

запалює спочатку свічки, які були в руках наречених. Вінчальні батьки розстелюють перед престолом весільний рушник. Під рушник прийнято класти певну суму грошей (“щоб молоді жили в достатку”). Звичайно, це не є підкуп православних святих, а збережений давній магічний обряд – “подібне викликає подібне”.

Молоді ступають на весільний рушник. Існує повір’я, що хто з подружжя ступить ногою першим на рушник, той буде головувати у сім’ї<sup>21</sup>.

Священик вручає вінчальним матці й батькові металеві вінчики-корони, які вони повинні тримати під час обряду вінчання над головами наречених (матка – над головою молодого, а батько – молоді). В окремих селах Хотинщини (Шилівці, Рукшин та ін.) вінчики-корони тримають дружба з дружкою.

Коли молоді стоять уже на рушнику, священик запитує їх: “Чи маєш ти (називає ім’я нареченого) взяти за дружину цю дівчину (називає її ім’я)?”.

У відповідь звучить: “Так!”. Тоді священик такими самими словами звертається до нареченої і, отримавши й від неї ствердну відповідь, починає вінчання.

Священик при вінчанні говорить: “Славою і честю вінчаю вас!”. Промовляє ці слова тричі. Потім причащає молодих зі спеціальної ритуальної чаші й каже: “Чашу спасіння прийму і Ім’я Господня закличу!”.

Далі він бере з рук вінчальної матки рушника, зв’язує міцно ним руки молодих і обводить їх зв’язаних навколо престолу три рази за напрямком проти руху сонця, при цьому свашки кидають на вінчальну процесію цукерки, печиво, які підбирають діти та присутні на вінчанні. Потім священик забирає від вінчальних батьків (чи дружби і дружки) вінчики-корони й підводить обвінчаних до дверей вівтаря для цілування двох образів святих, що по обидва боки від дверей.

Потім молоді стають перед священиком, він дає кожному тричі скуштувати шматок калача, вмоченого в мед або вино. Часто ця обрядодія проходить з веселощами і жартами: священик підносить до рота молоді чи молодого калач, вони відкривають рота, а він, жартуючи, не дає їм вкусити, лише наступної спроби дозволяє відкусити шматок. Потім молоді задмухують один одному свічки й цілуються. Священик вітає молодих із законним шлюбом, говорить їм, щоб вони не забували дороги до церкви, щоб жили в мирі та злагоді на радість батькам і на славу Богові. При цьому застерігає жінку: “Жінка повинна слухатись чоловіка, бо в домі є старший чоловік, як записано у Святому Письмі: “Да убоїться жена мужа свого!”.

Молодих вітають батьки, родичі, друзі. Обряд вінчання закінчився. Усі виходять з церкви. На подвір’ї церкви вінчальні батьки пригощають напоєм (горілка, вино) та печивом присутніх односельчан.

Існувало на Буковині таке повір’я, що хто з подружжя першим переступить поріг церкви після одруження, той, відповідно, буде старшинствувати в сімейному житті. Наприклад, на Буковинській Гуцульщині (с. Довгопілля), при вході до церкви, доки прийде священик, мати навчає доньку, щоб вона під час шлюбу наступила молодому на ногу (для того, щоб у родині вона була старшою). Як лиш вийде священик, князь бере наречену за руку, а батько і матка ведуть молодят аж до престолу. Під час шлюбу дружба тримає в руках крисаню, матка – калачі із запаленою свічкою на плечах князя, на плечах молоді батько теж тримає калачі із запаленою свічкою, а дружка – перемітку.

Після шлюбу молоді йдуть разом аж до церковних дверей, а тут кожне з них старається першим переступити поріг, бо, за гуцульськими віруваннями, той буде старшувати і в хаті. Але батько та матка стримують їх, щоб вони переступили поріг церкви разом, тримаючись за руки<sup>22</sup>.

Надворі князь із княгинею цілються і, обернувшись тричі навколо себе, дивляться одне на одного через дірку сирного калача, перев'язаного на правій руці: для того, “аби бачили своє щісте і не відумерли від себе”. Потім цілються з гістьми. Вийшовши за церковну браму, молоді їдять варене яйце й калач, а весільні гості “запивають” шлюб, бо “ци лихо, ци добре, пропало все!”.

Гуцули вважали, що зразу ж після шлюбу можна було пізнати, якою дівкою була княгиня: коли після шлюбу вона розчервоніється та заплаче, то “се справедлива дівка”, а котра “несправедлива”, то та стане біла, аж “попісніє” зі страху, аби молодий не спізнав<sup>23</sup>.

У Прутсько-Дністровському межиріччі (села Топорівці, Рідківці та ін.) після вінчання молодий і молода повертаються до своїх домівок кожен окремо зі своїми родичами. Вони йдуть іншою дорогою або протилежною стороною дороги від тієї, якою йшли до церкви. Наближаючись до хати молодої чи молодого, молодь співає:

Вийди, нене, проти мене,  
Чи пізнаєш тепер мене?  
Пізнаю тебе, синочку (дочко),  
По зеленому віночку.

На воротах, прикрашених ялиновим вінком з квітами, молоді повинні зупинитись. Назустріч виходять батько й мати, яка тримає в руках хліб та сіль. Батьки по черзі вітають наречену (нареченого) зі вступом у шлюб, бажають щасливого життя. Звучить тужлива лірична мелодія музик, на очах присутніх проступають сльози. Брат молодої або старший дружба переливає водою з відра простір між стовпами воріт. У ХІХ та на початку ХХ ст. в Топорівцях існував звичай, коли наймолодший хлопець-ватажел сідав на перевернуте вверх дном відро посередині воріт і вимагав плати за вступ на подвір'я<sup>24</sup>.

У весільній обрядовості важливу роль відігравав посад, викуп молодої, вдягання молодою жіночого головного убору, дарування-пропій, переїзд молодої до нареченого. В різних районах Буковини мали місце локальні особливості цих етапів весілля.

Таким чином, дослідження весільної обрядовості українців Буковини засвідчує наявність і багатівікову збереженість давніх дохристиянських обрядодій громадського шлюбу, які значною мірою підтверджують тисячолітню давність українського народу та багату його сімейну обрядовість. Разом з тим, традиційне весільне дійство в наш час усе більше й більше втрачає свій характер, тривалість у часі, колорит, наповненість обрядодіями. Молодь майже не співає весільних пісень, не знає змісту й послідовності обрядодій, ритуали спрощуються, перекирчуються до невпізнанності. На жаль, основною обрядодією багатьох сучасних весіль стає лише застілля.

На початку ХХІ ст., за рідкісним винятком, можемо спостерігати під час українських весіль як у містах, так і в селах швидко й одноманітну реєстрацію шлюбу в палацах культури, клубах чи сільських радах (“відбувальщину”, “прогонку”), вінчання в церкві без знання не тільки церковної християнської ідеології, а й виховно-морального змісту народного весілля. Кількаденні, а то й кількатижневі весілля замінили суботні або недільні “вечірки”, коли гості збираються на весілля затемна, майже вночі і, відповідно, для традиційної обрядовості місця й часу не залишається. Це не найкраще видовище сучасних весіль, і подумки порівняймо все це з традиційним весіллям, яке ще якихось п'ятдесят років тому грало й вирувало по всій Україні від Карпат до Донеччини, від Полісся до Таврії.

1. Боплан Г. де Л. Опис України / Гійом де Боплан. – Львів : Каменяр, 1990.
2. Лозинський Й. Українське весіле / Й. Лозинський. – Краків, 1845 (друге видання. – К., 1992).
3. Истархов В. Удар русских богов / В. Истархов. – М., 2000. – С. 54.
4. Велесова книга. Волховник / під ред. Г. Лозко. – К., 2000. – С. 116.
5. Козак Д. Святылища восточных славян / Д. Козак, Я. Боровский // Обряды и верования древнего населения Украины. – К., 1990. – С. 92.
6. Повесть временных лет. – М. ; Л., 1950. – Т. 1. – С. 111.
7. Там само. – С. 80.
8. Велесова книга... – С. 190.
9. Лозко Г. Вінчання за звичаєм предків / Галина Лозко // Сварог. – 2001. – № 11–12. – С. 94.
10. Истархов В. Указ. соч. – С. 212.
11. Братко-Кутинський О. Феномен України. Наукове дослідження / О. Братко-Кутинський. – К., 1996. – С. 132.
12. Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (МЄЕ ЧНУ). Зберігаються в етнографічному музеї ЧНУ. – 1985. – Т. 13. – С. 5.
13. Там само. – С. 6.
14. Кожолянко Г. Етнографія Буковини / Георгій Кожолянко. – Чернівці, 2001. – Т. 2. – С. 95.
15. Лозко Г. Назв. праця. – С. 24.
16. Ефименко П. Обычное право украинского народа / П. Ефименко // Украинский народ в его прошлом и настоящем. – Пг., 1916. – С. 657–658.
17. МЄЕ ЧНУ. – 1995. – Т. 1. – С. 18.
18. Кожолянко Г. Назв. праця. – С. 191.
19. Там само. – С. 197–198.
20. Там само. – С. 132.
21. МЄЕ ЧНУ. – 1995. – Т. 1. – С. 10.
22. Кожолянко Г. Назв. праця. – С. 283.
23. Там само. – С. 284.
24. МЄЕ ЧНУ. – 1996. – Т. 2. – С. 23.

*Георгій Кожолянко*  
(г. Черновцы, Украина)

**Свадебная обрядность украинцев  
(истoki, символика, идейное содержание)**

*В статье исследовано истоки, символику и идейное содержание украинской свадьбы. Изучено изменения в свадебной обрядности после введения христианства и сохранение основных этапов общественного брака в XX и в начале XXI вв.*

**Ключевые слова:** сватанье, брак, вера, религия, традиция, обряд.

*Georgiy Kojolianko*  
(Chernivtsi, Ukraine)

**Wedding ritualism of the Ukrainians  
(sources, symbolics, ideological maintenance)**

*Sources, symbolics and ideological maintenance of the Ukrainian wedding are investigated in the article. Changes in the wedding ritualism after introduction of christianity and maintenance of the basic stages of public marriage in the XX and at the beginning of the XXI century are studied.*

**Key words:** asking in marriage, marriage, faith, religion, tradition, ceremony.

УДК 392 (477.85)  
ББК 63.3

Володимир Гавадзин  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

## ОСОБЛИВОСТІ ВЕСНЯНОЇ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОЇ ТРАДИЦІЇ КОСМАЧА Й ОКОЛИЦЬ

У статті, на основі польових етнографічних досліджень, простежено локальні особливості весняних звичаїв та обрядів с. Космач та прилеглих сіл. Основна увага звертається на виявлення комплексу прадавніх календарних вірувань і магічно-ритуальних практик у плані їх збереження та сучасного побутування.

**Ключові слова:** весняні звичаї та обряди, Космач, Благовіщення, Великдень, полонинський хід.

Село Космач, одне з найбільших в Україні за площею, володіє своєрідною календарно-обрядовою традицією. Особливо це проявляється протягом весняного циклу, коли відбуваються важливі космобіологічні зміни в природі. Вивченням духовної культури Космача займалось багато дослідників, які звернули увагу й на регіональні особливості весняних звичаїв та обрядів Космача. Так, є згадки, що етнографічні матеріали з Космача використали при написанні своїх узагальнюючих праць про Гуцульщину Р.Кайндль та С.Витвицький. Така ж ситуація спостерігається і щодо В.Шухевича, однак у цьому випадку ми вже маємо очевидні свідчення, оскільки матеріали про Космач збирала й передала йому К.Лисинецька, космацька попадя, яка активно цікавилась народною культурою та гуцульським фольклором. Так, у фондах різних архівних установ України є матеріали листування В.Шухевича з К.Лисинецькою, зокрема про традиції космацького писанкарства та інших весняних обрядодій<sup>1</sup>. У зв'язку з цим її можна вважати однією з перших дослідниць календарно-обрядових традицій Космача та його околиць.

Важливий етап польового вивчення календарно-обрядових традицій Космача пов'язаний з етнографічними експедиціями Інституту народознавства НАН України в м. Львові, починаючи ще з 80-х рр. ХХ ст. Так, при підготовці до видання історико-етнографічного дослідження про Гуцульщину, в 1980 р. було проведено колективну експедицію під керівництвом Ю.Гошка, у ході якої обстежено низку сіл Галицької Гуцульщини, зокрема Космач, Шепіт, Білі Ослави<sup>2</sup>. Щодо весняної обрядовості, то основний акцент було поставлено на вивчення поминальних та суспільно-громадських мотивів великодньої обрядовості, регіональних аспектів культу предків у Провідну неділю тощо. Також інформацію про гуцульські великодні звичаї, забави з писанками з околиць Космача, зокрема із сіл Річка, Шешори, Шепіт, подав у своїх етнографічних записах Р.Кісь<sup>3</sup>. Слід відзначити, що інтерес до календарної обрядовості Гуцульщини посилювався у зв'язку з розвитком туристичної галузі у Східних Карпатах. У цьому напрямі було докладено багато зусиль з боку різноманітних товариств, а саме польського Татранського товариства для популяризації специфічних елементів гуцульської культури, зокрема й Космача<sup>4</sup>.

Комплексним дослідженням великодніх обрядодій, традицій писанкарства в Космачі як одному із центрів Гуцульщини довгий час займається Д.Пожджук<sup>5</sup>.

Якщо аналізувати весняний календарно-обрядовий цикл Космача, то потрібно відзначити, що яскраві регіональні риси простежуються вже на свято Благовіщення. Так, у самому Космачі й навколишніх селах здавна побутує традиція палити на Благовіщення ватри, які називаються "кігитало"<sup>6</sup>. Акціональна наповненість цієї обрядодії

характеризується поєднанням різних архаїчних магічно-ритуальних практик. Свідченням цього є те, що під час палення “кігитала” або вже після здійснення цього обрядового дійства на дверях стайні дьогтем малюють хрестики. Що цікаво, сучасна мотивація цієї обрядодії така: щоб відьми не відбирали від корів уночі молоко. Натомість, в іншому, сусідньому з Косачем, селі Шепіт “кігитало” палять уже на Юрія, причому також з метою захисту від злої сили<sup>7</sup>.

Що стосується самої назви, то, по-перше, вона побутує саме в гуцульських селах у районі нижньої течії річки Пістиньки; по-друге, така назва виводить на індоєвропейські паралелі. Першим, хто вдався до етнолінгвістичного аналізу самого терміну “кігитало” був відомий український етнограф К.Сосенко. Він уважав, що ця назва походить від первісного “тгетово”, що має спільний корінь з індоєвропейським “dag-v, dahati” й означає “горюче місце”<sup>8</sup>. Не випадково ще на поч. ХХ ст. ця ватра в гуцулів називалася саме “тегетово” – вогники від чарівниць (с. Космач)<sup>9</sup>.

К.Сосенко був переконаний, що цей ритуал не позбавлений елементів культу вогню і небесних світил, насамперед сонця. Взагалі ж, можна говорити про певну тождність цього вогню з енергією сонця, а також про одночасний його зв’язок з культом домашнього вогнища та певним видом жертви. Цілком доречно, що в с. Космач про цей вогонь кажуть, що то є жертва Богу<sup>10</sup>. Пояснення цьому можна простежити на основі міфологічної концепції В.Вундта, який відзначав, що в основі кожного ритуалу лежить жертва й вона споріднена з очисними обрядами, які зазвичай відбуваються у весняний період, тому жертва й очищення виступають первинними формами культу<sup>11</sup>. У зв’язку з цим помітно, що проведення такої обрядодії саме на Благовіщення цілком доречно й виправдане з огляду на розуміння цього свята як офіційного початку весни, оскільки відбувається пов’язання трьох необхідних атрибутів: зростання сонячної активності, елемент очищення від усього старого й аспект жертви для забезпечення добробуту на весь прийдешній рік.

Наступним після Благовіщення весняним циклом є великодній, і він в етнографічній літературі вважається свого роду кульмінаційним протягом усього весняного періоду. Що стосується традицій святкування Великодня на території Космача й навколишніх сіл, то тут потрібно відзначити декілька регіональних особливостей, які простежуються щодо обрядового представлення верби, гаївкових традицій, обрядів з писанками, вірувань, пов’язаних з випіканням паски.

Так, у Космачі верба (“шутка”, “бечка”) має чітко виражені громові властивості, оскільки тут, коли збирається велика буря, господар хати бере жмут сіна зі Святої вечері, шутку й запалює їх разом біля сокири<sup>12</sup>. Сутність цієї обрядодії полягає у зв’язку верби з прадавніми громовими божествами, оскільки, як вважає О.Потебня, верба належить до виразу культу Перуна, тому її кидають у вогонь під час грози<sup>13</sup>. Інколи спостерігається така варіація, що шутку просто кладуть із сокирою на поріг хати, щоб припинилась буря, не вдаючись до самого спалення. Цей обрядовий мотив можна розглядати як своєрідну експропрійовану жертву цьому божеству, щоб таким чином попередити нещастя, яке приносить із собою буря. Що цікаво, сокира за індоєвропейським віруванням є символом громового божества, тому бачимо збереження на Гуцульщині, зокрема в Космачі, певних форм архаїчного світогляду.

Яскравим елементом великодньої обрядовості є гаївки. Характерно, що на території Гуцульщини вони зазвичай не поширені, насамперед у тому варіанті, якому ми це звикли бачити на низинних територіях. Однак, саме в Космачі й навколишніх селах фактично досі побутують певні форми гаївкової обрядовості, але не під назвою “гаївки”, а “перепелоньки”, чи “перепеланки”<sup>14</sup>. Саме в північній частині Косівського та

південній Коломийського районів, у таких селах як Пістинь, Уторопи, Прокурава, Космач, Яблунів, Черганівка, Смодна, Рунгури, Печеніжин, Березови на сьогодні виявляються форми архаїчної гаївкової обрядовості під зазначеною назвою “перепелоньки”.

Щодо самої назви, то при її трактуванні існує багато варіантів. Так, по-перше, простежується певний зв'язок із пташкою перепілкою, яка в гаївках сприймається як антропоморфна істота з особливим її пошануванням. По-друге, обряд “перепілонька” має певне безпосереднє відношення до землі, оскільки на рівнинній території України існує обрядодія з такою ж назвою в період обжинок, де перепілка – це шматок незжатої збіжжя<sup>15</sup>. Аналіз цієї обрядодії свідчить про анафоричний зв'язок перепілоньки з житом і пшеницею, тобто з родючою силою землі, оскільки вона має метафорично-абстрактний вплив на врожай. Поява перепілки весною знаменувала повернення до землі її родючих сил. Спостерігається певна єдність образу птаха з весною, зокрема з точкою весняного рівнодення. Це фіксує також комплекс об'ємно-просторових зображень скельних святилищ на території Гуцульщини, одним з основних елементів яких є відтворення образів змія і птаха, зосереджених у просторовій орієнтації на осіннє і весняне рівнодення (Бесівські камені, с. Великий Рожен; камінь Довбуша, с. Космач)<sup>16</sup>.

Поряд з цим одним із елементів культури землі є також обрядодія “гріти діда”, в якій простежується тема пробудження землі у зв'язку з космобіологічними змінами, що відбуваються весною. На це вказують ряд фактів, зокрема, в с. Космач перед цією обрядодією очищають землю від різного сміття, інколи ще із зими згрібають солому на купу й чекають до Живного четверга, щоб запалити “діда”, бо цей вогонь є жертва Богу<sup>17</sup>. Тобто, основним місцем розпалення такої ватри є город чи присадибна ділянка, а матеріалом служить солома. З першого погляду тут простежується аграрний культ, але насправді маємо змогу бачити ідею оновлення: солома, навіз – як втілення “старого” торішнього в природному циклі. Не випадково, в етнологічній науці обґрунтовано факт, що метою ритуальних вогнищ є забезпечення відтворюючої сили природи й людини<sup>18</sup>. Це тільки підтверджує попередній лейтмотив про функціональне призначення таких вогнів в аспекті забезпечення наступності й оновлення: в одному випадку роду, сім'ї, а в іншому – родючої сили землі.

Якщо повернутись до теми “перепеланок”, зокрема до їхнього тематично-змістового наповнення, то вони, загалом, присвячені різним розповідям про життя Ісуса Христа, трагедіям на полонинах, сімейним драмам. У Космачі дуже багато “перепілоньок”, у яких висвітлюється тема опришківства, а одним з головних їх персонажів є О. Довбуш.

Також, що стосується особливостей святкування великодніх свят у Космачі, то варто відзначити ще такі атрибути: використання бесаг, щоб застатися перепічками та іншими продуктами, які використовують для здійснення обрядодії “за простибіг” (взаємне обдарування освяченими дарами за упокій душ померлих родичів); різні ворожіння під час випікання паски, зокрема “паління нетлі”, вироблення хрестів на комині, дверях, стелі; ритуальна охорона господарем хати, в якій випікається паска, з тією метою, щоб ніхто не ввійшов і не врік паски; звичай стріляти з пістоля, коли господар саджає в піч паску<sup>19</sup>.

Особливої уваги заслуговують традиції писанкарства в Космачі й комплекс обрядодій, пов'язаний з ними. Якщо взяти до огляду місцеві традиції орнаменталізації писанки, то вони цікаві тим, що в Космачі користувалися виключно барвниками з різних трав та зілля, а тому писанка мала ніжний та барвистий вигляд, відчувалась гармонія поєднання кольорів і їх природний відтінок. Серед орнаментальних мотивів у Космачі переважали солярні знаки, а також стилізовані образи оленя, риби, дерева життя, гуцуль-

ської церкви чи хати<sup>20</sup>. Однак, цих традицій писанкарства особливо ретельно дотримувались у давніший час і тому можна сказати, що, хоча космацька писанка чи не найповніше зберегла свою первинну прадавню основу, але, все ж, орнаментальні мотиви частково знівельовалися, що простежується у використанні якомога простіших символів, зокрема “ільчатого письма” чи “сіточки”. Що цікаво, то давня космацька символіка була досить споріднена із символікою Слобожанщини і, зрештою, колористика космацької писанки досить наближена до колористики слобожанської писанки. Фактично композиційна схема орнаменталізації космацьких писанок і їх пояснення служить своєрідною підсумковою тезою щодо означення космобіологічних змін у природі у весняний період і вираження його елементів в обрядовості великоднього циклу.

Досить багатобарвними в Космачі є обрядодії з писанками. Справа в тому, що дівчата тут пишуть найбарвистіші писанки для хлопців, до яких відчують симпатію і у великодній понеділок обдаровують їх біля церкви. Взагалі то, спостерігається певна послідовність, яка полягає в тому, що у великодній понеділок писанки дарують дівчата хлопцям біля церков, коли співають “перепілоньки”, а у вівторок – газдині газдам на знак пошани й любові<sup>21</sup>. Це свідчить про значну громадсько-соціальну наповненість такої обрядодії, зокрема в напрямку гармонізації взаємовідносин різних статевих груп.

Усе ж, незважаючи на різні трансформації у сфері народної традиційної культури, Великдень у Космачі до цих пір святкується в стилі “етно”. Про це свідчить, насамперед, використання давніх елементів гуцульської великодньої обрядовості на сімейно-побутовому рівні, а також організація та проведення фестивалів автентичної народної культури і ремесел. Одним з таких є міжнародний щорічний фестиваль “Великдень у Космачі” та Міжнародні з’їзди писанкарів, які відбуваються в його рамках<sup>22</sup>. Ці дійства сприяють, насамперед, популяризації багатой традиційної культури Космача, а також поверненню до автентичних форм й елементів святкування Великодня. Що цікаво, на Першому міжнародному з’їзді писанкарів у 1992 р. було прийнято ухвалу звернутись до відповідних служб президентської адміністрації Івано-Франківської області з проханням сприяти відкриттю в с. Космач Косівського району Школи українського народного мистецтва з розширеною спеціалізацією – “писанкарство”, “вишивка”, “ткацтво”<sup>23</sup>. А тому її створення і діяльність сьогодні вносить суттєву лепту в збереження народних традицій писанкарства в Космачі та їх передачі з покоління в покоління.

Завершення весняного циклу свят на Гуцульщині знаменується полонинським ходом, який включає в собі і юріївську обрядовість. Проведені польові дослідження в Космачі дали змогу отримати такі відомості щодо традицій полонинського ходу і особливостей його побутування в наш час: “Все менше і менше стає овець. Колис ек йшли в полонину, то та днина була святковою. Декотрі заможні газди мали свої полонини і агітували людей, би давали худобу саме до них. Як приходила вже днина йти в полонину, то господар ломив гілочку з яблінки і нею виганяв маржину з хліва. Він стягав штани і вівці проходили межі ногами. І той пруттик стояв до того часу, поки не приженіт овечки назад в хлів восени. Космач велике село, того ни було одного загального полонинського ходу, а кожний куток мав свій чьис виходу на полонину, того сей хід затегувавсі на декілька тижнів”<sup>24</sup>. Отож бачимо, що полонинський хід займав важливе місце на протязі календарного й господарського року, представляв собою значну урочисту подію, оскільки не обмежувався одним днем і був насичений різноманітними магічно-ритуальними практиками. Так, у Космачі він розтягувався майже на два тижні, що мотивується значною кількістю його присілків, оскільки кожний з них мав свою полонину й тому відповідно окремий полонинський хід. Потрібно також від-



значити, що полонинський хід у Космачі, як і по всій Гуцульщині, як доволі протяжне в часі обрядово-звичаєве дійство характеризується внутрішньою структурованістю і фактично проходить у три етапи: перший – це комплекс обрядодій у межах поселення перед виходом на полонину, потім іде вже сам хід, а за ним сліднують обрядово-звичаєві дійства та ритуально-магічні чинності вже власне на полонині<sup>25</sup>.

Отже, весняна обрядовість Космача і його околиць являє собою структуровану обрядово-звичаєву систему, що включає різноманітні магічно-ритуальні елементи, які, загалом, засновані на ідеї циклічного оновлення природи й життя, що відбувається у весняний період. Фактично всі обряди весняного циклу концентруються навколо таких трьох основних свят цього періоду як Благовіщення, Великдень і полонинський хід. При цьому весняні обряди Космача характеризуються локальною самобутністю як на фоні Гуцульщини, так і всієї України. Це пояснюється двома чинниками: по-перше, у зв'язку з географічним положенням, Космач довгий час розвивався в замкнутому середовищі, що наклало помітний відбиток на його традиційну культуру, по-друге, календарна обрядовість Космача поєднала в собі риси рівнинних і гірських культур, що, зокрема, простежується в подібності деяких космацьких обрядових форм до подільських чи слобожанських. З іншого боку, весняна обрядовість Космача цікава й тим, що вона зберегла архаїчні форми світогляду й світосприйняття, які певною мірою виражаються і в наш час, незважаючи на різного роду модерні впливи.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 735 “Шухевич Володимир – етнограф”, оп. 1, спр. 11. Листи К. Лисинецької до В. Шухевича, с. Космач, 1902–1908 р., арк. 1–20. Архівні рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, ф. 28. Гнатюка В. М., оп. 3, од. зб. 170. Перекази, вірування, співанки. Записано К. Лисинецькою в с. Космач. 1902–1904 рр., арк. 1–14.
2. Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 253. Етнографічна експедиція на Гуцульщину. Матеріали польових досліджень до історико-етнографічного дослідження “Гуцульщина”, 1980 р. Керівник: Гошко Ю. Г., арк. 1–97.
3. Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 202-А. Етнографічні матеріали з Гуцульщини. Записав Роман Кісь під час експедицій 1970–1972 рр., арк. 1–15.
4. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 368. Станиславское отделение польского татранского общества по изучению полосы Татр в Карпатах, оп. 1, спр. 32. Інформація о Покутьє на съезде по вопросу туристики в Восточных Карпатах, 6 ноября 1932 г., 39 арк.
5. Пожоджук Д. Космацькі писанки / Д. Пожоджук // Гуцульщина. – 1994. – Ч. 35. – С. 2–5. Пожоджук Д. Великдень у Космачі / Дмитро Пожоджук // Гражда. – 2010. – № 1 (27). – С. 4–7.
6. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1. оп. 7, од. зб. 21. Календарні звичаї та обряди с. Брустури Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзина В. В. 27.09.2010 р., арк. 2.
7. Там само, од. зб. 22. Календарні звичаї та обряди с. Шепіт Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзина В. В. 28. 09. 2010 р., арк. 2.
8. Сосенко К. Пражерело українського релігійного світогляду / Ксенофонт Сосенко. – Львів : Живі гроби, 1923. – С. 12.
9. ЦДАЛ України, ф. 735, оп. 1, спр. 11. Листи Лисинецької К. до Шухевича В., с. Космач, 1902–1908 р., арк. 14.
10. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 7, спр. 23. Народні вірування с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзина В. В. 28. 09. 2010 р., арк. 1.

11. Вундт В. Миф и религия / В. Вундт; пер. с герм. В. Базарова и П. Юшкевича. – Брокгауз-Ефрон, 1910. – С. 298.
12. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 7, од. зб. 23. Народні вірування с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзина В. В. 28. 09. 2010 р., арк. 2.
13. Потебня А. А. О купальських огнях и сродных с ними представлениях / Александр Афанасьевич Потебня // Символ и миф в народной культуре. – М. : Лабиринт, 2000. – С. 417.
14. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 7, од. зб. 23. Народні вірування с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзина В. В. 28. 09. 2010 р., арк. 1.
15. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 6922, арк. 168–179.
16. Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури : у 2 т. / гол. ред., автор ідеї М. Кугутяк. – Т. 1. Сакральна спадщина Гуцульщини. – Івано-Франківськ : Манускрипт, 2011. – С. 72–91, 214–226.
17. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 7, од. зб. 23. Народні вірування с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзина В. В. 28. 09. 2010 р., арк. 1.
18. Зеленин Д. Народный обычай «греть покойников» / Д. Зеленин // Сборникъ Харьковскаго Историко-филологическаго общества. Изд. въ честь проф. Сумцова. – Харьков : Печатное Дело, 1909. – Т. XVIII. – С. 261.
19. Походжук Д. Назв. праця. – С. 5–6.
20. <http://www.chasipodii.net/pv/4610/>.
21. Походжук Д. Космацькі писанки / Д. Походжук // Гуцульщина. – 1994. – Ч. 35. – С. 5.
22. <http://kosivart.com/index.cfm/fuseaction/kosmach.paska-festival>.
23. [http://uk.wikipedia.org/wiki/Космач\\_\(Косівський\\_район\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Космач_(Косівський_район)).
24. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 7, од. зб. 23. Народні вірування с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Записи Гавадзин В. В. 28. 09. 2010 р., арк. 2.
25. Nuclei mountains / edited by A. Wielocha. – Kraków : Centralny Ośrodek Turystyki Gorskiej PTTK, 2006. – S. 117–119.

*Владимир Гавадзын*

(г. Івано-Франковск, Україна)

#### **Особенности весенней календарно-обрядовой традиции Космача и окрестностей**

*В статье, на основании полевых этнографических исследований, прослежено локальные особенности весенних обычаев и обрядов Космача и ближайших сел. Основное внимание обращается на выявление комплекса древних календарных верований и магических ритуальных практик в плане их сохранения и современного бытования.*

**Ключевые слова:** *весенние обычаи и обряды, Космач, Благовещение, Пасха, полонинский ход.*

*Volodymyr Gavadzyn*

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

#### **The peculiarities of the spring calendar and ritual traditions of Kosmach and neighbourhood**

*The local peculiarities of the spring customs and rituals of Kosmach and surrounding villages, based on ethnographic field research are traced in the article. The main attention is paid to the detection of the ancient calendar beliefs and magical-ritual practices complex in terms of their conservation and modern existence.*

**Key words:** *spring customs and rituals, Kosmach, Annunciation, Easter, the way to the glades.*

УДК 911.2:373.21  
ББК 63.3

Любомир Держипільський  
(м. Косів, Україна)

### МІКРОТОПОНІМІЯ КОСМАЧА

*На основі комплексного історико-топо-лінгво-функціонального аналізу дається тлумачення понад 50 мікротопонімів с. Космач Косівського району Івано-Франківської області. Більшість місцевих назв автохтонні, мають сакральне, господарське та оборонне походження.*

**Ключові слова:** календарне святилище, мікротопоніми, назвотворення, мовна археологія.

Сукупність власних назв географічних об'єктів (топонімів) є важливою складовою історико-культурної спадщини. Топонімія – це мова-архів, літопис землі<sup>1</sup>, важливий інструмент мовної археології, неоціненна книга про давнє історичне минуле краю, прочитання якої лише розпочато. Важливе значення для пізнання минувшини мають мікротопоніми – назви присілків, кутків, хуторів, гір, урочищ, потоків тощо. Іноді в них відображена первинна інформація про побут, заняття, вірування попередніх поколінь, особливості території тощо.

Село Космач із 32 присілками за площею вважається найбільшим в Україні<sup>2</sup>. У численних літературних джерелах і в побуті існують неоднозначні, часто суперечливі, а то й недоречні пояснення власних назв. Найповніший перелік топонімів Гуцульщини (в тому числі й Косівщини) та їх тлумачення міститься у фундаментальній праці М.Габорака “Топонімія Галицької Гуцульщини”<sup>3</sup>. На жаль у ній та більшості публікацій з ономастики краю не розкрито істинних мотивів виникнення назв, тлумачення мало мотивовані, односторонні, часто відірвані від контексту, конкретних історичних і географічних умов, не відображають місцевих особливостей, призначення, приналежності, штучні. В них переважають відапелятивний, лінгвістичний та відантропонімний підхід, іншомовні запозичення.

Космач займав особливе місце в окрузі. Тут виявлено п'ять античних мегалітичних святилищ<sup>4</sup>, сліди давніх солеварень – бань<sup>5</sup>, покладів нафти, кременю тощо. Ці об'єкти й були основними називницькими чинниками. Упродовж віків відбулися істотні кліматичні, мовні, етнічні, виробничі зміни, тому нині низка топонімів не відображає первинного значення, вони стали не зрозумілими, деякі могли змінити місце розташування.

У роботі використано комплексний підхід при розшифруванні назв, ураховано історичне тло виникнення назви, місце розташування носія відносно певних об'єктів (сакральних, виробничих, оборонних, інфраструктурних), функціональне призначення. Мовною основою є санскрит. Попри різні історичні реалії впродовж тисячоліть (міграції, переселення, війни, пошесті тощо) санскрит залишив істотний слід на нашій території у назвах поселень, гір, річок, місцевостей, прізвищах<sup>6</sup>. Некоректно виводити деякі назви від румунської, грецької, німецької, польської та інших мов. Усі вони походять від санскриту. Окремі слова в українській мові перестали вживатися, а збереглися в інших, але це не означає, що походять від останніх. Це є підтвердженням давності й автохтонності походження більшості власних назв регіону й України загалом. У санскриті, як і в інших мовах, деякі слова можуть мати різне значення залежно від контексту (омоніми) і, навпаки, яесь явище, предмет можуть позначатися декількома словами, поняттями (синоніми). Так, земля у санскриті має понад 150 синонімів<sup>7</sup>, сонце – понад 100, місяць, бик, корова – понад 50. У той же час іменник *go* має декілька десятків значень (омонімів) – бик, корова, кінь, небо, сонце, місяць, зірки,

земля, мова, слова, мати, вода, око, сузір'я Тельця, цифра 9 та інші. Найуживанішими є значення бик, корова, земля, худоба<sup>8</sup>. Вибір того чи іншого значення та його тлумачення залежить від контексту.

Для правильного тлумачення і розуміння давніх назв необхідно “зануритися” в космогонічні уявлення, міфологію, звичаї, ритуальну символіку предків. За аналогією із двостатевим устроєм тваринного світу, чоловіка і жінки чоловіче начало уособлювалося як небо – сонце – бик, а жіноче як земля – космічна жінка – корова. Божествами, символами неба і землі були також дракон, змія, орел, сокіл, баран (овен). Крім того, високостатусні колись слова *бик*, *тур*, *бугай* у переносному розумінні, означали ще й *герой*, *охоронець*, *бог*, *провідник*, який забезпечував порядок і законність. Язичницьких верховних богів слов'яни й інші народи зображали з бичачою, баранячою, соколиною головою. Корова, земля, жінка були символами родючості, плодючості, достатку, всі вони годувальниці людського роду і донині. Видатний український санскритолог, індолог Степан Наливайко аргументовано доводить, що велика кількість сучасних українських власних назв (прізвищ, імен, топонімів) походить від корови-бика, в тому числі Україна й українці, бойки, гуцули, скіфи, кравенці, русичі, Київ, Турка і багато інших<sup>9</sup>. Як з'ясувалося, низка космацьких мікротопонімів теж походять від бика-тура.

Також багато цінної інформації можна почерпнути із праслов'янської (індоіранської) міфології, вед (від *відати*, *знати*). Індійські веди, “Махабгарата” й “Рамаяна”, іранські “Авеста” й “Шахнаме” – важливі унікальні літературні пам'ятки та історичні джерела. Індоіранські мови й епічні пам'ятки мають багато точок дотикання з українським фольклором, побутовою, обрядовою і весільною термінологією, назвами, іменами, прізвищами<sup>10</sup>.

У гуцульських діалектах збереглися деякі стародавні форми слів, які дещо відрізняються від сучасної літературної мови наявністю, чергуванням голосних і приголосних букв та їх місцем у словах. Наприклад: талір – таріль, гироди – іроди, колопні – коноплі та ін., на Закарпатті вул – віл, кунь – кінь, вун – він (вин). Топоніми, особливо мікротопоніми, якраз і зафіксували ці первинні форми слів.

Серед різних тлумачень походження назви **Космач**, а їх відомо 8, найвірогіднішою видається сонячна версія В.Кобилюха – келія, долина Сонця<sup>11</sup>. Переконливим підтвердженням цьому є розташування тут календарних сонячних святилищ, а також “гарячі”, сонячні барви космацьких писанок, вишивок, верет, одягу.

**Лисина Космацька** – ясна, сонячна гора (1465 м н. р. м.). Серед населення та в літературі побутує переконання, що назви місцевостей із коренем *лисий*, *лиса* – це місця перебування злих сил, відьмацьких шабашів тощо. На багатьох «лисих» горах виявлені сліди язичницьких святилищ. Але чому нечистої сили? Таку характеристику їм дали після прийняття християнства, коли попередні сакральні об'єкти були оголошені нечистими, пов'язаними з нечистою силою. Навпаки, назви *лисий*, *лиса*, *лисина* є синонімами словам сонячний, ясний, світлий, білий, чистий. Наші предки в певні періоди були вогне- і сонцепоклонниками; сонце було головним божеством, на його честь влаштовували різні святилища, святкування, ігри. Первісні люди (сучасні теж) цілковито залежали від сонця, весь уклад життя, вірувань узгоджувався з положенням сонця над горизонтом, порами року. У 2006 р. наукова експедиція Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка під керівництвом професора М.Кугутяка на Лисині Космацькій відкрила залишки античного календарного святилища – добре збережені тунель і жертвну яму, за якими фіксували положення сходу сонця у дні літнього і зимового сонцестоянь. Причому, схема святилища виявилася аналогічною як у знаменитому Стоунгенджі (Великобританія)<sup>12</sup>. Згодом на верхній плиті були виявлені артефакти, які стосуються

календарного екватора. Як з'ясувалось, тут знаходився центр гігантського календарно-астрономічного святилища, а його складовими були вершини гір у радіусі близько 30 км, найвища вершина Українських Карпат Говерла, а також Добошанка, Близниця, низка інших святилищ і ритуальних мегалітів. Наклавши на мапи Косівщини схему центру святилища, вдалося розшифрувати малозрозумілі топоніми, а за назвами встановити його межі та структуру. За цими ознаками можна припустити, що Космацьке святилище було найбільшим (60 км у діаметрі) і найвищим (2 061 м н. р. м.) серед відомих нині у Євразії. Від співвідношення до святилища виникли назви Акрешори, Шешори, Рушір, Терношори, Клифа, Добушанка, Близниця, Рунок, Люча, Коломия, Пістинька та ін.<sup>13</sup>

**Грегит.** Найвища вершина Косівського району (1 472 м н. р. м.). Назву виводять від кам'яних розсипів – греготів, які начебто грохочуть, витворюють шум під час зсувів, переміщень. Таке тлумачення недостатньо мотивовано, бо переміщення великих плит і створюваний ними шум можливі лише при потужних землетрусах, які тут не дуже часто трапляються. Оскільки з погляду сходу гора виглядає найвищою в пасмі, домінує над іншими вершинами, то, імовірно, назву отримала від такої особливості. Санскритською *griha* означає оселя, житло, господар, тут – господар, найвища, найголовніша гора округи. Таке ж тлумачення отримуємо від співзвучного санскритського слова *giri+dgara* – городержець, епітет Крішні<sup>14</sup>. На Греготі збереглися камені з виїмками, які мали сакральне призначення, тому можливе інше тлумачення – місце головного святилища Вішну (Вишня, Всевишнього), чи святилище Крішні.

**Завоєли.** У індо-арійських ведах і міфах Іла (Єла), Іра, Іда означає *земля*. Ім'я “Земля” мала донька Ману, єдина людина, яку Вішну врятував від потопу<sup>15</sup>. Тож назва дозволяє припустити, що тут поселилися люди під час Потопу (12–10 тис до н. е.), бо Карпати, як свідчать археологічні дані, не були затоплені. Перша частина слова *Заво* – *Зава* – *Заба* означає також дитя, дитина; в контексті до історичних подій (потопу) може означати молода земля, перша, початкова, обітована земля, територія. Перекази свідчать, що власне із Завоєл почався Космач. Первинно поселення з такою назвою охоплювало, мабуть, значно більшу територію. Етимологічно-семантичне міфоритуальне поєднання топонімів співзвучне як у Заво (Забо, Жабо) + Іли (Єли) досить повно представлене на Прикарпатті та Буковині: Заво - ели, Жабе - Ільці, Забо-лотів - Ілінці, Красно-їлів, Красно-ільськ тощо. Можливо, що ці поселення становили єдине ціле, або топоніми відображали аналогічні ознаки чи функціональне призначення – красна, царська земля, перша земля.

Інша можлива версія від божественної корови Замунь (Землі), з якої, за Велесовою книгою<sup>16</sup>, походили праукраїнські племена: скіфи, кравенці, руси, бурси. Тобто обітована, богом дана, щедра земля, поле, нива.

У північно-східній частині присілка відоме календарно-астрономічне святилище у вигляді декількох змієподібних мегалітів<sup>17</sup>, очевидно створене на честь Великого Змія Вічності Шеші, Ананти. Він же ложе бога Вішну (Вишня, Всевишнього) і символ Нескінченного Часу в Просторі<sup>18</sup>. На одному з мегалітів викарбувані петрогліфи, вік яких, за твердженням академіка А.Кифішина, понад 32 тисячі років. Тож уже в палеоліті наші пращури володіли знаннями про час і простір, зоряне небо, закономірності руху сонця і зірок, винайшли календар.

**Прокеріци (Прокіріци)** – присілок Космача ліворуч річки і присілка Ставника. Слово мало зрозуміле. Воно складається із двох частин Про+керіци. *Про-* префікс, що надає основному слову найвищого значення, відповідник *най, пре*. *Керіци* від санскритського *kirati, kiriti* означає слава, а *прокірті* – *прокірті* – *прокіріці* – *прокеріци* – прославлений, найславніший<sup>18</sup>. Ці славільні епітети стосуються Великого Змія Вічності

Шеші, Ананти, про що йдеться вище. Тож назва Прокеріци означає прославлення божества, Великого Змія.

**Ставник**, присілок Космача розташований обабіч р. Ставник, правої притоки р. Пістиньки. Санскритське *става* означає славлення, величальна пісня, прослава<sup>20</sup>. Неподалік у Завоєлах, ліворуч річки Ставник, знаходиться мегалітичне астрономічно-календарне святилище. Отже, назви річки, присілка і урочища Ставник походять від прославлення божества Великого Змія, як символу Нескінченного Часу в Просторі. Детальніше тлумачення в описах про Завоєли і Прокеріци.

**Черешенька**. Найпростіше і начебто цілком очевидним, зрозумілим є тлумачення походження назви від дерева черешні. Можливо, назва виникла у післяльодовиковий період, коли буйно розвивалися дерева, кущі родини розоцвітих – вишні, черешні, сливи, яблуні та інші. Але, як з'ясовується, топоніми ніби рослинного походження – Березів, Буковець, Ясенів тощо – насправді мають інше тлумачення: Березів від берегти (берегиня, побережник, збереження), Буковець – від бика, Ясенів має сонячне походження. Співзвучне від *чер* – *чар* цар – зілля, біла водяна лілія, український лотос, а поширений у літературі вислів *чари-шари-комиші* – це очерет, комиш, тростина<sup>21</sup>. Ці рослини ростуть на болотах, у водоймах. Отже, мікротопонім може вказувати на заболочену, багнисту місцевість. Інший присілок, але з протилежного боку Космача, має промовисту назву **Багно, Багна**. Простежується міфоритуальний ланцюжок сусідніх сіл Багна та Черешеньки у Вижницькому районі на Буковині і назв присілків Багно й Черешенька в Космачі. Поблизу обох поселень виявлені античні календарні святилища.

**Прелуки, Прелука**. Присілок, полонина і гірське пасмо, що тягнеться від Грегота майже до центру Космача. Співзвучне санскритське *трілока* означає три світи: землю – обитель людей, небо – богів, підземний світ – демонів<sup>22</sup>. Інше тлумачення від *пуро, нара* – перший, передній<sup>23</sup>; *лока* – місце, край, країна, простір, світ, земля, люди, народ.

**Ріжі** – хребет, що височіє над присілком Черешенька, переходячи у г. Грегит. Імовірно назва походить від санскритського *вріш (ріж-ріш-вріш)* – бик, самець, уособлення сили, величі, могутності<sup>24</sup>, епітет чорнобога Крішни, святилище якого було на Греготі. Інше споріднене тлумачення від *радж, раджа* – цар, правитель, бик, могутній<sup>25</sup>. Хребет дійсно виглядає могутньо, величаво.

**Буковець**. Присілок і гора (969 м н. р. м.). Назви з коренем *бук* дуже поширені на Гуцульщині: Буковець, Буковель, Буковина, Буковела та ін. Лише в Косівському районі таку назву мають чотири вершини, дві полонини, п'ять урочищ, три потоки, одинадцять присілків, кутків. Здебільшого це гори і підвищені місцевості, поселення, які розташовані поблизу, або потоки, що там починаються. Назва, на перший погляд, прозора. Більшість дослідників виводить її від дерева бука, який начебто покривав вершини гір, полонини, що не підтверджується даними палінології та лісової типології. Слово *бук* співзвучне із *бик*. Ці слова етимологічно і семантично споріднені. У закарпатських діалектах у деяких словах замість голосних *і, о, и* донині вживають у: кінь – кунь, він (вин) – вун, віл – вул тощо. А бик, тур, як уже згадувалось, уособлював могутність, силу, велич, порядок, захист, оборону. Тому вершини гір, хребти, мегаліти обожнювалися нашими пращурами й нарікалися високостатусними епітетами. Тож *Буковець* означає великий, високий, могутній. Характерно, що назви з коренем *бук* (*бик*) поширені здебільшого на Гуцульщині, а на Бойківщині й Закарпатті численніші топоніми з коренем *тур* (*бик*), і дуже рідко – *бук*. Очевидно, що й назва дерева *бук*, завдяки своїй твердості, могутності, потрібності, вживаності, походить від бика.

**Віпченка, Віпчанка, Випчанка, Віпча**. Для вмотивованого тлумачення походження слова необхідно вдатися до порівняльного аналізу в різних мовах. У російській

мові корінь *vip* (выпь) зберігся у назві птаха бугая (є така водно-болотна птиця – выпь, яка зануривши дзьоб у воду видає звуки, подібні до рику бика). Російське «вопить» означає верещати, ревіти. В латинській мові цей птах називається *Botaurus*. У цьому слові аж три означення бика: бо – бос, таур – тур і рус – бик. В українській мові слово *vip* випало з ужитку, а вживаються інші означення бика. Тож Віпча, Випча, Віпчанка синоніми Биківням, Туркам, Волівцям, Таврії та іншим назвам на честь бика-тура-вола.

У назвах багатьох птахів у латинській та українській мовах маємо корінь зі значенням бик, тур, віл, бугай: го-тур (глушець, глухар), дрізд (латинською тур-дус), волове очко та інші.

Є спроби вивести значення назв **Космач, Косів** від дроздів, яких начебто називали *кос, косами*. Тлумачення цікаве й не позбавлене логіки, оскільки дрозди – коси – тур-дуси ототожнювалися з биком, небом, сонцем, порядком, силою – головним божеством пращурів. Це ще раз підтверджує сонячне походження топонімів Кос-мач, Кос-ів.

**Запогариця, Погір, Запогарі, Погарина, Погарець, Погарі, Згари.** Здебільшого це вершини гір, місцевості поблизу святилищ, місця ритуальних жертвоприношень, масових гулянь, ігрищ. Назви, ймовірно, походять від горіння. Спуза – попіл, спузар, спугар – той, що підтримує вогонь. Санскритське *пуджарі, пуджарін* – жрець, виконувач обрядів, жертвоприношень<sup>26</sup>, хранитель жертвовного вогню.

**Кичера** – дуже поширений оронім. Санскритське *кішорі* – юнка, молода дівчина<sup>27</sup>. Отже, Кичера синонім Дівичгорам, Партенос, які були (і є) поширені на теренах України й поза її межами. (Слова відомої пісні “Ой дівчино чичері” первинно мали звучати “Ой дівчино кичеро”, тобто юнко, цнотлива дівчино).

**Клифа.** Присілок і гора. Назву численних гір (на Косівщині три такі вершини) Клифа, Клева тлумачать як кам’яна гора, гола гора, поросла лісом гора, каміння, скеля в лісі, безодня, глибока яруга тощо. Степан Наливайко виводить значення від індоєвропейських слів *клов – клев*, що означають схил, пагорб, колода, чистити, омивати, чути, слухати, звучати<sup>28</sup>. Останні три значення він вважає непереконливими. Навпаки, якраз вони відображають суть назви деяких Клиф. Клифа, клива – жертвна гора, що оповіщає, дає знати про настання важливих свят, подій, небезпеки, зібрання племені, роду тощо. Присілок Клифа розташований поблизу однойменної гори, де, очевидно, було святилище чи сигнальний пункт, звідки у дні сонцестоянь, рівнодення й інші “сонячні” свята, а також для передачі населенню (роду, племені) округи важливих відомостей подавали відповідні звукові (трембіти), вогняні (ватри), світлові (дзеркала) сигнали та інформацію. Вершину добре видно в південно-східно-північному напрямках. Таке ж значення і тлумачення має Клифа Пістинська, на якій було святилище, а в підніжжі – городище, оборонне поселення Варвара (вар – місто, город, укріплення, варта, вартувати), в середньовіччі – оборонний монастир. Космацька і Пістинська Клифи знаходяться на календарному екваторі, який був визначальним азимутом у гігантському астрономічному святилищі.

**Грунь.** Присілок і гора, невеликий хребет. Грунями на Гуцульщині називають гірські хребти. Співзвучні санскритські слова *гірі* – гора, *гаур* – бик – ім’я-епітет Вішну та Крішні<sup>29</sup>. Очевидно, продовгуваті гори, хребти нагадували силует чи хребет бика. Так наприклад г. Добошанка (*до* – бик, тур; *бош, бус* – бик, тур) нагадує бика й означає могутній бик (бик, бичий), уособлення божества, неба, порядку.

**Царина.** Цар – цар-зілля, біла водяна лілія, український лотос. Заболочена місцевість, де росли очерет, комиш, тростина, божественна квітка. Детальніше в тлумаченні присілка Черешенька.

**Облаз.** *Об* – захист, загорожа<sup>30</sup>. *Лаз* – прохід, лазити, ходити. Захищений прохід. Слово досить поширене й нині означає звужене місце, дорогу між горою та річкою. Очевидно, в таких місцях були сторожі, пропускники, митниці.

**Сигіл, Сиглін.** Присілок і гора (1160 м н. р. м.). Походить від співзвучного і трансформованого санскритського *су-гал*. *Су-* префікс, що надає слову найвищого значення (*су-пер*) – горішній, великий; *гал* – чорний бик, чорна гадюка (галиця), яких обожнювали<sup>31</sup>. Тут же гора **Гаршиця (Аршиця)** та святилище Камінь Довбуша. Довбуш (Добос, Добуш) означає могутній бик, тобто силач, витязь, захисник. Назва г. **Гаршиця (Аршиця)** походить від Ареса, Арея – бога війни, порядку. Тож на Сигліні-Гаршиці, очевидно, було святилище на честь бога війни Ареса, або Сонця Ярила, Юрія та/або укріплення, оборонна залага, поселення. Назва присілка похідна від назви гори.

**Тарниці.** Присілок і гора. Назву виводять від дерев'яного кінського сідла – тарниці, на яке подібні деякі подвійні гори, сідловини між близькими вершинами. Перша частина слова *тар* співзвучна з *тур* – бик. Отже, Тарниця (Туриця) – синонім Биківням, Туркам, Волицям тощо. Очевидно, і назва сідла походить від бика, тура, бо в загальних рисах нагадувала нашим пращурам вигнуту спину тварини.

**Лани.** Лан – поле, рілля. В санскриті – рало, плуг, плужники, орачі<sup>32</sup>. Місцевість із землею, придатною для обробітку та вирощування рослин.

**Рушір, Рушор.** Присілок і річка, права притока р. Лючки, розташовані приблизно посередині сектору між Акрешорами і Шешорами. У цьому проміжку сонце сходить у теплий період року, коли відбувається інтенсивний ріст рослин, коли все навкруги зеленіє. Перша частина слова *ру, рун* походить від санскритського *руна* – краса. Донині є вживаними слова зелене руно, заврунилася земля, назви рослин із коренем *ру* – рута, рум'янок, ружа, рунок, рунечко, рунянка, русава, русянка тощо. Поряд є назви гори й місцевості **Рунок**. Отже, Рушір, Рушори, Рунок означає простір, шору, коли “Сонечко сіє зеленину”, коли все зеленіє, наповнюється красою. Це літня, зелена шора. До нинішнього часу збереглися землеробські та скотарські свята, які тепер відзначаються як Юрія та Іллі; у цей період схід сонця фіксується приблизно посередині цього простору. Аналогічне тлумачення від санскритського *рус, руш* – світло, блиск, розкіш, сяйво – отже, простір літа, ясна, осяйна шора.

**Погір.** Тлумачення аналогічне, як мікротопоніму Запогариця, від горіння, жертovníка. Тут же є гора **Подір**. Це наводить на думку, що назва присілка первинно була не Погір, а Подір. У гуцульських діалектах *подір, подря* означає горище (у хаті), стрих, під, тобто верхня частина будівлі, а тут, імовірно, підвищена місцевість. Можливо, це помилка письмової фіксації назви в різних документах, бо в тутешній мові букви *г* і *д* близькі за звучанням.

**Мел.** У різних частинах села трапляються виходи сирої нафти. У цих місцях, чи неподалік, могли добувати (черпати), переробляти сиру нафту на різні потреби – мастила, антисептик – тир для покриття дерев'яних споруд, дахів, для освітлення тощо. Корінь *мел* є у слові меланін – чорний, темний пігмент, що спричиняє засмагу та чорний колір шкіри. Санскритське *мал, маль* теж означає чорний, темний<sup>33</sup>.

**Андрійцева.** Очевидно, єдина назва відантропонімного походження, від імені власника чи управителя місцевості Андрійка, Андрія.

**Багно, Багна.** Заболочена, перезволожена місцевість. Інше достовірніше тлумачення від індійського *багла, багна* – журавель<sup>34</sup>. А журавлі селилися поблизу боліт. Отже, слово *Багно* – синонім Журавлине. Журавлелиха один із епітетів Деві-Диви-Дурги, дружини Шіви-Рудри, яка мала голову, подібну до журавлиної.



**Бані.** *Бан* в індоарійських мовах, серед іншого, означає також посудину для зберігання продуктів, приготування їжі. Звідси наше діалектичне баняк, банька. Це також солеварня – приміщення, де виробляють і зберігають сіль. Останні значення спричинили виникнення багатьох місцевих назв (с. Баня Березів, присілки, кутки в деяких селах (Баньки, Бані), Банська вулиця у Старих Кутах, Банський міст у Косові тощо). Присілок отримав назву від бані – солеварні. П.Сіреджук та М.Бандрівський виявили неподалік (присілок Медвежий) залишки солеварні-бані періоду фракійського гальштату (2 тис. до н. е.)<sup>35</sup>. За топонімами з коренем *бан* можна відшукати сліди давніх соляних промислів.

**Медвежий, Ведмежий.** Назва начебто прозора й походить від звіра ведмедя, який водився й водиться в тутешніх лісах. Такі топоніми є досить поширеними в Карпатах. Найпростіше було б погодитися з таким тлумаченням. Та в контексті місця й застосовуваної методології небезпідставним може бути й інше тлумачення. Одне зі значень слова *мед-вед* від санскритського *вед-і, вед-іка* – жертovníк, жертovníй вівтар. Друга частина слова *вежа* – укріплення, захищене місце для жертovníка. У цьому місці, можливо, був жертovníк.

**Дошаний, Дошійний.** Спокусливо є виводити походження слова від дощу, або дощок. Та таке тлумачення видається примітивним, слабо мотивованим. Можливо, назва походить від *дашт, деш*, яке в перській мові збереглося у значенні поле, край, країна, місцевість. Суфікс *-аний* вказує на приналежність до чогось, до місцевості. Очевидно, ця місцевість споріднена із сусідніми мікротопонімами з оборонним (Почоса), жертovníно-ритуальним (Медвежий), водороздільним (Діл) значеннями. Ці назви та їхні носії перебували в міфо-ритуальному поєднанні (ланцюжку, зв'язці). Тож можливі тлумачення: місцевість, поле на вододілі; оборонна територія тощо.

**Діл.** Численні топоніми *діл* розташовані здебільшого на вододілах і від цього отримали назву, синонім слову присіп. Присілок розташований на вододілі, між двома потоками. Не виключено, що присілок Діл у Космачі отримав назву від значення нижній, долішній, антонім (протилежне значення) присілку **Горішній** (Верхній). Ці присілки розташовані поруч. Суміжний присілок **Центр** названий від розташування в нинішньому адміністративному центрі села.

**Плаюци.** Від *по, па, патар, пола, пала* – захисник, оборонець<sup>37</sup>. Оборонне поселення. *Юци* – суфікс, який вказує на приналежність до чогось, у цьому слові до оборони, захисту. Такі значення мають і сусідні мікротопоніми.

**Почоса, Пачоса.** *По - па* – охорона, захист, *чос - жос* (румунське) – низ. Нижня сторожа. Переконливіша версія від *чос - чок - чак - сак - сас* – могли бути сильним – отже, сильна оборона, оборонне поселення.

**Суропатул.** Гора і потік. *Патар*- захисник, оборона. *Сура - Суря - Сурі* - бог Сонця, а також священний сонячний напій воїнів-захисників<sup>38</sup>. Захист сонячного календарного святилища на г. Лисина Космацька. Синонім Плаюци, Почоса. Ці присілки розташовані поруч, очевидно, були одним поселенням, виконували оборонні функції.

**Кляуза.** Тут у XIX–XX ст. була гідротехнічна споруда – кляуза (гребля), призначена для сплавлення лісу. Від неї й отримав назву присілок.

**Лішів.** Шів від *шелв* – сходиться до спису, захисту. Оборонне поселення.

**Гордя.** Гора на південь від Лисини і Грегота. Назва оборонного походження. Город – укріплення, захист, твердиня.

**Стеришора.** Гора (1 114 м н. р. м.) на північному сході від Лисини. Корінь *стр, стер* є в багатьох карпатських топонімах (Струтинь, Старуня, Стрілки), гідронімах (Стрипа, Дніст(е)р, Стрий), оронімах (Стримба, Страгора), які виводять від бика-тура-

самця, *стер-стри-уштра* – бик, тур. Оборонна шора, лінія. Гора чи залога, укріплення, сторожа. На ній виконували оборонні, захисні функції щодо календарного святилища на Лисині й соляних промислів.

Назви **Мунчел, Менчул, Менчулик, Мунчелик** досить часто трапляються в Карпатах. Дві високі вершини з назвою Мунчел (1 381 і 1 343 м н. р. м.) та урочище, полонина й вершина Мунчелик (1 300 м н. р. м.) розташовані між двома важливими святилищами, що на Лисині Космацькій і Греготі. Ці назви, найвірогідніше, походять від співзвучного санскритського *манджула, манджу* – гарний, вродливий, чарівний величавий<sup>39</sup>. Ці епітети можуть стосуватися Вішну або Крішни, святилище якого було на Греготі.

**Пістинька** – річка, права притока р. Прут. Починається з-під г. Грегит. Назва походить від латинських *pisces, pistes* – риба. Тобто Рибниця. Але від яких риб? Русло Пістиньки між селами Космач та Пістинь співпадає з календарним екватором святилища, центр якого на Лисині Космацькій. У періоди весняного рівнодення сонце сходило (в епоху Риб) на тлі зодіакального сузір'я Риб. Отже, назва виводиться від риб, що на небі, а не в річці<sup>40</sup>.

Допливи **Ставник, Кичерева, Грегітка, Сурупатул, Багненка, Медвежіль** названі від присілків і гір, звідки беруть початок, або через які пропливають.

Чимало об'єктів – гірських вершин, печер, каменів, урочищ – названі начебто на честь легендарного опришківського ватага Олекси Довбуша. У Космачі таких назв п'ять. Корені *до, довб, дуб, бос, буш* на санскриті означають бик, тур, а в переносному розумінні сильний, мужній, провідник, захисник тощо. Такі назви мали важливі гори, гірські хребти, печери, де були святилища і які відображали велич, міць, могутність. Олекса Довбуш, імовірно, не мав відношення до багатьох об'єктів, назви яких співзвучні з його прізвиськом. Очевидно, ці топоніми існували й до часу життя та діяльності цього народного месника. Своє прізвисько Олекса Довбуш цілком виправдав, бо був мужнім, сильним, чесним ватажком, боровся за справедливість, проти гніту, безчинств, утисків рідного народу.

Мікротопоніми космацької округи можна згрупувати в декілька функціональних груп: оборонні, сакральні, господарчо-виробничі, ландшафтні. Визначальну роль у називництві виконували сакральні об'єкти та соляні промисли. Найбільше назв походить від бика-корови, змії-дракона, яких обожнювали предки. Довкруг і поряд з ними поставали об'єкти оборонного та господарського призначення, які отримували відповідні назви. Тож за назвами можна пізнати, відтворити минувшину.

Поселення Завосели розкинулось у підніжжі й на схилах хребта Прелуки. Обидві назви засвідчують першість. Тут же астрономічне святилище Шеші, на якому спочивав Вішну (Всевишній) між творенням Світу. На Греготі було головне святилище Чорнобога-Крішни, а на Лисині – головне астрономічно-календарне святилище Сонця-Бога. Не випадково ці святилища розташовані в кутах майже рівностороннього трикутника зі стороною 6 км. А цифри 6, 3, фігури у вигляді трикутників, трійців (наш герб триглав, тризуб) і шестикутників мали важливе сакральне й ритуальне значення. Ці святилища поєднані також із сакральною мережею всього Карпатського регіону, яка підтримували єдність (егрегор) племені, союзу племен, держави.

Правильне висвітлення історико-культурної спадщини дає відповідь на сакральні питання хто ми, звідки, які наші корені? Археологічні пам'ятки, власні назви (топоніми, ороніми, гідроніми, антропоніми) спонукають і уможливають по-новому, об'єктивно, неупереджено, без політиканства й ультрапатріотизму оцінити історію Карпатського краю, спростовують заявлені стереотипи про пізні (2 тисячоліття після

Христа) заселення гірської частини Карпат і про іншомовне та відантропонімне походження власних назв, про масові мовні, культурно-обрядові запозичення. Наші пращури жили в цих горах споконвіку, ні в кого не позичали ні землі, ні солі, ні мови, ні назв тощо. Топоніми виникли на місцевому ґрунті й відображали тодішні особливості, призначення, приналежність.

Виявлені святилища та промовисті місцеві назви дозволяють зробити припущення, що тут знаходився важливий сакральний, духовний центр і, можливо, головне календарно-астрономічне святилище Карпат, присвячене Сонцю-Богу.

Осмислення давньої історії засобами мовної археології – тема окремого дослідження, яке вихоплює із забуття несподівані, величні, парадоксальні докази про роль і місце регіону в історії краю, цивілізації.

У світлі найновіших усних повідомлень, зроблених академіком А.Кифішиним у 2012 р. в Івано-Франківську, про давність (32–34 тис. років) і значущість карпатських (у тому числі й космацьких) мегалітичних святилищ та петрогліфів на них, про первинність української мови (відносно шумерської, санскриту й інших) виникає усвідомлення важливості, неоціненності нашої багатющої історико-археологічної спадщини, необхідності її всестороннього вивчення, охорони і збереження.

1. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – С. 5.
2. Пелипейко І. А. Населені пункти Косівщини : Довідник / І. А. Пелипейко. – Косів, 1995. – С. 18.
3. Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини / М. Габорак. – Івано-Франківськ, 2011. – 656 с.
4. Кугутяк М. Кам'яні старожитності Космача / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – 99 с.
5. Бандрівський М. Археологія Косівщини і суміжного з нею краю / М. Бандрівський / Старожитності Косівщини. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 63–82.
6. Наливайко С. Давньоіндійські імена, назви, терміни: проекція на Україну / С. Наливайко. – К., 2009. – С. 3–5.
7. Кобилюх В. О. 167 синонімічних назв Землі у санскриті / В. О. Кобилюх. – Тернопіль : Мандрівець, 2009. – С. 47–173.
8. Наливайко С. І. Індоарійські таємниці України / С. І. Наливайко. – К. : ВЦ “Просвіта”, 2004. – С. 196.
9. Там само. – С. 21–28.
10. Наливайко С. І. Тисяча найновіших тлумачень давньоукраїнських назв, імен, прізвищ, термінів та понять (на індоіранському матеріалі) / С. І. Наливайко. – К., 2008. – С. 3–5.
11. Кобилюх В. О. Назв. праця. – С. 28.
12. Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури : у 2 т. / гол. ред., кер. авт. кол. М. Кугутяк. – Т. 1. Кугутяк М. В. Сакральна спадщина Гуцульщини / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011 – С. 230–243.
13. Держипільський Л. Походження власних назв Косівщини / Л. Держипільський // Гуцули і Гуцульщина. – Косів, 2011. – № 3 (4). – С. 50–56.
14. Наливайко С. Давньоіндійські імена... – С. 131.
15. Там само. – С.178, 179.
16. Сушинський Б. І. “Велесова книга” предків / Б. І. Сушинський. – Київ ; Одеса : Вид. Дім ЯВФ, 2004. – С. 205.
17. Старожитності Гуцульщини... – Т. 1. – С. 210–229.
18. Санскритсько-український тлумачний словник езотеричних термінів. – [Інтернет-ресурс].

19. Наливайко С. Давньоіндійські імена... – С. 200–201.
20. Там само. – С. 331, 332.
21. Там само. – С. 397, 398.
22. Там само. – С. 348, 349.
23. Там само. – С. 292, 293.
24. Там само. – С. 120–129.
25. Там само. – С. 296, 297.
26. Там само. – С. 290.
27. Там само. – С. 201.
28. Наливайко С. І. Тисяча найновіших тлумачень... – С. 131.
29. Наливайко С. Давньоіндійські імена... – С. 131.
30. Наливайко С. І. Тисяча найновіших тлумачень... – С. 180.
31. Там само. – С. 64, 65.
32. Наливайко С. Давньоіндійські імена... – С. 223.
33. Там само. – С. 228, 229.
34. Наливайко С. Давньоіндійські імена... – С. 79–84.
35. Бандрівський М. Назв. праця. – С. 63–82.
36. Наливайко С. І. Тисяча найновіших тлумачень... – С. 87.
37. Там само. – С. 192.
38. Наливайко С. Давньоіндійські імена... – С. 337, 338.
39. Там само. – С. 229, 230.
40. Держипільський Л. М. Античне астрономічно-календарне святилище / Л. М. Держипільський // Роль природоохоронних установ у збереженні біорозмаїття, етнокультурної спадщини та збалансованому розвитку територій : Матеріали міжн. науково-практ. конф., присвяченої 10-річчю НПП “Гуцульщина”. – Косів : ПП Павлюк, 2012. – С. 265–271.

*Любомир Держипільський*  
(г. Косов, Україна)

#### **Микротопонимия Космача**

*На основе комплексного историко-топо-лингво-функционального анализа дается толкование более 50 микротопонимов с. Космач Косовского района Ивано-Франковской области. Большинство местных названий автохтонные, имеющие сакральное, хозяйственное и оборонное происхождения.*

**Ключевые слова:** календарное святилище, микротопонимы, назвотворение, языковая археология.

*Lyubomyr Derzhypilsky*  
(Kosiv, Ukraine)

#### **The microtoponyms of Kosmach**

*The current article gives the commentary about microtoponyms related to Kosmach, Ukrainian village, located in Kosiv district, Ivano-Frankivsk region. The explanation is based on the complex historical, toponymic and functional analysis. The most of local names are autochtonic. They have sacral, economical and defensive meaning.*

**Key words:** calendar sanctuary, microtoponyms, name-creation, language archeology.

УДК 39 (477.85/87)  
ББК 63.59

Ірина Дмитрук  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

## РОДИННІ ЗВИЧАЇ І ТРАДИЦІЇ ГУЦУЛІВ У ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

*У статті зроблено спробу проаналізувати етнографічні дослідження кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. про родинні звичаї й традиції гуцулів, здійснені українськими та зарубіжними науковцями. Особлива увага приділена дослідженням родильної, весільної та поховальної обрядовості гуцулів.*

**Ключові слова:** звичай, родина, весілля, Гуцульщина, етнографічні дослідження.

Кожному народу, етнографічній групі загалом та окремій людині зокрема притаманні свої звичаї й традиції, які сформувалися протягом їхнього існування і продовжують виникати й досі. У традиціях сконцентровані уявлення людей про довколишній світ, своє місце в ньому, явища природи. За допомогою певних звичаїв та обрядів люди прагнуть захистити себе та свою родину від негативного впливу з боку інших людей та довкілля, забезпечити собі щасливе життя та успіх. Тому важливо, щоб під час головних періодів життя людини існувала чітка система родинних звичаїв та обрядів.

Загалом, родинна обрядовість становить систему свят, традицій та ритуалів, якими супроводжуються всі найважливіші життєві події людини від її народження до смерті; крім того, вони закріплюють про неї пам'ять і після смерті. У родинній обрядовості сплелися дії, символи, словесні формули та атрибути, виникнення яких сягає різних історичних епох із притаманними кожній з них соціальними, правовими, морально-етичними, релігійними нормами та уявленнями<sup>1</sup>.

Доволі цікавою є родинна обрядовість у гуцулів. Вона містить як загальні звичаї та обряди, які поширені по всій Україні, так і унікальні, що притаманні лише Гуцульщині. Структура родинної обрядовості гуцулів включає в себе звичаї та ритуали, яких дотримуються під час народження та хрещення дитини, її перших років життя, обряду ініціацій, вибору пари, одруження, подружнього життя і смерті. Усі ці обряди можна звести до трьох груп: родильні, весільні та поховально-поминальні. Для родинної обрядовості гуцулів притаманний своєрідний симбіоз християнських та давніх язичницьких традицій, що робить вивчення даної проблеми дуже цікавою та важливою для сучасної етнологічної науки.

Окреслена проблема стала об'єктом дослідження багатьох українських та зарубіжних етнографів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. На жаль, узагальнюючої праці, яка б комплексно висвітлила здобутки етнографічних досліджень родинної обрядовості гуцулів зазначеного періоду, немає. У зв'язку з цим мета даної наукової розвідки полягає в тому, щоб показати ступінь дослідження гуцульської родинної обрядовості українськими та зарубіжними науковцями кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., проаналізувати їхні праці та виявити малодосліджені питання в зазначеній галузі науки.

Звичаї та обряди, поширені в сімейному середовищі гуцулів, почали збирати та описувати дослідники, які працювали ще в ХІХ ст. Серед них варто відзначити С.Витвицького. Він описав гуцульські традиції, поширені під час весілля та похорону у своїй праці під назвою "Про гуцулів", яка побачила світ 1863 р. У 10 розділах книги автор поверхово описав життя і побут гуцулів, тому детального розгляду даної проблеми немає<sup>2</sup>.

Долучився до аналогічних досліджень і відомий чернівецький етнограф австрійського походження, ректор Чернівецького університету Раймунд Кайндль. Він написав монографію “Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази”, у якій висвітлив особливості матеріальної та духовної культури, звичаї і традиції, світоглядні уявлення та фольклор буковинської й частково галицької Гуцульщини. Автор зазначає, що у створенні праці йому допомагав священник О.Монастирський. У 1889 р. вчений опублікував результати своїх досліджень у двох випусках праці “Русини на Буковині”. Тоді ж отримав записи про гуцулів від парохів Г.Ганіцького та Г.Балушискула. Антропологічне товариство у Відні надіслало автору два зошити з матеріалами про гуцулів, які надійшли туди за посередництвом підполковника фон Гіммеля від вищевказаних священників. Згодом він сам відвідав гуцульський край влітку 1891 р., а потім тричі в 1892 р.<sup>3</sup>.

Саме на основі цих матеріалів і було написано монографію. Для автора було важливо описати і якомога об’єктивніше відтворити умови проживання гуцулів, їхнє мислення і вміння. Книга містить 17 розділів. Проблемі гуцульських родинних звичаїв і вірувань присвячено розділи під назвами: “Дитина”, “Хлопець і дівчина”, “Сватання і весілля”, “Чоловік і жінка”, “Смерть і похорон”<sup>4</sup>. Як бачимо, зазначена праця дозволяє простежити специфіку родильної, весільної та поховальної обрядовості гуцулів.

Безумовно, не міг обійти увагою дану проблематику й відомий український етнограф Володимир Шухевич у своїй 5-томній монографії “Гуцульщина”. Родинній обрядовості присвячено третій том цієї праці, де вміщено опис хрестин та весілля, а також музичних інструментів; опубліковано й тексти різноманітних гуцульських пісень. Відомості до неї В.Шухевич збирав ще з 1880-х років. Матеріали про гуцульське весілля йому допоміг записати М.Колцуняк. Весілля описано досить докладно, але без урахування особливостей того чи іншого села. Автор подає всі складові частини весілля з цікавими звичаями, піснями та численними забобонами. Так, лише у В.Шухевича ми можемо почерпнути відомості про тривалість гуцульських весіль, їхні етапи. Весілля, зазвичай, складається з обзорин, сватання, благословіння, одягання молодої, вінчання, власне весільного частування, пропою, провадин, заведення в комору. Через місяць подружнього життя відзначають калачини. Суть цього звичаю заключається в тому, що молоді запрошують калачами гостей до себе на нове господарство<sup>5</sup>.

В.Шухевич також дослідив похоронні звичаї гуцулів. Він подав описи забав молоді під час похорону – “іграшок на грушці”<sup>6</sup>. Загалом, матеріали, зібрані В.Шухевичем, є важливим джерелом для сучасних дослідників, оскільки містять відомості про окремі звичаї, які практично не збереглися або втратили своє первісне значення.

У часописі “Наука”, який видавали москвофіли у Відні, міститься обширний опис буковинських похоронів, зроблений Данилом Козарищуком. У 18-ому річнику за 1889 р. опубліковано серію етнографічних нарисів під спільним заголовком: “Изъ буковинскихъ карпатскихъ горъ”, де перший розділ носить назву “О похоронныхъ обычаяхъ буковинскихъ гуцуловъ”. Збірка має важливе значення, бо автор довго жив серед гуцулів Буковини. Його опис похорону в дечому навіть детальніший, ніж у В.Шухевича. Шкода, що автор не помістив записів забав при померлому й поминок. Дуже детально описано одяг, у який наряджають померлих. Зустрічається опис особливих, лише гуцульських традицій, серед яких був звичай позначати дім, де лежить покійник, рушником, перетягненим через вікно. Є й згадка про похорон на саях; дні, у які найліпше хоронити; про комашню та про поділ і якість дарунків. Недоліком праці вважається лише “лиха передача гуцульських слів через етимологічну правопис”<sup>7</sup>.

У 1906 р. в “Матеріалах до українсько-руської етнології”, які видавало Наукове Товариство імені Т.Шевченка (далі – НТШ), вийшла цікава праця під назвою “Дитина в

звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г.". Хоча в ній відображено звичаї всієї України, проте іноді зустрічаються описи, присвячені гуцулам. Зазвичай автор цитував В.Шухевича. У першому томі описано традиції, яких дотримуються під час народження, а в другому – протягом перших років життя дитини<sup>8</sup>.

Багато долучився до вивчення гуцульських родинних звичаїв та обрядів і В.Гнатюк, який був секретарем Етнографічної комісії при НТШ. У 1912 р. він видав спеціальний збірник "Похоронні звичаї і обряди", де помістив описи похорону багатих і бідних, дорослих і дітей, зроблених А.Онищуком, М.Кузьмаком, П.Дудеком у гуцульських селах<sup>9</sup>.

Цікаво, що автор зібрав свої описи із сіл Зелениці Надвірнянського повіту, Голови Жаб'я Косівського повіту. У праці детально описано причини смерті; знаки і сни, що віщують смерть (крик ворона на хаті; якщо молодому під час весілля впаде з голови шапка; якщо присниться зорана нива або зуб, що випав); одяг небіжчиків. Так, серед гуцулів прийнято, що вмираючому дають у руки свічку. Потрібно, щоб при померлому вночі сиділи люди. Вважається дуже добре щось украсти від мерця, бо "добре буде вестися". Також описано різні забави при покійнику та поминки<sup>10</sup>.

У "Причинках до пізнання Гуцульщини" В.Гнатюк публікує описи про життя гуцулів, зроблені представниками сільської інтелігенції в середині XIX ст. Серед них є описи священика М.Козаневича, надвірнянського мандатора М'яновського та урядовця Т.Краха. Так, у записі Тадея Краха В.Гнатюк подає короткі описи сватання, весілля та похоронів.

У доповіді австрійського генерала Ф.Гельвальда, зокрема, В.Гнатюк також виділяє опис весілля і похорону. Тут яскраво простежується негативне ставлення австрійця до гуцулів. Складається думка, що сам автор на Гуцульщині не був, а написав свою доповідь з газет, а можливо черпав відомості від якогось німецького письменника XVII ст. Проте, з літературної точки зору, доповідь написана дуже гарно. Про суб'єктивне ставлення Гельвальда до гуцулів свідчить те, що, описуючи весілля, він наголошує на основній ролі випивки для гуцулів; при описі похорону зауважує, що гуцули хоронять померлого без попа і закопують у лісі під ялицею<sup>11</sup>. Саме завдяки таким описам ми можемо побачити ставлення окремих представників австрійської та польської інтелігенції, а також преси до гуцулів, яких вважали ледь не дикунами. Безумовно, такі речі не відповідають дійсності.

Збирав В.Гнатюк і різноманітні пісні про сімейні традиції. Зокрема, ним була написана невелика розвідка під назвою "Пісня про покритку, що втопила дитину", яка зроблена на основі запису пісні з Криворівні та інших її варіантів<sup>12</sup>. Ця пісня показує нам долю таких дівчат та ставлення односельчан до них.

Про народження та перші роки життя дитини ми знаходимо відомості у праці "З народного життя Гуцулів", автором якої є вчитель із с. Зелениці Надвірнянського повіту Антін Онищук<sup>13</sup>.

Писав про гуцульський похоронний обряд і Зенон Кузеля. Автор використав матеріали, зібрані о. Михайлом Мосорою на Гуцульщині з початку 80-х рр. XIX ст. У книзі описано т. зв. "посижіне" при мерці, зроблене П.Шекериком-Дониківом у с. Голови. Він також описує забави й ігри при померлому. Автор пояснює цей дивний звичай тим, що люди бавляться, "щоби себе розвеселити, а найбирише, щоби зробити веселисть межи людьми, бо тогди і домашнім лекше стає на серці"<sup>14</sup>. Звичайно, що лише цим пояснення даного звичаю не показує його істинного значення. Можливо,

аналогії гри при померлому ми знаходимо у традиціях фракійців, які вірили, що люди приходять у цей світ для страждань, а смерть є порятунком для них.

З.Кузеля зазначає, що назва “посижіне” вживається тільки на Гуцульщині. Так, коли вмер який багач або відомий чоловік у селі, то “з усюди, навіть з других сіл, збираються люди на посижіне. А як умре який бідний, або мало знаний, то мало сходе на посижіне, бо кожний каже: «То відай нікого не буде! Хатчина мала і не буде місця дещо робити»»<sup>15</sup>.

У гуцулів поширена думка, що доки не задзвонять по померлому, не можна лишати самого тіла в хаті. Захистом від злих духів є свічка в руках померлого, запалена ватра перед хатою і вода (в голові померлого ставлять горнятко зі свяченою водою)<sup>16</sup>.

Доволі різними є забави при мерці. Серед них виділяють забави про наслідування звірів, заняття (вірменин, ткачі), товариські (діда і баби, перстенець) та інші. Автор зазначає, що в останній час ці забави зникають. Він пояснює це тим, що тривалий час проти цього виступали священики; серед населення зростала кількість освічених і грамотних людей; також впливали й економічні обставини (людям потрібно багато грошей, щоб влаштувати гостину на посидінні біля мерця). Після похорону увесь одяг небіжчика роздаровують. На могилі справляють тризну, а поминки відправляють через сорок днів, півроку та в рік по смерті<sup>17</sup>.

Також серед гуцулів дуже поширеним є звичай голосінь за померлим. Досліджував цю проблему І.Свенціцький, який писав, що є такі жінки, які спеціально ходять до сусідів голосити за померлими. За це вони дістають харчі або якусь річ, що належала померлому<sup>18</sup>.

І.Свенціцький помістив тексти голосінь, які записав у квітні 1911 р. Петро Дудек від Параски Шекерик. Доволі цікава є класифікація цих голосінь. Наприклад, є спеціальні голосіння, призначені для поховання дочки, сина, сестри, брата, тітки, діда та інших членів родини<sup>19</sup>.

Долучився до вивчення даної теми та збирацької роботи й П.Шекерик-Доників. У 1912 р. в “Етнографічному збірнику” він помістив статті про похоронний обряд на Гуцульщині: “Приказуване по умерлим” і “Похоронні звичаї та обряди в с. Головах Косівського повіту”. У них описані знаки, які передують смерті; ігри при померлому. Також йому належить стаття “Родини і хрестини на Гуцульщині”<sup>20</sup>. Ці звичаї, але вже в літературній формі, дослідник описує у своєму романі “Дідо Иванчик”<sup>21</sup>.

Про т. зв. “поганські” звичаї на похоронах згадує Ю.Подлуський у науковій розвідці під назвою “Гуцульщина”. Автор безпосередньо перебував на Гуцульщині й тому його описи містять детально перевірену інформацію. Похорон він описує так: “Трембіти голосять на чотири сторони села, що один мешканець відійшов до своїх предків. При домовині ставлять різні страви, навмисне приготовлені для небіжчика, і знаряддя, якого уживав за життя. При похороні молодь грається і танцює, щоб родичі забули про горе. Давніше діставали священики від багатого господаря пару волів за похорон і обов’язкову проповідь. Бідніші давали корову – а ще бідніші – теля. Проте після війни це зникло”<sup>22</sup>.

Поширеною була публікація у тогочасній пресі текстів весільних пісень, описів обрядів на весіллі і похорон. Найбільше даного етнографічного матеріалу ми знаходимо в газеті “Жіноча доля”<sup>23</sup>.

Неодноразово зверталися до даної проблематики й іноземці, які подорожували або жили на Гуцульщині. Так, Станіслав Вінценз у своєму творі “На високій полонині” пояснює походження такого звичаю, як забави при померлому. На його думку, це робилося для того, щоб “не дати себе змогти смуткові, триматися бадьоро й погідно,



аби всіх звеселити. Й що душа померлого, напевне, сама рада цьому – так старі статечні люди вчили”<sup>24</sup>. Як бачимо, дане тлумачення даного звичаю було дуже популярним серед дослідників того часу.

Слід зазначити, що з питань культури, які висвітлювалися польськими збирачами, широко представлена саме весільна обрядовість та звичаєвість. Це не випадково. Весільні звичаї найурочистіші, найбагатші в родинній обрядовості й відзначаються величезною різноманітністю місцевих форм.

Так, цікавився гуцульським весіллям Леопольд Вайгель. У 1887 р. у Кракові ви-йшла його монографія “О Нисулеш”, написана за матеріалами кількарічних мандрівок Гуцульщиною. У цій праці автор зупиняється на таких моментах весільної драми як сватання, запрошення на весілля, “повниця” (дарування), похід до вінця, звичай обсіпання молодих зерном та “вікуп молодої”. Л.Вайгель широко застосовує народну весільну термінологію, що є особливо цінним у поданому ним описі. Однак дослідник не наводить текстів весільних пісень, висловлюючи хибну думку, що на Гуцульщині їх немає<sup>25</sup>.

Описав гуцульське весілля і Ю.Шнайдер. У своїй науковій статті “Z kraju Nisulow” він наводить опис весілля в с. Татарів. При цьому дослідник зазначає, що молоді окремо запрошують на весілля, до шлюбу теж ідуть окремо, несучи своє “гільце”. Після вінця молода йде до свого дому, а молодий до свого, і лише ввечері відбуваються “заводини”, коли молоду ведуть до молодого<sup>26</sup>.

Ю.Шнайдер описав також похоронні звичаї та традиції, які на Гуцульщині мають багато своїх особливостей. Коли помирає людина, то одразу наймають трембітарів і плачок. Дослідник акцентує увагу на описі подальших ритуалів, яких дотримуються під час поховання. Проте, як зауважує В.Гнатюк, Ю.Шнайдер зовсім не згадує про вірування, пов’язані з пророкуванням смерті, вбранням небіжчика, які є важливою частиною поховальної обрядовості. Це, на думку В.Гнатюка, можна віднести до одного з недоліків праці польського етнографа<sup>27</sup>.

Також до даної проблеми звертався й відомий чеський етнограф Ф.Ржегорж<sup>28</sup>.

У роботі Оскара Кольберга “Rus Karpacka”, яка була опублікована вже після смерті дослідника, також добре проаналізовані звичаї на весіллі та обряди, пов’язані з народженням дитини<sup>29</sup>.

Отже, бачимо, що в кінці XIX – на початку XX ст. українськими й зарубіжними дослідниками було зібрано величезний масив етнографічного матеріалу, присвяченого родинній обрядовості гуцулів. Багато долучилися до даної роботи не лише професійні етнографи, але й прості сільські вчителі та священики. Великою заслугою тогочасних наукових розвідок безумовно можна назвати достовірність описів обрядів, оскільки їх робили дослідники, які жили або працювали на Гуцульщині. Тому в наш час ці праці є невичерпним джерелом і базовою основою для отримання цінної інформації про ритуали, яких дотримувались гуцули у своїй родинній обрядовості в першій половині XX ст. Проте окремі проблеми залишилися поза увагою дослідників. Так, ми практично не зустрічаємо праць, які б висвітлювали обряди ініціації молоді, описи традицій подружнього життя та стосунків з дітьми. Тому дана проблема ще потребує свого подальшого вивчення і є доволі актуальною в наш час.

1. Савчук Б. Українська етнологія / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – С. 268–269.
2. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів / Софрон Витвицький. – Коломия : Світ, 1993. – С. 10.

3. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Раймунд Кайндль. – Чернівці : Молодий буковинець, 2001. – С. 4–5.
4. Там само.
5. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 3 / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1902. – Т. V. – С. 1–68.
6. Там само. – С. 241–255.
7. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI–XXXII. – С. 151.
8. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г. // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1906. – Т. VIII. – 222 с.; Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г. // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1907. – Т. IX. – 145 с.
9. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI–XXXII. – С. 144.
10. Там само. – С. 231–299.
11. Гнатюк В. Причинки до пізнання Гуцульщини / Володимир Гнатюк // Записки НТШ. – Львів, 1917. – Т. СXXXIII–СXXXIV. – С. 43.
12. Арсенич П. Етнографічна діяльність В. Гнатюка / Петро Арсенич // Народна творчість та етнографія. – 1982. – № 2. – С. 70.
13. Онищук А. З народного життя Гуцулів / Антін Онищук // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1912. – Т. XV. – С. 90–158.
14. Кузеля З. Посижіне і забави при мерці в українськiм похороннiм обрядi / Зенон Кузеля // Записки НТШ. – Львів, 1914. – Т. СXXXI. – С. 204–205.
15. Там само. – С. 182.
16. Там само. – С. 189.
17. Кузеля З. Посижіне і забави при мерці в українськiм похороннiм обрядi / Зенон Кузеля // Записки НТШ. – Львів, 1915. – Т. СXXXII. – С. 103–160.
18. Свенціцький І. Похоронні голосіння / І. Свенціцький // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI. – С. 26.
19. Там само.
20. Зеленчук В. Етнографічні гуцулознавчі записи П. Шекерика-Дониковаго / В. Зеленчук // Верховинські вісті. – 1999. – № 16 (17–23 квітня). – С. 3.
21. Шекерик – Доників П. Дідо Иванчік / Петро Шекерик – Доників. – Верховина : Гуцульщина, 2007. – С. 421–428.
22. Подлуський Ю. Гуцульщина / Ю. Подлуський. – Перемишль, 1938. – С. 5.
23. Гуцульські весільні пісні // Жіноча доля. – 1933. – Ч. 2. – 15 січня. – С. 1.
24. Вінценз С. На високій полонині (правда старовіку) / Станіслав Вінценз. – Львів : Червона калина, 1997. – С. 71.
25. Wajgiel L. O Huculach. Zarys etnograficzny / L. Wajgiel. – Kraków, 1887.
26. Schnajder J. Z kraju Huculow / J. Schnajder // Lud. – Lwów, 1899. – Т. V; 1900. – Т. VI; 1901. – Т. VII.
27. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI–XXXII. – С. 161.
28. Арсенич П. Гуцульщина у вивченні чеського етнографа Ф. Ржегоржа / Петро Арсенич // Гуцульський календар на 1997 р. Спецвипуск № 1. – С. 26.
29. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / Зоряна Болтарович. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 96–97.

*Ирина Дмитрук*  
(г. Ивано-Франковск, Украина)

**Семейные обычаи и традиции гуцулов в этнографических исследованиях конца XIX – первой половины XX в.**

*В статье сделана попытка проанализировать этнографические исследования конца XIX – первой половины XX в. о семейных обычаях и традициях гуцулов, написанные украинскими и зарубежными учеными. Особое внимание уделено исследованиям родильной, свадебной и погребальной обрядности гуцулов.*

**Ключевые слова:** *обычай, семья, свадьба, Гуцульщина, этнографические исследования.*

*Iryna Dmytruk*  
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

**The family rituals of Hutsuls in the ethnographic researches  
at the end of the 19<sup>th</sup> – the first half of 20<sup>th</sup> centuries**

*The article is the effort to analyze the ethnographic researches at the end of the 19<sup>th</sup> – the first half of 20<sup>th</sup> centuries about the family rituals of Hutsuls, which were made by the Ukrainian and foreign scientists. The special attention is paid to researches of the birth, wedding and funeral rites of Hutsuls.*

**Key words:** *custom, family, weddings, Hutsulshchyna, the ethnographic research.*

УДК 398.1:739(477.85/.87)  
ББК 63.5(4 Укр)

*Віталій Городецький*  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

## ТРАДИЦІЙНІ СИМВОЛИ ТА ОРНАМЕНТАЛЬНІ МОТИВИ В ОБРОБЦІ МЕТАЛУ ГУЦУЛЬЩИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ–ХХ ст.)

*У статті вивчаються художні особливості виробів з кольорових металів на Гуцульщині, їх оздоблення орнаментальними мотивами та традиційними символами, які є важливою ознакою народного промислу як одного із життєво необхідних засобів збереження місцевої самобутності регіону.*

**Ключові слова:** народне мистецтво, ковальство, орнамент, оберіг, символ, символіка, мотив.

Ковальство на Гуцульщині, як і на всій території України, було поширеним промислом. Ковальські центри діяли в містечках Косові, Путилі, Верховині, Ворохті та всіх великих селах – Річці, Космачі Косівського району, Красноїллі Верховинського та ін.<sup>1</sup>. Сировиною для виробів слугував метал місцевого виробництва, а також привезений. Часто вживався метал вторинного використання. Досліджуючи металеві вироби місцевих майстрів, слід відмітити високий художній рівень творів, насиченість смисловою культовою інформацією орнаментики виробів, складність конструкцій і довершеність форм, що свідчить про творчу уяву, знання технології, майстерність виконання. Використання залізних металевих предметів спостерігаємо в цілій системі обєрегів, зокрема в зафіксованому багатьма дослідниками звичаї на святвечір обставляти стіл під час підготовки до ритуальної вечері різними металевими предметами. Спочатку по кутах стола клали часник, сіль, цукор та металевий виріб і застеляли все скатертною. Пізніше під стіл, окрім сіна, ставили ярмо, сідло, сокиру, а також металеві предмети побуту. Згадані оберєги на початку ХХ ст. були пов'язані з ідеєю забезпечення добробуту, щастя і здоров'я сім'ї, охорони людей і худоби від "нечистої сили"<sup>2</sup>.

Любов Суха, досліджуючи народну художню обробку металу Гуцульщини, відзначила: "аналіз форм і орнаментальних мотивів численних художніх металевих виробів українців Східних Карпат, є близькі до давньоруських художніх виробів з металу"<sup>3</sup>. Із цією думкою не можна не погодитись. Художні форми і їх побутування, ціла система символів поряд з культово-магічними функціями, елементи і мотиви гуцульського орнаменту вказують на давню традицію, яка своїм корінням сягає часів не лише Київської Русі, але ще праслов'янських.

У народному мистецтві Гуцульщини орнамент являється цілісною системою, яка поєднує в собі територіальні, загальноетнічні ознаки. Орнамент творився з безлічі простих елементів, які в минулому виступали як певні символи, знаки оберєга. Він завжди був змістовним, поєднував у собі логічне розміщення окремих його структур на предметній площині, завжди підпорядковувався формі виробу, підкреслював функціональну роль окремих частин предмета. В основному переважали геометричні орнаменти, створені ламаною лінією, трикутниками, колами, півкругами тощо. Такі орнаментальні мотиви в художній обробці металу – "пшеничка", "кучері", "ружки", "зірнички" – перегукувалися з ідентичними в оздобленні виробів зі шкіри.

Перші згадки про вироби гуцулів з кольорових металів містяться у працях Я.Головацького (1877), О.Кольберга (1882), Хв.Вовка (1916). Їх виготовлення на Гуцульщині описано в дослідженнях Д.Гобермана (1966), О.Соломченка (1959, 1979). Етнограф Раймунд Кайндль у монографії "Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази"

(2001) висвітлив особливості духовної та матеріальної культури, звичаї і традиції, світоглядні уявлення гуцулів<sup>4</sup>.

Цінним джерелом етнографії карпатського регіону є праця Володимира Шухевича “Гуцульщина” (1904), де зібрано матеріал з гуцульського фольклору і крім того важливе місце відведене опису металевих виробів. Відомим етнографом був П.Шекерик-Доників. Його етнографічні розвідки, легенди, оповідання і статті правдиво й доступно відображають духовний і матеріальний світ гуцулів, показують взаємопереплетення двох релігій – язичництва та християнства<sup>5</sup>.

Надзвичайно важливою в плані дослідження є праця Л.Сухої (1959). Тут поданий багатий ілюстративний та фотоматеріал про традиційну художню обробку металу на Гуцульщині, а також оздоблення металевих виробів орнаментом, що є базою для вивчення.

У другій половині 1990-х рр., появилися дисертаційні дослідження Ю.Юсипчука, М.Гринюк та ін., у яких автори торкаються проблеми своєрідності окремих галузей гуцульського народного мистецтва. Найбільший внесок у вивчення металевого промислу краю внесла С.Боньковська.

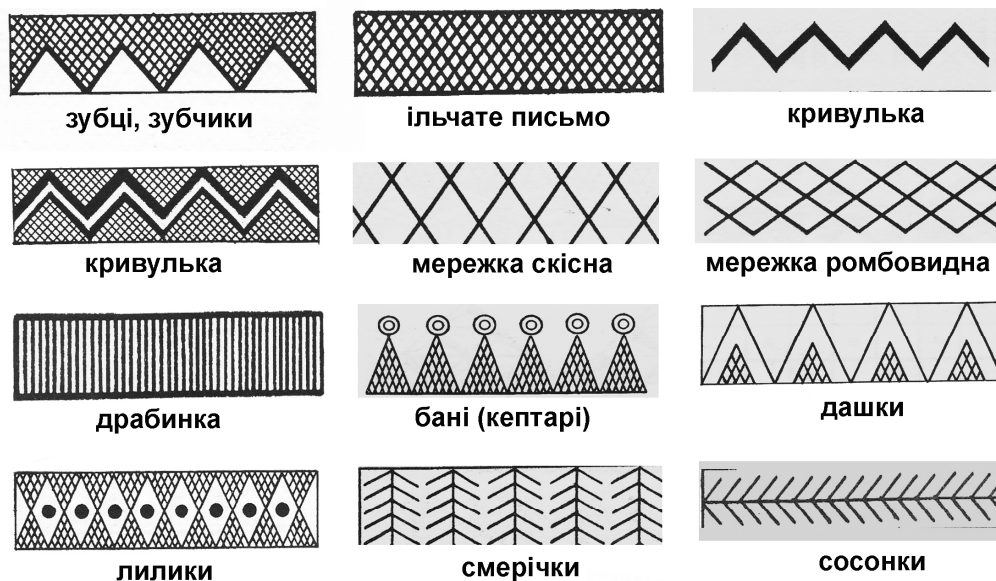
На сьогодні виходить багато часописів, де публікується чимало статей, присвячених дослідженню Гуцульщини, звичаям і віруванням горян, традиційному декоративно-прикладному мистецтву. Але, незважаючи на ці здобутки, багато аспектів матеріальної культури, зокрема художня обробка металу, гуцулів є ще маловивченими.

У виробках металістства зустрічаються орнаментальні мотиви, запозичені з інших видів народного мистецтва, – різьблення, вишивки, ткацтва, випалювання по дереву (“зубці, зубчики”, “ільчате письмо”, “кривульки”, “мережка – скісна і ромбовидна”, “драбинка”, “бані (кептарі)”, “дашки”, “лилики”, “смерічки, сосонки” (рис. 1)<sup>6</sup>. Традиційні особливості виробів з кольорових металів формувалися протягом досить тривалого часу і передавалися через покоління.

Ще в епоху Київської Русі широко розповсюдження набули обереги зображення тварини у формі амулета. В дослідженні Б.О.Рибакі знаходимо докладний опис культу “рисі” та її семантики: “обереги у вигляді рисі, як би готової до стрибка, вважалися надійною охороною. Перебування рисі на деревах, стрибки зверху вниз могли сприяти зближенню її з небесними символами”<sup>7</sup>. Шкура стилізованої тварини була покрита орнаментом з круглих сонячних знаків (круг із крапкою), які могли нести подвійне семантичне навантаження, означаючи плямистого звіра і в той же час, надаючи амулету особливу силу за допомогою солярної символіки (рис. 2).

Народне мистецтво гуцулів ХІХ–ХХ ст., як і пізній слов’янський фольклор – пісні, казки, легенди і повір’я, містять чимало язичницьких символів, повних глибокого значення. Серед багатьох стилізованих анімалістичних зображень, використаних у художньому оздобленні металевих виробів горян, яскраво виділяються прості за формою фігурки тварин, але незважаючи на це, вони надзвичайно життєві, виразні, граціозні і за своєю основною ідеєю наближені до давньоруського мистецтва.

Мотив “колачики” – пара дрібних концентричних кілець, інколи з крапкою посередині, характерний гуцульській майоліці, художній обробці металу, різьбленню тощо. Аналогом даного мотиву являється орнамент на керамічних виробках, які виготовляли майстри села Дибинці, Богуславського р-ну Київської області. Краї керамічних мисок з великою витонченістю покривали рисочками – смугами, півкругами, з “кругом і крапкою посередині”, які нагадували древні “очка”. Такі ж візерунки прикрашали в Подніпров’ї вироби русів у І–VII ст. н. е. Ці ж “очка” можна зустріти на кістяних гребенях черняхівських племен і на бронзових (пальчасто-променевих) фібулах VI ст.<sup>8</sup>. Орнаментальний мотив “круг із крапкою” зустрічаємо в гуцульських місцевих виробках з кольорових металів – жіночих та чоловічих палицях, лускоріха, пряжках, оздобленні упряжі коней та ін.



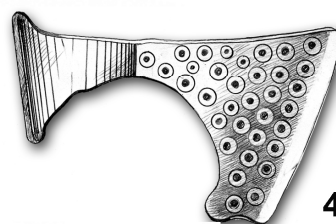
1.



2.



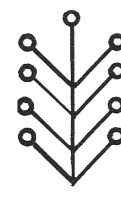
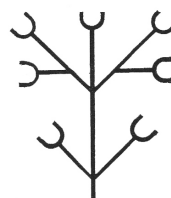
3.



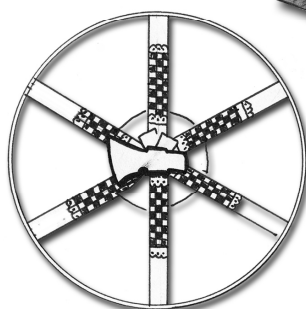
4.



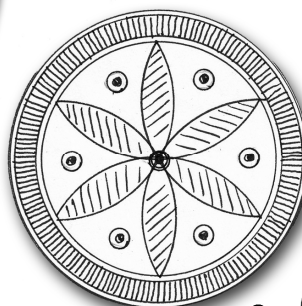
5.



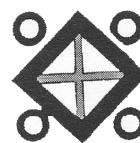
6.



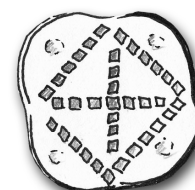
7.



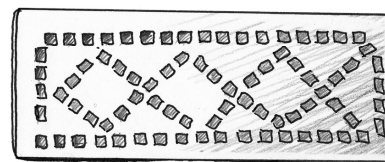
8.



9.



10.



11.

1. Елементи та мотиви гуцульського орнаменту.
2. Оберіг "рись" (X–XIII ст.).
3. Кресало, робота майстра Никори Дутчака (друга половина XIX ст.).
4. Мініатюрний "топірець" (X–XIII ст.).
5. Сокира "барда" з приватної колекції Є.Мельничука (кінець XIX – початок XX ст.).
6. Мотив сухого дерева.
7. Знак сонця, утворений гуцульськими топірцями.
8. Шестипелюсткова розетка "гromовий знак".
9. Мотив "вірменський хрест".
- 10–11. Насічений орнамент деталей возу "дишла". Народний майстер М.Ковальчук.

Орнамент виконували техніками литва, гравірування, насікання, інкрустації, а також “швайсування”. Звідси походить назва елемента – “швайстик” (від місцевої назви інструмента (різновид коловорота), чим висвердлюють і “калачики”, і “кочільця”<sup>9</sup>.

Дуже цікаве орнаментальними прийомами кресало у вигляді коника Никора Дутчака, яке за своїм змістовим навантаженням схоже до амулета рисі, описаного вище (рис. 3). Народний майстер не вдавався до деталізації зображення, а вишукував характерну виражену форму. Фігурка тварини вирізняється цілісним узагальненим силуетом. Уся її площина прикрашена розсипними кругами з крапкою посередині – “калачиками”, солярними знаками, які визначають її сонячну природу. Наші предки вважали, що червоний кінь уособлює вогонь, вороний – зоряне небо, білий – світ предків. У гуцульській міфології тотемний символ коня ототожнюється з іменем градивника мольфара Юрія (Юра – з грецької Георгій): “моліться Змієві і Коню, коли прославляєте подвиг великомученика Георгія”<sup>10</sup>. Також зображення коня, як символу сонця, бачимо в наскальному малюнку Писаного Камея – скельного святилища в Карпатах.

Крапковий мотив у колі за своєю структурою є складною комбінацією. Ігор Юрченко, досліджуючи орнаментальні мотиви гуцульського різьблення, вказує, що крапковий елемент або орнаментальний мотив у системі формування виступає першоосновою будь-якої форми, може бути і другорядним, і допоміжним, таким, що відповідає за нюансні відношення в орнаментальній композиції<sup>11</sup>. Як стверджує Б.О.Рибаків, на давньоруських топірцях майже завжди зображували сонячні знаки (круг із крапкою), які покривали майже всю площину леза<sup>12</sup>, як це показано на рис. 4.

Цікавою є гуцульська сокира (барда) з приватної колекції Є.В.Мельничука. На лезі та обуху сокири невідомий майстер насік орнаментальну композицію, в основі якої кружки (вічка) з’єднані подільними рисками, що перетинаються між собою (рис. 5). Зображення подібне до орнаментального мотиву “сухе дерево” (рис. 6) в дослідженні Михайла Курилича<sup>13</sup>. Мотив “сухого дерева” переважно застосовувався в інкрустації металом і є відмінним від зображення на сокирі півкругами, а також подільними рисками, які утворюють зображення сухої гілки. На даний час аналога такої орнаментальності виробу не виявлено.

Володимир Шухевич у своєму дослідженні “Гуцульщина” відзначив, що в гуцульській обрядовості зимового циклу з новорічним святом пов’язані давні вірування гуцулів у чародійну силу води й металу. В передноворічний вечір господар з хлібом і коновкою йшов до річки чи джерельця по воду. При набиранні води здійснював обряд, тричі змочував хліб з промовляннями. Принесену опівночі воду наливав у миску, клав хліб і кілька монет. Вранці, встаючи з ліжка, кожен член сім’ї ставав на сокиру босими ногами, яку господар поклав задалегідь, щоб ноги були здорові й міцні, як залізо. Опісля всі вмивалися в тій воді по черзі, починаючи від найстаршого<sup>14</sup>. З огляду на сказане можна твердити, що віддавна сокира, а також топірець були дуже важливими компонентами духовної та матеріальної культури карпатських горян, набували символічного значення і відігравали роль оберегів.

Після свята коляди гуцули проводили театралізовані ігри, так звані “плеси”, які виконували чоловіки, рухаючись “за сонцем” у фігурі “розірваного кола”. Головний крок “плесу” супроводжувався рухом піднесеної правої руки з топірцем<sup>15</sup>. Також у гуцулів високо цінувалось мистецтво метати та ловити бойовий топірець “бартку”. До сьогодні в Карпатах існує танець з підкиданням топірців. Дослідник Раймонд Кайндль докладно описав гуцульський танець “гуцулку”, що має вигляд хороводу, утвореного чоловіками і жінками, які тримаються за руки або пліч-о-пліч і утворюють коло. Під

час танцю вони роблять швидкі оберти і шалені стрибки у повітрі, при цьому високо підкидають свої малі сокири (топірці) і знову ловлять їх на ходу<sup>16</sup>.

Топірець являвся найдоцільнішою формою оборонного знаряддя в умовах повсякденного життя в горах. У гуцулів він був знаний як “бартка”, у польських гуралів – “чу-пага”, у чехах – “чакан”, у сербів Північної Славонії – “наджак”, у лемків – “бренкач”, у румунів та молдаван Південної Буковини – “топараш” і “балта”, чехів і словаків – “валашка”, “секира”<sup>17</sup>.

За свідченнями Геродота, давнім праслов'янам боги спустили на землю золоті плуг, ярмо та сокиру. В Україні символ золотої сокири трансформувалася і зберігся до наших днів у вигляді гуцульських топірців, литих з кольорових металів. Золота сокира у свідомості українців була пов'язана з культом сонця. Найбільш виразно культ сонця простежується в гуцульській обрядовості у другому танці колядників (так званий “кругляк”), який відбувається на пасіці. Колядники разом стають у коло, укладають на коліно й роблять перед собою хрест топірцями, укладаючи їх бартками до середини, а топориськами до себе, утворюючи таким чином лискучий центр з промінням жовтих, до полиску відполірованих, орнаментально прикрашених металевих бляшок палиць – так, щоб утворився знак сонця з променями (рис. 7). У центр даної композиції ставили свої шапки, які господиня наповнювала пшеницею, і, взявшись за руки, крутили священний танок в один бік “за сонцем”. У світовій міфології вважається символом сонця зірчасте проміння у вигляді “коруни”. Аналогом круга гуцульських колядників являється Вавилонська хрестоподібна зірка, яка виступає символом сонця, з чотирма променями блискавок від осередка, обведеними кругом<sup>18</sup>.

Як зазначає Б.О.Рибаків, у давньоруській і білоруській народній різьбі по дереву відомий круг із шістьма променями – “гromовий знак”. Його вирізували або випалювали на дерев'яних причелинах хат “від грому”, щоб блискавка не вдарила в дім<sup>19</sup>. Класична форма гromового знака в ХІХ–ХХ ст. залишилась незмінною. Даний мотив народні майстри застосовували у своїх виробках – на скринях, дитячих ліжечках, ритуальних ковшах, на всіх тих предметах, які були для них цінними й вимагали особливого захисту. На металевих предметах “гromовий знак” присутній на гуцульських топірцях (бартках) у вигляді шестипелюсткової розетки (рис. 8), рідко чотирипроменевої. Таке розміщення даного мотиву не є випадковим. Перебування високо в горах з металевим топірцем під час грози неминуче може викликати притягання блискавки до металевого предмета. Керуючись вірою в силу “гromового знака”, народний умілець зображав його на виробі з метою захистити себе від стихійних лих, грому та блискавки.

Уявлення про зв'язок шестипроменевого знака з гromом і блискавкою своєрідно позначились на орнаментиці таких предметів ХІХ ст., як гуцульські мисливські порохівниці. Майже обов'язковим для них є чітке, велике, розміщене в самому центрі променево зображення розетки “колеса Юпітера”. Семантично це прямо пов'язано з “гromом” і “блискавкою”, що продукується порохом з рушниць в момент пострілу. Також даний мотив у окремих випадках вирізьблювався на прикладах рушниць.

Прикрашання виробів орнаментом знайшло своє яскраве відображення в сільському побуті. Численні сільські речі були створені народними майстрами залежно від господарських і побутових потреб: різноманітні знаряддя праці та побуту (сокири, ножі, кінська збруя, окуття возів), дрібні речі особистого користування (ножі, кресала, приладдя для куріння, клямки та завіси в техніці вільного ручного кування).

За свідченнями народного майстра Миколи Ковальчука, після того, як коваль відкував сокиру, він наносив орнамент за бажанням замовника, викладав її на поріг кузні вістря у протилежну сторону від дверей. Причин було дві: по-перше, щоб лезо поволі



остигало на повітрі – “відпускалось”, адже повільне охолодження металу приводить до певної зміни структури металу і, водночас, ця технологічна операція була пов’язана з обрядом відганяння злих духів. Саме гострота направленої леза сокири при вході служила певним оберегом від нечистої сили та “поганих” людей і у випадку, коли хтось із односельчан приходив до майстерні, міг переступити поріг кузні тільки після того, коли майстер, забравши сокиру, давав згоду ввійти. Цікавими являються орнаментовані майстром оздобу до воза. Аналогом слугували орнаменти з вишивки. Переважно це був мотив ромба, подібний до мотиву “вірменського хреста” (рис. 9), який розміщували саме на тих деталях воза, що були найважливіші і при їх виході з ладу рух воза був би неможливий. Майстер вірив, що саме це зображення служитиме оберегом у далекій дорозі (рис. 10–11).

Орнаментальні мотиви, різні як за складністю виконання так і за тематикою, мали переважно символічне значення і виконували роль оберегів від “нечистої сили”.

Гуцули ще дотепер підтримують старі вірування. Всі зміни і надзвичайні пригоди, які стаються з ними в повсякденному житті, приписують впливам злих духів<sup>20</sup>. М.Кочубинський у своєму листі до М.Горького відзначив, що “гуцул – глибокий язичник, який все своє життя веде боротьбу проти злих духів, які на його думку населяють усі ліси, гори і води”<sup>21</sup>. Він завжди перебував у постійному страху перед невидимою силою зробити щось неправильно і бути за це покараним. Тому певні символи, орнаментальні мотиви, які слугували оберегами, завжди були присутні на гуцульських металевих предметах, виробках з дерева, шкіри, вишивках тощо.

Народні художні вироби з металу кінця XIX – початку XX ст. відзначаються традиційністю технологічних засад та високим художнім рівнем. Надзвичайно важливим є дослідження традиційних символів та орнаментальних мотивів в обробці металу Гуцульщини, проблеми якого є недостатньо висвітленими та вивченими сьогодні.

1. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 143.
2. Гуцульщина... – С. 288.
3. Суха Л. М. Художні металеві вироби українців східних Карпат / Л. М. Суха. – К. : АН УРСР, 1959. – С. 102.
4. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Раймунд Кайндль. – Чернівці : Молодий буковинець, 2001. – 208 с.
5. Шекерик-Доників П. Рік у віруваннях гуцулів / Петро Шекерик-Доників. – Верховина : Гуцульщина, 2009. – 352 с.
6. Курилич М. Елементи та мотиви гуцульського орнаменту / Михайло Курилич. – К. : ЛК Мейкер, УВЦ, 2001. – 126 с.
7. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси / Борис Александрович Рыбаков. – М. : Наука, 1987. – 783 с.
8. Василенко В. М. Русское прикладное искусство. Истоки и становление : монография / Виктор Михайлович Василенко. – М. : Искусство, 1977. – 463 с.
9. Селівачов М. Лексикон української орнаментики / Михайло Селівачов. – К. : Редакція вісника “Ант”, 2009. – 406 с.
10. Энциклопедия. Символы, знаки, эмблемы / авт.-сост. В. Андреева и др. – М. : Астрель, АСТ, 2004. – 556 с.
11. Юрченко І. Гуцульська різьба. Візуально-морфологічні закономірності орнаменту / І. Юрченко. – Львів : Політехніка, 2011. – 367 с.
12. Рыбаков Б. А. Назв. праця.
13. Курилич М. Назв. праця.
14. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 4. / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1904. – С. 195.

15. Гуцульщина... – 470 с.
16. Каляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України / Т. Каляндрук. – Львів : ЛА Піраміда, 2007. – 302 с.
17. Мандзяк О. Бойові традиції аріїв: На шляху до реалій українських бойових мистецтв / О. С. Мандзяк. – Тернопіль : Мандрівець, 2006. – 272 с.
18. Шаян В. Віра предків наших / Володимир Петрович Шаян. – Гамільтон : Об'єднання Української Рідної Віри, 1987. – 893 с.
19. Рыбаков Б. А. Назв. праця.
20. Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. – Верховина, 1997. – 159 с.
21. Гуцульщина... – С. 247.

**Виталий Городецкий**

(г. Ивано-Франковск, Украина)

**Традиционные символы и орнаментальные мотивы в обработке металла Гуцульщины  
(конец XIX – начало XX в.)**

*В статье изучаются художественные особенности изделий из цветных металлов на Гуцульщине, их отделка орнаментальными мотивами и традиционными символами, являющиеся важным признаком народного промысла как одного из жизненно необходимых средств сохранения местной самобытности региона.*

**Ключевые слова:** народное искусство, кузнечество, орнамент, оберег, символ, символика, мотив.

**Vitaliy Gorodetskiy**

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

**The traditional symbols and ornamental motifs in metal of Hutsulshchyna  
(the end of the XIX–XX centuries)**

*Study of the artistic features of wares from the coloured metal working in Hutsulshchyna, their finishing by ornament motifs and traditional symbols, the important sign of folk trade as one of vital facilities of maintenance of local originality of region, are studied in the article.*

**Key words:** folk art, blacksmith, ornament, guarded, symbol, symbolics, motif.

УДК 821.161.2  
ББК 83.3 (4 Укр)

Надія Лащик  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

## НАРОДНИЙ МЕСНИК ОЛЕКСА ДОВБУШ У ПОЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ ЩУРАТА

*Стаття присвячена славному ватажкові опришків Олексі Довбушу. У поетичній збірці В.Щурата “На трембіті” народний месник зображений як визначна історична особистість, що втілює волелюбний дух українського народу протягом віків. Автор поезій розкрив підневільне становище гуцулів, заклик до волі та боротьбу за незалежність.*

**Ключові слова:** опришки, месник, Гуцульщина, Довбуш, боротьба.

Академік Василь Щурат, один з найславетніших наших земляків, поет і вчений, фольклорист і літературознавець, блискучий перекладач, відомий педагог і видатний громадський діяч кінця XIX – початку XX ст., здобув також заслужене визнання як дослідник багатьох аспектів історії південноукраїнської Галичини. Автор чотирьох збірок оригінальних поезій і кількох історичних поем, десятків критичних статей і поважних наукових праць, майстерного перекладу “Слова про похід Ігоря Святославовича” та єдиного перекладу французького народного епосу “Пісня про Роланда”, він займає важливе місце в історії української культури.

У 1895 р. у Львові побачила світ його перша збірка “Lux in tenebris” (“Світло у темряві”. – Л.Н.)<sup>1</sup>. На неї одразу ж відгукнувся Іван Франко невеличкою заміткою, у якій називає автора талановитим, відзначає у віршуванні чистоту української мови, “старанне опрацювання форми”. І.Франко вітає в особі В.Щурата “чудовий поетичний талант”<sup>2</sup>.

Наступні збірки його поезій “Мої листи”, “Раз до мене молодість прийшла”, “На трембіті”, “Історичні пісні” і “Вибір пісень” засвідчили те, що в літературу прийшов талановитий поет.

Окремої уваги заслуговують історичні твори В.Щурата, які ввійшли до збірок “На трембіті” (1904)<sup>3</sup> (твори про Олексю Довбуша – “Чи знаєте ви землі ті”, “Олекса Довбуш”, “На синій Чорногорі”, “Довбушеві комори”) та “Історичні пісні” (1907)<sup>4</sup> (вірші “Слово Іларіона”, “Данило Мних”, “Ярослав Осмомисл”, “Боян”, “Святослав”, “Святий Андрій на київських горах”, “Данило в Чехії”, “Іван Підкова” та ін.).

Гене́за збірки “На трембіті” зв’язана з частими поїздками В.Щурата в 1900-х рр. на Гуцульщину, спілкуванням з горянами, ознайомленням з їхнім фольклором, зокрема з народною оповідною прозою про походи опришків, та з літературними традиціями, що йшли від творчості найбільшого гуцульського поета Ю.Федьковича. Про Олексю – відважного лицаря – Ю.Федькович написав поему “Олекса Довбуш”, поезії “Дзвінка”, “Убогий легінь”, драму “Довбуш” та ін. В.Щурат цінував поезію Ю.Федьковича, працював над виданням його творів та дещо з них перекладав, зокрема поему “Олекса Довбуш” на польську мову.

Олекса Довбуш діяв у 30–40-х рр. XVIII ст., коли з посиленням кріпосницького гніту надзвичайно активізувалася визвольна боротьба трудящих по всій Україні, зокрема на західноукраїнських землях. Найсприятливіші умови були на Покутті, що лежало на межі трьох держав та давало захист і притулок опришкам. Активні дії Довбушевих легінів наводили жах на гнобителів.

Образ славного ватажка опришків був і залишається в серцях українського народу символом невмирущості, незламності, стійкості в боротьбі за соціальну й національну

незалежність. Через те ця колоритна постать, яскрава індивідуальність привертала і привертає до себе увагу різних майстрів художнього слова: Олекса Довбуш зрозумілий і близький людям України, цілком сучасний і співзвучний нашій добі.

Сила Довбуша була в тому, що він, виходець з народу, виражав його думки, надії, сподівання. За кривди, заподіяні бідним людям, він мстив не лише польським панам, а й українським багатіям, попам, лихварям-євреям, купцям-вірменам. Його життя та боротьба були мужні й героїчні, а пошуки справедливості та доброта залишили глибокий слід у свідомості народу. Народ свято береже пам'ять про свого героя, увіковічивши його у фольклорі, літературі та мистецтві.

Багато сюжетів про відважного гірського орла зародилося в середовищі селян на Гуцульщині та Буковині. Зразки народних пісень створювали під безпосереднім впливом подій, що відбувалися в цих регіонах. Народ наділив Олексу Довбуша реалістичними, романтичними та фантастичними рисами.

Найпоширенішим зразком уснопоетичної творчості про Довбуша є історична пісня "Ой, попід гай зелененький". У наш час відомо багато варіантів цього безцінного скарбу. Вперше вона була опублікована в 1833 р. у Львові у збірнику Вацлава Залеського "Пісні польські і руські люду галицького". Велика популярність пісні "Ой, попід гай зелененький" пояснюється як її сюжетом, так і художньою довершеністю. Вона оспівує найдраматичніший момент багатого на пригоди життя Олекси Довбуша – останні хвилини його життя і смерть від руки панського найманця Штефана Дзвінчука.

Представники української літературної Довбушіани XIX – початку XX ст. з різних причин, а головним чином через цензурні заборони, обмеженість джерел, не ставили собі за мету всебічно розкрити тему, конкретно, з історичної точки зору зобразити особистість народного героя.

У літературі XIX ст. образ народного звитяжця розкрили діячі прогресивного літературного угруповання "Руська трійця", які у своєму фольклорно-літературному альманасі "Русалка Дністровая" опублікували історичну пісню "Гей попід гай зелененький". У рукописах І.Вагилевича залишилися "Пісні з життя опришків", "Дещо про опришків Карпатських гір", "Добошук", "Смерть Добошука". Я.Головацький теж цікавився цією темою. М.Шашкевич був перший з українських письменників, хто змалював опришківський рух у художньому творі. У казці "Олена" письменник правдиво з історичної точки зору змалював боротьбу гуцулів проти соціального та національного гніту. М.Устиянович у 1853 р. надрукував повість "Страстний четвер", в основу якої покладено реальні події та фольклорний матеріал. Це перший в українській літературі твір про відважного ватажка опришків Олексу Довбуша. Письменник у своїй повісті утверджує ранньоромантичну художню концепцію буття, згідно з якою народно-побутове життя незвичайне, непізнане, непередбачуване, багате на несподіванки, незвичайні людські долі, на щасливий випадок. У "Страстному четверзі" автор відтворює внутрішній світ опришка Добоша (Довбуша). Він охоплений великою пристрасстю, в його душі борються почуття кохання та обов'язку.

Спроби історичної конкретизації в зображенні опришківського руху під проводом Олекси Довбуша належать В.Щурату, І.Франкові, М.Устияновичу, М.Старицькому. Вони виділяли в житті та діяльності славного ватажка декілька етапів: становлення його як месника, боротьби та загибелі. Олекса в тих зразках – чесна, безкорислива, смілива людина, яка бореться за соціальну справедливість. Проте В.Щурат не пішов шляхом об'єктивації суб'єктивних переживань пісенними засобами. Вдавшись до принципу синекдохи "частина замість цілого", він спробував лірично й епічно відтворити й

узагальнити суттєві та характерні реалії минулого і сучасного Гуцульщини, дати власне бачення краю та його мешканців.

За своєю тематикою збірка В.Щурата “На трембіті”<sup>5</sup> саме й присвячена народному героєві Гуцульщини Олексі Довбушу. Сюжетом для основного твору збірки – поеми “Олекса Довбуш” – послужили гірські фольклорні перекази В.Щурата про спалення цим відважним ватажком опришків замку гордовитого польського пана в Делятині. У поемі майстерно вжита гуцульська лексика. Це дозволяє розкрити суперечності, що існували між представником народних інтересів Олексою Довбушем та польським паном, який експлуатував працю гуцулів. Основним художньо-творчим засобом В.Щурат обрав гостроконфліктний діалог мужнього месника з делятинським паном. У відповідь на панові обіцянки Олекса просить руки його дочки. Вражений таким “хамством” отамана опришків, пан велить своїм охоронцям схопити його, однак і “триста пушкарів” на змогли справитися з Довбушем – така була його сила впливу на людей. Невдовзі Олекса “сповнив погрозу” – і тоді “блиск пожежі вість подав гуцульським борам, що великопанські вежі поклонились хамським горам”. Видатний народний месник Олекса Довбуш постає перед читачем не лише як історична особа, що втілювала дух свого часу, але й як особистість, що має пряме відношення до часу, в якому жив автор, і сприймається як утілення волелюбного духу українського народу впродовж віків.

У поемі “На синій Чорногорі” В.Щурат використовує фольклорну легенду про сон Довбуша. У Чорногорі на кам’яном кріслі Довбуш спить не один рік у чарівному сні. Перервати його може лише сьомий клич (фольклорна числова символіка) його соколів. Через цей віщий сон ватажок кличе своїх побратимів:

Вниз голову він клонить,  
Жде, поки сьомий раз  
Соколи не повторять,  
Що вже вставати час.

Піднявшись, він бачить, що праворуч “прапори повівають з-поза Дніпрових круч”, як:

з-над Канева, з гори  
щохвилі гінці гонять,  
а гонять, як вітри.  
А де вони являються  
між воями, там вмить  
ряди стають до бою,  
завзяттям кров кипить.

А ліворуч – “З-над Дону аж по Сян за воями йдуть вої”. Від споглядання такої всенародної єдності Довбуш вирішує знову піти на спочинок:

Спічну на Чорногорі  
навіки без турбот,  
бо, бачу, кращих має  
ватажків мій народ<sup>6</sup>.

Низка ліричних віршів збірки (“Чи знаєте ви землі тії”, “Над Прутом”, “Капли-вець”, “Довбушеві Комори” та ін.) відтворює настрої, викликані враженнями від злиднів Гуцульщини та її мешканців, які перебувають в умовах жорстокого гніту. Концепцію книжки В.Щурата концентровано відображає вступний вірш “Чи знаєте ви землі тії”. Вона полягає в розкритті в “образах реальних”, “не дуже ідеальних” гніту,

тми й неволі колись вільного краю та люду. Пісенна мініатюра “Над Прутом” саме й скерована до підневільного становища гуцулів, причому досить точно, через адресовану “другові-братові” з верховинців пораду. Мовляв, угадати, яку Прут “шумить шумку”, гідний лише той, хто сам “на волі!.. Хто свобідний...”. Для метричної побудови деяких віршів цієї збірки (“Ой, ти, горо поверчена”, “Іде гуцул через кладку”) В.Щурат уміло використовує ритмічні форми усної народної творчості.

У вірші “Довбушеві комори” фольклорна тема залятих скарбів підпорядкована суспільно ширшій – неминучої відплати ворогові за “кривди гуцульські криваві”. Їх, а не скарби, за якими бушують у горах цікаві, заховано в печерних коморах Довбуша. Таке вирішення фіналу, як і застережливе та несхитне звучання віршів “Капливець” і “Серед Прута каменище...”, дійсно показують, як зауважив С.Трофимук, певний “поворот В.Щурата до громадських мотивів у поетичній творчості, до суспільної тематики”<sup>7</sup>.

Пам’ять про легендарного ватажка опришків Олексу Довбуша народ увіковічнив у Карпатських пам’ятках, назви яких пов’язані з його іменем: *камінь Довбуша, скелі Довбуша, стежка Довбуша...*

*Камінь Довбуша* став священним місцем, про нього розповідають цікаві легенди. В одній з них ідеться про те, як під час наступу на панський двір опришкам на перепоні стала велика скеля і ніхто не знав, як її подолати. Тоді Олекса зіштовхнув її на замок, потім підняв і поставив при широкій дорозі, щоб бачили люди й тішилися тим, що ніхто не зможе їх побороти. А вороги щоб знали: сила народу – міцна, як ця скеля.

У свій час біля *Довбушевого Каменя* в Яремчі побували І.Франко, М.Коцюбинський, В.Гнатюк, Ф.Колесса, І.Крип’якевич та ін. У вірші “Довбушеві комори” В.Щурат писав, що сюди йдуть відважні, “мов по воду ішли б до криниці”. Бо прийти до такої пам’ятки – це поринути в чарівний світ народних легенд і переказів.

Біля *Каменя Довбуша* бере свій початок *Стежка Довбуша*, що пролягає між скелями і виходить на хребет Горган Запрутський. З окраїни поселення зі сторони с. Ямна нею ж можна дістатися до унікального скупчення *скель Довбуша*. Вище за течією річки Прут, на правому схилі долини серед лісу знаходиться група скель-стрімчаків. За легендою, саме тут у печері й переховувався гуцульський ватажок. Існують свідчення про те, що колись у цьому місці знаходилася база опришків, а згодом розташовувався табір одного із загонів Олекси Довбуша.

Опришківська тема продовжує хвилювати прозаїків і поетів. Кожний новий твір про опришків засвідчує, що з припиненням опришківства сліди народних месників, а особливо ватажка Олекси Довбуша, не загубилися. Їхні яскраві образи не меркнуть, а сяють новими гранями в українському суспільстві, де здійснені ідеали, за які боролися народні герої. Український народ оточив їх ореолом особливої пам’яті та любові.

1. Щурат В. Г. *Lux in tenebris* / В. Г. Щурат. – Львів : Друкарня Ставропігійського Інституту, 1896. – 66 с.
2. Франко І. Я. *Lux in tenebris* / І. Я. Франко // *Kurjer Lwowski*. – 1895. – 12 липес. – S. 5.
3. Щурат В. Г. На трембіті / В. Г. Щурат. – Львів, 1904. – 32 с.
4. Щурат В. Г. Історичні пісні / В. Г. Щурат. – Львів, 1907. – 79 с.
5. Щурат В. Г. На трембіті / В. Г. Щурат. – Львів, 1904. – 32 с.
6. Щурат В. Г. Поезії / упорядкув. та прим. С. В. Щурата; вступ. стаття С. М. Трофимука / В. Г. Щурат. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1962. – 317 с.
7. Трофимук С. Поетична творчість Василя Щурата / С. Трофимук // Щурат В. Поезії. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1962. – С. 3–20.

*Надежда Лащук*

(г. Ивано-Франковск, Украина)

**Народный мститель Олекса Довбуш в  
поэтическом наследии Василия Щурата**

*Статья посвящена славному предводителю опрышков Олексе Довбушу. В поэтическом сборнике В.Щурата “На трембите” народный мститель изображен как выдающаяся историческая личность, воплощающая свободолобивый дух украинского народа на протяжении веков. Автор стихов раскрыл подневольное положение гуцулов, призыв к свободе и борьбу за независимость.*

**Ключевые слова:** *опрышки, мститель, Гуцульщина, Довбуш, борьба.*

*Nadiya Laschuk*

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

**The people’s avengers Oleksa Dovbush in  
the poetic heritage of Vasyl Shchurat**

*The article is devoted to Oleksa Dovbush, the famous head of betyars. In V. Shchurat’s poetical collection “Na trembiti” (“On the Trembita”) the folk avenger is depicted as a prominent historical personality who has been embodying the freedom-loving spirit of the Ukrainian nation for centuries. The autor of the poetry showed the dependent position of the Hutsuls, their appeal to freedom and fight for independence.*

**Key words:** *betyars, avenger, Hutsul land, Dovbush, fight.*

УДК 726.54:331.556.46(477)  
ББК 86(4 Укр.)

Лілія Борисевич,  
Мечислав Фіглевський  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

## ЕЛЕМЕНТИ ГУЦУЛЬСЬКОЇ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ В ХРАМОВОМУ БУДІВНИЦТВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

*У статті відзначається, що церкви, споруджені в гуцульському стилі, сьогодні можна побачити не лише в Галичині, Закарпатті чи Буковині. Українці, які емігрували до США, Канади, Австралії, а також до інших країн, назавжди зберегли в серцях згадки про самотню сакральну архітектуру дерев'яних церков, зокрема гуцульських; намагаються окремі елементи втілити при спорудженні нових, уже сучасних храмів у тих поселеннях, де вони нині працюють і проживають. Розповідається про талановитих українських архітекторів – авторів оригінальних сакральних споруд, збудованих у різних країнах з помітним впливом багатства архітектури гуцульських дерев'яних церков.*

**Ключові слова:** сакральна архітектура, гуцульські церкви, ЮНЕСКО, дерев'яні храми, народне мистецтво, іконопис, українська діаспора.

Дерев'яні церкви – своєрідні візитні картки Гуцульщини. Їх залишили для нащадків на своїх полотнах відомі українські художники, зафіксували на фотографіях етнографи, мистецтвознавці, детально описали архітектори, релігієзнавці, вітчизняні й зарубіжні мандрівники. Цими шедеврами, створеними нерідко ще за Австрії, а то й раніше, і нині захоплюється увесь світ.

Українські й польські експерти визначили 16 дерев'яних храмів (по вісім з кожної держави), які пропонуватимуть внести до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. До числа українських претендентів потрапила й церква Пресвятої Богородиці в селі Нижній Вербіж Коломийського району (1808 р.). Та й тут, як відзначають дослідники, не обійшлося без ложки дьогтю. Нижньовербізьке сакральне диво в останні роки зазнало серйозного втручання сучасних ремісників. Їм невтямки, що майстер, який збудував свій унікальний п'ятиверхий гуцульський храм, два століття тому удостоївся спеціальної медалі від австрійського цісаря. Тепер же, аби його творіння потрапило під патронат ЮНЕСКО, необхідно просити місцеву церковну громаду, у власності якої перебуває споруда, зняти бляху з церковних бань і відновити автентичну гонтову покрівлю. А ще – на давній манер облаштувати довколишню територію<sup>1</sup>.

“Дім Божий, церков ставлять майстри таким самим зелізником і з такого самого дерева, як хату, – відзначав Володимир Шухевич у монографії “Гуцульщина”, виданій у Львові 100 років тому. – Основний плян церкви се хрест з чотирма рівними крилами. Те крило, що від входу, звся бабинець, на против него вітвар, а оба бічні притвори: крило з вітварем звернене до сходу, а бабинець до заходу сонця; високість церкви в напрямі ліхтарні рівнає ся довжині церкви. На грубих брусованих підвалинах, попідпираних великим камінням для нерівності терену і против того на проти підвалини, стоїть від середини церкви чисто згиблований оструб з протесів або брусів; долішня частина того оструба, підопасане, кладєся на замки з довгими вуглами, крита з надвір опасанем, спадишим до 2 м широким побоем, що опираєся на вистаючих вуглах; (під опасане ховаються люди в дощ, коли глітно в церкві... До церкви входить ся ганьчиком, де складають гуцули кресані, палиці, бесаги і т. ін.”<sup>2</sup>.

За архівними джерелами, на початку ХХ ст. серед діючих храмів на Гуцульщині чи не найстарішими дерев'яними церквами були дві: святого Миколая в тодішньому



присілку Монастирско, споруджена ще в 1758 р. (Косівщина), та Успіння Пресвятої Діви Марії в селі Жаб'є-Слупейка, що зведена приблизно на 40 років пізніше. Історики також не забули подати нащадкам відомості про те, що подекуди на Гуцульщині наприкінці XIX ст. вже з'являються поодинокі дерев'яні церкви під бляхою, оскільки часті пожежі не раз залишали горян без храму, а тому, порушуючи давні традиції, дерево починають замінювати цеглою, як, наприклад, у Стопчатові, Кутах.

Церкви, споруджені в гуцульському стилі, можна зустріти не лише в Галичині, на Буковині чи Закарпатті. Цікаві дані знаходимо в матеріалах україномовної газети "Наше слово" (Республіка Польща). На початку трицятих років XX ст. в західних Карпатах, де в основному проживали лемки, налічувалося більше 250 дерев'яних церков і каплиць.

Наші земляки, які опинилися у США, Канаді, Австралії та в інших краях, назавжди зберегли в серцях згадки про материнську колисову, про перше причастя, про Різдво чи Йорданське водосвяття в далеких Карпатах, Великодні дзвони, храмові свята, символ духовності – церкву, до якої, як потоки в гірську ріку, вливалися люди. А космацькі писанки, а подарунки дітям на свято Миколая, а свічки, що горіли на цвинтарях? Усе це закарбувалося в пам'яті, передавалося дітям, внукам, правнукам. І нерідко вихідці з Гуцульщини, з інших місць, збираючи по центу, по долару скромні пожертвування, виношували плани колись збудувати вже в Торонто чи Нью-Йорку, Парижі чи Мюнхені храм, що нагадував би космацький, нижньовербізький, вижницький чи брустурівський. Потім купували місце під нову церкву, шукали здібного архітектора, дуже часто такого, що сягав родинним корінням Косівщини, Рахівщини чи Львова.

Професор Б.Тимків у своїй новій і високо оціненій фахівцями-мистецтвознавцями цікавій монографії "Мистецтво України та діаспори: дереворізьба сакральна і ужиткова" відзначає, що "професійний рівень сакральної архітектури та мистецтва нашої еміграції значно підвищився після Другої світової війни, коли в Америку приїхали українські архітектори, мистецтвознавці та художники, митці-різьбярі"<sup>3</sup>. "Тут, у далекій чужині на українських поселеннях у Новому Світі, особливо в Канаді і США, будова гуцульських церков набуває щораз то більшої популярності, – повідомляв канадський щомісячник "Світло". – Згадати б тільки вже давніше збудовану чудову автентичну гуцульську церкву святого Івана Хрестителя в Гантері, згодом церкву Пресвятого Серця Христового в Бингемтоні – обидві в штаті Нью-Йорк, або й церковцю святого Івана Хрестителя біля Монреаля в Канаді, Пресвятої Трійці в Силвер Спринг біля Вашингтона, церкву Різдва Пресвятої Богородиці в Ніягара Фоллс в Канаді". Побудовані руками побожних українців на прославу Божого імені, вони не лише зберігаються там, за океаном, як скарби народного мистецтва Гуцульщини, але й служать могутнім засобом пропаганди української культури, як небуденна туристична атракція для численних відвідувачів, часто неукраїнців.

Про церкву Пресвятої Трійці в Кергонксоні у Кетскільських горах, штат Нью-Йорк, якось розповів під час лекції студентам Прикарпатського національного університету імені В. Стефаніка доктор мистецтвознавства, професор Дмитро Степовик. Йому довелося побувати в цьому храмі, спорудженому за проектом канадського архітектора українського походження, відомого новатора Родослава Жука. Церква в Кергонксоні дерев'яна, перегукується зовнішнім настроєм і фактурою з українськими церквами Гуцульщини й Закарпаття. Але на цьому подібність закінчується. Вона зовсім модерна своїм задумом і вирішенням. Визначним шедевром мистецтва є виготовлений олійними фарбами іконостас роботи українського художника, творчістю якого захоплюються в різних країнах, Якова Гніздовського. Цей талановитий майстер, як вважають фахівці, по-своєму розв'язав іконописні проблеми, затримуючи умовно їх головні компо-

зиційні основи, але також не відхилився від виробленого власного способу малярства, чим викликав контроверсійну суперечку в українській діаспорі, що тривала досить довго.

Про церкви, споруджені за проектами архітектора-новатора, детально розповідається у статті Юрія Шереха “Про церкви Радослава Жука”. Відомий професор відзначає, що згадана нами церква Пресвятої Трійці біля Кергонксона збудована серед лісистих гір, неподалік від центру відпочинку Українського народного союзу. Вона ніби вбудована в невеликий горбок на широкій лісовій галявині. Церква зведена в гармонії з навколишньою природою: “...стіни, крім однієї, не скляні, але між стіною і дахом вузький розріз відкривається на довкільний ліс, ніби включає його в молитовний простір. Одна стіна цілком скляна і відсувається. Спричинилася до цього практична потреба. Восени і зимою громада вірних не перевищує 275 осіб, і це є простір, що півколом оточує вітвар. Але влітку, коли Союзівка заповнюється гостями, громада зростає і, коли скляну стіну відсунути, церква може вмістити до 900 осіб”<sup>4</sup>. Церква Пресвятої Євхаристії в Торонто “виведена на горбку, над потоком, оточена світло-сірим квадратом муру, вона росте ніби з того муру, темно-сірими похилими площами оксидизованої міді, ніби піраміда, але замість пірамідного схрещення площин у куті, вона вивершується п’ятьма банями, чотири наріжні, одна центральна. Окремо, в одному з кутів загороди, височить понад церкву осібно поставлена дзвіниця з такою ж великою банею”<sup>5</sup>.

Мистецтвознавці роблять висновок про те, що “архітектурні споруди Радослава Жука відзначаються чистотою форм, умілим володінням ритмом та динамічно-геометричними формами. Їм властиві деякі спільні риси, наприклад три або п’ять верхів, чіткий геометричний ритм, висока дзвіниця, яка ніби перегукується з контурами верхів церкви, приземкуватий об’єм”<sup>6</sup>. Івано-Франківський професор Б.Тимків справедливо відзначає, що кожна з проєктованих Радославом Жуком споруд є оригінальним твором, який гармонійно поєднаний з навколишнім ландшафтом.

Архітектор виступає проти культурного примітивізму і зречення новаторської творчості. Він вважає, що відтворення вже існуючих в Україні, зокрема й на Гуцульщині, Закарпатті чи Буковині церков, це абсурд. Радослав Жук – професор архітектури, почесний член Королівського товариства архітекторів Канади, почесний професор Української академії мистецтв (нині – Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури). Багато працює науково, його цікавить процес проєктування, відношення між культурою і мистецтвом, його наукові праці та новаторські проєкти широко відомі в Канаді, Австрії, США, Англії, Італії. Він є автором багатьох оригінальних сакральних споруд, збудованих у різних країнах, які репрезентують світові національну сутність і багатство української культури.

За проєктом Радослава Жука збудовано храм Різдва Пресвятої Богородиці у Львові (1993–2000 рр.). Будівля храму втілює сучасне, інноваційне планування, а конструкція й будівельні технології виражають логічність у виявленні характеру української церкви<sup>7</sup>.

Особливу увагу, на думку Дмитра Степовика, заслуговує і стилізована церква-пам’ятник святого Володимира, збудована в 1982 р. в українському парку біля міста Саскатуна в Західній Канаді. За благословенням тоді вже хворого владика Андрія Роборського чин її посвячення довершив отець і брат Володимир Івашко. У своїй проповіді з цієї нагоди він сказав: “В історії архітектури та будівництва церкви займають передове місце. Є величаві храми, прекрасні й коштовні. Інші знову менші та скромні, але їх вартість лежить у народній творчості, в якій народ виявляє свою культуру, традиції і любов до своєї рідної спадщини.

Далеко від рідної землі, від землі наших предків, у вільній, гарній і багатій Канаді, на Саскачеванщині, в степах-преріях появилася оця наша мала гуцульська церква-пам'ятник, збудована в честь святого Рівноапостольного великого князя Володимира. Вона – це вияв нашої любові до Всевишнього Бога, вірності християнській вірі, пошани до наших піонерів, нашого рідного обряду, вияв приналежності до нашого українського народу”.

Зарубіжні видання відзначали організаторські здібності, ентузіазм ініціатора будівництва, уродженця славної Судової Вишні отця Івашка. Тисячі парафіян за його прикладом склали пожертвування на благородну справу, добровільно, з власної ініціативи працювали на спорудженні храму. “Душпастир Володимир Івашко захопився красою Гуцульщини і став активним її звеличником”, – читаємо в одному з канадських часописів<sup>8</sup>.

Автором проекту гуцульської церкви був український архітектор з міста Торонто Ігор Стецура. Дитячі роки він провів у Делятині, часто бував у Яремчі, Косові, Надвірній, назавжди зберіг у пам'яті згадки про Карпати, Черемош і Прут, про чудових людей, які не раз ділилися з ним радістю і горем, про чудових майстрів-будівничих, різьбярів, художників, музикантів, співаків, на яких така багата ця земля. “Спроектована Ігорем Стецурою церква, – відзначають очевидці, – це не звичайна собі копія автентичної гуцульської церкви, а цілком оригінальний твір митця, суто індивідуального стилю, в якому талановитий архітектор зумів, дотримуючись основних елементів традиційної народної форми, її способу конструкції, надати своїй будівлі з допомогою сучасної техніки неповторного вигляду й враження безсумнівно гуцульської архітектури”.

Як пише в часописі “Світло” Мирослав Небелюк, церква стоїть на горбі й своїм розташуванням панує над околицею так, що її видно з різних боків численним подорожнім, які тисячами йдуть до улюбленого місця відпочинку – парку “Парк Лейк”. Скромна за розмірами, розрахована на 150 богомольців, відрізняється вона від традиційних гуцульських церков своїм прямокутним, а не хрещатим наземним планом і зрубом, збудованим з фабрично виготовлених брусів-кругляків білої тополі. Зате дах, накритий кедровими гонтами, має форму видовженого хреста. Центральна баня підноситься над святилищем, а не над середньою навою, як це буває звичайно в гуцульських церквах.

“Хрест на церкві, вироблений із заліза слюсарем, держить ся на штибли, верх котрого зроблений місяць, закінчений двома звіздами, – читаємо в “Гуцульщині” Володимира Шухевича. – Від місяця розходять ся з під лівої цуклі на боки дві лілії; продовженням долішних двох луків хреста є перехресте (два грубі гранчасті залізні рамена), між яким в'є ся вуж; у середині, в місці, де перехресте сходить ся, перекриває його з обох боків пукля середуца, з під котрої в чотирох вуглах вибігають проміння. Крім сих головних частий украшений хрест по кінцях рамен пуклями з хрестиками”<sup>9</sup>.

Дещо по-іншому вирішено проблему куполів з хрестами в Канаді. Над чотирма гостроверхими причілками хрестоподібного даху вбудовано “маківки” з хрестами, й таким чином будівля набрала типового вигляду п'ятиверхової гуцульської церкви. Як і на більшості старих гуцульських церков, на канадській хрести грецькі, чотирьохраменні. І це не випадково. Святий Володимир Великий на своїх монетах деколи зображений у короні, яка завершена чотирьохраменним хрестом. Такий самий хрест він держить у правій руці. На одному із саркофагів, знайдених у руїнах Десятинної церкви, де були поховані святий Володимир і його жінка Анна, є накреслені вісім хрестів, усі вони 4-кінцеві.

На основі матеріалів, уміщених у зарубіжних виданнях, маємо уяву про інтер'єр згаданого храму в канадському парку. Нутро церкви, стіни і стелю оббито кедровими дошками. З кедрового матеріалу за планами великого знавця церковного мистецтва, художника із Саскатуну Теодора Барана, виконано також престіл, тетрапод і проскомидійник; ікони для іконостаса намалював олійними фарбами у візантійському стилі той же художник Теодор Баран. Поблизу церкви було зведено ще й дзвіницю.

Про високу архітектурну та мистецьку цінність гуцульської церкви, що виросла за океаном, свідчить хоч би той факт, що Канадська рада дерев'яного промислу присудила архітектору Ігорю Стецурі першу премію з-поміж 71 надісланих на конкурс спроектованих дерев'яних будівель нежитлового призначення. Після цього талановитий митець одержав десятки нових замовлень на проекти церков.

Досвід храмового будівництва в США, Канаді, Австралії та інших країнах, де сьогодні великі українські діаспори, є повчальним і для мешканців Прикарпаття. У зарубіжних шанувальників дерев'яної архітектури маємо навчитися берегти надбаня матеріальної культури минувшини. Між тим, як відзначають дослідники, необмежені пропозиції будіндустрії, на жаль, у XXI ст. зіграли злий жарт із карпатськими дерев'яними храмами, переданими у власність або користування релігійним громадам. Сучасні самодіяльні "зодчі", позбавлені естетичних смаків, а інколи й здорового глузду, на свій розсуд глумляться над безцінними витворами талановитих майстрів минувшини. На зміну оцинкованій блясі, якою ще недавно масово оббивали дерев'яні церкви (часто від землі до хреста на верхів'ї) нині прийшли пластикова вагонка, металочерепиця, гіпсокартон, ламберія тощо. Після такої "реставрації" цінний сакральний об'єкт перетворюється в культову камеру. Чим далі, тим, зрозуміло, складніше зберегти давні храми від руйнівних наслідків природних і людських чинників, хоча, приміром, у Скандинавії змогли музеєфікувати дерев'яні культові споруди ще XIII ст. Та до них, як відзначають дослідники, нам рівнятися рано – скромніші б завдання виконати<sup>10</sup>.

Далеко від матері-Вітчизни України сьогодні мешкають і працюють ці люди. Але вони свято бережуть свою віру, мову, традиції, будують храми, бажають кращої долі своїм рідним і близьким, усім землякам-українцям, які живуть над Дніпром, над Дністром, на берегах Черемоша й Прута, Чорного чи Азовського морів, у степовій місцевості, у великих містах чи малих селах.

1. Україна молода. – 2009. – 3 жовтня. – С. 13.
2. Шухевич В. Гуцульщина. Перша і друга частини. Репринтне видання / Володимир Шухевич. – Верховина : Журнал "Гуцульщина", 1997. – С. 141–142.
3. Тимків Б. Мистецтво України та діаспори: дереворізьба сакральна й ужиткова / Богдан Тимків. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – С. 149.
4. Шерех Ю. Третя сторожа. Про церкви Радослава Жука / Ю. Шерех. – К. : Дніпро, 1993. – 147 с.
5. Там само.
6. Тимків Б. Назв. праця. – С. 151.
7. Там само. – С. 152.
8. Перевал. – 2000. – № 2–3. – С. 87.
9. Шухевич В. Назв. праця. – С. 144.
10. Україна молода. – 2009. – 3 жовтня. – С. 13.

*Лилия Борисевич,  
Мечислав Фиглевский*  
(г. Ивано-Франковск, Украина)

**Элементы гуцульской сакральной архитектуры  
в храмовом строительстве украинской диаспоры**

*В статье отмечается, что церкви, построенные в гуцульском стиле, сегодня можно увидеть не только в Галичине, Закарпатье или Буковине. Украинцы, эмигрировавшие в США, Канаду, Австралию, а также в другие страны, навсегда сохранили в сердцах воспоминания о самобытной сакральной архитектуре деревянных церквей, в частности гуцульских; они пытаются воплотить отдельные элементы при строительстве новых, уже современных храмов в тех поселениях, где они сейчас работают и проживают. Рассказывается о талантливых украинских архитекторах – авторах оригинальных сакральных сооружений, построенных в разных странах, с заметным влиянием богатства архитектуры гуцульских деревянных церквей.*

**Ключевые слова:** сакральная архитектура, гуцульские церкви, ЮНЕСКО, деревянные храмы, народное искусство, иконопись, украинская диаспора.

*Liliya Borysevych,  
Miechyslaw Fihlevskiy*  
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

**Hutsul sacred architecture in the temple construction of the Ukrainian diaspora**

*The article notes that the churches, built in Hutsul style, may now be seen not only in Galicia, Transcarpathia or Bukovyna. The Ukrainians who emigrated to USA, Canada, Australia and other countries, forever preserved in the hearts mention about sacred architecture distinctive wooden churches, including Hutsul; they try to put some elements in the construction of new, modern churches are in those areas where they now work and live. Covers how talented Ukrainian architects – creators of the number of original sacral buildings constructed in different countries, with the notable influence of architecture wealth of Hutsul wooden churches.*

**Key words:** sacred architecture, Hutsul churches, UNESCO, wooden temples, folk art, iconography, Ukrainian descent.

УДК 94(477.85:74)  
ББК 63.3(4 Укр)52

Ірина Свйонтек  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

**Презентація макета 5-го альбому  
“ГУЦУЛЬСЬКІ ВИШИВКИ КАРПАТ.  
МИСТЕЦТВО ГЕОМЕТРИЧНОГО ОРНАМЕНТУ І КОЛОРИТУ”,  
присвяченого  
“КОСМАЦЬКИМ ВИШИВКАМ КОСІВЩИНИ”**

*“Космацькі вишивки Косівщини” входять до 5-го мистецького альбому із серії “Гуцульські вишивки Карпат. Мистецтво геометричного орнаменту і колориту”, що охоплює вишивки Галицьких Карпат. Вишивок та фотографій дуже багато, тому 5-й альбом буде видано у двох частинах, кожна з яких має понад 200 сторінок багато ілюстрованих таблицями зразків вишивок і фотоілюстраціями давніх традиційних автентичних вишивок з фондів музеїв і типажів гуцулів Космача у традиційному одязі. Майже всі фотоілюстрації авторські, зроблені впродовж 42-х років пошукової роботи (1970–2012 рр.). Зразки вишивок на таблицях теж відшиті автором. Поодинокі фотографії запозичені.*

**Ключові слова:** “нумеровий”, “кнігіньковий”, “княгиня”, вуставки, нагрудник, аксесуари, інтер’єр, етнодизайн, типажі, географія орнаменту, “джумеря”, “капсльований” кептар, “гугля”.

Село Космач дуже багате вишивками. Космачани дотримуються традиційної ноші до початку ХХІ ст., хоча вже не в побуті, але на Петра (храмовому святі села); до тепер справляють весілля у традиційному одязі. Усе це вабить художників, туристів до Космача. І це ж вабить мене вже 42 роки, заставляє періодично приїжджати до Космача.

Джерелами космацьких вишивок послужили не лише вишивки села, які перемальовувала, фотографувала впродовж 42 років, під час храмових свят на Петра (12 липня кожного року), традиційних весіль, під час фестивалю “Великдень у Космачі”, у фондах музеїв області – Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею, Івано-Франківського обласного художнього музею, Коломийського Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського, Косівського музею народного мистецтва Гуцульщини. Саме в музеях я мала можливість відшукати давні взори – взори кінця ХІХ – початку ХХ ст. Також запозичала зразки взорів вишивок з приватних колекцій – Григорія Смольського, Петра Арсенича, Дмитра Пожожука, Гафії Чорняк і від селян Космача тощо.

Космацькі вишивки відносяться до геометричного орнаменту, тому їх легко перемальовувати на міліметровому папері, а потім відшивати на полотні. Кожна вишивка складається з рисунка, який вишивають на полотні; у народі такий рисунок називають “розводом”. І лише після вишиття “розводу” починається заповнення його кольоровими нитками.

Рисунок – це взір вишивки. Рисунки різні. Кожен рисунок (взір) має місцеву назву за головним орнаментальним мотивом та різні варіанти укладання цих мотивів:

- за величиною орнаментальних мотивів;
- за композицією орнаментальних мотивів;
- за поєднанням двох і більше мотивів у одній орнаментальній композиції на вуставці жіночої сорочки чи нагруднику чоловічої сорочки;
- за будовою вуставки (з поверхницею чи без, в один, у півтора, у два та більше рапортів за висотою).

У кінці ХХ ст., коли я почала вивчення космацьких вишивок, то вже не бачила на чоловіках вишитих нагрудників. Рідко зустрічала чоловічі сорочки, вишиті за давніми звичаями, лише на комірці та коротких пазухах. Думаю, короткі пазухи та короткі нагрудники були тому, що чоловіки носили “*череси*” (широкі шкіряні паси).

Колорит узорів залежав від колориту верхнього одягу космачан і мусів гармоніювати з ним. Нитки були вовняними, кольори їх мали такі місцеві назви: “*біла жовть*” (лимонний), “*червона жовть*” (морквяний), “*третя жовть*” або “*тротєнка*” (помаранчевий), “*цвітна*” (червоний), “*темна*” (вишневий). Ці кольори гармоніювали з колоритом хусток, сердаків, кептарів “*капсльованих*”, запасок, червоних “*капчурів*” (шкарпеток), чоловічих сукняних штанів, “*кресань*” (капельюхів), “*джумерь*” (шапок з чорної овечої шерсті), “*свит космацьких шляхетських*” (вишитих плащів з кремowego сукна), “*гузь*” (обрядових накидок з капюшоном), які шили з білого сукна з кремовим відтінком.

У 1972 р. Лук’ян Никорак, гордий, поставний гуцул, який завжди на Петра був одягнений у традиційний одяг першої половини ХХ ст. з ніг до голови, називав космацькі вишивки “*взорами Довбуша*”.

Церкви в Космачі оздоблені лише космацькими взорами, таким чином космачани віддають честь своїм предкам, безіменним авторам вишивок минулого, та зберігають унікальні вишивки свого села. Цей звичай можна взяти за приклад для всіх сільських церков України, таким чином точно відновити стародавні зразки вишивок ХІХ–ХХ ст. і зберегти унікальність вишивок різних сіл. Туристи не мають доступу до фондів музеїв і тому не можуть оцінити всієї величі таланту вишивальниць минулих століть, а відвідини церкви даватимуть можливість оцінити велич культурної спадщини нашого народу й культуру нащадків, які зуміли шанобливо віднести до шедеврів полотняного мистецтва того чи іншого села – своєї маленької Батьківщини.

У зв’язку з вище сказаним, прийшлося змакетувати альбом так, щоб гармонійно все це скласти на сторінках мистецького альбому про вишивки села Космач.

Вишивки села Космач – це вишивки лише одного села Гуцульщини, а я вивчаю вишивки всіх сіл цього регіону. Тому назва альбому така: “*Гуцульські вишивки Карпат*”. Це мій 5-й альбом із серії вишивок Галицьких Карпат. А так як цей альбом присвячений лише вишивкам села Космач, то до його назви додаю “*Космацькі вишивки Косівщини*”. Вишивок і типажів гуцулів Космача настільки багато, що довелося змакетувати альбом у двох частинах.

Кожен альбом має також назву “*Мистецтво геометричного орнаменту і колориту*”. Це звертає увагу на те, що космацькі узори відносяться до геометричного орнаменту та що вони є прекрасними, унікальними творами майстрів вишивки села минулих століть.

### Структура альбому

#### ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Подано мапу Косівщини, загальний опис і показ традиційного одягу локальних осередків Косівщини, щоб побачили читачі, яка багата Косівщина та як на фоні цих осередків виглядає Космач.

#### СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА

##### 1-й підрозділ.

##### ОПИСОВИЙ

Подаю опис традиційних вишивок села Космач минулого, поняття про мистецтво геометричного орнаменту та наводжу перелік місцевих назв узорів Космача.

У розповіді про “Мистецтво колориту” наводжу місцеві назви кольорів ниток для заповнення розводів космацьких узорів та відповідні номери ниток ДМС згідно з міжнародною шкалою ДМС. До речі, усі розводи взорів традиційних вишивок вишиваю особисто й заповнюю їх кольоровими нитками ДМС.

Описую будову вуставок жіночих і нагрудників чоловічих сорочок, а також структуру альбому.

Подаю відомості про сучасний стан вишивок Космача. У селі діє два фольклорно-етнографічні колективи (дорослий і дитячий) та колектив інструментальний; організовано фестиваль “Великдень у Космачі”. Жінки Космача вміло пишуть писанки та показують майстер-класи.

Ілюструю своїми фотографіями, зробленими в селі у різні роки.

## 2-й підрозділ

“Мистецтво геометричного орнаменту і колориту” представляє лише зразок опису таблиці та фотоілюстрацій традиційних вишивок і типажів космачан.

Вишивки зразків, відшитих мною на полотні, подаю в альбомі під назвою **таблиці** (**а** – розвід, **б** – розвід, заповнений кольоровими нитками ДМС).

**Зразок** – фотоілюстрація, яка послужила для відшиття розводу до таблиць. Якщо взір відшила в селі, то подаю прізвища жінок, від яких його запозичено.

Вишивки автентичні та типажі космачан подаю під назвою **фотоілюстрації**, кожна з яких пронумерована. Дано дуже багато автентичних вишивок, щоб читачі мали змогу помилуватися мистецтвом вишивки та вчилися тому, як твориться орнаментальна композиція (взір) з орнаментальних мотивів. Альбом – це, по суті, майстер-клас для вишивальниць чи студентів Інституту мистецтв.

При подачі вишивок слідує типовій схемі, як у попередніх альбомах, а саме:

### Опис таблиці:

#### Таблиця 1

Уставка жіночої сорочки (*фрагмент*). Розвід: полотно бавовняне, нитки ДМС, техніка – хрестик. Геометричний орнамент. Місцева назва узору – “*летячий*”.

**Табл. 1 а.** Лицевий бік розводу вишито чорними нитками ДМС (310), хрестик.

**Табл. 1 б.** Лицевий бік розводу заповнено кольоровими нитками ДМС: вишневий (902), морквяний (900), помаранчевий (740), лимонний (444) тощо.

Підпис “Таблиця 1 а” подано під розводом узору “*летячого*”.

Підпис “Таблиця 1 б” подано під розводом узору “*летячого*”, заповненого кольоровими нитками.

Далі подано ілюстративний матеріал до таблиці:

- **Зразок автентичної вишивки**, яку відтворено на таблиці 1 (1 а та 1 б) – це може бути малюнок чи фотографія.
- **Фотоілюстрації вишивок і типажів космачан до таблиці 1:** (таких фотоілюстрацій може бути різна кількість, залежно від того, наскільки популярний той чи інший узір серед космачан).

В альбомі кожна **вишивка та типажі** космачан пронумеровано, паспортизовано та подано за такою послідовністю:

- **традиційні вишивки** жіночих, чоловічих і дитячих сорочок;
- **аксесуари**;
- **інтер’єр** хатній і церковний;
- **етномода** (застосування узорів для сучасного одягу – блузочок, суконь тощо).



Введено **рубрику** – “**Географія орнаменту**” в селах Косівщини або селах районів Гуцульщини – Верховинському, Надвірнянському, на Буковинській Гуцульщині чи на Рахівщині в Закарпатті.

### **Місцеві назви взорів подано в наступній послідовності:**

Узір “*летячий*” вважається емблемою Космача, тому й почала з нього.

Далі дуже розповсюджений узір “*кнігінковий*”, який ніби призначений для уставки сорочки “княгині” (молодої). Подано різні варіанти його.

### **Класифікація**

Старалася згрупувати вишивки за подібністю мотивів, орнаментальною приналежністю:

- 1) рослинний: “*черешневий*”, “*вишневий*”, “*сливовий*”, “*тюльпановий*”(?), “*сосновий*”, “*дубовий лист*”, “*ромашковий*”, “*квітковий*”, “*у чорнобривці*”, “*модриновий*”; “*ружевий*” можна відносити до “*астрального*” орнаменту, але гуцули цей узір називають “*ружевий*” від слова роза (“*ружа*”);
- 2) астральний: зіркоподібні мотиви, які в австрійський період носили назву “*штернові*”;
- 3) нумеровий: “*нумеровий*”, де подано восьмиподібні орнаментальні мотиви;
- 4) за походженням: “*волоський*”, “*рожнівський*”, “*микуличинський*”, “*ріцький*”;
- 5) за будовою: різні види “*скосаків*” – узорів, які укладено по діагоналі; часто це унікальні взори, але в останні роки космацькі вишивальниці почали використовувати традиційні мотиви для створення скісних композицій;
- 6) комбіновані узори: “*ільчитий*” (комбінація “*скриньового безконечника*” з “*ріцьким дрібоньким*”); “*коверцьвий*” (комбінація орнаментальних мотивів “*скриньового безконечника*” з “*пушкати*”) тощо.

## **Друга частина 5-го альбому “Космацькі вишивки Косівщини” із серії**

### **“Гуцульські вишивки Карпат. Мистецтво геометричного орнаменту і колориту”**

Починаю з рослинного орнаменту – взорів “*черешневих*”, “*вишневих*”, “*сливових*”, “*соснових*”, “*на дубовий лист*”, “*ромашкових*”, потім різні видів “*ключкатих*” тощо.

Після взорів і типажів гуцулів, які мені вдалося сфотографувати біля церкви на Петра, наводжу вишивки, що вже не побутували в селі в кінці ХХ ст. та на початку ХХІ ст., місцеві назви яких мені не відомі. Взори цих вишивок запозичено з колекції фондів Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею.

Подано прізвища респондентів, людей, від яких місцеві назви космацьких узорів мені вдалося запозичити, крім того, що більшість узорів усе ж таки дізналась від космачан у селі ще в 70-х рр. ХХ ст.

Вишивальниця Гафія Чорняк вишиває зразки узорів вишивок Космача у вигляді рапортів орнаментальних мотивів і підписує місцеву назву кожного. Деяким узорам сама дає назви. Вишила перший альбом з ініціативи Михайла Дідишина, директора музею імені Олекси Довбуша; цей альбом зберігається в музеї. Другий альбом зберігається в Гафії Чорняк. Третій альбом почала вишивати у 2012 р.

На мою думку, варто видати альбом “Космацькі вставки” Григорія Смольського та зразки рапортів узорів космацьких вишивок, нашитих вишивальницею Гафією Чорняк.

Вважаю, що й у фондах музеїв Львова та Києва, а також у космачан ще можна відшукати деякі унікальні взори, які не ввійшли до цих альбомів, і в майбутньому видати 3-ю частину альбому “Космацькі вишивки Косівщини”.

### Резюме.

“Космацькі вишивки Косівщини” у двох частинах – складова 5-го мистецького альбому “Гуцульські вишивки Карпат”. У альбомах подано більшість зорів вишивок на 140 таблицях і 756 фотоілюстраціях. Кожна частина альбому має понад 200 сторінок.

На таблицях подано узори космацьких вишивок, відтворені автором.

На фотоілюстраціях подано узори автентичних вишивок з фондів музеїв, приватних колекцій та сфотографовані автором, а також типажі космачан, сфотографовані автором у селі та під час фестивалів у містах і селах області.

До альбому введено такі рубрики:

- Традиційний одяг і вишивки жіночих, чоловічих і дитячих сорочок;
- Аксесуари;
- Інтер’єр хатній і церковний;
- Етномода;
- Географія орнаменту;
- Респонденти.

*Ирина Свйонтэк*

(г. Ивано-Франковск, Украина)

### **Презентация макета 5-го альбома**

#### **“Гуцульские вышивки Карпат. Искусство геометрического орнамента и колорита”, посвященного “Космацким вышивкам Косовщины”**

*“Космацкие вышивки Косовщины” входят в 5-й художественный альбом из серии “Гуцульские вышивки Карпат. Искусство геометрического орнамента и колорита”, охватывающий вышивки Галицких Карпат. Так как вышивок и фотографий очень много, 5-й альбом будет издан в двух частях, каждая из которых имеет более 200 страниц, иллюстрированных таблицами образцов вышивок и фотоиллюстрациями древних традиционных аутентичных вышивок из фондов музеев и типажей гуцулов Космача в традиционной одежде. Почти все фотоиллюстрации авторские, сделанные на протяжении 42-х годов поисковой деятельности (1970–2012 гг.). Образцы вышивок на таблицах тоже отшиты автором. Одиночные фотографии заимствованы.*

**Ключевые слова:** “номеровой”, “книгиньковый”, “княгиня”, вуставки, нагрудник, аксесуары, интерьер, этнодизайн, типажы, география орнамента, “джумеры”, “капслеваний”, кептар, “гугля”.

*Iryna Svyontek*

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

### **Presentation of the layout of the 5th album “Hutsul embroidery of the Carpathians.**

#### **The art of geometric ornament and color”**

#### **devoted to “The Kosmatsky embroidery of Kosivschyna”**

*“The Kosmatsky embroidery by Kosivschyna” is a part of the 5th album art from the series “Hutsul embroidery of the Carpathians. The art of geometric ornament and color”, covering embroidery the Galician Carpathians. Embroideries and photos are very much because the 5th album will be released in two parts, each of which has more than 200 pages of illustrated many tables embroidery designs and photoillustrations of ancient authentic traditional embroideries of the Museum and typecasting Hutsuls Kosmach in traditional dress. Almost all TION author made over 42 years to do a search (1970–2012). Embroidery on tables are too vidshyti author. Rare photos borrowed.*

**Key words:** “numeroy”, “knihintkovyy”, “princess”, vustavky, bib, accessories, interior, etno-desingn, valais, the geography of ornament, “dzhumerya”, “kapslovanyu”, waistcoat, “guglja”.

УДК 7.091. 4  
ББК 63.3(4 Укр)52

*Віолетта Блощинська*  
(м. Івано-Франківськ, Україна)

### ГЕРМЕНЕВТИКА (ІНТЕРПРЕТАЦІЯ) ГУЦУЛЬСЬКОГО ФЕСТИВАЛЮ

*У статті розглядаються зміст і специфіка призначення Гуцульського фестивалю загалом і Космацького зокрема.*

*Ключові слова: автентика, емоція, етнос, імператив, інновація, парадигма, процес, сакральний, спосіб, стиль, явище.*

Серед велетенського об'єму слів сучасного лексикону дуже мало, на жаль, несуть у собі емоційний позитивний зміст не тільки за суттю, але й за наслідком свого призначення і поширення. Однак деякі слова стали в практиці культурного, побутового та естетичного використання настільки популярними, що зустрівши їх у тексті або й почувши звучання, відчуваєш майже на смак. Як супровід, виникає почуття піднесення, а вже затим приходиться позитивне усвідомлення, що у вервечку сірих одноманітних буднів уплітається щось суспільно оптимістичне і позитивно пізнавальне. Назва, поняття, термін, означення – філологічні складові, які стосуються всієї сукупності того, що належить слову фестиваль.

Фестиваль важливо розглядати й оцінювати також як процес, спосіб і явище водночас, популярний у всьому світі саме за позитивну своєрідність форми відображення, цікавий своїм змістом і прийнятно корисний у цілому за наслідковою емоційною пам'яттю.

Відомо, що фестиваль як веселе, радісно піднесене масове дійство виник на початку XVIII ст. у Великобританії і поступово поширився по всьому світу. А в XX ст. фестивалі стали практичним відображенням національних, міжнародних, міжетнічних, світових культурних надбань, потреб і пропозицій у царині професійного та декоративно-прикладного мистецтва, спектр яких – різноманітний і різнокольоровий, як соціосередовище, в якому народжується диво духовного та матеріального творення. Звісно, що в часи сьогодення фестивалі стали не тільки розгорнуто-тріумфальним парадом багатовидової творчості, а й набули вузькоспеціалізованого характеру, залежно від презентаційної мети й накопиченого фонду конкретного мистецького продукту. Наприклад, музичний, поетичний, кулінарний, винний чи кінофестиваль. Спеціалізація – це рівень професійних здобутків, але ж і народна фестивальна творчість, яка більш вільна, незалежна та навіть спонтанна, що супроводжується варіантними мотивами створеного, не менш приваблива. Вона ще й більш доступна, бо саме їй притаманна всеосяжність. І в ній завжди буде присутня ознака суспільної корисності. Без сумніву, фестивальна діяльність, як окремий компонент культури, містить у собі риси й ознаки складного самодіяльного творчого продукту. До того ж, варто насмілитися, з огляду на актуальну потрібність і активаційну розгорнутість, назвати фестиваль і мистецьким витвором також, тому що він відображає горизонти естетичної – як індивідуальної, так і колективної – потреби, бо накопичує в собі образи та елементи мистецтва. Паралельно долучає побут, працю, культуру. І стає цілком органічним. Усіма своїми частинами фестиваль уособлює та відтворює горизонти здобутку й вертикалі потреб. Не можна ж заперечувати, що естетичні погляди, смаки, уявлення та навіть ідеали, які визначаються внутрішнім духовним наповненням людини (людей) і, збагачуючи саме життя, перебувають майже завжди у стані зворотної дії. Фестиваль однозначно і відрізняється від інших видів творчості тим, що потребує не камерності, а простору і масштабу. Звернімо

увагу й на таку особливість, своєрідний акцент: фестиваль вбирає в себе не тільки мистецькі, але й суспільно-виробничі, технічно відтворені та соціальні напрацювання, що також є відображенням соціальних інтересів людей. А відтак, певною мірою всмоктує по крихті світ – в усій його багатозаровій багатолікості.

Не варто забувати й того, що фестиваль як складна самотворча система в культурному просторі виконує ряд цілком видимих і конкретних функцій, які відображають зміст та призначення і забезпечують його цінність.

Насамперед, як мені бачиться, в переліку поліфункціональної здатності фестивалю до актуалізації, базовою має бути комунікативна. Колективна творчість такого масштабу і такої специфіки розгортання та вмісту і змісту її сутності, за природою культуротворення фестивалю, завжди об'єднана. Напевно, тільки під час молитви можливе подібне єднання, хоча метою такі форми комунікації, як фестиваль і богослужіння, між собою, звісно ж, різняться. Сприйняття культурного продукту, який відображається у фестивальному коді, його знаковій системі комунікаційних символів відбувається за законами не тільки мистецтва загалом, а в першу чергу і насамперед – за законами спілкування. Активна і пасивна участь соціуму – обов'язкова умова реалізації, включення в сферу колективного життя і втілення цілей. І, з огляду на комунікативну функцію, діє принцип: “Свій серед своїх” – незалежно від статусу, професії, віку, статі та інших соціальних ознак. Це майже як “чуття єдиної родини”.

Друга функція фестивалю – явно евристична (інформаційна), оскільки повідомлення, яким супроводжується фестиваль – у кольорах, звуках, запахах, формах, дотиках, обрисах – магнетично-пізнавальна. Фестиваль притягує до себе всім спектром власної специфічної спроможності, мозаїкою пропозицій і здатністю дати, представити, взяти, отримати та відчутти, зрозуміти, усвідомити і придбати, вмістити в собі духовне і зберегти матеріальне. Інакше кажучи, інформаційно “голодним” учасник фестивального процесу однозначно не залишиться. Прийнята душею і розумом інформація стає інтелектуально-емоційним “меню” в багатовидовому асортименті.

Фестиваль виконує також і суспільно-перетворюючу функцію, в основі якої лежить вивільнення енергії такої сили, під час якої емпіричний досвід людини зазнає впливу на саму чуттєву і субтильну його складову – психіку. І під впливом емоційного чуття відбувається нехай не повнооб'ємне, нехай і часткове, але таки духовне переродження, духовна видозміна. На природно гнучкому рівні людини з її здатністю до пристосування і наслідування – це механізм трансформацій, метаморфоз людської натури. Відтак частково змінюється не тільки світогляд, але й поведінка. Окрім того, не виключено, що в результаті внутрішніх метаморфоз можуть “прокинутися” в учасника приховані задатки до творчості. А це – корисне набуття.

І, звісно ж, ніяк не можна аналізувати суть фестивалю без гедоністичної функції.

Художнє пізнання, культурне спілкування, якщо воно якісне і ціле покладаюче, приносить не тільки духовне, але й тілесне задоволення. А на найвищому піку – насолоду. Ця функція опирається на фундаментальну природну потребу в задоволеннях людини, наділеної чуттєвістю і прихованим або усвідомленим прагненням – продовжити в часі позитивні реакції, зробити їх тривалими, такими, які дають наснагу жити й відчувати смак життя.

Зрештою фестиваль ще й виховує (виховна функція) людину як учасника, а через неї й частину соціуму, або ж його достатньо великий прошарок. Досвід співучасті помножує і розширює загальний життєвий досвід людини. Фестивальна задіяність, активність включення розсуває до певної міри вузькість індивідуального способу буття і передає суб'єкту багатобразний колективний досвід – від традиційного, консерватив-

ного, фундаментального до модерново-новітнього. Тобто отриманий досвід робить життя більш вартісним, організованим, узагальненим, осмисленим і дозволяє людині самій вибрати індивідуальні культурні засади, підібрати критерії оцінки, накопичити духовні реакції і гнучко реагувати на подібні сигнали та знаки відповідно до життєвих обставин, акумулюючи концентрований у собі вже індивідуальний художній досвід.

Таким чином, ураховуючи поліфункціональну спроможність, усім своїм ресурсом фестиваль сприяє соціалізації людини й орієнтує її на усвідомлення колективної та власної самоцінності.

З утвердженням незалежності в Україні, як державі й культурного простору, до масової фестивальної практики долучилася й Гуцульщина. Мене найперше цікавить глибинна суть, зокрема, саме гуцульського фестивалю і його призначення та вияв.

Географічно, просторово Гуцульщина – великий регіон, під егідою якого майже всі Карпати. Кожна з місцин Гуцульщини – Прикарпаття, Буковина чи Закарпаття, будучи єдиним етнічним та природно обумовленим середовищем – презентує країні та світу своєрідну неповторність. Будь-яке місце, будь-яке село спроможне автономно пропонувати власне, схоже з іншими культурними набутками, надбання, які характеризують творчий продукт регіону і, в той же час, відмінне, з власними елементами – формою, кольорами, їх поєднанням, розмірами, габаритами. Іншими словами, тими рисочками відмінностей, які притаманні тільки мікрорегіону в єдиному макрорегіоні. Перлиною гір, гуцульською Швейцарією називають Космач.

Косівський район, село Космач – це та місцина на Прикарпатті, де, як співається в гімні краю, “...пригортає Гуцульщину Україна-ненька”.

Якщо звернутися до довідників, то село Космач засноване 1427 року (відоме за письмовою згадкою з 1412 року), хоча й не дуже щільно заселене, з огляду на географію регіону, наразі вважається найбільшим за площею селом в Україні. Космач має свою історію, відповідну до середовища та етносу, що його населяє, до викликів того ж таки всесильного Хроноса, до домінант духовності, до моделей культурного сценарію і ще багато чого відомого, прихованого й навіть таємно-містичного. Бували тут і знані люди, а писали про гуцульський край – ой як багато! І серед них: І.Франко, Г.Хоткевич, М.Коцюбинський, О.Кобилянська, М.Павлик, М.Черемшина, Ю.Федькович, Б.Лепкий, В.Грабовецький. Тут народився письменник Михайло Петрушевич, починав свій життєвий шлях заради християнської віри і людського добра блаженний Омелян Ковч. Старанно працює над історичною спадщиною краю доктор історичних наук П.Сіреджук, презентує рідне село доктор мистецтвознавства О.Никорак та багато інших непересічних постатей.

Лінгвісти розшифровують назву цього великого поселення як “Келію сонця”, що цілком виправдано тією ж географічною специфікою, геологічною “архітектурною конструкцією” його місця розташування. Саме серед гір світило за час свого маршруту над Космачем породжує унікальний і дивовижний для ока сонячний галоефект світла. Переломлення променів, їх проходження через атмосферне марево, їх танець особливо зранку чи в надвечір’я, малює уважному спостерігачеві надзвичайну картину, яку хочеться оцінити як ейфорію вогняного саява, іризацію неба й гір, полонин і будівель. Варто і помолитися дивовижу.

Космацькі стежки добре вивчив у свій час Олекса Довбуш, залишивши саме в цьому місці не тільки своє життя і серце, але й енергетику опришківської бувальщини, яка продовжує будити фантазії, мрії і гордовито оберігає пам’ять про легендарну і реальну особистість, символ бунтарства, мужності і (пробачте за певну викличну сміливість виразу) ідеал справжнього чоловіка (мужчини) – палкого, пристрасного, істинно

реального як правічні гори і стрімкі, кришталево-чисті потоки, як саме небо, що розгорнуло крила над дивовижним краєм.

Отож, космацька земля має у своєму історичному резерві багато імен і не менше хронологічних віх – вагомих і актуальних для сьогодення. Як на мене, на додаток до попередньої досить таки скупі історичної довідки, цікавим фактом для роздумів є й те, що саме в Космачі з'явилася перша на Гуцульщині читальня “Просвіти”. Сюди тягнулися заради фізичного й духовного оздоровлення, заради творчого натхнення Олекса Новаківський, Філарет Колеса, Ірина Вільде, Олесь Гончар, Сергій Параджанов, Іван Миколайчук, Володимир Івасюк, Назарій Яремчук, Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Степан Пушик. Отож, підґрунтя, з точки зору співучастності і взаємозалежності суб'єктів і об'єктів, очевидне – не помітити його просто неможливо. А відтак – постаті, символи, середовище однозначно таки відіграють базову роль у процесі творчості, яка має природний характер накопичення і зворотної сублімації – як фаза переходу з твердого стану (фізичного і матеріального тіла) в легкий, але не менш вагомий, атмосферний (духовний). Поєднуючись між собою, вони й народжують животворне автономно спроможне “дитя” – сакральний унікальний культурний продукт, який має місце залежно від місця його появи (пробачте за тавтологію).

Як фундамент для вивільнення потоку вільного й осмисленого вибору в процесі національної ідентифікації в 1990 р. було організоване товариство “Гуцульщина”. Тим паче, що у світі загалом та в Україні зокрема намітилися передумови для фокусування певних культурних процесів, яким усе більше сприяла потужна інформаційна комунікація, забезпечена технічними тогочасними досягненнями науки. І у вервечку активної самодекларативності свідомо й потужно втягнувся не тільки увесь географічно окреслений гуцульський край, але й розпорошений по всьому світі етнос, який мешкає в Канаді, Австралії, Європі, США й родом звідси, з Карпат. Набирала сили українська ментальність. І саме на Гуцульщині вона з елементами власної автохтоніки зуміла зайняти свою унікальну культурну нішу на території не тільки України, але і Європи та світу. Саме національно, етнічно орієнтоване товариство виконувало не тільки формальну просвітницьку роль певної спільноти на автономній території, об'єднаної спільними засадами. Товариство започаткувало корисну практику ритмічно організованого спілкування на міжнародному рівні максимально широких комунікацій. Ім'я її – фестиваль та на його базі – конгрес, симпозіум, конференція як періодичні формати науково-теоретичних зібрань.

Крок за кроком, рік за роком гуцульський фестиваль набирив обертів, починаючи з 1991 р. Акценти фестивалю, як фундаментальна вісь активації, втілені в життєво важливих складових та історичних елементах, які відображають минуле й сьогодення, стабільно незмінні: створити, віднайти, показати, запропонувати, похизуватися (чому б і ні?), відчути, побачити, доторкнутися, понюхати, посмакувати й купити. Змінюється місце дислокації та консолідації. Кожен куточок Гуцульщини, отримує право на проведення фестивалю. Це – Косів, Рахів, Вижниця, Коломия, Верховина, Яремче і, навіть, Івано-Франківськ чи Львів, де час від часу відбуваються гуцульські конгреси. Космач, будучи невід'ємною частиною Косівщини, особливо заслуговує на право організувати власний фестивальний перформенс. Отож, визнаймо, що і акценти, і місце гармонійно поєднуються, актуалізуються і відповідають принципам доцільності та корисності.

Вірогідно, що не оголошеним, але філософським і приховано символічним девізом фестивалю є гасло: “Якщо (борони, Боже!), замовкнуть люди, то про них говоритимуть речі, людьми створені”. І в цьому глибинна суть фестивалю.

Чому ж гуцульський фестиваль можна розцінювати одночасно як процес, спосіб і явище? Спробуймо розібратися на теоретичному рівні, який тільки підтверджує в даному контексті реально існуючу практику творчості, що поєднує в собі названі складові.

Фестиваль як процес. Власне процесу притаманна послідовна зміна дій, процедур, ритуалів, які реалізуються через суб'єкт (суб'єкти) в просторі й часі. Гуцульський ритуал має давнє коріння і дуже мало змінився від часів своєї появи. Він константний, традиційний, а також паралельний органічно вписується в процедуру взаємопов'язаних між собою дій, актів процесуального перебігу.

Фестиваль як спосіб. Під цим терміном ми розуміємо і певну дію, і прийом, кшталт, триб – він домінують рукотворний і духовно підживлений, насамперед, та аж ніяк не механічний, хоча технологічні прийоми вважаються консервативними, але в цьому і є перевага гуцульського творення. Це різнобарвна мозаїка плодів творчості, яка забезпечується майстерністю, рівнем творчої уяви, фантазії виконавця та узвичаєності традиційного способу світобачення і самого образу життя. Далєбі ж, прийом – це відображення внутрішньої потреби самовираження, демонстрація етнічних ознак і спроможності людської душі – випромінювати емоції, розуму – плекати ідею та образ, а рукам – творити.

Фестиваль як явище. Він – багатопроярний, оскільки це і втілені ідеї та заплановані дії, які відбуваються на фоні природного середовища, і реактивні емоційні перетворення через зовнішній світ (у нашому контексті – це світ Карпат з його ландшафтом і географічною зоною) та відбиття середовища в сукупному чуттєвому сприйнятті. Як наслідок, первинна мотивація творчості породжує мотивацію вторинну, а вона обумовлює зміни не тільки соціального клімату, але й природного середовища. Під впливом культурних комунікацій учасників – активних і пасивних, “аборигенів” (місцевих) і “прибульців” (гостей) – частково змінюється і ландшафтне середовище, зазнаючи знакових метаморфоз, які сигналізують про безпомилкове розпізнавання культурного середовища і свідчать: саме такого місця, саме такого культурного простору більше нідє немає. Повертаючись ыз короткотривалої або й тривалої в часі зустрічі з природою Карпат, з місцевими мешканцями, людина змінюється, навіть не одразу фіксує в собі зміни, але вони заявляють про себе ностальгією. Душа й тіло знову захочуть повернутися туди, де людина отримала не тільки духовні враження, але й фізичні відчуття. Космач, маючи потужний творчий потенціал на базових, фундаментальних засадах (про них мова йшла вище), які консолідує Космацький Народний дім, започаткував власний цикл “Космацьких фестивалів”. І, хоча зберігається традиційний формат народного фестивалю широкопрофільного характеру, він набуває інших відтінків. Так, навесні 2007 р. в Космачі був проведений фестиваль “Етноеволуція”. Аналізуючи його, можна сміливо зазначити, що традиція і новаторство сміливо поєдналися. Данина традиційному підходу – це популярні, як завжди, виставки-ярмарки з великим асортиментом предметів (товарів), які відомі не тільки в Україні, але й у світі. Звісно, що до переліку входять традиційно дерев'яні тарелі, скриньки, свічники, ложки та інші предмети. Їх доповнює кераміка, рушники, сорочки, кожухи, кресані (капелюхи) – на будь-яку пору року, холошні (штани), череси (широкі шкіряні паски), які гарно підкреслюють стан – вони мають не тільки естетичне значення, але й фізично функціональне, бо підтримують м'язи й кістяк тулуба в здоровому стані, не гальмуючи свободу рухів. Не даремно звертали увагу, що гуцульські легені (молоді й старші) – неабияк стрункі, бо їх оповиває черес. Раціональним є і плетіння шарпеток та рукавиць з гуцульської домашнього прядива теплої і товстої вовни. До місця і до потреби так звані деякі галан-

терейні вироби: бесаги, торби (сумки), тайстри (оздоблені металом на основі шкіри сумки) – вивірені часом для зручності з довгими ручками-пасками, щоб носити на плечі або перекинути через корпус тіла. Змагаються майстерним виконанням поміж собою килими, верети, напинальця, ліжники, серветки, обруси – як елементи домашнього декору. Не залишилися поза увагою і прикраси з бісеру, які однозначно роблять життя більш святковим і ошатним. Не можна не замилуватися, зокрема на гердани – чудові й дуже популярні у світі нашійні жіночі намиста, вінки й віночки, оздоблені в суто гуцульському стилі. Зрештою, перелік настільки значний, що – це великий матеріал для окремого дослідження.

Що ж стосується своєрідних інновацій, закладених у самому визначенні назви “етноеволюція” (розвиток етносу, який обумовлюється потребами новітнього часу), то було запропоновано:

- майстер-класи від народних майстрів, коли можна було на власні очі побачити весь або частковий технологічний процес виготовлення конкретної речі, предмета;
- масове відвідування садиб, приватних осель (зокрема досить популярного музею О.Довбуша на подвір’ї організатора музею Михайла Дідишина, створеного ще 1970 р.);
- екскурсія (свого роду певна форма “зеленого туризму”, або швидше духовного плану екскурсії до космацької дерев’яної церкви, яку вирізняє оригінальний елемент декорування – зірки на банях, що аж ніяк не порушує ні канони традиційної культової архітектури, ні сам вигляд храму, який органічно вписується в природне середовище.

Невід’ємним доповненням до проведення повноцінного дійства можна вважати й страви гуцульської кухні, які завжди до місця і до ситуації. Зголоднілим фізично та емоційно переповненим почуттями відвідувачам завжди приємно поновити сили. Специфічною оригінальністю вирізняється в молочному виробництві сироваріння. Від ледь золотавого до темного бурштинового відтінку будз (різновид бринзи) з його гострим терпким смаком, різних форм і термінів стиглості подобається багатьом. Різноманітні вироби з борошна (пшеничного, кукурудзяного), м’ясні копчені та смажені делікатеси доповнюють асортимент страв – на будь-який смак. Духмяні трав’яні чаї та наливки, настояна на чорниці й брусниці, малині та ожині домашня горілка тільки сприятимуть апетиту, не завдавши шкоди здоров’ю, бо всі компоненти – від природи. Процес споживання традиційних гуцульських наїдків ще більше посилює сукупне враження. Отже, гуцули загалом та космачани зокрема, зберігаючи етнічну культурну матрицю, оберігають її і змінюються під впливом часу. Очевидно, що дійсно популярними стають майстер-класи. Як на мене, спостерігати за процесом творення в майстер-класі особливо цікаво та корисно, бо щось можна незвичне підглядіти й зрозуміти та оцінити в динаміці процесу творчості витвір більше конкретно, ніж споглядаючи вже завершену річ. Тоді й ціна, якщо вона висока, буде виправдана розумінням: чим і ким визначається її вартість. Зрештою, прийнятно й собі щось та запозичити – якусь образну комбінацію, певний етап технології. Навчання і пізнання раніше не пізаного – корисне завжди. Така інновація свідчить, що гуцульська творчість серйозно актуалізується в умовах сьогодення.

Загалом, таке поєднання виставки, ярмарку й екскурсії – це збалансована взаємопов’язаність краси, раціоналізму та корисності.

Тривалий час ще побутувала думка: як не крути, а навіть розгорнуте дійство – це однаково базарна практика. Дозволю собі заперечити.



Згадаймо, що віддавна та й дотепер демонстраційну функцію дійсно виконував базар, який, як правило, був “прив’язаний” до певних святкових днів. Від минулих часів до сьогодні базар був і є не тільки виставкою товарів на продаж, але й місцем зустрічі, тісних комунікацій на неофіційному рівні; і в тому його приваблива сила, бо характер його дійства і є, власне, саме свято. Проте фестиваль, зберігаючи деякі ознаки базару (роздивитися, пригледіти, оцінити, вибрати, поторгуватися і купити), розширює свої можливості, насамперед, рівнем оголошення (декларування) мети, а відтак – планування, створення проекту його формату. Визначається також рівнем консолідації зусиль, активацією учасників і програмою реалізації його проведення поетапно за допомогою залучених ресурсів: фізичних, матеріальних, фінансових, психологічних і, безумовно, духовних. Під останнім, звісно, розуміється науково-освітній підхід. Тобто, космацькому фестивалю за його сучасною природою вже не зовсім притаманна спонтанність, а властива обдумана процедура дій, які відповідають ідеї, задуму. Підтвердив це “Етнофестиваль” у Космачі? Однозначно – так, про що і свідчать журналістські нариси та замітки в часописах краю, зокрема в газеті “Галичина”, на сайтах та інтернет-сторінці Гуцульського (Космацького) Народного дому й сільської ради. Окрім того, фіксація факту в інформаційному просторі залишилася не тільки на письмових носіях, але й зберегла для історичної пам’яті й зацікавлених людей чудовий витвір мистецтва – фотоальбом подій.

2007 р. започатковано не менш цікавий фестиваль у Космачі, який надалі ретельно в межах міжнародних комунікацій відбувається щороку навесні під назвою “Великдень у Космачі”.

2008 р. – свого роду друга хвиля великодніх свят у Космачі, під час яких у рамках фестивалю поєдналося чимало елементів своєрідного народного мистецтва, колективного не тільки творчого, але й теоретично-наукового напрацювання:

- IV Міжнародний з’їзд писанкарів;
- Міжнародний симпозіум з гончарства;
- наукова конференція, присвячена 150-річчю розвитку туризму в Космачі.

Мета фестивалю визначається багатьма завданнями:

- пізнання історії;
- визначення і виокремлення ціннісних культурних орієнтацій;
- ознайомлення з традиціями і звичаями краю;
- створення на ґрунті космацької місцини творчої сцени для митців різної спрямованості;
- розширення видових можливостей туризму загалом і “зеленого туризму” зокрема;
- осмислення культурного внеску в українську національну парадигму;
- формування попиту на етнічний культурний продукт.

Одночасно відбувається пошук спільними зусиллями коштів не тільки на проведення фестивалю, але й поліпшення стану доріг, благоустрій пунктів перепочинку й ночівлі, тривають роздуми над новими культурно-творчими проектами. Вже непогано “працює” досить цікава й приваблива спроба втілення нового проекту: проводити змагання на повітряних кулях, катання на конях – територія і простір дозволяють це робити не гірше, ніж серед австрійських чи німецьких Альп.

За оголошеною метою стоїть великомасштабна просвітницька робота, яка стосується, насамперед, не тільки популяризації національного у світовому просторі (світ цікавиться українським національним виміром і якістю української культури весь час), а – що особливо корисно – дає змогу самим українцям подивитися на свою територію,

власну країну іншими очима, звільнюючись від нашарувань і штучно нав'язаних наліпок радянського минулого стереотипу і, на жаль, ще таки досить активного пострадянського образу мислення і культурного споживання. При цьому, хочеться зазначити, що нову душу й нову модель поведінки та образ мислення важко вибудувати, їх треба дуже обережно ліпити, як скульптуру, а вже затим розмальовувати в яскраві кольори – за прикладом Стародавньої Греції.

У цілому фокусне завдання створення такого проекту фестивалю, як “Великдень у Космачі”, – викликати якомога ширший публічний активний інтерес, а відтак на святкування охоче їдуть не тільки зарубіжні гості, а й велика кількість людей зі східної та південної України. Щоб уявити масштаб такого фестивалю, слід звернути увагу на те, що активними учасниками вже постійно вважаються писанкарі з Франції, Великобританії, Німеччини, Польщі, США, Канади, Росії, Бразилії, Словаччини, Румунії, Австралії, Австрії, Італії. Людям різних національностей бракує не тільки емоційних, освітніх вражень, але й тісних контактів на мистецькому та побутовому рівні. Спонукає до подорожей у гуцульський край вихідців з усіх регіонів України глибоко захована генетична, не завжди усвідомлена потреба – повернутися до національних витоків у тому краї, де історія минулого, традиції та звичаї святкування такого великого й вагомого для християнина свята ще вповні збереглися тут, у Карпатах. Такі свята тішать серце, милують око своєю різнобарвністю на фоні пишної гуцульської весни. Так що й природні фактори чудово “працюють” на процедуру та ритуальну своєрідність Пасхи в Космачі.

Відкриття фестивалю – це майже завжди інтрига. Будь-який предмет конкретного мистецтва, готовий до естетичного споживання (споглядання, слухання), якщо він завершений автором і представлений глядачу, не завжди передбачає інтригу. Фестиваль вирізняється ще й тим, що вся його комбінаторика має поступальну процедуру, яка розкриває свої “секрети” тільки крок за кроком, етап за етапом. Для відкриття такого дійства необхідне спеціальне озвучення і в Космачі цьому зуміли дати раду на свій же етнічний лад. Одягнуті в національні строї космачани гоноровисто застосовують свої унікальні музичні інструменти – трембіти. Їх неповторне звучання – це теж свого роду візитівка музичного середовища Гуцульщини. Повитягувані з домашніх схронів трембіти замінюють собою цілий оркестр. Довго й гучно лунають серед гір ті унікальні розлогі сигнали.

Віддав данину сучасному Кіномистецтву космацький фестиваль тим, що досить компетентно замахнувся на кінопоказ фільмів знаних українських режисерів, творчість яких не тільки торкалася Гуцульщини, а намагалася зобразити життя корінних жителів через призму авторського прочитання.

Ілюстративним етапом і хорошим прийомом для просвітизації Пасхи стала своєрідна виставка великодніх листівок з колекції знаного на Прикарпатті збирача старожитностей краєзнавця Петра Арсенича.

Консервацією історії про місцевих жителів, які жили в Космачі й залишили після себе добру людську пам'ять та суспільно важливий слід, стало відкриття меморіальних дощок двом непересічним особистостям – митрополиту Іларіону та, можливо, найкращій на Прикарпатті вчительці Парасковії Трутяк. Обоє – поводитирі духовності, і цим багато сказано.

З туристичних можливостей, які пропонує Космач, особливо виразним є сходження на гору Лисину Космацьку, де розташований унікальний сонячний годинник, а в минулому – прадавня сакральна територія, доторкнутися до езотерики якої, без сумніву, варто кожному. Це – місце сили. Та, врешті-решт, блукати горами довго й без пев-

ної мети, без особливого фізичного навантаження можна безкінечно – стільки, скільки вистачить наснаги та спроможності бачити, слухати, вдихати, пізнавати, насолоджуватись.

Не варто забувати й про такий факторний компонент активної поїздки на свято до Космача, як потребу людини в естетичному, про що згадувалося мимохідь. Попри безперервний кругообіг нашого життя, тіло хоче відпочинку, серце й розум прагнуть подорожей і нових відчуттів, вражень, хочеться змін. Коли людина не має можливості відвідати за кордоном популярну в туристичному плані країну і знаний музей (Італію, Францію та ін.), вона вимушена, бажає, хоче подорожувати рідною країною, що компенсує їй цю потребу. І очікування, найчастіше, бувають перевершеними. Загалом Гуцульщина і зокрема Космач – це скансен, тобто етнографічний музей, у якому минуле й сучасне взаємопов'язані. І не потрібно визнаного державою статусу, аби сама людина собі чи іншим не сказала: “Це – дивовижний музей під відкритим небом”. Карпатське квіткове різнобарв'я, соковита зелень трав'яного килиму, гостроверхі смереки чи розлого розпростерті ялиці, хмари і хмаринки, які танцюють над пасмами гір, сліпуче сонце, блакитне, близьке й безмежне небо (таким воно буває тільки серед гір), духмяний вітер і дуже чисте повітря, яке слід не тільки вдихати, а пити малими ковтками – і феєрія починається. Кожна окремо взята садиба з хатою, господарськими приміщеннями і подвір'ям в індивідуальному виконанні, з використанням традиційного дерева (зруб і гостроверха покрівля) за особливою давньою технологією гуцульської архітектурної практики, може розцінюватися як гуцульський бренд (знакове й популярне ім'я). І при цьому несе на собі відбиток унікального стилю. А позаяк, сукупно постає не тільки музейним, а й театральним фоном, лаштунками, авансценою, партером і ложею, бенуаром і вітальною та гардеробом, декораціями та головною сценою, на якій і твориться театральне дійство – “Космацький фестиваль”. Писанкарі, шевці, постоларі, чоботарі, вишивальниці, різьбярі, гончарі, бондарі, будівельники церковних храмів, майстри дитячих іграшок, сировари – ті дійові персонажі, які вправно – кожен на свій кшталт, демонструють акторське мистецтво. А чого тільки вартий одяг! Святковий, яскравий, колоритний – аж в очах мерехтить “людіне”-мозаїка! І, звісно, мов на картині – низькорослі, але такі міцні та кремезні, спокійно-врівноважені, “солідні” гуцульські коні, прибрані в багато оздоблену кінську зброю, мало чим поступаються своїм господарям.

Стиль Гуцульщини – в активній фазі власної презентації. Не забуваймо, що стиль – визначальний фактор творчості, узагальнення довгого процесу пошуку й напрацювання невимушеної своєрідності, акумуляція творчих віднайдень, як вісь, біля якої концентрується мистецтво, як професійне, так і – особливо – народне, яке є виразом суті життя і в його просторі – це також фактор національної культури загалом та етнічної зокрема. Первинним, звісно ж, постає народний стиль, бо з його коріння виростає, чи виокремлюється, стиль авторський (професійний). Гуцульський стиль – це знакова, сигнальна система неповторних ознак. А в її межах і народжується стилістика такого виду творчої діяльності, як космацька фестивална практика святкування одного з найвеличніших свят християнства – Великодня.

У різних регіонах України Великдень святкують з огляду на церковний канон більш-менш однаково, проте існують свої відмінності. Гуцульщина має власну традицію. І Космач став прапором відображення етнічного через художньо-побутовий стиль особливостей культурного здобутку – саме здобутку, надбання, фонду накопичених предметів і невід'ємних від них ритуальних дій, асортименту наїдків і питва, пісень, жартів, приповідок, розмов, посмішок, очей, облич, жестів, атрибутивних речей, серед яких посідає престол сакральне гуцульське ЯЙЦЕ. З глибини віків, з таємничих надр

стародавньої культури прийшло й утвердилося воно як символ вічного життя, як матеріалізована енергетична ідея весняних надій і настроїв, філософія етносу та музичного ритму природи, а надалі – як вид народного високоякісного малярства (мініатюра на специфічному носії). Це – традиційно космацька практика писанки. Вона і є уособленням парадигми гуцульського великоднього фестивалю. Сьогодні, еволюціонуючи (повторююся), космачани розписують за власною складною (дуже довго потрібно тренувати очі й руки, володіти чуттям пропорції й кольору) технологією, не тільки вже звичні курячі, гусячі, качині яйця, але й незвичні для регіону страусині. Якщо видасться комусь простою технологія прикрашати яйце, то це омана. Адже писанкарство вимагає терпіння, зосередженості, гнучкості, артистизму і штампи тут не працюють, механізація (автоматизація) виконання – безглузда, а повторення – дуже рідкісні. Панорама писанок, якою завжди гонорувався Космач, – це воістину цінна виставка орнаментально-барвистих яєць. І кожна писанка як музейний експонат і своєрідний товар, який із задоволенням везуть додому не тільки на згадку, а і як енергетичний символ – з надією зберегти в душі дивосвіт Космацького Великоднього фестивалю, який самоорганізовується, самотвориться, самопрезентується. Космацький фестиваль 2008 р. був неабияк пишним і величним, адже напрацювалися прийоми його проведення, викристалізувався асортимент речей та предметів, а духовна енергетика набрала потужності. І хоча за новим звичаєм фестиваль триває всього три дні, та вони дарують незабутні враження. У ньому переплелися земля і люди, природа й побут, традиції і звичаї, мистецтво й дух, техніка й технології, відображені в гуцульському культурному імперативі: доторкнутися до минулого, досягнути сучасне, не втратити те, чим володієш, зберегти для майбутнього та ввійти у вічність. Наразі вони гармонійні за суттю і змістом. Фестиваль у Космачі живе.

1. Галичина – квітень 2007 р., квітень–травень 2008 р., квітень–травень 2011 р.
2. [http// www.my-kosmach.com.ua](http://www.my-kosmach.com.ua)
3. [http// www.kosmach.net.ua](http://www.kosmach.net.ua)

**Виолетта Блощинская**  
(г. Ивано-Франковск, Украина)

#### **Герменевтика (інтерпретація) гуцульського фестивалю**

*В данной статье рассматривается содержание и специфика предназначения Гуцульского фестиваля в общем и Космачского в частности.*

**Ключевые слова:** аутентика, емоція, етнос, імператив, інновація, парадигма, процес, сакральний, спосіб, стиль, явлення.

**Violetta Bloschynska**  
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

#### **Hermeneutics (interpretation) of the Hutsuls festival**

*The content and purpose specific aspects of Hutsul festival in general and Kosmach festive performance in particular are revised in the article.*

**Key words:** authenticity, emotion, ethnicity, imperative, innovation, paradigm, process, sacred, method, style, phenomenon.

УДК 94(477.85:338.48)  
ББК 63.3(4 Укр)52

*Jerzy Kapłon*  
(Kraków, Polska)

## POZNANIE TURYSTYCZNE CZARNOHORY

*Artykuł w pierwszej części zawiera krótki opis poznawania i zagospodarowania turystycznego Czarnohory. Poznaniu tego obszaru górskiego sprzyjały warunki, jakie w drugiej połowie XIX wieku zaistniały w Galicji – regionu w obszarze panowania Monarchii Austro-Węgierskiej. Z jednej strony znaczące swobody obywatelskie, jakimi cieszyli się jej mieszkańcy, z drugiej bliskość dużych ośrodków miejskich, zwłaszcza Lwowa oraz nowe kierunki w literaturze i sztuce, romantyzm i pozytywizm, sprzyjały rozwojowi zainteresowania terenami górkimi. Duże zainteresowanie budzili także Huculi, górale zamieszkujący Czarnohorę i najbliższe jej okolice. Liczne wyprawy i związane z nimi artykuły i pozycje książkowe, później przewodniki i foldery promujące region powodowały dalszy wzrost zainteresowania regionem. Druga część artykułu poświęcono jest miejscu w literaturze turystycznej jakie zajmuje jedna z najciekawszych miejscowości Huculszczyzny – Kosmacz.*

*Słowa kluczowe:* Karpat Wschodnie, Czarnohory, Kosmacz.

Rozwojowi turystyki w Karpatach Wschodnich, w tym w Czarnohorze sprzyjały warunki, które panowały w drugiej połowie XIX i pierwszej połowie XX wieku w tej części Karpat. Prócz pędu do poznania atrakcyjnych obszarów górskich, zwłaszcza – jak w tym przypadku – nieodległych od miejskich skupisk, mamy do czynienia z fenomenem związanym ze względnyimi swobodami obywatelskimi i narodowymi, jakimi cieszyli się mieszkańcy Galicji w granicach monarchii austro-węgier. Polegał on na łączeniu aspektów poznawczych turystyki z działalnością mającą charakter ruchu obywatelskiego, realizującego działalność społecznie użyteczną. Stowarzyszenia rozwijające ruch turystyczny starały się ukazywać piękno Karpat Wschodnich, folkloru i tradycji regionalnych. Nie bez powodu już w kilka miesięcy po swym powstaniu w grudniu 1873 roku w Nowym Targu Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie (wkrótce zmieniło swoją nazwę na Towarzystwo Tatrzańskie a po odzyskaniu niepodległości uzupełniło ją o słowo Polskie) pierwsze swoje oddziały terenowe zbudowało właśnie w celu eksploracji Karpat Wschodnich właśnie w tym regionie. Prócz towarzystw ściśle turystycznych powstawały w okresie między I i II wojną światową i takie, których zadaniem była promocja tego regionu, jak na przykład Towarzystwo Przyjaciół Huculszczyzny, starania takie podejmowała i polska administracja państwowa tworząc Wojewódzkie Komisje Turystyczne, w tym we Lwowie i Stanisławowie. Nim działalność turystyczna nabrała charakteru zorganizowanego, jej lwowscy pionierzy eksplorowali tereny Karpat Wschodnich. Lata dwudzieste i trzydzieste XIX wieku to rozwój romantycznych wędrówek po górach Galicji. Jednym z pierwszych, który nie tylko zwiedził, ale i opisał swoją wyprawę przedstawiając piękno Karpat Wschodnich oraz charakteryzując ludność huculską, był Aleksander Zawadzki (1798–1868). Wiele wypraw odbył w tym czasie w te strony Kazimierz Władysław Wójcicki (1807–1879), który w relacjach opisywał zarówno piękno zwiedzanych stron, jak i bogactwo folkloru. Niedługo po nim August Bielowski (1806–1876), od 1869 roku do śmierci, dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie i Ludwik Nabelak (1804–1883) wędrowali terenami podgórkimi od Urycza poprzez Stryj, Skole po Halicz. Wycieczki takie urządzali w tym czasie także literaci lwowscy skupieni wokół takich czasopism, jak “Ziewonia” i “Dziennik Mód Paryskich”. Wśród nich był historyk Karol Szajnocha (1818–1868), który wywarł duży wpływ na rozwój zainteresowań Wincentego Pola, a jego syn, Władysław (1857–1928), późniejszy znany geolog i badacz regionów górskich, był wybitnym działaczem Towarzystwa Tatrzańskiego. W 1840 roku swoje kroki w

Karpaty Wschodnie skierowali Wincenty Pol i Hiacynt Łobarzewski (1814–1862), profesor botaniki Uniwersytetu Lwowskiego. Palmę pierwszeństwa w poznaniu Karpat Wschodnich należy oddać Wincentemu Polowi (1807–1872), który urodzony w Lublinie, szkołę średnią i uniwersytet ukończył we Lwowie. Przyjaźnił się z Augustem Bielowskim, Ludwikiem Nabielakiem, o których wspomniano i z Wacławem Zaleskim (1799–1849), pionierami turystyki i poznania Karpat Wschodnich. Zwiedził doliny i dorzecza Dniestru, Stryja, Oporu, Świcy i Łomnicy. Innym badaczem, amatorem geologiem, był urodzony w Czerniowcach, studiujący we Lwowie, a działający już w późniejszym okresie życia w Krakowie, Alojzy Alth (1819–1886). Podobnie ukształtowało się życie kolejnego znakomitego turysty i badacza, księdza Eugeniusza Janoty (1823–1878), urodzonego w Kętach, który, pracując w Gimnazjum Św. Anny w Krakowie, był wychowawcą kilku pokoleń znanych turystów krakowskich. Zakończył swoje pracowite życie we Lwowie, gdzie pracował na Uniwersytecie. Twórcy największego stowarzyszenia – Towarzystwa Tatrzańskiego – zdawali sobie sprawę z konieczności szerokiego rozpropagowania jego działalności poza najbliższe dla Zakopanego i Krakowa regiony. Podczas walnego zgromadzenia Towarzystwa Tatrzańskiego, w dniu 8 maja 1876 r., uchwalono statut oddziałów Towarzystwa i już 11 lipca tegoż roku powstał pierwszy terenowy Oddział TT – w Stanisławowie<sup>1</sup>. W następnym roku (2 grudnia 1877) powołano drugi wschodniokarpacki Oddział – w Kołomyi<sup>2</sup>. Kolejny, trzeci Oddział powstał 18 marca 1883 r. we Lwowie<sup>3</sup>. O zainteresowaniu Towarzystwa Tatrzańskiego obszarami Karpat Wschodnich, w pierwszej kolejności Czarnohorą, świadczy fakt, iż już w pierwszym tomie “Pamiętnika TT” wydanym w 1876 roku znalazły się materiały dotyczące tych terenów: artykuł zatytułowany *Huculi*, napisany przez ks. Sofrona Witwickiego, proboszcza parafii grecko-katolickiej w Żabiu<sup>4</sup>, oraz tabele zawierające dane fizyczno-geograficzne Czarnohory<sup>5</sup>. W tomie tym nadto, w opracowaniu Henryka Müldnera, pojawiła się informacja o kilkunastu wydawnictwach i artykułach o różnorodnej tematyce, poświęconych Karpatom Wschodnim, wydanych w pierwszej połowie XIX wieku<sup>6</sup>. Pierwsze lata funkcjonowania wspomnianych oddziałów wschodniokarpackich TT zaowocowały zorganizowanymi wycieczkami mającymi charakter poznawczy, o których donoszono w sprawozdaniach z działalności. Już w tym okresie podjęto trud budowy bazy noclegowej w górach. W 1878 r. Oddział Czarnohorski doprowadził do wybudowania schroniska im. Jana Gregorowicza w Czarnohorze, na Połoninie Gadźyna, pod koniec lat siedemdziesiątych XIX wieku zorganizował gospodę w Żabiu, a także zaangażował się w ochronę hodowli koni huculskich (sławne memorandum Jana Gregorowicza). We wrześniu 1880 r. zorganizował w Kołomyi wystawę etnograficzną poświęconą głównie huculszczynie, odwiedzoną m. in. przez cesarza Franciszka Józefa. W roku 1884 Leopold Wajgel z tegoż oddziału umieścił 56 drogowskazów na trasie od “Krasnego Łuhu” po przez Howerlę aż do Popa Iwana, Gropy, Szybenego i Zelenego wraz z tabliczkami z nazwami szczytów zapisanymi w języku polskim i ukraińskim umiejscowionymi na szczytach gór, tworząc pierwszy szlak znakowany na tym terenie. W roku 1881 Oddział Stanisławowski oddał do eksploatacji schronisko na Zaroślaku pod Howerlę, a Oddział Czarnohorski w 1882 r. – pod Popem Iwanem. W 1881 roku Jan Gregorowicz, wybitny działacz Oddziału Czarnohorskiego wydał we Lwowie dzieło pod tytułem “Przewodnik na Czarnohorę”. O aktywności tegoż oddziału w propagowaniu huculszczyny świadczą zawarte w XI tomie Pamiętników TT dwa artykuły – “O Oleksie Dowboszczuku”, jego poprzednikach i następcach autorstwa Juliana Celewiczera oraz “O Huculach”, zarys etnograficzny autorstwa Leopolda Wajgla. Leopold Wajgel, działacz Oddziału Stanisławowskiego TT, był autorem przewodnika pt. “Przewodnik na Czarnohorę i w Góry Pokuckie”, który to przewodnik nie udało się wydać w ramach Towarzystwa – autor uzyskał niezwykłego sponsora i wydał go w 1888 roku z okazji V Zjazdu Polskich Lekarzy i Przyrodników we Lwowie. W 1897 roku Oddział wydał

pierwszy tom "Przewodnika po Czarnohorze" autorstwa Henryka Hoffbauera w nakładzie 1000 egzemplarzy, a w roku 1898 drugi. W 1906 roku Oddział Czarnohorski TT wydał niezwykle rzadką dziś pozycję, krótką monografię Józefa Riegerta "Kostrzyca". Pierwsze walne zgromadzenie członków Oddziału Lwowskiego TT, ustanowionego – jak wspomniano – 18 marca 1883 r., odbyło się 3 maja tegoż roku. Do tego czasu istniejące we Lwowie lokalne stowarzyszenia i towarzystwa ("Gwiazda", "Rodzina", "Sokół", "Skała" i in.), grupujące przyrodników, leśników, inżynierów i przedstawicieli inteligencji urządzały od czasu do czasu wyjazdy w teren, nie były jednak nastawione statutowo na prowadzenie działalności turystycznej ze znaczącymi elementami krajoznawstwa<sup>7</sup>. Od momentu powstania Oddział prowadził intensywną działalność zarówno wycieczkową, jak i mającą na celu udostępnienie i ochronę terenów górskich. Niestety, jego aktywność zaczęła zanikać i został on rozwiązany przez walne zgromadzenie TT w dniu 6 lutego 1887 r.<sup>8</sup>. Od tego czasu zadania organizacyjne TT we Lwowie sprawowali najbardziej oddani działacze Towarzystwa spośród mieszkających we Lwowie, tzw. delegaci, a w spisach członków Towarzystwa Tatrzańskiego znajdujemy corocznie liczbę ponad 100 osób ze Lwowa i okolic. Wśród nich były tak znakomite postacie, jak: Oswald Balzer (1858–1933), Antoni Rehman (1840–1917), Roman Abraham (1860–1941), Alfred Altenberg (1877–1924), Janusz Chmielowski (1878–1968), Ludwik Finkiel (1858–1930), Roman Kordys (1886–1934), Eugeniusz Romer (1871–1954) i wielu innych. W latach dziewięćdziesiątych XIX wieku dokończono budowę Dworca Czarnohorskiego w Żabiu, oraz na rozbudowano schroniska pod Popem Iwanem, na Gropie. Prowadzono bazar huculski, oraz zwrócono się do Rządu Krajowego o uruchomienie w Żabiu szkoły rzeźbiarskiej, nadal pracowała komisja zajmująca się hodowlą koni huculskich. Jak widać, pracowano również nad wspieraniem folkloru i gospodarki huculskiej. Po śmierci, w roku 1890, Marcelego Eminowicza, energicznego wiceprezesa Oddziału TT w Stanisławowie działalność tego oddziału zamarła<sup>9</sup>. W efekcie walne zgromadzenie TT w 1892 r. podjęło decyzję o jego rozwiązaniu<sup>10</sup>. Tak więc na kilkadziesiąt lat jedynym oddziałem pracującym aktywnie w Czarnohorze był właśnie Oddział Czarnohorski, który w dniu 28 lipca 1892 r. otworzył schronisko – tzw. Dworek Czarnohorski w Żabiu. Otwarcie poprzedziła msza św. odprawiona w cerkwi przez ks. Martiniego, katechetę z Kołomyi, oraz proboszcza grecko-katolickiego, ks. Korzyńskiego. Przemówienia do zgromadzonych gości wygłoszone były po polsku i ukraińsku. Oddział przejął do eksploatacji pozostawione bez opieki po likwidacji oddziału w Stanisławowie schroniska na Zaroślaku, a w 1894 r. zakupił za 800 złr. obiekt przeznaczony na schronisko w Worochcie. Na początku XX wieku rozpoczęto działania mające na celu odbudowę oddziału we Lwowie. Przerwała je I wojna światowa i w efekcie konkretne działania podjęto dopiero w 1920 r. Zadaniem najważniejszym, jakie postawił Oddział Lwowski przed sobą, było rozpoczęcie wydawania "Wierchów", rocznika mającego w zamyśle wypełnić lukę po nie ukazującym się "Pamiętniku TT". "Wierchy", wydawane z inicjatywy Jana Gwalberta Pawlikowskiego, stały się nie tylko miejscem lokowania sprawozdań o działalności PTT i jego oddziałów terenowych, lecz przede wszystkim forum wymiany informacji o górach – w wielu przypadkach bezcennym źródłem wiedzy, która nie dotrwałaby do dnia dzisiejszego bez zapisów właśnie w tym roczniku.

Powołany od nowa do życia w 1921 r. Oddział Lwowski, prócz zajęcia się wydawaniem "Wierchów" (pierwszy rocznik ukazał się w 1923 r.), rozpoczął intensywną działalność górską. Lata trzydzieste ubiegłego stulecia to bujny rozkwit działalności turystycznej w Karpatach Wschodnich. Realizowana ze wsparciem władz, prowadziła do zagospodarowania turystycznego tych gór wzdłuż osi Głównego Szlaku Karpackiego, któremu na walnym zjeździe PTT w Stanisławowie 23 czerwca 1935 r. nadano imię Marszałka Józefa Piłsudskiego<sup>11</sup>.

Działalność po I wojnie światowej podjął również Oddział w Kołomyi. Oddział nadal utrzymywał Dworek w Worochcie. W 1923 roku rozpoczął odbudowę schroniska na Zaroślaku zniszczonego podczas działań wojennych<sup>12</sup>, a w 1925 roku odbudowę Dworku Letniego w Worochcie<sup>13</sup>. Lata trzydzieste to nie tylko troska o schroniska w Worochcie, ale i budowa i pozyskiwanie schronów w odległych od istniejących miejsc noclegowych lokalizacjach, takich jak pod Popadją Czywczyńską, w Burkucie, w Szybenem, w dolinie Popadyńca, na Bałagule.

Z inicjatywy Igora Czajkowskiego w dniu 14 września 1923 r. odbyło się spotkanie komitetu założycielskiego Oddziału Stanisławowskiego PTT, który pracując w okresie jeszcze przed I wojną światową, w 1892 r. zaniechał działalności. Pierwsze walne zgromadzenie reaktywowanego Oddziału odbyło się 18 grudnia 1923 r.<sup>14</sup>. Oddział ten prowadził swoją działalność związaną z zagospodarowaniem turystycznym głównie na terenie Gorganów, jednak i Czarnohora była przedmiotem licznych wypraw jego członków. Już w 1925 r. prowadził intensywne prace znakarskie w Gorganach i Czarnohorze, a także zaangażował się w znaczący sposób w budowę schroniska na Zaroślaku pod Howerlą<sup>15</sup>. Schronisko zostało otwarte w czerwcu 1926 roku. Lata trzydzieste, podobnie jak i w przypadku Oddziału Lwowskiego to bujny rozkwit działalności turystycznej. Powołano liczne koła terenowe – w Nadwórnej, Jaremczu, Mikuliczynie, Worochcie, Kałuszu, Dolinie, Skolem (które w 1931 r. przeszło do Oddziału w Drohobyczu) i Kosowie (w 1931 r. przeszło do Oddziału Czarnohorskiego PTT). W roku 1932 Oddział oddał do użytku schronisko na Przełęczy Tatarskiej oraz rozpoczął budowę schroniska pod Chomiakiem. Do poprzednio wymienionych jego kół terenowych doszły następne: w Bitkowie, Delatynie i Sołotwinie<sup>16</sup>. Na koniec 1938 r. Oddział zarządzał siecią ca 900 km szlaków górskich w Gorganach i Czarnohorze<sup>17</sup>.

Ważną rolę w popularyzacji regionu pełniły wydawnictwa. W 1930 roku Romuald Dąbrowski wydał przy pomocy finansowej Wojewódzkiej Komisji Turystycznej w Stanisławowie “Przewodnik ilustrowany po województwie stanisławowskim”, który prezentował walory regionu. W 1933 roku zespół autorów ze Lwowa wydał “Krótki przewodnik po Huculszczyźnie od Hnitesy po Rogożę”, opisujący w skrócie walory Czarnohory i wschodniej części Gorganów. Dotychczasowe wydania przewodników nie stanowiły wsparcia dla turystów wędrujących bezdrożami Karpat Wschodnich. Zarząd Główny PTT mając na uwadze intensywny rozwój ruchu turystycznego wydaje “Przewodnik po Beskidach Wschodnich”: w 1933 roku tom drugi “Pasma Czarnohorskie”, w 1935 tom pierwszy część I “Bieszczady”, a w 1936 tom pierwszy część II “Gorgany”. Wszystkie autorstwa Henryka Gąsiorowskiego. Łącznie prawie 1100 stron wiedzy o Karpatach Wschodnich. Dzieło fundamentalne, które i dzisiaj może służyć cennymi radami podczas wędrówek. W tymże 1936 roku zostaje wydana w Warszawie saga huculska Stanisława Vincenza “Na wysokiej połoninie”. W 1936 roku Towarzystwo Krzewienia Narciarstwa wydało przewodnik “Zima w Polsce. Karpaty Wschodnie” autorstwa Adama Zielińskiego ze znakomitymi zdjęciami Romana Puchalskiego oraz okładką wzorowaną na afiszu propagandowym Ministerstwa Komunikacji propagującego narciarstwo, autorstwa Hryniewieckiego i Osieckiego. W 1938 roku, wychodząc naprzeciw potrzebom coraz liczniejszej grupie turystów pragnących zwiedzać Karpaty Wschodnie Polskie Biuro Podróży Orbis wydało przewodnik “Małopolska Wschodnia i Wołyń zapraszają turystów”, który na 130 niemal stronach opisywał walory regionu oraz możliwości uprawiania turystyki. Sposób redakcji, zakres wiedzy, opisy tras i atrakcji przypominają dzisiejsze edycje Pascala.

12 grudnia 1933 roku zatwierdzony został statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny. Miało ono na celu: współdziałanie w planowanym rozwoju kulturalnym i gospodarczym huculszczyzny, ochronę wartości huculszczyzny, pracę nad wykorzystaniem klimatycznych



wartości regionu, pracę nad rozwojem ruchu turystycznego, letniskowego i uzdrowiskowego. Niebawem powstała ekspozytura w Stanisławowie oraz oddziały w Kołomyi, Kosowie, Krakowie Lwowie i Nadwórnej oraz Koła w Żabiu i Inowrocławiu. Wkrótce utworzono sekcje: Gospodarczą, Higieny, Ochrony Swojszczyzny, Propagandową i Turystyczno – Uzdrowiskową. Podjęto także organizację Muzeum Huculszczyzny, w którym wkrótce dział etnograficzny liczył ok. 4000 eksponatów. W 1934 roku powstała autonomiczna placówka TPH – Koło Naukowe z Adamem Fischerem na czele. Wśród działaczy należy wyróżnić prof. Mieczysława Michałowicza, który był prezesem rady Naczelnej oraz gen. Mieczysława Kasprzyckiego – prezesa Zarządu Głównego.

W czerwcu 1933 r. odbyło się w powiecie kosowskim “Święto Huculszczyzny”, którego program przewidywał m.in. zwiedzanie salin i wytwórni kilimów, pokaz łowienia pstrągów, wycieczkę pieszą do Sokółki w celu “przyjrzenia się malowniczości strojów huculskich i hucułom zgromadzonym na dziedzińcach cerkiewnych”. Do prac organizacyjnych zaproszono Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Ludność huculska stawiła się tłumnie i bardzo życzliwie odniosła do przybyłych gości. Ci jednak nie dopisali: zamiast spodziewanych 20 tys. przyjechało ich kilkuset. Tylko garstka zwiedziła najpiękniejsze zakątki Huculszczyzny (Kosów, Kutry, Żabie), większość skierowała się na szlak Nadwórna – Worochta (najbardziej dostępny). Wystawa sztuki huculskiej w Kutach zgromadziła ok. 10 tys. wytworów rękodzieła ludowego i wywarła na zwiedzających wielkie wrażenie<sup>18</sup>.

W roku 1935, w dniu 28 kwietnia, odbyło się walne zebranie założycielskie przekształcające Koło w Kosowie w samodzielny Oddział PTT. Na czele nowego Oddziału stanął Oskar Friser. Oddział objął w posiadanie od fundacji hr. Skarbka domki w Popadyńcu i Bałtagule, tworząc w nich schroniska, oraz zbudował dwa schrony: pod Babą Ludową i pod Skupową<sup>19</sup>. W roku 1937 Oddział rozpoczął budowę nowego, dużego i nowoczesnego obiektu w Burkucie, który już w 1939 r. stał pod dachem<sup>20</sup>.

11 października 1933 roku powstało Towarzystwo Rozwoju Ziem Wschodnich. Zadaniem tego stowarzyszenia była troska o rozwój cywilizacyjny wschodnich województw II Rzeczypospolitej, a zwłaszcza starania o likwidację dysproporcji między poziomem życia obywateli tego regionu i pozostałych obszarów kraju. Organizacja ta, w której na czele Rady Głównej stanął marszałek senatu – Aleksander Prystor rozpoczęła intensywne działania zmierzające do uzmysłowienia nie tylko społeczeństwu, ale przede wszystkim czynnikom rządowym wagi tematyki rozwoju tego regionu. Prócz marszałka senatu w skład władz weszło wielu znanych polityków i ludzi biznesu np. Władysław Byrka – prezes Banku Polskiego, Roman Górecki – prezes Banku Gospodarstwa Krajowego. Już 15 grudnia 1933 roku przekazano Ministrowi Spraw Wewnętrznych memoriał zawierający plan gospodarczy obejmujący propozycje współpracy między regionami w zakresie budowy wspólnych poczyniń związanych z pracami finansowanymi ze środków budżetowych (prace drogowe, melioracyjne), które prócz wspierania rozwoju cywilizacyjnego miały za zadania budowę miejsc pracy. 20 września 1936 roku powołano organ TRZW – Instytut Gospodarczy Ziem Wschodnich prowadzący badania naukowe związane z problematyką rozwoju gospodarczego tego terenu. Te działania intensywnie rozwijane były prowadzone do września 1939 roku i z pewnością dawały dużą szansę na zmniejszenie dysproporcji między tymi obszarami, a pozostałymi regionami II Rzeczypospolitej<sup>21</sup>.

W sierpniu 1936 na Zjeździe Górskim w Sanoku postanowiono o powstaniu Związku Ziem Górskich, który formalnie ukonstytuował się w listopadzie 1936 w Warszawie. W 1936 r. utworzono Biuro Planowania Regionalnego Ziem Górskich którego zadaniem była koordynacja prac prowadzonych przez biura planowania powołane dla Huculszczyzny w Stanisławowie. Centralne Biuro w Warszawie miało służyć placówkom terenowym pomocą ma-

teriałową, metodyczną i organizacyjną, zwłaszcza w odniesieniu do zagadnień komunikacji, przemysłu i turystyki oraz ściśle współdziałać z tworzonym równoległe Związkiem Ziemi Górskich (ZZG). Zadaniem Związku Ziemi Górskich nie było wyłącznie połączenie ludzi połączonych umiłowaniami piękną górską przyrodą oraz rodzimego folkloru. U podłoża Związku legła idea wzmocnienia miejscowej gospodarki i podniesienia dobrobytu mieszkańców oraz integracja ziem górskich z resztą kraju. Założycielami Związku były instytucje samorządu gospodarczego i stowarzyszenia. W skład Prezydium Związku, obok gen. T. Kasprzyckiego, weszli m.in. dr Walery Goetel, inż. Janusz Rudnicki oraz płk dypl. Tadeusz Grabowski jako sekretarz generalny. W skład ZZG weszła Komisja Swojszczyzny i Komisja Naukowa, nad którą patronat objęła Polska Akademia Umiejętności. Pracowano nad polepszeniem komunikacji na obszarach górskich tym usprawnienia ruchu kolejowego i autobusowego, budowy dróg, a zwłaszcza prowadzącej od Cieszyna po Czeremosz drogi karpackiej. Związek zabiegał o uwzględnienie terenów górskich w programach rozwoju turystyki letniej i zimowej przygotowywanych przez Ligę Popierania Turystyki. Razem ze Związkiem Powiatów oraz Związkiem Zdrojowisk i Uzdrowisk działał na rzecz umocnienia ruchu letniskowego. Dążył do rozwoju infrastruktury wypoczynkowej i sportowej: kąpielisk, basenów pływackich i baz obozowych. Aprobata zyskał plan zagospodarowania turystycznego Karpat, opracowany i realizowany przez Polskie Towarzystwo Tatrzańskie i Polski Związek Narciarski. Związek Ziemi Górskich wspierał działalność inwestycyjną w porozumieniu z samorządami, organizacjami turystycznymi. Działania miały być podejmowane na podstawie planu ogólnego dla całego obszaru województw górskich. Związek Uzdrowisk i Letnisk utworzony w województwie stanisławowskim miał koordynować poczynania w sferze turystyki.

Jak widać, wiele działań prowadzono w celu rozwoju turystycznego interesującego nas regionu.

## DODATEC

### Kosmacz w polskiej literaturze turystycznej.

Założona w pierwszej połowie XV wieku wieś Kosmacz, która w 1934 roku otrzymała status gminy, to bardzo interesująca miejscowość położona w centrum huculskiej huculszczyzny. Jako znaczący ośrodek turystyczny oraz znaczące miejsce na mapie folkloru huculskiego budziła zainteresowanie turystów i naukowców.

#### Literatura piękna:

**S t a n s ł a w V i n c e n t** *Prawda Starowieku* Pogranicze Sejny 2002 str. 261 *Na południowy wschód od Peczeniżyna, między wielką poprzeczną kotliną Berezowską a Żabiem, leży na uboczu od dróg i gościńców wieś Kosmacz, stare i rozległe osiedle huculskie, oparte od strony południowo-zachodniej o góry i połoniny: Łysyna, Wersałem, Grahit i inne, które stanowią rozwidlenia wielkiego działu wodnego między Prutem a Czeremoszem. Rwące rzeczulki i strumienie górskie, wypływające ze stoków działu wodnego, łącząc się nieco dalej, zdążają ku Prutowi. Niższe pasemka obfitują w złoża ropy naftowej. Czy ucisk górnych pokładów na warstwy roponośne, czy też działanie wód sprawia i teraz czasem, że strugi ropy same wydostają się na zewnątrz. Stąd też niejeden stok kosmacki miał dawniej tę niesamowitą, dotąd w opowiadaniach przechowaną, sławę, że nie można doń było zbliżyć się z ogniem, ani nawet z fajką zapaloną. Gdyż wtedy, widocznie z powodu zajęcia się lotnych, łatwo zapalnych części ropnych, płomień wybuchał ze skały. Czasami czepiał się ziemi, pełzał powoli i długo po skale, albo też huczał, wystrzelał, rozsadzając skały, wyrzucając kamienie i ziemię.*

*Z tą kotliną niesamowitą a ponętą, pod której powierzchnią kotłują w podziemnych głębiach ciemne źródlika, jakby tylko na iskrę czekające, na zawsze związana jest opowieść i przejmująca dotąd całe góry wieść o miłości i zagładzie młodziutkiego Dobosza. I dziś jeszcze dudnią te źródła. I dziś tłoczą się i huczą w skałach gazy, ogień kryjące w swym tonie. Obcy*

przybysze szukają tam teraz bogactwa i pracy. Młode, zbiedniałe pokolenie marzy, jakby tu jakiś grosz na chleb koto panów zarobić. A starzy ludzie niewiele troszczą się o to wszystko, przebywają myślą w dawności. Wspominają też dzieje doboszowe. Gdy wiertniczy świder zacznie rąbać warstwy skał, gdy śpiew-sygnal z wieży wiertniczej zajęczy Ohej! Oheja-heja! Gotów! – wybuchnie i dziś czasem ten ogień, skały rozsadzi, ziemią rzygnie. I znów sam siebie grzebie, zasypuje. A dla starych oczu błysnie, w tym porywie ognia, gorąca dusza, płomienna dola doboszowa. Lecz ropny ogień błysnie, a potem znów zgaśnie. I dalej świdry wałą, gruchocą skały. Dalej motory grają równomiernie, sapią i oddychają, rozmigoce się światłami elektrycznych żarówek. Ale opowieść płomienna bez przerwy dalej się snuje, wśród szamotania się świdra, wśród rozmowy i wzdychania motorów, i wśród migotania gwiazd żarówkowych. Opowiadania o doboszowej miłości nie kończą się nigdy<sup>22</sup>.

**Władysław Krygowski Góry mojego życia**<sup>23</sup>: “Wędrując niegdyś przez tę dziwną krainę i my zachorowaliśmy na zbieranie cudów huculskiej. Przeznaczaliśmy nawet w naszym mieszkaniu niewielki kąt na tamtejsze pamiątki. Wisiał tam na ścianie liźnik, który zrolowany pod klapą ciężkiego plecaka niosłem z Riczki do Worochty. Byłtak piękny, że w pociągu wciąż rozkładałem go, aby mu się jeszcze raz przyjrzeć. Zawiesiłem go na ścianie huculskiego kącika. Na komodzie pod nim stały oparte o ścianę przeróżne talerze, miski i dzbanki oraz trójramienne ceramiczne błękitne lichtarze z woskowymi świecami. Czy był to snobizm? Nie – raczej materialne ślady przeżyć z Riczki, Kosmacza, Krzyworówni, Kosowa czy Jaworowa. Każdy strzępek coś mi przypominał. Każda rzecz, po swojemu coś mi opowiadała.”

**Władysław Krygowski W litworowych i piarżystych kolebach**<sup>24</sup>. “Ale jak to wszystkim Dowbuszom i Janosikom trafia, wydała go kochanka o nazwisku Dzwinićzuk, z Kosmacza. Kobieta była dorodna, lecz zdradliwa, jak wszystkie z Kosmacza”.

#### **Wspomnienia i relacje z podróży:**

**Mieczysław Romanowski Kilka dni w górach Pokucia** – reportaż spisany po wyjeździe na tereny huculskiej w 1857 roku<sup>25</sup>: Pochyłości obu łańcuchów, pokryte na przemian to ciemną jedliną, to jaśniejszej zieloności bukami, to najeżone skałami, tworzyły tę piękną dolinę, w której rozsiane są chaty Berezowa,. Dalej, w zagięciu doliny ku południowi, ukazały się Tekucza, Kosmacz i Akreszora. Dziwnym uczuciem napawa widok wsi rozrzuconych pomiędzy pasmami gór – czuć w nich jakąś senność, jakiś spokój słodki, w powietrzu rozlane. ...

**Marceli Antoni Turkawski Wspomnienia Czarnohory**<sup>26</sup> “Znana nam дума o Doboszu maluje jaskrawo ostatnie tego zbója chwile. Kochał się od w huculce Hance, żonie Stefana Dzwinićki czyki Żylinki z Kosmacza. Oszukiwany mąż, przekupiony podmówił czuła połowicę, żeby od samego opryszka dowiedziała się, jakich do jego zabicia sposobów cudownych użyćby trzeba”.

**J O T S A W Z Łodzi do Wschodnich Karpat**<sup>27</sup>: “Pokazywały mi również prześliczne pisanki ze wsi Kosmacza, słynne na całą okolicę. Od motywów umieszczonych na nich noszą nazwy: “olenie” (jelenie), “baby”, “krzyże”, “rękawy” itd.”

#### **Kalendarze wydawane przez Polski Związek Narciarski:**

**Informacyjny Kalendarz Narciarski – Kraków rok wydania VI**, Wydawnictwo Polskiego Związku Narciarskiego na sezon 1933–1934 str. 131 Baza noclegowa w Beskidzie Huculskim i w Czarnohorze – Pozycja 7 Stacja noclegowa w Kosmaczu w budynku Kopalni Ropy Sztorch i Spółka – obiekt niezagospodarowany, 30 miejsc noclegowych w tym 15 łóżek i 15 sienników. Rezerwacje należało kierować na adres inż. Morawetz – Powiatowy Zarząd Drogowy Kołomyja.

**Informacyjny Kalendarz Narciarski Wydawnictwo Polskiego Związku Narciarskiego na sezon 1935–1936** str. 141 Baza noclegowa w Beskidzie Huculskim i w Czarnohorze – Stacja turystyczna PTT Oddziału Czarnohorskiego w Kosmaczu w budynku Kopalni Ropy Storch i Spółka, 30 miejsc noclegowych w tym 15 łóżek i 15 sienników.

**Informacyjny Kalendarz Narciarski Wydawnictwo Polskiego Związku Narciarskiego na sezon 1936–1937** str. 193 Baza noclegowa w Beskidzie Huculskim i w Czarnohorze – Stacja turystyczna PTT Oddziału Czarnohorskiego w Kosmaczu w budynku Kopalni Ropy Storch i Spółka, 30 miejsc noclegowych w tym 15 łóżek i 15 sienników.

**Informacyjny Kalendarz Narciarskiego Wydawnictwo Polskiego Związku Narciarskiego na sezon 1937–1938** str. 88 Baza noclegowa w Beskidzie Huculskim i w Czarnohorze – Stacja turystyczna PTT Oddziału Czarnohorskiego w Kosmaczu w budynku Kopalni Ropy Storch i Spółka, 30 miejsc noclegowych w tym 15 łóżek i 15 sienników.

**Informacyjny Kalendarz Narciarskiego Wydawnictwo Polskiego Związku Narciarskiego na sezon 1938–1939** str. 256 Baza noclegowa w Beskidzie Huculskim i w Czarnohorze – Stacja turystyczna PTT Oddziału Czarnohorskiego w Kosmaczu Dom Hübnerów, 10 łóżek.

**Pamiętniki Towarzystwa Tatrzańskiego:**

**J ó z e f D z i ę d z i e l e w i c z** *Wycieczka po Wschodnich Karpatach* Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego Tom II Kraków 1877 str. 42 *“Na pochyłości doliny Prutu, wśród polnej równiny, zamkniętej najbliżej tylko z północy dąbrową szyporowiecką, leży miasto Kołomyja. Pod Kołomyją dolina Prutu wraz z jego łożyskiem wystanem naniesieniem rynien (kamieńcem) górskim, staje się coraz szerszą. Rzeźba naziomu czyli plastyka południowego wschodu ma wszelkie cechy Podola. Klimat jest zmienny i ostry z powodu zetknięcia się steou z górami. Samo miasto ma wiele wschodniego charakteru. Handel dość ożywiony na targi i jarmarki przybywają z gór Huculi, zwłaszcza z Jabłonowa, Berezowa i Kosmacza, prowadzący obciążone towarami konie, a po sprzedaży wracający wierzchem.”*

**J a n G r e g o r o w i c z** *O koniu huculskim*. Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego Tom IV Kraków 1879 str. 90 *W Żabiu, Krzyworówni, Kosmaczu, Brusturach, Jasionowie, Hryniawie i w całym starostwie kossowskim wychowywano najlepsze konie huculskie, i teraz jeszcze w tych miejscowościach tu i ówdzie dobrego konia widzieć można, jednak tylko rzadko, nie jak przed lat trzydziestu, gdy tu zbierano czwórki na podolskie jarmarki. Dziś skutkiem upadku górskich mieszkańców upadł chów koni.....Im wyżej w górach, na szerszych obszarach tem dzielniejsze konie hodowano. ... a w Kosmaczu było najwięcej karych koni.*

**Sprawozdanie Oddziału Stanisławowskiego TT** str. XVIII Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego Tom V Kraków 1880. *Natomiast pragnęliśmy wybudować to schronisko już w roku 1879 i w tym kierunku pracowaliśmy. Przy sposobności odbycia wycieczki Czarnohorskiego oddziału w lipcu r.z. wybrał się członek nasz w okolice Howerli, ażby u jej stóp – a poniżej źródeł Prutu wynaleść dogodnie do budowy miejsce. Zrazu chcieliśmy budować je na dość wyniosłej połoninie Zaroślak, – ponieważ jednak ten grunt należał do małoletniego z Kosmacza, dzierżawca zaś nie dawał dostatecznej rękojmi na czas dłuższy więc wynaleźliśmy bardzo dogodny grunt stanowiący własność państwa Nadwórniańskiego*

**Przewodniki:**

- **H e n r y k H o f f b a u e r** *Przewodnik na Czarnohorę i do Wschodnich Beskidów – II Zeszyt Wycieczki ze stacji kolejowych Nadwórna, Łojowa, Delatyn, Dora, Jaremcze i Mikuliczyn*<sup>28</sup> – *“Widnokraj z Jawornika bogaty, sięga daleko i blisko i posiada wielką rozmaitość. ... Na wschodzie widzimy długie pasmo Rokiety aż po górę Lesinę (1464 m) też Ledeskulem zwaną koło Kosmacza”*

- **J ó z e f R i e g e r** *Kostrzyca pasmo górskie ze szczytem*<sup>29</sup>. “Pasma Kostrzycy nie cieszyło się dotąd sympatią turystów, gdyż oprócz zupełnego braku opisu tego szczytu nie spotkałem się w ciągu siedmiu lat mego pobytu w Czarnohorze nawet z ustnym sprawozdaniem z wycieczki na Kostrzycę za wyjątkiem sprawozdanie z wycieczki p. H. Gąsiorowskiego w roku 1904, który przeszedł to pasmo w poprzek w drodze z Kosmacza na szczyt Spyciów, i kilku luźnych wzmianek w opisach wycieczek z pierwszych lat założenia Oddziału czarnohorskiego”

- **M i e c z y s ł a w O r ł o w i c z** *Ilustrowany przewodnik po Karpatach Wschodnich Galicyi, Bukowiny i Węgier*. Oddział Lwowski Krajowego Związku Turystycznego Lwów 1914 roku str. 31 “W Kosmaczu i Żabiem istnieją warsztaty wyrobu sukna. .... Najlepiej oglądać Hucułów w dniu świąteczne w Żabiem i Kosmaczu, na odpustach, a przede wszystkim na jarmarkach w Kutach, Kosowie, Delatynie i Kołomyi. ... str. 32 ... 18 km na zachód, u podnóża Łysuni (1464 m) ogromna wieś huculska Kosmacz, 4500 m. na 84 km<sup>2</sup>, godna widzenia ze względu na barwne stroje i piękne kobiety.”

- **R o m u a l d D ą b r o w s k i** *Przewodnik ilustrowany po województwie stanisławowskim* – Wojewódzka Komisja Turystyczna Stanisławów 1930 str. 72 “Za Kosowem leży małe letnisko (78–8–24,5) PISTYŃ ze Zakładem wodolecznicy obecnie nie czynnym. Z Pistynia prowadzi droga przez Mykietyńce – Ispas do Kołomyji. Na zachód od Pistynia, u podnóża Łysuni (1464 m), ogromna wieś huculska KOSMACZ.” Str. 152 “Droga .... poczem zjeżdża się w dół do miasteczka i letniska Pistynia. 18 km na zachód u podnóża Pożaaratula (Łysunia) (1464 m) ogromna wieś huculska Kosmacz, godna widzenia ze względu na barwne stroje i piękne kobiet.”

- **H e n r y k G ą s i o r o w s k i** *Przewodnik po Beskidach Wschodnich Tom Drugi. Pasma Czarnohorskie* Książnica Atlas Lwów Warszawa 1933:

Str. 50 – opis trasy z Mikuliczyna do na Łysinę Kosmacką (Łysunię) ... Kilkanaście min. wyżej schroniska (chodzi o schronisko PTT “w Podsyhołce” – 20 miejsc noclegowych) znajduje się klauza Prutec, obecnie nieczynna; przed poprowadzeniem kolei leśnej spławiano przy jej pomocy drzewo Prutcem do tartaku w Mikuliczynie. ... Obok schroniska opuszczamy dolinę Prutca; i za znakami biało niebieskimi (znaki żółte, tu rozpoczynające się, prowadzą do Kosmacza),...

Str. 51 – Również sama Łysina, posiadająca na swych zboczach olbrzymie pola złomiskowe (Pożeretul), jest szczytem złomiskowym, jakby z Gorganów tu przyniesionym, i to o kalibrze złomisk o wiele większym, niż na Siwuli lub Popadji. Zaobserwowania godny wreszcie jest widok na olbrzymią wieś huculską, Kosmacz, rozłożoną u stóp Łysiny w kier. pn. wsch. I w.

Str. 99 Trasa z Worochty nr 6 Do Kosmacza przez Gawory i Hordje, 27 km

Str. 164 Na Pistynce wreszcie, gdzie odbywa się spławaczka nie tratwami, lecz pojedynczymi kłocami (“spławaczka” dzika) są dwie klauzy w Kosmaczu: jedna u ujścia Stawnika, (obecnie nie czynna), druga 6 km wyżej cerkwi. Kłocę nią spuszczone chwyta specjalne zagrodzenie (t.zw. sito) na Pistynce w Pistyniu.

Str. 181 Kalendarz huculski ... 28 sierpnia Ruskie Wniebowstąpienie Matki Boskiej, “Uspenije Bohorodycy” (Persza Bohorodyca). Uroczyste święto cerkiewne. “Chramy” w Żabiem Słupce, Kosmaczu, w Berezowie Średnim, w Pistyniu (cerkiew górna), w Jaremczu i w Jabłonicy koło Tatarowa.

Str. 192 Karpaty ciągną .... Tam też wzmagają się walory turystyczne i rokują rozwój, jako stacjom turystycznym, miejscowościom takim Kosmacz i przysiółek Żabiego Ilcia Górna.

Str. 206 Jabłonów ... Targi co czwartku, jarmarki 31.I, 15.II, 14.V, 29.VIII, 14.X, 30.XII. Gromadzi się na nich ludność z górnej części doliny Luczki z dopływami, a więc z

wszystkich Berezewów, Luczy, Luczek, Akryszor, Tekuczy, a nadto z Osławów, Słobody Runguskiej, Kluczowa Wielkiego i Małego, Utorpo, Pistynia, Szeszor i Kosmacza.

Str. 208. Jabłonów. Przejścia.

1. Do Kosmacza drogą wozową przez Ruszor, 17 km, 360 m w g. i 50 m w d. (ok. 4 i ½ godz.). Droga prowadzi malowniczą doliną Ruszoru na całość jej długości;

Str. 214. Berezów Niżny. Przejścia.

2. Do Kosmacza przez Tekuczę i Akryszory, 12 km, 400 m w g. i 150 m w d. (ok. 4 godz., licząc od kościółka do cerkwi w Kosmaczu)

Str. 238. Brustury. Przejścia.

3. Do Zawojeli; jest to przysiółek Kosmacza w pięknym zakątku, położonym w najgórniejszej części doliny Stawnika, dopływu Pistynki.

Str. 241 Brustury. Przejścia.

2. Przez Stawnik do Kosmacza, 6 ½ km, ok. 150 m w g. i 100 m w d. (ok. 2 godziny).

Str. 245. Kosmacz; mieszk. przeszło 4000; starostwo i Wydział powiatowy w Kołomyi; sąd gr., notariusz, telegra, telefon parafia rzymsko katolicka w Jabłonowie. W miejscowości poczta, parafia grecko katolicka (chram 28 VIII); oprócz nowej cerkwi znajduje się we wsi, niedaleko w g. Pistynki cerkiew stara, w której odprawiają się nabożeństwa 3–4 razy w roku; szkoła przedsiębiorstwo państwowe leśn. Podległe nadleśnictwu w Szeszorach, stacja przeciwiłowa, tartak wreszcie bania z solanką wydawaną gospodarzom. Sr. kolejowa Kołomyja, 34 km, dojazd przez Jabłonów, do Jabłonowa autobusem, z Jabłonowa podwodą wiejską. Wieś choć w gł. swej części rozmieszczona w obszernej kotlinie, ma jednak dostateczną osłonę od pn. i z., oraz znaczne nasłonecznienie; posiada korzystne klimatyczne położenie, które wraz z wzniesieniem n.p.m. (w okolicy cerkwi 640 m) i kąpielami w bystrej Pistynce, składają się na zalety dobrego letniska mimo, że pod względem piękności krajobrazu nie dorównuje ani Szeszorom lub Prokurawie, ani też Brusturom. Jest przytem kilka źródeł kilka solanki ("surowicy"), a także jedno żelaziste, dotąd jednak niezbadane i nieeksploatowane. Przyszły rozwój Kosmacza, jako letniska, jest niewątpliwy, a przyspieszyłoby go niezawodnie polepszenie drogi przez Ruszor do Jabłonowa, umożliwiające ruch autobusowy. Staje się to koniecznością, zwłaszcza obecnie po przyłączeniu Kosmacza do powiatu kołomyjskiego; dotąd bowiem komunikować się musieli mieszkańcy wsi z dawną siedzibą starostwa, Peczeniżnem, przez Akryszory i Berezowy. Dla letników, których frekwencja stale wzrasta, osobnych mieszkań nie ma; dostarczają ich jednak w dostatecznej mierze schludne chaty huculskie i kilka domów żydowskich. Lekarz z podręczną apteką w miejscu. Apropozycja łatwa i dostateczna, wyrab mięsa w miejscu; pstrągów, nabiału, grzybów i leśnych jagód poddostatekiem, jarzyny i owoce musi się sprowadzać z Jabłonowa lub Pistynia, wzgl.. Szeszor. Turyści nocleg i pożywienie znaleźć mogą w Rest. Dobrzynieckiego lub oberży Ch. Schmerlera i u Henocha Rosena; cena za nocleg w łóżku 1 zł, na sienniku 0,50 zł.

Podobnie jak w Prokurowie, tak i na terenie samego Kosmacza ukazują ślady ropy, a pod Zapustem wiercono przed laty szyby, które jednak nie dały rezultatu. . . Z Kosmaczem wiążą się wspomnienia o największym opryszku karpackim, Doboszu. Tu miał swoją lubaskę, tu często przebywał i krył się, tu wreszcie wskutek jej zdrady śmierć poniósł. Pochodziła ona z rodziny Dźwińczuków, do dziś dnia w Kosmaczu zamieszkałej i chlubiącej się tym czynem swej protoplastki. Z Kosmacza pochodził inny opryszek, grasujący w początkach u. w., a to Jura Ożeniuk; zginął on z ręki "Dołhopolców" (strzelcy sławnego mandatarjusza Herdliczki z Uścieryk), oraz Dmytro Marusiek, które zrabowane pieniądze miał zakopać na Pryhodyszczu po stronie mikulicyńskiej.

... Piękny z niej widok na kotlinę Kosmacką, obramioną wysokimi wierchami grupy hordyjskiej. Po pn. stronie przełęczą droga jabłonowska stacza się serpentynami w dolinę

Ruszoru; o 2 ½ km przy niej wyżej wspomniana kopalnia nafty; idąc nie drogą, lecz płajem, opuszczającym się wprost w kier. Pn. w zwór Ruszoru, skrócić ją sobie możemy o 1 km. Przełęcz pamiętna dla miejscowych Huculów z wojny światowej, z powodu salw ognia, danego przez oddział rosyjski do karawany Huculów z Brustur, przybyłych z objuczonymi końmi po solankę do Kosmacza, a wziętych przez ten oddział za “austriacki Oddział karabinów maszynowych. Wypadek miał miejsce dn. 17 października 1914 r.

... Na Meł. ... – stanowiła jedyną dawnej komunikację za stolicą powiatu, Peczeniżynem. ... I ta droga, podobnie jak droga na Runek, jest pamiętna z wojny światowej; na niej mianowicie, właśnie na przestrzeni między Mełem a Akryszorami, ugrzązł w listopadzie 1914 r. przydługi tren brygady austro – węgierskiej i dostał się wskutek tego niemal w całości (kilka-kaset wozów obficie wyładowanych) w ręce rosyjskie. Wozy cięższe, naładowane amunicją, których wojska rosyjskie nie mogły ruszać z miejsca, zostały przez nie spalone. Huk i przeraźliwy syk eksplodujących naboń lżejszego i cięższego kalibru słycać było w tym dniu (10 listopada 1914 r.) kilka mil wokoło. Również wiele wozów, przeładowanych prowiantami, zwłaszcza większymi zapasami słoniny i beczkami wina węgierskiego, (brygada bowiem składała się z oddziałów węgierskich), nie mogło ruszyć z miejsca, więc Moskale, cofając się w kilka dni później przed Austriakami, porozdawali żywność między miejscowych Huculów.

- **Z e s p ó ł a u t o r s k i** *Krótki przewodnik po Huculszczyźnie od Hnitesy po Rogoze*. Główna Księgarnia Wojskowa Warszawa 1933 str. 90 – “Powyżej Prokurawy dolina Pistynki zwężą się tak, że droga musi prowadzić zboczem, poczem nagle wychodzi na obszerną kotlinę, u której górnego końca leży (20 km) duża wieś huculska Kosmacz (643 m 4000 mieszkańców., poczta, posterunek policji państwowej, leśniczówka, lekarz, apteka, kilka zajazdów, St. Tur. U H.Rosena 16 łózek, źródła miner.)”

- **A d a m Z i e l i Ń s k i** “*Zima w Polsce Karpaty Wschodnie*”, Towarzystwa Krzewienia Narciarstwa Kraków 1936 str. 46 “Ze znanych nam już jako punkty wyjściowe w Gorgany Wschodnie wzgl. Czarnohorę miejscowości, należy wymienić tu jeszcze raz: Worochtę, punkt wyjściowy na Worochteński, Kityłówkę, Hordje ze zjazdami do Żabiego, Kosmacza lub Mikuliczyna. ... Mikuliczyn dogodny punkt wyjściowy na Leśniów (1256m), na Ledeskuł (1464m) i Rokietę Wielką (1114m), skąd przejście do Kosmacza lub Berezowa. .. Z innych ośrodków Huculszczyzny, mających pewne walory jako zimowiska należy wymienić uczęszczane Kuty i Pistyń, oraz wsie Kosmacz, Berezów, Riczkę i Krzyworównię, gdzie wszędzie można znaleźć skromne i tanie możliwości pobytowe”

- **E r n e s t H o r a** “*Małopolska Wschodnia i Wołyń zapraszają*” Przewodnik Informacyjno – Turystyczny Państwowe Biuro Podróży Orbis Lwów 1937 rok str. 60: “Kosmacz (643), St. Turystyczna PTT Kołomyja na kopalni ropy Storch i Ska, nocleg 15 łózek i 15 sienników “

- **Z e s p ó ł R e d a k c y j n y** pod przewodnictwem Stanisława Osieckiego “*Przewodnik po Polsce w 4 tomach Tom II Polska Południowo – Wschodnia*” Warszawa 1937 rok str. 488

14 ½ km (od Jabłonowa) w. Kosmacz, n. dopływem Prutu Pistyńką, jedna z najładniejszych wsi na Huculszczyźnie, 650 m. n. p. m. mszk. 4000; letnisko. 2 cerkwie, odpust gr. Kat. 28 VIII. Kosmacz jest p. w. dla szeregu wycieczek na okoliczne szczyty.

- **Z e s p ó ł a u t o r ó w** *Góry Huculszczyzny* Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK Kraków 2006 Słownik wybranych miejscowości str. 201

**Kosmacz** – wieś huculska w dolinie Pistynki, w centrum Karpat Pokuckich, na wysokości ok. 643 m n.p.m., siedziba gminy. Pierwsza wzmianka z 1412 r. W Kosmaczu został zabity w 1745 roku najślawniejszy zbójnik huculski, Oleksa Dobosz. W 1880 r. 4500 mieszkańców, obecnie ponad 6 tyś. Istniała tu cerkiew typu huculskiego z początków XVIII w. p.w.

św. Paraskwii, spalona w 1983 r. Jej barokowy ikonostas wykonany został w Sołotwinie, a ufundował go ponoć sam Dobosz. Na początku XX w. zbudowano nową cerkiew, p.w. św. Piotra i Pawła, zachowaną do dziś. W okresie międzywojennym istniały tu cztery młyny, dwie kopalnie ropy naftowej, oraz działała spółdzielnia "Huculska Spółka".

Urodził się tu błogosławiony Omelian Kowcz męczennik kościoła greckokatolickiego, kapelan Ukraińskiej Halickiej Armii.

Działa tu Muzeum Sztuki Ludowej. Można też obejrzeć prywatne zbiory Mychajła Jusypczuka (ul. Dowbusza 17 tel. 03478-2-76-17) z kolekcją wyrobów z korzenia oraz pamiątkami po Ołeksie Doboszu.

Punkt wyjścia na Steryszorę (1116 m) i Łysinę Kosmacką (1464 m)

**Opracowania naukowe i popularno naukowe;**

**W ł o d z i m i e r z K u b i j o w i c z** *Życie pasterskie w Beskidach Wschodnich*  
Prace Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie Zeszyt 5 Kraków 1926

Str. 85 Okupacja połonin przez wieśniaków zależała od naturalnych dróg, które można się było z danej osady posunąć w głąb gór. Takimi drogami były przede wszystkim oba Czeremosze i Prut, wzdłuż których prowadzą drogi wśród puszczy leśnej na połoniny. .... Jasieniów G. szereg połonin, położonych między Wychodem a Ruskim Dilem, Riczka Dżembronię, a Krzyworówna jakąś połoninę na Czarnohorze; nawet odległy Kosmacz zajął połoninę Zaroślak, leżącą już w obrębie dorzecza Prutu.

**Foldery, informatory;**

**LETNISKA HUCULSZCZYZNY Dolina Czeremoszów, Rybnicy i Pistynki.** Wydawnictwo Międzykomunalnego Związku Letnisk i Uzdrowisk Województwa Stanisławskiego 1937 str. 8

"**Kosmacz** (640 m) duża wieś letniskowa położona nad Pistynką. W obszarze kotliny zasłoniętej od północy i zachodu od wiatrów, o dużym nasłonecznieniu, posiada korzystne warunki klimatyczne dla dalszego rozwoju. Pod względem krajobrazu Kosmacz nie tylko nie ustępuje innym miejscowościom letniskowym na Huculszczyźnie ale je przewyższa. Frekwencja około 900 osób rocznie. Urząd pocztowo – telegraficzny i lekarz w miejscu. Apropozycja łatwa i dostateczna. Pomieszczenia w chatach miejscowych gospodarzy. Ceny mieszkań od 15 – do 30 zł miesięcznie. Kąpiele rzeczne w Pistynce. Odległość od Kołomyi 34 km. Dojazd autobusem PKP od dworca kolejowego w Kołomyi. Wycieczki w pobliskie góry, w Czarnohorę oraz do okolicznych miejscowości. Informacje: Zarząd Gminny w Kosmaczu.

**LETNISKA HUCULSZCZYZNY** Wydawnictwo Związku Powiatów Rzeczpospolitej Warszawa 1936 (?)

"**KOSMACZ.** Wzniesienie na 650 m. n. p. m. . Rozłożony w rozległej pięknej kotlinie, osłonięty od wiatrów i silnie nasłoneczniony, posiada nader korzystne warunki klimatyczne. Doskonała kąpiel w bystrej Pistynce, źródła solankowe oraz żelaziste. Posiada on duże możliwości rozbudowy, jako stacja letniskowo – klimatyczna w lecie, zimą zaś jako stacja narciarsko – turystyczna. Sezon od 15 maja do 31 października.

*Komunikacja.* Dojazd do stacji kolejowej w Kołomyi, skąd autobusami PKP na miejsce. Przejazd 2 zł od osoby. *Informacje.* Powiatowa Komisja Letniskowo – Turystyczna przy Wydziale Powiatowym w Kołomyi ul. Mjr. Gniadego.

*Pomieszczenia* w schludnych chatach huculskich i domach żydowskich, przygotowanych na przyjęcie letników oraz w jednym nowopobudowanym chrześcijańskim pensjonacie "Stefanija". Całodzienne utrzymanie w pensjonacie w cenie od 5 – 6 zł, zależnie od wielkości pokoju.



## Етнокультура



... A gdy zmęczone całoroczną pracą nerwy, zaczną się rozprzęgać, a przepelnione niezdrowymi wyziewami biur i kurzem ulic płuca, załęsknią za bezmiarem czystego powietrza, rzucimy miasto i troski związane z szarzyzną codziennego życia i uciekniemy w góry, gdzie czysty błękit nieba i szmaragd lasów i łąk uciechy nasze oczy, nerwy ukoi szepci wody płynącej po kamieniach, a uszy opuchłe od dźwięku syren i klaskonów wypoczną wśród ciszy prawięcej przyrody...

Przyjaciołom Huculszczyzny  
ZARZĄD  
PENSJONATU „STEFANIA”

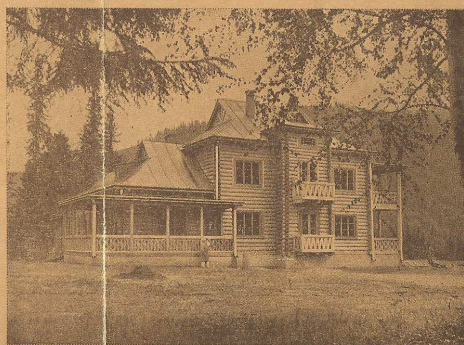
### KOSMACZ Letnisko górskie

WOJ. STANISŁAWOWSKIE  
POW. KOŁOMYJSKI

najpiękniejszy  
zakątek górski

w

Beskidach wschodnich  
serce Huculszczyzny



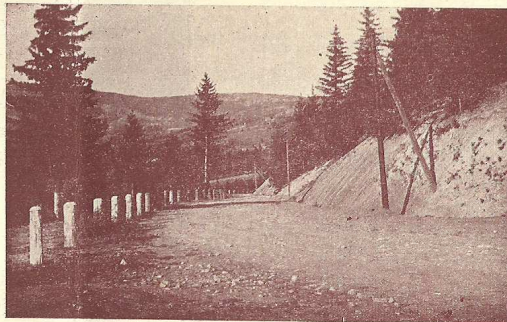
## KOMUNIKACJA

Po przecięciu przez Express „Warszawa — Bukareszt” dużej części kraju z północnego-zachodu na południowy-wschód — wysiadamy w Kołomyi, stolicy Pokucia (wojew. stanisławowskie).

Tu na dworcu czeka już autobus P. K. P., który za opłatą złotych 3.40 od osoby, zawiezie nas dobrą szosą w czasie około jednej godziny do celu, którym jest

### KOSMACZ.

Wyjazd autobusem z Kołomyi o godzinie 6<sup>10</sup> i 15<sup>00</sup>.



## POŁOŻENIE

Na północ od działu wód Czeremoszu i Prutu, między Berezowem a Żabiem, leży dno jeziora polodowcowego. W tej to kotlinie, otoczonej stromymi górami rozsiadło się stare i rozległe osiedle huculskie K O S M A C Z.



## K L I M A T .

K O S M A C Z z racji swego położenia (kotlina otoczona stromymi górami) posiada nadzwyczaj łagodny klimat i bardzo mało opadów atmosferycznych. Zimy są tu najłagodniejsze ze wszystkich okolic Pokucia, a w porównaniu do innych miejscowości w pasmie Czarnohorskim, K O S M A C Z posiada maksimum słonecznych dni w roku, a tym samym najsilniejszą insolację w okolicy. Dzięki tym warunkom rozwinęły się w Kosmaczu piękne sady owocowe.

## O S O B L I W O Ś C I .

K O S M A C Z, będąc jednym z pięknych uroczysk pasma Czarnohorskiego, posiada jeszcze osobliwości niespotykane w innych miejscowościach. Są tu cztery źródła mineralne, z tych trzy żelaziste, a jedno szczawowe. Dotychczas prawdopodobnie jeszcze się nikt tym nie zajął, by sprawę leczniczej zdatości kosmackich wód mineralnych skierować na stosowną drogę. Nie wykluczone, że K O S M A C Z, będąc miejscowością par excellence klimatyczną, mając bogactwo wód mineralnych, stanie się w przyszłości uzdrowiskiem.

Drugą osobliwością Kosmacza to dawne kopalnie nafty, znajdujące się o parę kilometrów drogi od letniska. Niższe pasemka górskie obfitują w złoża ropy naf-

8

Spadająca z siłą woda wodospadu wydrążyła z biegiem czasu naturalny basen, doskonały do kąpieli, odległy od willi „Stefanii“ o 5 minut drogi.

Piękne spacerunki i wspaniałe tereny wycieczkowe stwarzają w K O S M A C Z U idealne warunki odpoczynku. — Agencja pocztowo-telegraficzna w miejscu.

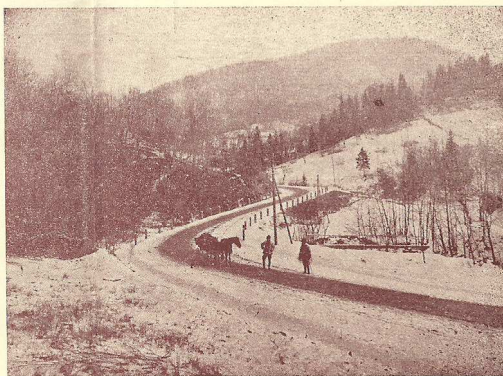


Sezon zimowy trwa od 20-go grudnia do 31-go marca.

Adres, zgłoszenia i zapytania: „Stefania” Kołomyja, ul. Jagiellońska Nr. 23, m. 4., Tel. 126.

Uprasza się o wczesne zamawianie pokoi, o ile mają odpowiadać życzeniom. — Przy zamówieniu pokoju jest wskazaniem przesłanie zadatku.

Sezon letni trwa od 15. maja do 31. października.

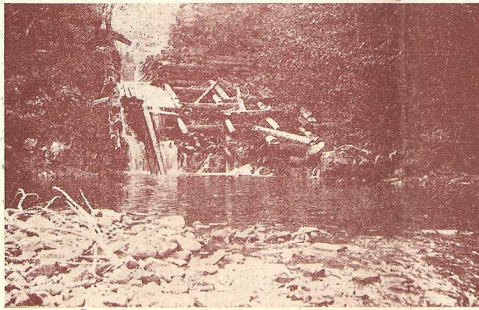


PENSJONAT  
„Stefania”  
w KOSMACZU k/Kołomy

11



Wieś KOSMACZ wzniesiona 650 m. n. p. m. przecina rzeka Pistynka. System źródłowych potoków Pistynki bierze początek w kotle otoczonym górami: Preluka, Grahit, Wersał, Pyrczuł, Pozeretuł, Łysyna. Wszystkie te góry są skaliste, a źródła z nich wypływające mają wodę nadzwyczaj orzeźwiająca.



Rwące strumienie, szemrząc po kamieniach, łączą się z Pistynką i zdążają ku Prutowi.

Pistynka posiada wodę krystalicznie czystą, o wszystkich cechach wysokogóskiej rzeczki, mimo niezbyt wysokiego wzniesienia nad poziom morza kotliny kosmackiej.

7

towej, naturalnego asfaltu i wosku ziemnego. Przed jakimi 30-tu laty wrzało tu życie i praca. Świdry były w ziemię, ropa tryskała strumieniami. Dziś częściowo opuszczone wieże wiertnicze świadczą wymownie o nie tak dawnej przeszłości, a opuszczony kościółek spogląda cicho na miejsce dawnego gwaru ludzkiej rzeszy.

KOSMACZ znany jest od dawien dawna jako jeden z ośrodków swoistej sztuki ludowej. Najpiękniejsze huculskie pisanki, o wysokiej wartości artystycznej, mają tu swe źródło. Stara cerkiew miejscowa ze swoim potrójnym łamanym dachem jest wzorem huculskiej sztuki budowlanej.



И П О Б С Т

KOSMACZ z konfiguracji terenu mający wiele podobieństwa z Worochtą, tylko o wiele od niej rozleglejszy (kotliną ma 84 km<sup>2</sup>), od wielu już lat ściągają rzesze letników i kolonie młodzieży. Leżąc jednak na uboczu dróg i gościńców,

**STACJA**  
POLSKIEGO TOWARZYSTWA TATRZAŃSKIEGO  
w Kosmaczu  
Oddziału Czarnohorskiego w Kołomyjach

---

1. Leży metrów nad poziom morza *600 m*
2. Bliższy adres dla korespondencji *Kołomyża*  
*M. Hübner*
3. Najbliższa stacja kolejowa *Kołomyża* na linii *Lwów-Sniatyn*  
*32* kilometrów drogi *potrzeba czasu na dojeżdżenie do stacji kolejowej*  
godzin *około 2 1/2 godz.* (niezależnie od pociągów)
4. Mieści się w czym budynku *prywatnym*  
jakiej kategorii (hotel, pensjonat, leśniczówka, chałupa, gospoda) *pensjonat*
5. Czy można otrzymać posiłek, cały rok czy sezonowo, i w jakim okresie  
*cały rok, posiłek cały rok*
6. Liczba ubikacji noclegowych przeznaczonych dla P. T. T. *2 ubikacje*
7. Liczba łóżek sprężynowych (siatkowych) zwykłych *4* miejsc do spania na siennikach, przyczepach, tapczanach *10*, zarezerwowanych dla P. T. T.
8. Ogółem miejsc noclegowych zarezerwowanych dla P. T. T. *14*
9. Cennik noclegów dla członków
10. Czy znajduje się apteczka

INNE UWAGI UMIESZCZAĆ NA ODWROTCIE


11. Cennik noclegów:  
na łóżku - dla członków *10*  
" " - dla nieczłonków  
na przyczepie lub sienniku - dla członków *5 zł*  
" " " " - dla nieczłonków  
dla uczestników wycieczek i kursów zbiorowych  
dla młodzieży na łóżku  
" " na sienniku /w sali zbiorowej/ *5 zł*
12. Czy gospodarz stacji jest przeszkolony w ratownictwie zimowym i letnim
13. Najbliższy lekarz *Dr. P. P. P.* w *Kołomyżach*  
w odległości *800 m* km.
14. Najbliższa apteka w *Kołomyżach*  
w odległości *15* km.
15. Jakie oświetlenie? *Kafelki* . . . . . kanalizacja  
? zaopatrzenie w wodę?  
. . . . . łazienka?

Uwaga. Prosimy o nadsyłanie nam zdjęć fotograficznych, przedstawiających stację P.T.T. oraz jej otoczenie.

Zbiory archiwalne  
Edwarda Winkla

Stacja turystyczna w Kosmaczu  
Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego Oddziału Czarnohorskiego  
w Kołomyjach

1. Leży metrów nad poziom morza 640
2. Bliższy adres dla korespondencji: Kosmacz dom Hübnerów
3. Najbliższa stacja kolejowa Kołomyża na linii Lwów-Sniatyn  
kilometrów drogi 35 potrzeba czasu na dojeżdżenie do stacji kolejowej  
5 godz./w lecie jest czynna linia autobusowa P.K.T./
4. Mieści się w budynku własnym Hübnera  
jakiej kategorii - gospoda
5. Wyżywienie można otrzymać przez cały rok - całodzienne
6. Posiada 2 ubikacje noclegowe przeznaczone dla P.T.T.
7. Liczba łóżek zwykłych 10
8. Ogółem 10 miejsc noclegowych zarezerwowanych dla P.T.T.
9. Apteczki niema



*Apropozycja.* Na miejscu nabiał, mięso, pstrągi, jagody; jarzyny dowożone. *Restauracje.* 2 drugorzędne i oberża. Nocleg 1 zł. Ponadto możliwość stołowania się w pensjonacie “Stefania” po bardzo przystępnej cenie.

*Urząd pocztowy* na miejscu. *Telegraf i telefon* w Jabłonowie; lekarz na miejscu.

*Wycieczki* do źródeł Pistynki w dolinę potoku Bahaniec, na Klewę, na Syhleny, na Stewiore, na Łysinę, Grahit, Rotyło, wreszcie do Worochty, Mikuliczyna, Tekuczej, Ilci Górnej i Ilci Dolnej oraz do Żabiego.

**KOSMACZ Letnisko górskie.** Folder promujący Pensjonat “Stefania”. Wydany staraniem Zarządu Pensjonatu Stefania w 1936 (?). Najobszerniejszy z odnalezionych opisów Kosmacza – treść zawarta w przytoczonych ilustracjach.

1. Świerz L. Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Tatrzańskiego za czas od 28 maja 1876 do 26 maja 1877 roku / L. Świerz. // Pamiętnik TT 2. – 1877. – Cz. I. – S. 3.
2. Idem, Sprawozdanie z czynności Wydziału Towarzystwa Tatrzańskiego za czas od 27 maja 1877 do 5 maja 1878 r. [...] / Pamiętnik TT 3. – 1878. – Cz. I. – S. 31.
3. Markiewicz W. Protokół z VI. Nadzwyczajnego Walnego Zgromadzenia Członków Towarzystwa tatrzańskiego odbytego [...] d. 18 marca 1883 r. / W. Markiewicz, M. Chyliński, M. Turkawsk // Pamiętnik TT 8. – 1883. – S. VI–VII.
4. Pamiętnik TT 1. – 1876. – Cz. II. – S. 73–85.
5. Wysokość Czarnohory i gór przyległych oraz Formacja geognostyczna Czarnohory, *ibidem.* – S. 85 i 86.
6. Bibliografia karpacka, *ibidem.* – S. 95–111.
7. Żuliński J. Sprawozdanie delegatów z przedwstępnych czynności, dotyczących zawiązania oddziału lwowskiego Towarzystwa Tatrzańskiego [...] / J. Żuliński, E. Heppe, M. Turkawski // Pamiętnik TT 8. – 1883. – S. XLIII.
8. Markiewicz W. Protokół z XIV Walnego Zgromadzenia Towarzystwa Tatrzańskiego, odbytego d. 6 lutego 1887 r. [...] / W. Markiewicz, B. Gustawicz // Pamiętnik TT 12. – 1888. – S. III.
9. Krygowski W. Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego / W. Krygowski. – Warszawa ; Kraków, 1988. – S. 96.
10. Wilkosz F. Protokół z XIX. Zwyczajnego walnego Zgromadzenia Towarzystwa Tatrzańskiego odbytego [...] d. 7 lutego 1892 r. / F. Wilkosz, L. Świerz // Pamiętnik TT 14. – 1893. – S. II.
11. Polskie Tow. Tatrzańskie w hołdzie marszałkowi Polski Józefowi Piłsudskiemu // Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie za okres od 1.IV.1935 do 31.III.1936. – Kraków, 1936. – S. [5]–6.
12. Droiowski T. Zarząd Główny PTT / T. Droiowski // *ibidem*, 2. – 1924. – S. 242.
13. Stolfa E. Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności oddziałów w r. 1925... / E. Stolfa, J. Czerwiński // *ibidem.* – S. 215.
14. Oddział Stanisławowski. – *ibidem*, 2. – 1924. – S. 248.
15. Stolfa E. Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa tatrzańskiego z działalności oddziałów w r. 1925... / E. Stolfa, J. Czerwiński. – *ibidem*, 4. – 1926. – S. 219.
16. Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie za okres od 1. IV. 1932 do 2. IV. 1933. – Kraków, 1933 – S. 66–68.
17. Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie za okres od 1.I.1938 do 31.XII.1938 oraz finansowe za rok 1938. – Kraków, 1939. – S. 82.
18. Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Gabinet Ministra Spraw Wojskowych, sygn. I.300.1.644, Program Święta Huculszczyzny w powiecie kosowskim, k. 524.
19. *Ibidem.* – S. 60–61.
20. Krygowski W. Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego / W. Krygowski. – Warszawa ; Kraków, 1988. – S. 120.
21. Rocznik Ziemi Wschodnich 1939 Wydawnictwo Zarządu Głównego Towarzystwa Rozwoju Ziemi Wschodnich. Rok 1939. – S. 209–236.



22. Vincent S. Prawda Starowieku Pogranicze Sejny / S. Vincent. – 2002. – S. 261.
23. Krygowski W. Góry mojego życia Wydawnictwo Literackie Kraków / W. Krygowski. – 1987 – S. 37.
24. Krygowski W. W litworowych i piarżystych kolebach Wydawnictwo Literackie / W. Krygowski. – Kraków, 1982. – S. 71.
25. Zieliński A. Romantyczne wędrówki po Galicji Ossolineum / A. Zieliński. – 1987. – S. 406; M. Romanowski. Kilka dni w górach Pokucia – reportaż spisany po wyjeździe na tereny huculszczyzny w 1857 roku.
26. Turkawski M. A. Wspomnienia Czarnohory / M. A. Turkawski. – Warszawa, 1880. – S. 97.
27. JOTSAWZ Łodzi do Wschodnich Karpat. – Łódź, 1927. – S. 30.
28. Hoffbauer H. Przewodnik na Czarnohorę i do Wschodnich Beskidów – II Zeszyt Wycieczki ze stacji kolejowych Nadwórna, Łojowa, Delatyn, Dora, Jaremcze i Mikuliczyn. Czarnohorski Oddział Towarzystwa tatrzańskiego Kołomyja, 1898. – S. 103.
29. Rieger J. Kostrzyca pasmo górskie ze szczytem / J. Rieger. – Kołomyja, 1906. – S. 4.

**Ежи Каплон**  
(Краков, Польша)

#### **Туристическое изучение Черногоры**

*Первая часть статьи содержит краткое описание исследования и развития туризма в Черногоре. Изучению этой горной местности способствовали условия, сложившиеся во второй половине XIX в. в Галиции – регионе под властью правления Австро-Венгерской монархии с одной стороны, большое наделение гражданских свобод, которыми пользовались её жители, с другой – близость крупных городских центров, особенно Львова и новые тенденции в литературе и искусстве, романтизм и позитивизм, способствовали возрождению интереса к горным областям. Также вызывали большой интерес гуцулы, горцы, живущие в Черногоре и её ближайших окрестностях. Многочисленные экспедиции и связанные с ними статьи и книги привели к дальнейшему увеличению интереса к региону. Вторая часть статьи посвящена исследованиям в туристической литературе гуцульского села Космач.*

**Ключевые слова:** Восточные Карпаты, Черногора, Космач.

**Jerzy Kaplon**  
(Krakow, Poland)

#### **The tourist study of Chornohora**

*The first part of the article contains a brief description of the study and development of tourism in Chornohora. The study of this mountainous area conducive to the conditions that in the second half of the nineteenth century occurred in Galicia – a region in the reign of the Austro-Hungary. On the one hand, a significant civil liberties enjoyed by its inhabitants, on the other – close to large urban centers, especially Lviv, and new trends in literature and art, romanticism and positivism, encourage the development of interest to the mountainous areas. Also aroused great interest the Hutsuls, highlanders living in Chornohora and its surroundings. Numerous expeditions and related articles and books, guides and folders later promoted the further interest to the region. The second part of the article is devoted to the place in the tourist literature of one of the most interesting villages of Hutsulshchyna – Kosmach.*

**Key words:** the Eastern Carpathians, Chornohora, Kosmach.

УДК 94(477.85:338.48)  
ББК 63.3(4 Укр)52

Юрій Зінько  
(м. Львів, Україна)

## КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО ГОСПОДАРСТВА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ “ГУЦУЛЬЩИНА”

*У статті розглянуто питання історії та сучасного рекреаційного використання території національного природного парку “Гуцульщина”, а також оцінку його місця та ролі в туристичних пропозиціях на локальному і регіональному (карпатському) рівнях. Основна увага зосереджена на обґрунтуванні перспективних цілей і завдань парку щодо розвитку базових (маркових) і супутніх туристичних продуктів та пов’язаної з ними інфраструктури й потенційних користувачів. Розглянуто також проблеми територіального планування туристичних об’єктів та етапність реалізації (впровадження) туристичних ініціатив.*

**Ключові слова:** туристичне господарство, національний природний парк “Гуцульщина”, Косівщина.

### 1. Історія та сучасний стан розвитку туризму

Історію і сучасний стан туристичного використання території парку слід розглядати як складову частину розвитку Косівського туристичного регіону. Починаючи з кінця XIX ст. та впродовж більш ніж столітнього відтинку цей регіон спеціалізувався на літніх відпочинкових заняттях та зимових видах активного відпочинку. Літній сімейний відпочинок тут проявився в різних формах: ліжникарства (кінець XIX ст. – 60–70-ті рр. XX ст.), організованого відпочинку в колективних закладах (кінець XX ст.) та переважно короткотривалого відпочинку в різноманітних закладах розміщення (турбази, готелі, пансіонати, котеджі, сільські оселі) в останнє десятиріччя. Місцями зосередження відпочивальників виступали Косів, Шешори, Космач. При цьому територію парку (переважно передгірські й гірські лісові масиви) використовували для прогулянок, піших мандрівок до відпочинкових місць, а також збору грибів та ягід (утилітарні заняття).

Важливим етапом у розбудові сучасної бази туризму Косівщини було створення колективної відпочинково-оздоровчої бази (санаторії, бази відпочинку, турбази, дитячі табори), а також гірськолижних витягів у 60–80-х рр. XX ст. Саме на цей період припадає становлення мережі туристичних шляхів (прокладання, ознакування) на території парку, що трасувались від закладів розміщення до атракційних природничих та історико-культурних місць. Ця інфраструктура створила умови для розвитку кваліфікованого (пішого, гірськолижного) туризму. Одночасно регіон став популярним серед любителів гірськолижних занять (4 гірськолижні витяги) та водного туризму на Черемоші.

Тенденції останніх десятиріч у туристичній сфері регіону показали зростання частки пізнавального туризму (етнографічного, історико-культурного) та шоп-туризму (купівля гуцульських сувенірів). Цьому сприяло існування мережі регіональних музеїв, осередків народного промислу (вироби зі шкіри, дерева), центрів продажу сувенірів і народних виробів. Значно посилює цей напрям туризму проведення фестивалів етнографічного типу (Шешори, Косів, Космач). Зі створенням у 2002 році національного природного парку “Гуцульщина” були закладені передумови для розвитку різних форм екотуризму. Зокрема, були здійснені заходи щодо перетворення низки піших туристичних трас на тематичні (екоосвітнього типу). Тут розвиваються екоосвітні заняття (“зелені” школи) та здійснюються наукові тури (ботаніків, зоологів, лісівників). У структу-

рі туристичного господарства Косівщини за національним парком закріпилась еко-туристична спеціалізація.

В останнє десятиріччя Косівщина, після спаду кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст., переживає етап інтенсивного розвитку туристичної інфраструктури та зростання кількості відвідувачів. У першу чергу спостерігається створення нових об'єктів розміщення (бази відпочинку, готелі, пансіонати), туристично-оздоровчих комплексів (наприклад, Сокільське), а також різноманітної мережі закладів харчування (ресторани, кафе-бари та традиційні колиби). Біля багатьох із цих об'єктів споруджуються гірськолижні витяги, а також проектується створення гірськолижних комплексів (Тюдів, Шешори). Ці об'єкти локалізуються поблизу території парку або в межах самого парку (підконтрольні площі) та зорієнтовані на подальший розвиток маркових туристичних продуктів Косівщини – коротко- і довготривалого відпочинку та гірськолижних занять.

Туристичні ініціативи парку “Гуцульщина” за п'ятирічний етап його функціонування були зосереджені на:

а) забезпеченні й покращенні доступу до основних атракцій (озеро Лебедин, гора Рокита, хребет Каменистий) та створенні нових атракцій (хата Святого Миколая);

б) забезпеченні базового екоосвітнього продукту: облаштування екоосвітніх стежок на основі піших шляхів, розробка програм екоосвітніх занять та створення дослідної лабораторії);

в) відродженні традиційних занять, пов'язаних з відтворенням і використанням гуцульського коня та вирощуванням лікарських трав;

г) розробці та поступовій реалізації проектів щодо створення власної нічліжної бази (облаштування лісничівок, будівництво котеджів) та тематичних парків (“живий” скансен “Гуцульське село”).

## **2. Основні цілі та пріоритети туристичної політики парку на локальному й регіональному рівні**

Створення національного природного парку “Гуцульщина” з однієї сторони розширило туристичні можливості Косівського району, а з другої – загостило конкуренцію в туристичному середовищі району між суб'єктами і парком. Спеціалізацією парку у сфері туризму Косівщини, як уже відзначалось, виступає екологічно орієнтований туризм. Окрім цього, сам етнографічний імідж парку, зафіксований у його назві, зумовлює розвиток туристичних ініціатив, пов'язаних з використанням історико-культурної спадщини гуцулів (застосування гуцульських коней, створення “живого” гуцульського скансену). Разом з тим адміністрацією парку було виявлено зацікавленість у розвитку відпочинкового туризму через створення власної відпочинкової інфраструктури та за рахунок співпраці із зацікавленими туристичними суб'єктами (наприклад, база відпочинку “Байка”). Ця ініціатива була практично оцінена місцевими підприємцями у відпочинково-гастрономічній сфері та відіграє свою негативну роль у тривалих конфліктах парку з місцевими громадами.

На регіональному (карпатському) рівні національний парк “Гуцульщина” у туристичній сфері позиціонується серед інших природоохоронних територій на використанні природничої спадщини Покутсько-Буковинських (Скибових) Карпат та популяризації культурної спадщини гуцульського етносу. За природничими атракційними об'єктами парк “Гуцульщина” значною мірою подібний до національних парків “Сколівські Бескиди” та “Винницький”. Етнографічно-культурні атракції парку зближують його з пропозиціями Карпатського національного парку та Карпатського біосферного заповідника. При цьому слід відмітити, що популярність серед туристів природних об'єктів



Карпатського національного парку (г. Говерла, водоспад “Пробій”), національного парку “Синевир” (найбільше гірське озеро Карпат), КБЗ (Чорногірський і Мармароський масиви, Долина нарцисів) є значно вищою, ніж природничих атракцій парку “Гуцульщина”. Тому необхідно при розробці концепції туристичного розвитку останнього визначити пріоритети у використанні його природничої та історико-культурної спадщини, що забезпечать сталий притік туристів.

У першому приближенні метою туристичного господарства парку “Гуцульщина” є забезпечення використання природних та етнографічно-культурних ресурсів для розвитку сталих форм туризму: пізнавально-природничого, пізнавально-культурного, кваліфікованого з елементами екоосвіти та відпочинково-освітнього туризму.

Реалізація цієї базової мети передбачає процес інтегрування рекреаційного господарства парку в туристичну сферу Косівщини, особливо прилеглих до парку територій. Повинна бути налагоджена тісна співпраця в обслуговуванні туристів із сусідніми з парком закладами розміщення, туристичними комплексами, етнографічно-культурними центрами. Саме сегмент туристів, що прибуває на відпочинок з пізнавально-культурною ціллю або займається активними видами туризму, повинен бути основним об’єктом туристичних пропозицій парку. Рекреаційне господарство парку повинно стати одним з елементів локального туристичного ланцюга.

Пріоритетними завданнями розвитку туристичної сфери парку є розвиток туристичних продуктів, у т. ч. маркових, та забезпечення їх відповідною інфраструктурою.

Виходячи з наявних природних ресурсів, етнографічно-культурної спадщини, існуючої інфраструктури та характеру туристичних занять на прилеглих територіях, а також місця (позиції) парку в туристичному господарстві природоохоронних територій Українських Карпат пропонується розвиток таких груп туристичних продуктів та інфраструктури в національному парку “Гуцульщина”:

а) екотуристичний продукт (на базі екоосвітніх програм) з відповідною інформаційною та освітньою інфраструктурою та мережею навчальних (дидактичних) і тематичних шляхів;

б) етнографічно-культурний продукт (на базі освітньо-навчальних програм) з відповідними навчально-експозиційними приміщеннями, демонстраційними моделями типу “традиційне господарство”, тематичними парками при широкій співпраці з майстрами народних промислів та місцевими громадами;

в) кваліфікований (активний) продукт (піший, водний, кінний, рибальський) на базі широкого використання місцевих природних ресурсів (гірський рельєф, водний потенціал р. Черемош і місцевих ставів) та досвіду традиційних занять (гуцульські коні);

г) обслуговування у партнерстві з іншими суб’єктами туристичної діяльності відпочиваючих у колективних та індивідуальних закладах розміщення Косівщини, а також транзитного руху туристів через створення малоформатної відпочинкової інфраструктури;

д) розробка у партнерстві з природоохоронними, культурно-освітніми організаціями тематичних екологічних і екологічних регіональних карпатських турів та забезпечення обслуговування організованих груп.

Національний природний парк “Гуцульщина” в організаційному плані знаходиться на етапі становлення, в тому числі в туристичній сфері. Тут важливим є формування базових елементів інфраструктури для обслуговування відвідувачів у національних парках. Це передбачає створення спеціальної адміністративно-туристичної зони з відповідною інфраструктурою, а також облаштування вхідних брам.

Важливим аспектом перспективного функціонування туристичного господарства парку є розробка схеми його територіального зонування. Такі зони, сконцентровані навколо важливих туристичних центрів і пунктів, відрізняються спектром туристичних атракцій та набором туристичних занять.

Як свідчить досвід українських національних парків, і карпатських зокрема, слабким елементом туристичної діяльності їх є не розробленість маркетингової стратегії з туризму. Зокрема, слабо використовуються різні форми комунікаційних технологій з потенційними користувачами туристичних послуг у парках. Для національного парку “Гуцульщина” на етапі його становлення важливим є забезпечення належної промоції його туристичних пропозицій безпосередньо для приїжджих на Косівщину, а також потенційних відвідувачів з України та зарубіжжя.

### **3. Пріоритетні туристичні продукти, інфраструктура та їх територіальне планування**

Одним з важливих завдань парку на найближчий період (2–3 роки) є формування адміністративно-туристичної зони з обслуговування відвідувачів. Для парку “Гуцульщина” уся зона повинна складатися з таких базових об’єктів: візит-центру (інформаційно-освітнього осередку), тематичних експозицій, навчальних приміщень та допоміжної інфраструктури (паркінгу, гастрономічно-сувенірних закладів). З точки зору просторової локалізації для адміністративно-туристичної зони парку найбільш придатною є територія Косівського лісництва (біля с. Пістинь). Тут розміщені будинок Косівського лісництва (з кімнатою Святого Миколая). При відповідному візуально-архітектурному оформленні ця ділянка могла бути оформлена як вхідна брама парку. Для забезпечення виконання нею функції адміністративно-туристичної зони можливим є перетворення діючого лісництва у візит-центр з відповідними секторами: інформаційним, експозиційним, освітнім.

Як уже відмічалось, наявний туристичний потенціал парку дозволяє забезпечити розробку та реалізацію таких турпродуктів: екотуристичного, етнографічно-культурного, кваліфікованого та відпочинкового.

Екотуристичний продукт є поки що основною візиткою національного парку. У першу чергу він репрезентований екоосвітніми екскурсіями спеціально облаштованими стежками (усього 6 стежок). На жаль, якість ознакування, рівень їх облаштування та забезпечення інформаційно-освітніми матеріалами (буклети, путівники) не відповідають сучасним вимогам до екоосвітніх послуг у національних парках. Ці екскурсії носять епізодичний характер і використовуються з краєзнавчою метою переважно місцевими школами.

Для розробки більш привабливого екотуристичного продукту необхідно підготувати 2–3 екоосвітні програми, що опираються на природничу спадщину і традиційне природокористування даної місцевості. Одна з пропонованих програм повинна демонструвати природничу різноманітність Буковинських Карпат і може бути реалізована на основі тематичної стежки на Сокільський хребет. Інша програма може бути орієнтована на демонстрацію типів природокористування в Покутсько-Буковинських Карпатах (сільськогосподарський, лісогосподарський, полонинський, рекреаційний). Для цих цілей можна було б використати комбінований варіант екоосвітніх стежок на гору Рокитну та хребет Каменистий. Пропоновані екоосвітні програми повинні включати вибір цільових груп (школярі, студенти), забезпечення їх розміщення та інформаційними матеріалами, а також обслуговування спеціалістами парку на період перебування (2–3 дні). Значно посилено б ефект екологічного продукту для користувачів створення

2–3 дидактичних стежок (протяжністю до 2–4 км) та облаштованих місць для “зелених шкіл” на природі, а також цільове використання дослідної лабораторії парку. Для реалізації навчальних екологічних програм у парку необхідно обладнати приміщення для занять невеликих груп (15–20 осіб). Таке приміщення могло б бути складовою частиною проєктованого візит-центру.

Етнографічно-культурний туристичний продукт у віддаленій перспективі повинен стати марковим (іміджевим) продуктом парку. Він, як і попередній, вимагає розробки відповідних програм та формування цільової інфраструктури. Зокрема, перспективним видається створення навчальних програм з народних ремесел із залученням народних майстрів килимарства, ткацтва, вишивки, писанкарства, різьбярства з прилеглих до парку сіл. Вони змогли б давати майстер-класи для невеликих навчальних груп. Приміщення для занять з елементами експозиції народних промислів могло б стати складовою частиною проєктованого візит-центру або бути розміщеним у традиційній садибі в межах планованої адміністративно-туристичної зони парку. Традиційна оселя для навчання ремесел могла б стати основою проєктованого скансену “Гуцульське село”.

Краєзнавчо-пізнавальні пропозиції можуть бути реалізовані разом із зацікавленими сільськими громадами у сфері популяризації традиційних занять. Зокрема, пропонується створити модельне гуцульське господарство (район Шешор) з можливістю ознайомлення з веденням сільського господарства і підсобних робіт. Для господарства обов’язковим є утримання домашніх тварин, у т. ч. “іміджевих” для парку гуцульських коней. У співпраці з громадою с. Космач пропонується організувати демонстративне полонинське господарство з можливістю споглядати етапи приготування продуктів з овечого молока та їх куштування. Досвід реалізації таких демонстративних господарств мають інші природоохоронні території: Карпатський біосферний заповідник (біля с. Костелівка) та Карпатський національний парк. Пропонується також створити демонстративні сільські городи, де навчатимуть вирощувати дикорослі лікарські трави.

Особливу увагу слід приділити ініціативам парку, спрямованим на відтворення та забезпечення традиційного використання коней-гуцуликів. Один з перспективних шляхів їх використання пов’язаний з рекреаційною сферою. Зокрема, для перевезення відпочиваючих на бричках і санях (наявний сучасний досвід Косова) та організації кінних мандрівок через парк (Косівське і Шешорське лісництва). Важливим є питання створення стайні для утримання коней-гуцуликів, а також забезпечення функціонування на їх основі центру верхової їзди. Можливі місця локалізації стайні та центру верхової їзди в Старокутському лісництві (біля дороги Косів – Кути) та біля с. Соколівка. Пропоноване туристичне використання коней-гуцуликів одночасно презентуватиме два туристичних продукти: власне етнографічно-культурний та кваліфікований.

До створення національного парку кваліфікований туризм у формі піших мандрівок облаштованими стежками був домінуючим туристичним заняттям на цій території. Мережа піших стежок була спланована від основних туристичних закладів до найближчих туристичних атракцій, серед яких: озеро Лебедин, хребет Каменистий, хребет Сокільський, гора Рокитна, Шешорські водоспади. Зі створенням парку більшість цих стежок була дооблаштована і перетворена на категорію тематичних екоосвітніх стежок, критичний аналіз функціонування яких засвідчує, що багатьом з них повинні бути повернені функції переважно пішого туризму. Це в першу чергу відноситься до таких стежок як “До озера Лебедин”, “На гору Михалків”, “На Сокільський хребет”. Територія парку сприятлива також для трасування транскарпатського пішого туристичного шляху Е-13. Зокрема, його відтинки може бути трасований через Сокільський хребет.

Значні перспективи в парку має водний туризм на річці Черемош. У майбутньому із зацікавленими організаціями тут є можливість організувати інфраструктуру для обслуговування туристів-водників (річкові станції, пункти прокату водних засобів і спорядження). Існує можливість також використати досвід польського і словацького національних парків на гірській річці Данаєць щодо транспортування туристів на плотах. Цей інноваційний туристичний продукт вимагає детальної проектної розробки та консультаційного супроводу фахівців названих зарубіжних національних парків.

Значний потенціал парк має для розвитку велосипедного туризму, зокрема, з використанням гірських велосипедів та популярного в національних парках бігового лещетарства. Для цього необхідно організувати у співпраці із зацікавленими суб'єктами підприємницької діяльності пункти прокату велосипедів та лиж. Найбільш придатними для цих занять є Шешорське і Косівське лісництва.

З маркетингової точки зору для просування пропозицій кваліфікованого туризму парку необхідним є розміщення інформаційних щитів зі схемою мережі трас у місцях концентрації відпочиваючих (Косів, Шешори, Тюдів), а також добре ознакування видієних пунктів маршрутів.

У карпатських парках широко використовується обслуговування туристів, що орієнтовані на короткотривалий відпочинок. Для цього обладнують зони відпочинку, місця тимчасових зупинок. Відпочинковий продукт парку може бути зосереджений на облаштуванні зон відпочинку та стаціонарних місць рекреації з нічліжно-гастрономічним запліччям. Щоб посилити конкурентоздатність відпочинкового продукту парку на локальному рівні, необхідно доповнити його екоосвітніми (екомузеї) та освітньо-культурними (тематичні етнографічні парки) елементами. Зони відпочинку та стаціонарних місць рекреації, згідно з функціональним зонуванням парку, пропонується організувати в передгірській (Старокутське лісництво) та низькогірній (Косівське і Шешорське лісництва) частинах.

Для забезпечення ефективного виконання парком туристичних функцій, як уже відмічалось, передбачена його інтеграція в туристичну сферу Косівщини як у функціональному (туристичний ланцюг), так і в просторовому плані. Територіальна політика розвитку туристичної сфери парку повинна базуватись на просторовому поєднанні туристичних об'єктів у населених пунктах регіону та туристичних пропозицій паркових територій. З цією метою необхідним є розвиток таких інтегрованих (парк + прилеглі населені пункти) туристичних зон:

1. *Косівсько-Шешорської* з відпочинковою, гірськолижною і культурно-освітньою інфраструктурою Косова та Шешорів, що може бути поєднана з екотуристичними та етнографічно-культурними і кваліфікованими пропозиціями низькогірно-лісової частини парку.
2. *Косівсько-Кутської* з відпочинковою інфраструктурою вздовж автотраси Косів – Кути, що може бути поєднана з екоосвітньо-відпочинковими та етнографічно-відпочинковими пропозиціями передгірної частини парку.
3. *Черемошсько-Сокільської*, що орієнтована на розвиток гірського (хребет Сокільський) та водного (долина Черемошу) туризму у співпраці з туристичними закладами Тюдова і Розток.
4. *Космацько-Березівської* з розвитком сільського туризму та забезпеченням ознайомлення з народними промислами та традиційними гірськими заняттями.
5. *Яблунецько-Березівської* із сільським та кваліфікованим туризмом.

Щоб організувати інтегрований розвиток туристичного господарства національного парку, необхідно забезпечити тісну співпрацю з місцевими громадами та їх суб'єктами туристичної діяльності, культурно-етнографічними осередками.

1. Національний природний парк Гуцульщина”. – Косів, 2007. – 15 с.
2. Рутинський М. Сільський туризм / М. Рутинський, Ю. Зінько. – К., 2006. – 318 с.
3. Туристичними стежками Косівщини. – Косів, 2005. – Ч. 1. – 40 с.

**Юрій Зінько**

(г. Львов, Україна)

**Концепция развития туристического хозяйства Национального природного парка  
“Гуцульщина”**

*В статье рассмотрены вопросы истории и современного рекреационного использования территории национального природного парка “Гуцульщина”, а также оценка его места и роли в туристических предложениях на локальном и региональном (карпатском) уровнях. Основное внимание сосредоточено на обосновании перспективных целей и задач парка по развитию базовых (марковых) и сопутствующих туристических продуктов и связанной с ними инфраструктуры и потенциальных пользователей. Рассмотрены также проблемы территориального планирования туристических объектов и этапность реализации (внедрения) туристических инициатив.*

**Ключевые слова:** туристическое хозяйство, национальный природный парк “Гуцульщина”, Косовщина.

**Yuriy Zinko**

(Lviv, Ukraine)

**The concept of the development of the National nature Park “Hutsulschyna”  
tourism sector**

*The article reviews the history and current recreational use of the National Park of “Hutsulschyna”, as well as an assessment of its role and place in the tourist offer in the local and regional (Carpathian) levels. The main focus is on the rationale term goals and objectives of the park to develop the basic (mark) and accompanying tourist products and the related infrastructure and potential users. We also consider the problem of local tourism planning and phasing of tourism initiatives implementation.*

**Key words:** tourism economy, national park “Hutsulschyna” Kosivschyna.

## АВТОРИ

1. **Блощинська Віолетта** – доцент Івано-Франківського національного університету нафти й газу.
2. **Борисевич Лілія** – доцент кафедри релігієзнавства, теології і культурології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Заслужений працівник культури України. Сфера наукових зацікавлень: українська та зарубіжна культура.
3. **Волошин Любов** – директор Художньо-меморіального музею О.Новаківського у Львові. Заслужений діяч мистецтв України.
4. **Гавадзин Володимир** – кандидат історичних наук, фахівець I категорії навчально-наукового Інституту історії, етнології і археології Карпат. Досліджує календарну обрядовість гуцулів.
5. **Геник Любов** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри релігієзнавства, теології і культурології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
6. **Герус Людмила** – кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник, завідувач відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України (м. Львів). Сфера наукових зацікавлень: історія та теорія декоративно-ужиткового мистецтва, народна іграшка, пластика малих форм, обрядовий хліб.
7. **Городецький Віталій** – аспірант кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Займається дослідженням ковальства на Гуцульщині.
8. **Держипільський Любомир** – кандидат біологічних наук, начальник відділу науки національного природного парку “Гуцульщина”.
9. **Дмитрук Ірина** – кандидат історичних наук, співробітник навчально-наукового Інституту історії, етнології і археології Карпат. Досліджує етнографічні праці XIX–XXI ст. про Гуцульщину.
10. **Dulag Dariusz** – етнограф. Захистив дисертацію з проблем розвитку туризму в Горгонах у кінці XIX – першій половині XX ст. Сфера наукових зацікавлень: історія гірського туризму та альпінізму в Карпатах, охорона природних територій, екскурсійна діяльність.
11. **Зінчук Дмитро** – кандидат історичних наук, заступник директора з гуманітарної освіти Івано-Франківського коледжу ЛНАУ.
12. **Зінько Юрій** – старший викладач кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені І.Франка. Керівник Регіонального центру навчальних матеріалів з туризму, директор благодійної організації “Еколого-географічний фонд”, голова Львівського обласного Центру сприяння розвитку сільського зеленого туризму. Лауреат Європейської екологічної нагороди Г.Форда (Лондон, 1994). Почесний працівник туризму України (1998). Сфери наукових інтересів: природоохоронний аналіз та оцінка рельєфу; геоспадщина і геотуризм, територіальне планування заповідних територій; сільський туризм і екотуризм.
13. **Karłon Jerzy** – голова Польського Татрянського Товариства.

## Автори

---

14. **Кожолянюк Георгій** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича, голова Буковинського етнографічного товариства. Займається вивченням методологічних аспектів етнології, традиційно-побутової культури населення Буковини.
15. **Королько Андрій** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Досліджує суспільно-політичні та етнокультурні процеси на Покутті.
16. **Кочкін Ігор** – старший викладач кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, фахівець I категорії навчально-наукового Інституту історії, етнології і археології Карпат. Сфера наукових інтересів: первісна археологія Центрально-Східної Європи, етнокультурні процеси в Передкарпатті в доісторії, воєнна археологія.
17. **Кугутяк Микола** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор Інституту історії, політології і міжнародних відносин та навчально-наукового Інституту історії, етнології і археології Карпат. Досліджує стародавні культові пам'ятки населення Карпатського регіону. Автор низки праць про скельні святилища та стародавні монастирі Карпат, а також наукових публікацій з історії етнополітичних процесів в Галичині в XIX – XX ст.
18. **Лашик Надія** – старший викладач кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
19. **Лисенко Сергій** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології енеоліту – бронзового віку Інституту археології НАН України, провідний науковий співробітник Фастівського державного краєзнавчого музею, старший науковий співробітник Придністровського державного університету, фахівець у галузі археології епохи бронзи.
20. **Литвин Микола** – доктор історичних наук, професор, директор Інституту українознавства імені І.Крип'якевича НАН України (м. Львів), керівник Центру дослідження українсько-польських відносин, заслужений діяч науки і техніки України. Автор численних наукових публікацій з новітньої історії України, українсько-польських відносин, картографії та археографії, історичного краєзнавства.
21. **Макарович Пшемислав** – доктор габлітований, академічний викладач і науковий співробітник Інституту праісторії Університету імені Адама Міцкевича в Познані (Республіка Польща), автор біля 100 наукових праць, у тому числі 6 монографій, досліджує археологічні культури бронзового віку.
22. **Никорак Олена** – доктор мистецтвознавства, професор Львівської національної академії мистецтв, старший науковий співробітник відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України (м. Львів). Наукові зацікавлення: теорія, історія і практика традиційного народного і сучасного професійного мистецтва, зокрема ткацтва, килимарства, ліжникарства, вишивки, писанкарства та інших видів.

23. **Паньків Михайло** – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, провідний фахівець навчально-наукового Інституту історії, етнології і археології Карпат. Автор публікацій із проблем теорії і методики польових досліджень, матеріальної та духовної культури населення Прикарпаття.
24. **Саннікова Любов** – український етнолог, краєзнавець. Завідувач кабінету української культури Європейського університету фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу (м. Київ). Досліджує наукову спадщину російського сходознавця Анатолія Кифішина.
25. **Свйонтек Ірина** – лікар, дослідник автентичної вишивки Прикарпаття. Автор численних альбомів та праць про вишивку Покуття, Гуцульщини, Бойківщини й Опілля.
26. **Сіреджук Петро** – доктор історичних наук, професор, провідний фахівець навчально-наукового Інституту історії, етнології і археології Карпат. Вивчає проблеми етнодемографії, старожитності Гуцульщини тощо.
27. **Фіглевський Мечислав** – кандидат філософських наук, доцент кафедри релігієзнавства, теології і культурології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Автор низки праць про Манявський Скит.
28. **Шаблій Олег** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
29. **Шкляревський Євген** – реставратор Фастівського державного краєзнавчого музею, співробітник Фастівської археологічної експедиції. Сфера наукових інтересів: археологія бронзового віку.
30. **Якимович Богдан** – доктор історичних наук, професор кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка.



**ЗМІСТ**  
**МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**  
**“КОСМАЧ В ІСТОРІЇ ГУЦУЛЬЩИНИ ТА УКРАЇНИ: ДО 600-РІЧЧЯ ПЕРШОЇ**  
**ПИСЕМНОЇ ЗГАДКИ”**  
**(13 липня 2012 р.)**  
**MATERIALS OF ALL-UKRAINIAN SCIENTIFIC AND PRACTIC CONFERENCE**  
**“KOSMACH IN HISTORY OF HUTSULSCHYNA AND UKRAINE: TO 600-**  
**ANNIVERSARY OF THE FIRST WRITTEN MENTION”**  
**(13 July 2012 year)**

**ІСТОРИЯ**  
**HISTORY**

<i>Микола Кугутяк</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Стародавні скельні святилища Космача..... <i>Mykola Kuhutyak</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) The ancient rock sanctuaries of Kosmach	6
<i>Микола Литвин</i> (м. Львів, Україна) Участь гуцулів в українських визвольних змаганнях першої чверті ХХ ст..... <i>Mykola Lytvyn</i> (Lviv, Ukraine) The participation of Hutsuls in the Ukrainian liberation movement of the first quarter of the 20 <sup>th</sup> century	16
<i>Петро Сіреджук</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Космач в історії Гуцульщини та України..... <i>Petro Siredzhuk</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) Kosmach in history of Hutsulschyna and Ukraine	21
<i>Олег Шаблій, Богдан Якимович</i> (м. Львів, Україна) Село Космач як об’єкт міждисциплінарного наукового дослідження (з деякими історико-краєзнавчими причинками до історії Гуцульщини)..... <i>Oleh Shabliiy, Bohdan Yakymovych</i> (Lviv, Ukraine) The Kosmach village as the object of interdisciplinary scientific research (with some historic and ethnographic sketches of the history of the Hutsul land)	48
<i>Dariusz Dyląg</i> (Kraków, Polska) Marsz zimowy “Huculskim szlakiem II Brygady” w świetle dokumentów Państwowego Archiwum w Iwano-Frankiwsku (DAIFO)..... <i>Dariusz Dyląg</i> (Krakow, Poland) The Winter March by the “Hutsul way of the II Brigade” in the light of the documents of the State Archive in Ivano-Frankivsk (DAIFO)	58
<i>Дмитро Зінчук</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Василь Романюк і Космач..... <i>Dmytro Zinchuk</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) Vasyl Romaniuk and Kosmach	63
<i>Андрій Королько</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Діяльність українського товариства “Сокіл” на Покутті й Галицькій Гуцульщині: порівняльний аспект (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.)..... <i>Andriy Korolko</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) The activity of the Ukrainian society “Sokil” in Pokuttya and Galician Hutsul land:	73

comparative aspect (the late 19 <sup>th</sup> – the first third of the 20 <sup>th</sup> century) <i>Михайло Паньків</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Топоніми, мікротопоніми, легенди як вияв етнокультурної пам'яті про татаро-турецькі набіги на Прикарпаття (XV–XVII ст.)..... <i>Mykhailo Pankiv</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) The toponyms, microtoponyms, legends as an expression of ethnic and cultural memory of the Tatar-Turkish raids on the Prykarpattia (XV–XVII centuries)	91
<i>Сергій Лисенко, Пшемислав Макарович, Ігор Кочкін, Євген Шкляревський</i> (м. Київ, Україна, м. Познань, Республіка Польща, м. Івано-Франківськ, Україна, м. Фастів, Україна) Попередні результати досліджень курганного могильника Буківна у 2010–2012 рр. .... <i>Sergiy Lysenko, Przemyslaw Makarowych, Igor Kochkin, Eugen Shkliarevskiy</i> (Kiev, Ukraine, Poznan, Poland, Ivano-Frankivsk, Ukraine, Fastiv, Ukraine) Preliminary research results of Bukivna burial mounds in 2010–2012 years	103
<i>Любов Генік</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Діяльність митрополита А.Шептицького в Галичині в період Другої світової війни..... <i>Lyubov Genyk</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) Activities of Metropolitan Andrey Sheptytskyi in Galicia during the Second World war	129
<b>ЕТНОКУЛЬТУРА</b> <b>ETHNOCULTURE</b>	
<i>Олена Нукорак</i> (м. Львів, Україна) Особливості декору гуцульських запасок: типи, осередки..... <i>Olena Nykorak</i> (Lviv, Ukraine) The features in décor of Hutsul zapaska aprons after their types and centres of production	138
<i>Любов Волошин</i> (м. Львів, Україна) Село Космач у житті і творчості мистецької школи Олекси Новаківського..... <i>Lyubov Voloshyn</i> (Lviv, Ukraine) The village of Kosmach in the life and work of Oleksa Novakivsky art school	158
<i>Любов Саннікова</i> (м. Київ, Україна) Палеоетнографія і поховальна обрядовість: пошук початку..... <i>Lyubov Sannikova</i> (Kyiv, Ukraine) Paleoethnography and burial ritualism: search of the beginning	172
<i>Людмила Герус</i> (м. Львів, Україна) Гуцульська великодня паска (функції, семантика, пластичне вирішення форми)..... <i>Lyudmyla Gerus</i> (Lviv, Ukraine) The Hutsul Easter-Day bread (paska) (functions, semantics and plasticity)	181
<i>Георгій Кожолянюк</i> (м. Чернівці, Україна) Весільна обрядовість українців (витоки, символіка, ідейний зміст)..... <i>Georgiy Kojolianko</i> (Chernivtsi, Ukraine) Wedding ritualism of the Ukrainians (sources, symbolics, ideological maintenance)	193
<i>Володимир Гавадзин</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Особливості весняної календарно-обрядової традиції Космача й околиць..... <i>Volodymyr Gavadzyn</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) The peculiarities of the spring calendar and ritual traditions of Kosmach and neighbourhood	207

## Зміст

---

<i>Любомир Держипільський</i> (м. Косів, Україна) Мікротопонімія Космача.....	213
<i>Lyubomyr Derzhypilsky</i> (Kosiv, Ukraine) The microtoponyms of Kosmach	
<i>Ірина Дмитрук</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Родинні звичаї і традиції гуцулів у етнографічних дослідженнях кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.....	223
<i>Iryna Dmytruk</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) The family rituals of Hutsuls in the ethnographic researches at the end of the 19 <sup>th</sup> – the first half of 20 <sup>th</sup> centuries	
<i>Віталій Городецький</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Традиційні символи та орнаментальні мотиви в обробці металу Гуцульщини (кінець ХІХ–ХХ ст.).....	230
<i>Vitaliy Gorodetskiy</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) The traditional symbols and ornamental motifs in metal of Hutsulshchyna (the end of the ХІХ–ХХ centuries)	
<i>Надія Лащук</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Народний месник Олекса Довбуш у поетичній спадщині Василя Щурата.....	237
<i>Nadiya Laschuk</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) The people’s avengers Oleksa Dovbush in the poetic heritage of Vasyl Shchurat	
<i>Лілія Борисевич, Мечислав Фіглевський</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Елементи гуцульської сакральної архітектури в храмовому будівництві української діаспори.....	242
<i>Liliya Borysevych, Miechyslaw Fihlevskiy</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) Hutsul sacred architecture in the temple construction of the Ukrainian diaspora	
<i>Ірина Свійонтек</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Презентація макета 5-го альбому “Гуцульські вишивки Карпат. Мистецтво геометричного орнаменту і колориту”, присвяченого “Космацьким вишивкам Косівщини”.....	248
<i>Iryna Svyontek</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) Presentation of the layout of the 5th album “Hutsul embroidery of the Carpathians. The art of geometric ornament and color” devoted to “The Kosmatsky embroidery of Kosivschyna”	
<i>Віолетта Блощинська</i> (м. Івано-Франківськ, Україна) Герменевтика (інтерпретація) гуцульського фестивалю.....	253
<i>Violetta Bloschynska</i> (Ivano-Frankivsk, Ukraine) Hermeneutics (interpretation) of the Hutsuls festival	
<i>Jerzy Kapłan</i> (Kraków, Polska) Poznanie turystyczne Czarnohory.....	263
<i>Jerzy Kaplon</i> (Krakow, Poland) The tourist study of Chornohora	
<i>Юрій Зінко</i> (м. Львів, Україна) Концепція розвитку туристичного господарства національного природного парку “Гуцульщина”.....	281
<i>Yuriy Zinko</i> (Lviv, Ukraine) The concept of the development of the National nature Park “Hutsulshchyna” tourism sector	
<b>АВТОРИ</b> .....	288

***КАРПАТИ:***  
*людина, етнос, цивілізація*

---

***THE CARPATHIANS:***  
*populace, ethnos, civilization*

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ  
З ПРОБЛЕМ КАРПАТОЗНАВСТВА

<b>Головний редактор:</b>	<i>Василь Головчак</i>
<b>Літературне редагування:</b>	<i>Галина Пославська</i>
<b>Комп'ютерна верстка:</b>	<i>Віра Яремко</i>
<b>Дизайн обкладинки:</b>	<i>Вікторія Книгиницька</i>

Підп. до друку 28.12.2012 р.  
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".  
Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 34,2. Зам. № 47.  
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач  
Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника  
76018, м. Івано-Франківськ,  
вул. С. Бандери, 1, тел. 71-56-22  
E-mail: vdvcit@pu.if.ua

*Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006*